

ЛАППО В. В.

ТЕОРІЯ І МЕТОДИКА ВИХОВАННЯ

Міністерство освіти і науки України.
Коломийський навчально-науковий інститут
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Лаппо Віолетта Валеріївна

ТЕОРІЯ І МЕТОДИКА ВИХОВАННЯ

Навчальний посібник

Івано-Франківськ
«НАІР»
2022

УДК 37.01(075.8)
Л 22

Лаппо В.В.

Теорія і методика виховання: навчальний посібник. Івано-Франківськ:
НАІР, 2023. 384 с.

У посібнику узагальнено теоретичні й методичні засади сучасної виховної роботи з учнівською молоддю. Визначено сутність, місце й роль виховання в життєвій суспільстві. Узагальнено принципи, форми, методи і засоби виховання; шляхи й способи досягнення виховної мети. Значна увага надається питанням реалізації різноманітних напрямів виховання як передумови формування визначальних складових базової культури особистості. Охарактеризовано провідні чинники родинного, громадського й національного виховання.

Навчальний посібник орієнтований на студентів очної і заочної форм навчання закладів вищої та післядипломної педагогічної освіти, викладачів гуманітарних дисциплін, учителів закладів загальної середньої освіти, батьків та усіх, хто цікавиться проблемами виховання.

Рецензенти:

Сойчук Р.Л. – доктор педагогічних наук, професор, завідувачка кафедри початкової, інклюзивної та вищої освіти Рівненського державного гуманітарного університету.

Стинська В.В. – доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки і освітнього менеджменту ім. Б.Ступарика Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

Друкується за ухвалою Вченої ради Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (протокол №10 від 06.12.2022 року).

© Лаппо В.В., 2023 р.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	6
ЧАСТИНА I.	8
1. НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА КУРСУ «ТЕОРІЯ І МЕТОДИКА ВИХОВАННЯ»	8
Мета і завдання навчальної дисципліни	8
Змістовий модуль № 1.	12
Змістовий модуль № 2.	14
Змістовий модуль № 3.	15
Змістовий модуль № 4.	17
Структура навчальної дисципліни	18
2. ОРІЄНТОВНИЙ КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ	21
Тема № 1. Виховання як культурне явище та педагогічна категорія.	21
Тема № 2. Структура, закономірності й принципи виховання.....	29
Тема № 3. Загальні методи і засоби виховання.....	37
Тема № 4. Форми організації виховного процесу.....	45
Тема № 5. Особливості виховної роботи у початковій школі.....	59
Тема № 6. Виховна діяльність закладів позашкільної освіти.....	68
Тема № 7. Виховання розумової культури особистості.....	80
Тема № 8. Зміст і завдання морального виховання.	86
Тема № 9. Особливості естетичного виховання школярів.	92
Тема № 10. Формування екологічної культури у навчально- виховному процесі.	97
Тема № 11. Організація трудового виховання та профорієнтації в умовах загальноосвітнього закладу.....	102
Тема № 12. Специфіка фізичного виховання у процесі всебічного	

розвитку особистості.....	107
Тема № 13. Основи громадянського виховання учнів початкової школи. .	113
3. ПЛАНИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ.....	118
4. ФОРМИ І ЗМІСТ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ	142
5. ТЕСТИ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ	145
6. ПРОГРАМОВІ ВИМОГИ З КУРСУ «ТЕОРІЯ І МЕТОДИКА ВИХОВАННЯ».....	178
7. КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ СТУДЕНТА	
8. ГЛОСАРІЙ (Список термінів).....	181
ЧАСТИНА ІІ.	195
1. ТЕОРІЯ І МЕТОДИКА ВИХОВАННЯ В СХЕМАХ	195
Система виховання.....	195
Основні принципи виховання.	196
Провідні форми виховання.....	197
Основні методи виховання.	198
Система розумового виховання.	199
Система морального виховання.	200
Система естетичного виховання.....	201
Система фізичного виховання.	202
Критерії соціального виховання.	203
Завдання національного виховання.....	204
Система національного виховання.	205
Система самовиховання.....	206
Критерії вихованості особистості.....	207
2. ЗАКОНОДАВЧО-КОНЦЕПТУАЛЬНІ ТА ПРОГРАМОВІ ДОКУМЕНТИ, ЩО ВИЗНАЧАЮТЬ ПРІОРИТЕТИ ВИХОВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО ШКІЛЬНИЦТВА.....	208
Закон України «Про повну загальну середню освіту» (витяг).	208
Закон України «Про позашкільну освіту» (витяг).	211

Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти.....	212
Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді	218
Національна програма виховання дітей та учнівської молоді в Україні (витяг).	226
Державна програма «Основні орієнтири виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх навчальних» закладів (витяг).	242
Програма «Нова українська школа» у поступі до цінностей	251
3. ПЕДАГОГІЧНІ ЗАДАЧІ	287
4. ПІДГОТОВКА І ПРЕЗЕНТАЦІЯ ВИХОВНИХ ПРОЄКТІВ.....	294
5. МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ВИХОВНОЇ РОБОТИ У ЗАКЛАДІ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ	299
Орієнтовні вимоги до плану виховної роботи загальноосвітньої школи....	299
План-схема проведення тематичної виховної бесіди.	300
Технологія організації виховного заходу.	302
Орієнтовний план аналізу виховного заходу.	304
Бланк аналізу виховного заходу.	306
Пам'ятка вивчення стану виховної роботи школи.	307
Анкета для визначення рівня вихованості учня.	312
6. ВИДАТНІ УКРАЇНСЬКІ НАУКОВЦІ ПРО ПРОБЛЕМИ ВИХОВАННЯ.....	315
Бех І.Д. Виховання підростаючої особистості на засадах нової методології.	315
Ващенко Г.Г. Виховний ідеал (фрагмент).	325
Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психологічний розвиток особистості.....	332
Русова С.Ф. Націоналізація школи.....	340
Стельмахович М.Г. Українська національна школа і народна педагогіка.	345
Сухомлинський В.О. Як виховати справжню людину.....	351
Ушинський К.Д. Людина як предмет виховання (фрагмент).....	354
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	358

ПЕРЕДМОВА

В умовах інформатизації суспільного життя, глобалізації економічних та освітніх процесів, відродження національної культури, вимоги до підготовки майбутнього педагога неухильно зростають. З-поміж найважливіших шляхів розв'язання означеного завдання є підготовка студента до організації виховної роботи з учнями загальноосвітньої школи.

Підготовка майбутніх учителів до виховної роботи охоплює складну систему навчальних і виховних чинників. Вона базується на концепції гуманістичного виховання, передбачає впровадження навчально-методичного комплексу з урахуванням сучасних ефективних технологій виховної діяльності для засвоєння відповідного набору знань, умінь і навичок, які детермінують оволодіння студентами професійною компетентністю і впроваджуються на основі аксіологічного підходу. Саме з цією метою студенти педагогічних спеціальностей закладів вищої освіти III-IV-го рівня акредитації опановують навчальний курс «Теорія і методика виховання».

Провідними завданнями навчального посібника є різнобічне ознайомлення студентів педагогічних спеціальностей з вихованням як визначальною умовою культурного й цивілізаційного поступу суспільства; узагальненими принципами, формами, методами і засобами, що обумовлюють оптимізацію процесу виховання й сприяють досягненню виховної мети; специфікою основних напрямів виховання як передумови формування базової культури особистості; виховними функціями різноманітних соціальних інститутів.

За своєю структурою і змістом навчально-методичний посібник розділено на дві частини. Перша частина охоплює навчально-методичний інваріант викладання курсу «Теорія і методика виховання». До його провідних компонентів належать: навчальна програма курсу, орієнтовний конспект

лекцій, плани семінарських занять, форми і зміст самостійної роботи студентів, тести для підсумкового контролю, програмові вимоги з курсу «Теорія і методика виховання».

В другій частині розміщено матеріали, які допоможуть поглибити одержані знання студентів та залучати їх у подальшу педагогічну діяльність. Добірка схем покликана узагальнити й унаочнити теоретичні знання і може слугувати методичним забезпеченням лекційних і семінарських занять. Законодавчі і концептуальні документи репрезентують сучасну парадигму української освітньо-виховної системи. Низка педагогічних задач має на меті активізувати пошукові здібності й розвинути професійний хист майбутніх педагогів. Зразки дослідницьких методик стануть у пригоді під час педагогічної практики. Добірка наукових праць видатних українських вчених розкриває перед читачем багатогранність й перспективність подальшого розвитку теорії і методики виховання як провідної складової педагогічної науки.

Зміст посібника спрямовано на стимулювання творчого потенціалу майбутнього педагога. Окрім тематичного викладу навчального матеріалу та планів семінарських занять, студентам запропоновано тематику творчих завдань, педагогічних задач і вправ, рефератів, доповідей, педагогічних досліджень, дискусій.

Пропонований навчальний посібник адресований насамперед студентам ЗВО спеціальності «Початкова освіта». Водночас він буде корисним здобувачам вищої освіти інших педагогічних спеціальностей, вчителям і викладачам загальноосвітньої та вищої школи, батькам, а також працівникам різних установ освітньої галузі. Знання з теорії і методики виховання допоможуть підвищити загальну й педагогічну культуру широкого кола читачів та сприятимуть успіхам у професійній діяльності майбутніх освітян.

ЧАСТИНА І

1. НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА КУРСУ «ТЕОРІЯ І МЕТОДИКА ВИХОВАННЯ»

Мета та завдання навчальної дисципліни

Мета навчальної дисципліни: ознайомити з понятійним апаратом теорії виховання, специфікою закономірностей і принципів виховання, провідними методами і засобами виховання, формами організації виховного процесу в осередку загальноосвітнього закладу і закладу позашкільної освіти, особливостями виховання колективу молодших школярів, завданнями і способами реалізації основних напрямів виховання.

Завдання навчальної дисципліни.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен

знати:

- визначення мети виховання як провідної передумови освітнього процесу;
- специфіку закономірностей виховання;
- сутність принципів виховання;
- зміст процесу виховання;
- характеристику основних етапів і форм організації виховного процесу;
- визначення і сутнісну характеристику форм, методів і засобів виховання;
- специфіку основних напрямів виховання;
- тенденції сучасного громадянського і національного виховання.

вміти:

- зрозуміло і вичерпно давати визначення основних понять теорії виховання;
- відбирати й аналізувати інформацію з актуальних проблем виховання;
- визначати завдання і зміст основних напрямів виховання;
- добирати методи і засоби задля досягнення ефективності виховного процесу;
- організовувати виховну роботу в умовах початкової школи;
- здійснювати виховну роботу в позашкільних закладах освіти;
- розробляти і спільно з вихованцями реалізовувати колективну творчу справу;
- прогнозувати й аналізувати результати виховної роботи.

Програмові компетентності

ІК Здатність розв'язувати складні спеціалізовані задачі та практичні проблеми у професійно-педагогічній діяльності, що передбачають застосування теоретичних положень і методів педагогіки, психології та окремих методик навчання й характеризуються комплексністю та невизначеністю умов.

КЗ-3. Здатність виявляти, ставити та вирішувати проблеми, зокрема, в процесі професійно-педагогічної діяльності. Здатність приймати обґрунтовані рішення, працювати автономно.

КЗ-5. Здатність активно, відповідально та ефективно реалізовувати громадянські права й обов'язки з метою розвитку демократичного суспільства. Здатність орієнтуватися у проблемах сучасного суспільно-політичного життя в Україні, застосовувати процедури й технології захисту власних інтересів, прав і свобод своїх та інших громадян, зокрема учнів початкової школи; використовувати способи діяльності й моделі поведінки, що відповідають чинному законодавству України.

КЗ-6. Здатність діяти на основі принципів і норм етики, правил культури поведінки у стосунках із дорослими й дітьми на основі загальнолюдських та

національних цінностей, норм суспільної моралі; дотримуватися принципів педагогічної етики (професійної етики вчителя початкової школи).

КЗ-7. Здатність застосовувати знання, пов'язані із соціальною структурою та національною специфікою суспільства, з особливостями соціальних ролей; здатність до орієнтування у соціальних ситуаціях, розуміння соціального контексту художніх творів. Здатність діяти соціально відповідально та свідомо; спроможність ідентифікувати себе з цінностями професійного середовища; наявність професійної позиції вчителя. Здатність до цінування та повага до різноманітності і мультикультурності; надання рівних можливостей учням різних національностей та різних розумових здібностей, толерантне ставлення до їхньої культурної спадщини, індивідуальних особливостей.

КЗ-9. Здатність до адаптації в професійно-педагогічному середовищі та дії в нових ситуаціях, зокрема тих, що передбачають навчання, розвиток і виховання молодших школярів, спілкування з їхніми батьками, комунікації з адміністрацією школи й колегами.

КЗ-10. Здатність ефективно та адекватно здійснювати рефлексивні процеси, що сприяє розвитку й саморозвитку учнів, творчому підході до навчально-виховного процесу початкової школи. Здатність оцінювати результати педагогічних впливів та забезпечувати якість діяльності навчання, розвитку й виховання учнів початкової школи; здатність до педагогічної рефлексії.

СК-3.2. Здатність випускника до здійснення виховної діяльності з молодшими школярами; здатність до планування, проектування й аналізу виховного процесу початкової школи як цілісної педагогічної системи, яка включає мету, завдання, зміст, методи, прийоми, педагогічні засоби, форми організації, діяльність вихователя й вихованців; спрямованість на досягнення відповідних результатів; здатність ефективно використовувати виховний потенціал уроків і занять з учнями в позаурочний час тощо.

СК-3.3. Здатність до організації навчально-виховного процесу в початковій школі, систематичного підвищення професійно-педагогічної кваліфікації.

СК-5.1. Здатність педагога усвідомлювати та визнавати власні почуття, а також почуття інших суб'єктів навчально-виховного середовища; здатність до самомотивації та керування власними емоціями у стосунках із вихованцями, колегами, батьками.

СК-5.2. Здатність педагога володіти доцільними формами вербального професійного спілкування в колективі, сприймати, осмислювати й відтворювати зміст і основну думку усних і письмових висловлювань, коригувати власне й чуже мовлення; здатність опрацьовувати, групувати навчальну інформацію, адекватно усвідомлювати комунікативний сенс повідомлень, запам'ятовувати й у разі необхідності актуалізовувати в пам'яті професійні знання, фактичні дані, навчальну інформацію.

Результати навчання

РН2 Здатність визначати мету, завдання, зміст, методи, організаційні форми й засоби початкової освіти, суть процесів виховання, навчання й розвитку учнів початкової школи (педагогічна компетентність + ПКК); структуру календарно-тематичного планування, особливості ведення журналу обліку успішності учнів. Знати специфіку виховної роботи на уроках й у позаурочній діяльності.

РН3 Здатність враховувати вікові особливості дітей молодшого шкільного віку, індивідуальні відмінності в перебігу пізнавальних процесів учнів початкової школи.

РН6 Здатність до застосування нормативних документів, що регламентують початкову освіту: Державного стандарту початкової освіти, навчальних програм предметів, які вивчаються в початковій школі, критеріїв оцінювання навчальних досягнень учнів початкової школи.

PH12 Здатність до проектування змісту і методики проведення виховних заходів для учнів початкової школи.

PH17 Здатність аналізувати соціально та особистісно значущі світоглядні проблеми, приймати рішення на основі сформованих ціннісних орієнтацій.

PH18 Здатність створювати рівноправний і справедливий клімат, що сприяє навчанню всіх учнів, незалежно від соціально-культурно-економічного контексту.

Програма навчальної дисципліни

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ № 1.

Понятійно-категоріальний апарат теорії виховання

Тема 1. Виховання як культурне явище та педагогічна категорія.

Соціально-культурна сутність виховання. Визначення виховання як педагогічної категорії. Визначення поняття «виховання» у широкому і вузькому значенні. Виховання як процес цілеспрямованого формування особистості.

Зміст, етапи й очікуваний результат процесу виховання. Основні чинники ефективності процесу виховання. Зміст процесу виховання в зарубіжній школі. Мета виховання – сукупність властивостей особистості. Управління процесом виховання.

Ключові поняття: процес виховання, зміст виховання, мета виховання, управління процесом виховання, результат виховання, теорія виховання.

Тема 2. Структура, закономірності й принципи процесу виховання.

Процес виховання як цілісна система. Структура виховного процесу. Двосторонній характер виховання. Значення планування і моделювання виховного процесу у сучасній школі. Вимоги до педагога як провідного організатора виховного процесу.

Поняття про закономірності та принципи виховання. Специфіка закономірностей виховання. Проблема визначення закономірностей виховання.

Класифікація і характеристика принципів виховання. Характеристика загальних принципів виховання: принцип громадської спрямованості виховання, принцип зв'язку виховання з життям, принцип опори на позитивне, принцип гуманізації виховання, принцип єдності виховних впливів, принцип культуровідповідності.

Характеристика часткових принципів виховання: принцип врахування спрямованості особистості, принцип врахування соціального досвіду дитини, принцип врахування індивідуальних психологічних процесів, принцип врахування вікових та статевих відмінностей.

Ключові поняття: процес виховання, моделювання виховного процесу, етапи виховного процесу, педагогічне керівництво, закономірності процесу виховання, принципи процесу виховання.

Тема 3. Загальні методи і засоби виховання.

Визначення і сутнісна характеристика методу і прийому виховання. Класифікація традиційних методів виховання.

Характеристика методів формування свідомості особистості.

Характеристика методів організації діяльності й формування досвіду суспільної поведінки.

Характеристика методів стимулювання поведінки й діяльності.

Характеристика методів, що слугують критеріями ефективності виховання.

Особливості методи перевиховання.

Система засобів виховання. Засоби всебічного розвитку особистості. Педагогічні умови використання засобів виховання. Взаємозв'язок методів і засобів виховання у процесі культурного становлення особистості.

Умови ефективного застосування методів і засобів виховання.

Ключові поняття: метод виховання, прийом виховання, засіб виховання, формування свідомості, організація діяльності, громадська поведінка, заохочення, покарання, педагогічна вимога, громадська думка, переконування, самоконтроль, самооцінка.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ № 2.

Провідні чинники виховного процесу початкової школи і закладів позашкільної освіти

Тема 4. Форми організації виховного процесу.

Поняття форм організації виховної роботи. Класифікація форм організації виховного процесу. Загальна характеристика провідних форм організації виховного процесу. Особливості організації позакласної та позашкільної виховної роботи.

Колективне планування виховної роботи. Діагностика ефективності виховання. Умови оптимального вибору форм організації виховного процесу.

Специфіка індивідуальної, групової та масової форм виховної роботи. Планування і проведення години класного керівника. Технологія організації і проведення виховного заходу в умовах ЗЗСО. Шляхи підвищення ефективності виховання школярів.

Ключові поняття: завдання виховання, напрями виховання, форми виховної роботи, індивідуальна форма виховної роботи, групова форма виховної роботи, масова форма виховної роботи, година класного керівника, виховний захід.

Тема 5. Особливості виховної роботи у початковій школі.

Вікові особливості класного колективу молодших школярів. Психолого-педагогічні закономірності формування колективу учнів початкової школи.

Завдання вчителя початкової школи щодо формування учнівського колективу. Етапи розвитку дитячого колективу. Суспільна думка колективу і психологічні особливості її формування в молодшому шкільному віці. Накопичення та розвиток позитивних традицій колективного життя. Самоврядування в колективі учнів початкових класів.

Ключові поняття: етапи створення колективу, суспільна думка колективу, самоврядування.

Тема 6. Виховна діяльність закладів позашкільної освіти.

Різновиди дитячих і юнацьких організацій. Історія становлення позашкільних організацій в Україні. Провідні принципи функціонування закладів позашкільної освіти. Характеристика системи позашкільної освіти сучасної України. Форми виховної роботи в закладах позашкільної освіти. Виховна справа як синтезуючий компонент у діяльності закладу позашкільної освіти. Роль педагога у функціонуванні дитячого гуртка.

Ключові поняття: система освіти, заклад позашкільної освіти, дитячі організації, юнацькі організації, гурток, форми виховної роботи, виховна справа.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ № 3.

Визначення основних напрямів виховання

Тема 7. Виховання розумової культури особистості.

Структурні компоненти базової культури особистості – передумова визначення напрямів виховання. Характеристика базової культури особистості. Основні напрями процесу виховання у системі сучасної української освіти.

Розумове виховання як один з провідних напрямів виховання. Зміст розумового виховання в осередку освітнього закладу. Формування у школярів наукового світогляду. Науково-педагогічні вимоги до формування світогляду. Формування світогляду в навчальній роботі. Формування світогляду в позакласній роботі.

Поняття про культуру мислення. Визначальні уміння розумової діяльності.

Ключові поняття: базова культура особистості, напрям виховання, розумове виховання, науковий світогляд, розумова культура, розумова діяльність.

Тема 8. Зміст і завдання морального виховання.

Провідні категорії морального виховання. Особливості морального становлення особистості. Форми і методи морального виховання у загальноосвітньому закладі.

Статеве виховання і підготовка підлітків до сімейного життя.

Виховання свідомої дисципліни, почуття обов'язку та відповідальності.

Правове виховання. Виховання несприйнятливості до наркогенних речовин.

Ключові поняття: мораль, етика, моральне виховання, правове виховання, статеве виховання, гуманність, гідність, дисципліна, почуття обов'язку, правова свідомість, наркотична залежність.

Тема 9. Особливості естетичного виховання школярів.

Провідні завдання естетичного виховання. Визначення основних понять естетичної культури. Характеристика чинників формування естетичної культури особистості. Особливості естетичного виховання в умовах сучасної освітньої системи.

Реалізація завдань естетичного виховання під час навчальної діяльності. Організація естетичного виховання в позаурочний час.

Естетизація життєдіяльності особистості як провідне завдання виховного процесу.

Ключові поняття: естетика, почуття прекрасного, естетичне виховання, естетичний смак, творчість, художня діяльність, естетика побуту.

Тема 10. Формування екологічної культури у навчально-виховному процесі.

Завдання екологічного виховання. Основні компоненти екологічної культури особистості. Педагогічні умови формування екологічної свідомості школярів. Зміст екологічного виховання в загальноосвітньому закладі.

Шляхи реалізації завдань екологічного виховання в освітньому процесі початкової, середньої і старшої школи.

Виховний потенціал позашкільної освіти в системі формування екологічної культури юнацтва.

Ключові поняття: екологія, екологічне виховання, екологічна культура, екологічна свідомість, охорона природних ресурсів, український народний календар.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ № 4.

Характеристика основних напрямів виховання

Тема 11. Організація трудового виховання та профорієнтації в умовах загальноосвітнього закладу.

Місце трудового виховання в системі шкільної освіти. Провідні ознаки трудової культури особистості. Взаємозв'язок трудового навчання і виховання. Характеристика основних етапів процесу трудового виховання. Зміст, форми і методи трудового виховання.

Проблеми сучасного трудового виховання й профорієнтації. Зміст і завдання профорієнтації. Визначення основних форм, методів і засобів профорієнтації.

Ключові поняття: праця, трудове виховання, трудове навчання, трудова культура особистості, профорієнтація.

Тема 12. Специфіка фізичного виховання у процесі всебічного розвитку особистості.

Характеристика фізичної культури особистості. Складові формування фізичної культури. Завдання фізичного виховання школярів. Реалізація завдань фізичного виховання в осередку загальноосвітньої школи. Форми організації фізичного виховання.

Проблеми прилучення до оздоровлення і фізичного розвитку сучасної учнівської молоді. Передумови здійснення заходів з фізичного виховання в

позашкільних освітніх закладах. Значення дотримання режиму дня у фізичному розвитку молодшого школяра.

Ключові поняття: фізичний розвиток фізичне виховання, фізична культура, спорт, оздоровлення, режим дня.

Тема 13. Основи громадянського виховання учнів початкової школи.

Сутність і особливості національного виховання. Значення національного виховання в процесі всебічного формування особистості. Основні шляхи реалізації національного виховання. Система безперервного національного виховання. Залучення народознавчого компоненту у процес національного виховання.

Національне виховання в історії становлення і розвитку українського шкільництва.

Ключові поняття: нація, націоналізм, патріотизм, національне виховання, патріотичне виховання, культура міжнаціональних відносин, націоналізація освітнього процесу, безперервна освіта, народознавство.

Структура навчальної дисципліни

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин											
	денна форма						заочна форма					
	усього	у тому числі					усього	у тому числі				
		л	п	Лаб	інд	с.р.		Л	п	Лаб	інд	с.р.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Модуль I												
Змістовий модуль № 1. Понятійно-категоріальний апарат теорії виховання												
Тема 1. Виховання як культурне явище та педагогічна категорія.	6	2				4	6	2				4
Тема 2. Структура, закономірності й принципи процесу виховання.	8	2	2			4	4					4
Тема 3. Загальні методи і засоби виховання.	8	2	2			4	4					4
Разом за змістовим модулем 1.	22	6	4			12	14	2				12

Змістовий модуль № 2.Провідні чинники виховного процесу початкової школи і закладів позашкільної освіти												
Тема 4. Форми організації виховного процесу.	8	2	2			4	6	2				4
Тема 5. Особливості виховної роботи у початковій школі.	9	2	2			5	6	2				4
Тема 6. Виховна діяльність у закладах позашкільної освіти.	8	2	2			4	4					4
Разом за змістовим модулем 2.	25	6	6			13	16	4				12

Змістовий модуль № 3.Визначення основних напрямів виховання												
Тема 7.Виховання розумової культури особистості.	9	2	2			5	4					4
Тема 8. Зміст і завдання морального виховання.	9	2	2			5	4					4
Тема 9. Особливості естетичного виховання школярів.	9	2	2			5	4					4
Тема 10.Формування екологічної культури у навчально-виховному процесі.	9	2	2			5	4					4
Разом за змістовим модулем 3.	36	8	8			20	16					16

Змістовий модуль № 4. Характеристика основних напрямів виховання												
Тема 11. Організація трудового виховання та профорієнтації в умовах загально-освітнього закладу.	9	2	2			5	4					4
Тема 12. Специфіка фізичного виховання у процесі всебічного розвитку особистості.	9	2	2			5	4					4
Тема 13. Основи громадянського виховання учнів початкової школи.	9	2	2			5	6		2			4
Разом за змістовим модулем 4.	27	6	6			15	14		2			12
Модуль II												
						40						52
Усього годин	150	26	24			100	150	12	4			134

2. ОРІЄНТОВНИЙ КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

ТЕМА № 1.

ВИХОВАННЯ ЯК КУЛЬТУРНЕ ЯВИЩЕ ТА ПЕДАГОГІЧНА КАТЕГОРІЯ

Мета лекції: ознайомити студентів з визначенням виховання як соціально-культурного явища та методологічними засадами становлення теорії виховання як специфічної галузі педагогічного знання.

План лекції:

1. Соціально-культурна сутність виховання.
2. Визначення виховання як педагогічної категорії.
3. Провідні етапи й очікуваний результат процесу виховання.
4. Основні чинники ефективності процесу виховання.

Література до теми:

1. Гурський В. А. Педагогіка: навч. посіб.: у 2 кн., кн. 2. Теорія виховання. Управління навчально-виховним процесом. Кам'янець-Подільський: Медобори, 2015. 219 с.
2. Казанжи І.В. Теорія і методика виховної роботи в школі I ступеня : навч. посіб. Київ: Слово, 2014. 296 с.
3. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті. URL: <http://www.mon.gov.ua/education/average>.
4. Нісімчук К.О. Технології виховання: морально-етичний аспект. Луцьк: Твердиня, 2019. 177 с.
5. Основні орієнтири виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів URL: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv.
6. Поясик О.І., Лаппо В.В. Методика виховної роботи: навч. посіб. Івано-Франківськ: Плай, 2011. 206 с.

З часів виникнення людської цивілізації виховання є найважливішою функцією суспільства. Адже без передачі культурно-історичного досвіду від одного покоління до іншого, без залучення молоді до соціальних і виробничих сил неможливий подальший розвиток людства, збереження та збагачення його культурних й цивілізаційних надбань.

З поступом суспільства змінюються і сама сутність виховання, його мета, зміст, засоби. Історія зберігає яскраві приклади особливостей виховання в різні епохи: за первіснообщинного ладу, античності, середньовіччя, у Новий і Новітній час. Культура народів і народностей по-різному виявляється не тільки в традиціях і звичаях, але й у характері виховання. Видатний педагог К.Д. Ушинський зазначав: «Виховання, створене самим народом і засноване на народних засадах, має виховну силу, якої немає в найкращих системах, заснованих на абстрактних ідеях або запозичених в іншого народу».

Сучасна наука приділяє питанням виховання все більше уваги, оскільки саме виховний процес, є провідною формою впливу на становлення особистості в певному соціумі. Відтак удосконалення системи виховання зростаючого покоління, було і лишається центральною темою педагогічних пошуків, предметом осмислення, наукових дискусій та експериментів.

Термін «виховання» виник у XVIII сторіччі й спочатку був витлумачений буквально як «напоїти», «нагодувати» дитину. З часом поняття «виховання» почало означати не лише догляд за дитиною, а ще й турботу про її духовне зростання.

В українській мові виховання є похідним від слова *ховати*. У вітчизняній народній педагогіці воно спочатку вживалося у значенні «оберігати (ховати) дитя від небезпеки», а згодом почало означати «вирощувати дітей, навчати правил доброї поведінки». Пізніше його стали тісно пов'язувати з поняттям «навчати» і часто використовували як рівнозначні. Ототожнення процесів навчання і виховання призвело до дублювання понять «освіченість» і «вихованість». Нерідко вихованою людиною вважають людину освічену, що загалом не вірно.

Виховання як суспільне явище виникло з практичної потреби пристосування молодого покоління до умов суспільного життя і виробництва. Відтак на кожному етапі суспільно-історичного розвитку за своїм призначенням, змістом і формами виховання має конкретно історичний характер. Виховний процес здійснюється за рахунок засвоєння підростаючим поколінням основних елементів соціального досвіду, у процесі і результаті залучення його у суспільні відносини, систему спілкування і суспільно необхідну діяльність.

У сучасній педагогіці виховання визначається як процес формування всебічно розвинутої особистості.

Категорія «виховання» вживається у педагогічній науці в чотирьох значеннях:

у широкому соціальному – це виховний вплив на людину всього суспільства і всієї дійсності, який має не лише позитивну спрямованість. Дійсність містить конфлікти і протиріччя; тут особистість набуває не тільки позитивного соціального досвіду, але і негативного;

у широкому педагогічному – це виховна діяльність різних виховних систем, які керуються педагогічними теоріями;

у вузькому педагогічному – це цілеспрямована виховна діяльність педагога за для досягнення певних виховних цілей;

у гранично вузькому – це розв'язання педагогом конкретної індивідуальної проблеми виховання або перевиховання.

Виховання як педагогічна категорія має три суттєвих ознаки:

цілеспрямованість – передбачає наявність певного взірця, соціально-культурного ідеалу; відповідність процесу виховання певним соціально-культурним цінностям;

наявність певної системи організованих виховних впливів; гуманність, яка передбачає орієнтацію у вихованні на загальнолюдські цінності;

цілісність, неперервність і тривалість, тобто виховання має охоплювати всі сфери психіки людини, творчо формувати і всебічно розвивати їх впродовж всього життя.

Реалізація цих ознак виховання потребує організованості, планомірності, й комплексності.

Отже *виховання* – це процес цілеспрямованої, систематичної, організованої і планомірної взаємодії вихователя і вихованця, під час якого відбувається вплив на свідомість, підсвідомість, пізнавальну, емоційно-вольову та мотиваційну сфери вихованця задля усестороннього формування його особистості.

З цього визначення зрозуміло, що *об'єктами виховного впливу* є: свідомість і підсвідомість вихованця, його мотиваційна, емоційно-почуттєва і вольова сфери, навички та звички.

Виховання як цілеспрямований процес усебічного розвитку особистості являє собою систему взаємопов'язаних і взаємозалежних елементів, на вибір яких суттєво впливає особистість вихованця. Адже рівень актуального розвитку дитини в певний період часу є основною першопричиною визначення мети, а потім і застосування відповідних форм, методів, засобів виховання, на відбір яких певною мірою впливає рівень професіоналізму педагога.

Виховання - це двосторонній процес. Він обов'язково включає взаємодію двох суб'єктів – вихователя й вихованців. Діяльність вихователя в процесі виховання особистості молодшого школяра називають педагогічним впливом. А діяльність вихованців у цьому процесі - це засвоєння педагогічного впливу. Діяльність вихованців - складна внутрішня робота особистості, яка передбачає як засвоєння зовнішніх впливів, так і самовиховання.

Виховання має дві взаємопов'язані грані. Одна – педагогічний вплив вихователя, колективу; інша — готовність вихованця сприйняти й осмислити цей вплив. Адже спосіб поведінки людини визначається, з одного боку, безперервними зовнішніми впливами на неї, а з іншого – її природженими індивідуальними якостями..

Процес виховання може бути ефективним і малоефективним. Його характер визначається не тільки культурою суспільства й мікросередовища, але й суб'єктами виховання, які безпосередньо задіяні в цьому процесі, їх життєвими цілями, мотивами, установками, рівнем культури в цілому. Найбільш цілеспрямовано та ефективно виховання здійснюється під час спеціально створеної взаємодії суб'єктів, спрямованих на реалізацію педагогічних цілей виховання.

Виховання відбувається в цілеспрямованому процесі взаємодії: індивід-індивід, індивід-група, індивід-колектив. Воно організовується в різних соціальних інститутах: сім'ї, виховних установах (дитячий будинок, школа-інтернат), освітніх (школа, гімназія, ліцей), позашкільних освітньо-виховних закладах (дитяча музична школа, художня школа, секція, клуб, музей, театр, дитячі об'єднання й організації).

Організація виховного процесу, як і створення та підтримка умов для саморозвитку, здійснюється в тісній взаємодії з вихованцем, з урахуванням його доброї волі. У теорії виховання ця вимога виражається через особистісно-орієнтований підхід, при якому вихованець визнається повноправним партнером в умовах взаємодії з педагогами-вихователями.

Процес виховання – система виховних заходів, спрямованих на формування всебічно і гармонійно розвиненої особистості.

Процес виховання складається з мети, завдання, змісту й методики організації виховного впливу, а також його результату та корекції.

Наявність конкретної мети є передумовою систематичності й послідовності, не допускає випадковості, епізодичності та хаотичності у проведенні виховних заходів. Особлива роль у формуванні особистості належить шкільному вихованню, оскільки цілеспрямований виховний вплив на неї передбачає не лише виховання позитивних якостей, а й подолання наслідків впливу негативних чинників.

Ефективність процесу виховання значною мірою залежить від того, наскільки відповідають впливи організованої виховної діяльності

об'єктивним умовам. одразу після застосування виховного впливу, вони дещо віддалені в часі. Виховний процес є двостороннім, у якому обов'язкова участь і взаємодія учителя-вихователя та вихованця.

Вихованість – показник ефективності процесу виховання.

Якості особистості школяра є результатом інтеріоризації зовнішніх впливів у внутрішні психічні якості та установки. Завдяки інтеріоризації зовнішні фактори людської поведінки переходять в усталені внутрішні якості особистості. Результати виховного процесу значною мірою залежать від індивідуальних особливостей вихованців, їх ставлення до навколишньої дійсності, насамперед до спрямованих на них виховних впливів, їх взаємин з однолітками, дорослими, ставлення до педагогів і батьків. Оскільки школярі відрізняються індивідуальними особливостями, то й результати їх виховання різні.

Основні показники рівня вихованості школяра – зовнішній вигляд, культура поведінки в школі та за її межами, громадська активність, самостійність у всіх видах діяльності, сформованість наукового світогляду, національної самосвідомості, ставлення до навчання, інтерес до знань і усвідомлення їх ролі в своєму розвитку, долучення до надбань національної та світової культури, мистецтва, літератури, фізичне здоров'я, захоплення фізичною культурою і спортом, працелюбність, орієнтованість на майбутню професію.

Методами визначення рівня вихованості учнів можуть слугувати методи науково-педагогічного дослідження: педагогічне спостереження, бесіда, анкетування, вивчення продуктів діяльності учнів тощо.

Організація процесу виховання особистості здійснюється за наступної послідовності:

Перший етап. Визначають сукупність рис і властивостей особистості, які слід сформувані у вихованця, тобто формують ідеал. Коли мова йде про виховання класу, то слід брати до уваги насамперед формування такого

колективу, який би за своїми якостями відповідав еталону – меті виховання, поставлений перед школою суспільством.

Другий етап. Вивчають індивідуальні особливості вихованця (або колективу), його позитивні риси, недоліки в характері й поведінці, визначають, які риси не сформовано, а які перебувають у стадії зародження. Знання особистості вихованця (колективу), порівняння її з визначеним ідеалом дає змогу прогнозувати її розвиток. Виходячи з цих даних, можна планувати виховну роботу з вихованцем (колективом). Тому важливо, щоб учень (колектив) знав, що пропонує йому вихователь, брав цей взірець для наслідування і докладав зусиль для досягнення поставленої мети.

Третій етап. Реалізовується програма виховання, тобто заплановані виховні заходи, що передбачає залучення вихованців до різних видів діяльності, участь в яких сприяє формуванню в них досвіду поведінки відповідно до ідеалу.

Четвертий етап. Спонування учнів до самостійної роботи з розвитку особистості. Коли учень починає займатися самоосвітою і самовихованням, можна вважати, що у вихованні досягнуто четвертого етапу.

На всіх етапах процесу виховання здійснюють педагогічне управління цим процесом.

Управління процесом виховання – діяльність педагогів, що забезпечує планомірний і цілеспрямований виховний вплив на вихованців.

Управління виховним процесом слід спрямовувати на розвиток самостійності, ініціативності школярів. Це можливо за умови, що педагоги спрямовують учнів на самостійний пошук цікавих видів діяльності, самостійне забезпечення необхідних для їх здійснення умов. Тому завдання педагогічного колективу – допомогти школярам самостійно організувати діяльність у школі та за її межами. Виховання самостійності, ініціативності школярів не повинно применшувати керівної ролі педагога. Він має залишатися мудрим старшим другом і наставником дітей, але на умовах співпраці з ними.

Управління процесом виховання потребує постійного вивчення результатів виховної роботи, рівня вихованості учнів і колективу, виховних можливостей педагогічного колективу та батьківської громадськості й коригування змісту і методики виховного процесу з метою їх удосконалення.

У виховному процесі виявляються наступні закономірності.

Процес виховання відбувається найуспішніше в природному для дитини середовищі. З огляду на це дитину мають оточувати рідна мова, природа, національна культура, звичаї, традиції тощо.

Результати виховання залежать від виховного впливу на внутрішній світ дитини, її духовність. Це, зокрема, стосується формування її думок, поглядів, переконань, ціннісних орієнтацій, емоційної сфери. Виховний процес повинен постійно трансформувати зовнішні виховні впливи у внутрішні, духовні процеси особистості (її мотиви, установки, орієнтації, ставлення).

Визначальними у вихованні є діяльність та спілкування. Діяльність – головний чинник єдності свідомості та поведінки під час здійснення учнем певних її видів (навчальної, трудової, ігрової, спортивної та ін.).

Перелічені чинники необхідно враховувати під час створення будь-якої виховної ситуації. Це дає змогу педагогу відпрацювати задану схему дій, щоб досягти поставленої мети.

Ефективність виховання залежить від ставлення особистості до навколишньої дійсності загалом та до спрямованих на неї педагогічних впливів зокрема. Сформовані у процесі виховання погляди і переконання, мотиви поведінки визначають позицію вихованця щодо спрямованих на нього педагогічних впливів. У разі несприйняття цих впливів проводять спеціальну виховну роботу і лише згодом отримують позитивний виховний результат.

Виховання органічно пов'язане із суспільними потребами й умовами виховного процесу. Значні зміни в житті народу зумовлюють і зміни у виховній системі. Розбудова незалежної української держави потребує формування в учнівської молоді національної свідомості, любові до своєї Вітчизни, до рідної мови, до свого народу, його традицій, історії та культури.

ТЕМА № 2.

**СТРУКТУРА, ЗАКОНОМІРНОСТІ Й ПРИНЦИПИ ПРОЦЕСУ
ВИХОВАННЯ**

Мета лекції: розкрити теоретичні підходи до тлумачення сутності і змісту процесу виховання

План лекції:

1. Процес виховання як цілісна система.
2. Загальні та часткові закономірності виховання.
3. Сутність принципів виховання.
4. Взаємозв'язок та взаємозалежність принципів виховання.

Література до теми:

1. Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник. 2-ге вид., перероб. та доп. Рівне: Волин. обереги, 2011. 519 с.
2. Гурський В. А. Педагогіка: навч. посіб.: у 2 кн., кн. 2. Теорія виховання. Управління навчально-виховним процесом. Кам'янець-Подільський: Медобори, 2015. 219 с.
3. Казанжи І.В. Теорія і методика виховної роботи в школі І ступеня : навч. посіб. Київ: Слово, 2014. 296 с.
4. Кот М.З. Теорія і методика виховної роботи: навч. посіб. Київ: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2021. 215с.
5. Підласий І.П. Виховання замовляли? Харків: Основа, 2012. 112с.

Сутність процесу виховання полягає в умілій організації та стимулюванні вихователем психологічно і педагогічно обґрунтованої діяльності вихованця, у формуванні та підтриманні в нього мотивації до творчого самовдосконалення, постійна допомога, підтримка, співчуття і співпереживання.

Процес виховання – це динамічне складне педагогічне явище, що відбувається на основі цілеспрямованого впливу вихователів, соціального середовища на розум, почуття, волю вихованця з метою формування усесторонньо гармонійно розвинутої особистості.

Провідними ознаками процесу виховання виступають:

- цілеспрямованість;
- двосторонність;
- неперервність і тривалість;
- багатогранність завдань і різноманітність змісту;
- різномаїття форм, методів і засобів виховного впливу;
- поступове виявлення результатів виховних впливів;
- самокерованість.

Виховний процес являє собою струнку *систему*, яка складається з певних елементів (компонентів виховного процесу), має структурні складові, відповідно до його функцій. Це динамічна система з тенденцією до постійного саморозвитку і самовдосконалення.

Усі елементи створюють цілісність і діють у комплексі. *Цілісність і комплексність* – визначальні властивості виховного процесу. Вони об'єктивно існують настільки, наскільки суспільство має потребу у вихованні підростаючого покоління. Відтак об'єктивно існує єдність навчання, виховання, розвитку і самовдосконалення вихованців, єдність їх свідомості та поведінки, єдність змістової і процесуальної сторін цього процесу, всебічний розвиток особистості вихованця у цьому процесі та формування громадянина України.

Слід зазначити, що жодна система не може існувати поза певним середовищем і може бути зрозумілою лише у взаємодії з ним. Відповідно до принципу ієрархічності процес виховання є лише одним з компонентів соціального середовища. Тому системний підхід до аналізу виховного процесу обов'язково передбачає вивчення взаємодії процесу виховання як системи з середовищем. Водночас кожна виховна ситуація як елемент виховного процесу сама виступає як складова системи. Будучи системним утворенням, вона виконує роль елемента ширших систем (наприклад морального виховання). Усю численність елементів можна вивчити лише за умови фіксації системи загалом. Відтак потрібно визначити їх участь у процесі – в безперервній зміні у часі. Саме тому процес виховання розглядається як динамічна система.

Сприймати процес виховання в динаміці – це визначити, як він

зароджувався, розвивався і буде розвиватися у майбутньому.

Виховний процес є *цілеспрямованим*. Мета сучасного виховного процесу характеризується гармонією соціальних та індивідуальних цілей, завдань, співробітництвом у їх досягненні.

Процес виховання є процесом *багатофакторним*: на нього впливає родина, окремі педагоги, школа, все суспільство з його виховними інститутами. Сучасною педагогічною наукою доведено – чим більше збігаються впливи організованої виховної діяльності усіх соціальних інститутів, тим успішніше відбувається формування особистості.

Процес виховання є *тривалим*, безперервним процесом. Він триває все життя. При цьому змінюється роль і співвідношення різних виховних чинників. До школи провідну роль у вихованні відіграє родина, в роки навчання школа, училище, університет. З початком трудової діяльності – трудовий колектив, власна сім'я, громадські, політичні організації.

Виховному процесові притаманна *віддаленість* результатів від моменту здійснення безпосереднього виховного впливу. Між педагогічними впливами і проявом вихованості минає тривалий період утворення необхідних властивостей особистості. При цьому можлива значна варіативність результатів. У тих самих умовах результати можуть суттєво відзнятися. Це зумовлено значними індивідуальними відмінностями учнів, різним досвідом їх соціального формування, ставленням до виховання. Водночас рівень професійної підготовки вихователя, його майстерність, уміння керувати вихованням значно впливає на хід і результати цього процесу.

Процесу виховання властива *самокерованість*. Його перебіг здійснюється в двох напрямках:

- 1) від вихователя до вихованця (прямий зв'язок), результатом якого є послідовність взаємопов'язаних виховних ситуацій;
- 2) від вихованця до вихователя (зворотний зв'язок), який дозволяє будувати кожен виховну ситуацію з урахуванням результативності попередньої. Чим більше у вихователя зворотної інформації, тим доцільнішим стає

виховний вплив.

Поняття «*зміст виховання*» визначає систему наукових, духовних і професійних знань, навичок, умінь, а також норм і правил поведінки, опанування якими забезпечує формування гармонійно розвинутої, суспільно активної особистості – громадянина України, його прилучення до загальнолюдських, національних і професійних цінностей, набуття світоглядних, моральних рис, розвиток його індивідуальності та підготовку до повноцінної духовної і професійної діяльності.

Визначання змісту виховання у системі сучасної української освіти відповідати наступним вимогам:

- відповідати соціальному замовленню суспільства щодо виховання громадян України;
- бути спрямованим на здійснення головної мети виховного процесу;
- спиратися на сучасні загальнолюдські та національні цінності, ідеали та формувати науковий світогляд;
- відображати зв'язок теорії з практикою, забезпечувати загальну підготовку особистості вихованця до умов майбутньої професійної діяльності;
- відповідати духовним і фізичним можливостям вихованців, сприяти їх активізації на самовиховання;
- сприяти єдності виховання, навчання, розвитку і самовдосконалення вихованців.

Процес виховання як специфічний різновид соціальної діяльності керується певними правилами, має свої закономірності. Вони визначають порядок досягнення завдань виховання, сприяють ефективному управлінню виховною діяльністю, дають можливість передбачити результати виховної роботи й науково обґрунтувати, гуманізувати та оптимізувати мету, зміст, методи й форми виховання зростаючого покоління на сучасному етапі розбудови нашої держави.

Зовнішні закономірності характеризують залежність виховання від суспільних процесів і умов: соціально-економічної та політичної ситуації, рівня

культури в суспільстві, його потреб у фахівцях, загальноусталених й національних виховних ідеалів, цінностей і змісту виховання тощо. Отже, зовнішні закономірності спрямовані на формування особистості вихованця.

Внутрішні закономірності обумовлюють зв'язки між компонентами процесу виховання. До внутрішніх закономірностей належить *визначальна роль діяльності та спілкування у вихованні*. Означена закономірність підтверджує існування безпосередньої залежності між характером діяльності і спілкування вихователів і вихованців та результативним компонентом процесу виховання. Згідно з цією закономірністю вихователі під час організації та здійснення виховного процесу повинні:

- враховувати і всебічно розвивати індивідуально-психічні якості вихованців;
- враховувати характер їх майбутньої діяльності;
- активно взаємодіяти з вихованцями;
- досягти свідомої участі вихованців у виховній діяльності;
- науково визначати і формулювати виховні цілі й намагатися їх реалізовувати.

Однією з провідних внутрішніх закономірностей є *цілісність процесу виховання і взаємозалежність його складових*. Ця закономірність вимагає необхідності урахування досягнень розвитку сучасної педагогіки і психології у вихованні. Вона має відобразитись у методиці виховання різних виховних систем. Методи та форми організації виховної діяльності мають спиратись на гуманістичні цінності сучасності й кращі виховні традиції українського народу.

Залежність результатів виховання не лише від виховної діяльності, але й від реальних умов, взаємодії вихователів і вихованців в конкретних процесах і ситуаціях. Сутність означеної закономірності полягає у необхідності врахування у виховній роботі різноманітних чинників формування особистості. Здавна панує думка про те, що виховує все: люди, навколишнє середовище, різноманітні речі та явища. Тому вихователі повинні створювати відповідні умови для задоволення соціальних і духовних потреб вихованців, на високому

рівні організувати їх пізнавальну діяльність, забезпечувати її ефективність, координувати навчальні, виховні та інші заходи. Завжди слід пам'ятати про міцний виховний потенціал будь-якого соціального оточення. Саме тому створення справжнього колективу, що має значні виховні функції – одне з головних завдань вихователя.

Процес виховання вимагає врахування всієї сукупності педагогічних закономірностей та узгодження основних його складових – мети, ідеалу, принципів, змісту, методів і форм, критеріїв оцінки результативності виховних впливів. Вихователь повинен враховувати їх під час планування й реалізації процесу виховання та оцінки його результатів.

Закономірності виховання діють не безпосередньо, їхня сутність та основні вимоги відбиваються у принципах виховання, які визначають напрям, стратегію та зміст практичних дій вихователів і вихованців.

Принципи виховання – важливий розділ теорії виховання. Це знання про сутність, зміст, структуру виховання, його закономірності, що проявляються як норми виховної діяльності у різних виховних системах, оптимальні науково обґрунтовані регулятори виховної практики.

Принципи виховання – це загальні положення, в яких визначено провідні вимоги до змісту, форм і методів, організації виховного процесу.

Принципи виховання відповідають певним вимогам:

1. *Обов'язковість*. Принципи виховання – це не поради, не рекомендації, вони вимагають обов'язкового та повного втілення в практику. Систематичне порушення принципів, ігнорування їх вимог не лише знижує ефективність виховного процесу, але й руйнує його підвалини. Вихователь, що порушує вимоги принципів, усувається від керівництва навчально-виховним процесом, а за навмисне їх порушення. Прикладом може слугувати порушення принципів гуманізму, поваги до особистості. При цьому педагог може бути притягнутий до адміністративної, та навіть, кримінальної відповідальності.

2. *Комплексність*. Принципи виховання вимагають одночасного, а не почергово, ізольованого застосування на всіх етапах виховного процесу.

Принципи функціонують не ланцюгово, а систематично, постійно, комплексно, в різних умовах та обставинах.

3. *Рівнозначність*. Принципи виховання, як загальні фундаментальні положення – рівнозначні. З-поміж них немає головних і другорядних, які можна відкладати «на завтра». Однакова увага до всіх принципів запобігає можливим порушенням у виховному процесі.

У педагогічній теорії існують різні класифікації принципів виховання. В українській педагогіці найбільш оптимальною на сьогодні визнано класифікацію запропоновану І.П.Підласим. Згідно з нею усі принципи виховання умовно поділено на загальні (стратегічні) та практичні (тактичні).

Загальні (стратегічні) принципи виховання визначають характер та зміст взаємовідносин вихователя з усіма вихованцями. Конкретизація цього змісту – особиста, творча справа кожного вчителя. До таких принципів належать:

- 1) *громадська спрямованість виховання* – цей принцип потребує відповідності державним, громадським та особистим потребам у виховному процесі;
- 2) *принцип зв'язку виховання з життям* потребує розв'язання всіх виховних завдань з опорою на повсякденне життя вихованців. Цей принцип орієнтує на формування дитиною особистого життєвого досвіду;
- 3) *опора на позитивне* – найважливіший принцип усієї педагогіки, в основу якого покладено філософський постулат про протиріччя людської природи. У людині позитивні якості (любов, доброта, щедрість) можуть мирно співіснувати з негативними (лінь, брехливість, жадібність, непорядність тощо). Немає абсолютно негативних, як і немає абсолютно позитивних людей, тому необхідно прагнути бачити в кожній дитині (людині) позитивне, розвивати, й заохочувати позитивні риси характеру дитини з одночасним коректуванням існуючі недоліки;
- 4) *принцип гуманізації виховання, що передбачає:*
 - повагу до особистості вихованця;
 - надання вихованцю посильних та розумно сформульованих вимог;

- повагу до позиції вихованця навіть тоді, коли він відмовляється виконувати вимоги до нього;
- повагу до права людини бути самою собою;
- ненасильницького формування необхідних якостей;
- відмову від тілесних та інших покарань, що принижують його честь та гідність;
- визнання права особистості на повну відмову від формування тих якостей, які за будь-яких причин суперечать її переконанням (релігійним, національним тощо);

5) *єдність виховних впливів* – або принцип координації зусиль школи, сім'ї, громадськості;

б) *принцип культуровідповідності* – надання допомоги у становленні дитини як суб'єкта культури. Пом'якшення соціальної напруги, оновлення екології людини, її душевної рівноваги, смислу життя, набуття нею духовності.

Часткові (тактичні) принципи. Якщо загальні принципи визначають стратегію відносин, то часткові допомагають вихователю створити безпосередні умови для виховання творчої особистості на основі співробітництва з вихованцями. До часткових принципів належать:

- 1) *принцип врахування спрямованості особистості*, її сил, моральних якостей, інтересів, потреб, мотивів діяльності;
- 2) *принцип врахування соціального досвіду дитини* – її поведінки, звичок, розвитку, здатності до спілкування тощо;
- 3) *принцип врахування індивідуальних психологічних процесів* – тип темпераменту, уваги, пам'яті, мислення;
- 4) *принцип врахування вікових та статевих відмінностей.*

Усі загальні та часткові принципи, мають реалізовуватися в єдності, доповнюючи, збагачуючи один одного.

Цілеспрямована і змістовна взаємодія вихователів і вихованців, визначається як *виховний процес*, під час здійснення якого діти засвоюють

певну сукупність знань, набувають практичних навичок і вмінь відповідної поведінки, всебічно розвивають свої емоційні, почуттєві, вольові, мотиваційні сфери та інші провідні властивості особистості, формується їх внутрішній духовний світ. Відтак виховний процес відбувається за умови тісної і плідної взаємодії між вихователем і вихованцем. Коли така взаємодія відсутня, процес виховання не виконує своєї суспільної функції та не забезпечує досягнення мети.

ТЕМА № 3.

ЗАГАЛЬНІ МЕТОДИ І ЗАСОБИ ВИХОВАННЯ

Мета лекції: проаналізувати теоретичне підґрунтя використання різноманітних методів і засобів виховання у освітньому процесі сучасної школи.

План лекції:

1. Визначення і сутнісна характеристика методу виховання.
2. Класифікація методів виховання.
3. Засоби всебічного розвитку особистості.
4. Взаємозв'язок методів і засобів виховання у процесі культурного становлення особистості.

Література до теми:

1. Білецька І.О. Методи і засоби особистісно орієнтованого виховання : навч.-метод. посіб. Умань: Жовтий, 2019. 147 с.
2. Макаренко А.С. Методи виховання. Тв. у 8 т., т.5. Київ: Рад.школа, 1981. 272 с.
3. Коберник О. М. Інноваційні технології навчання та виховання : навч. посіб. Умань: Жовтий, 2020. 208 с.
4. Матвієнко О. В. Виховання молодших школярів: теорія і технологія. Київ: Стилос, 2016.543 с.
5. Методика виховної роботи: навч. посіб. / улож. Давидович В.Л. Чернівці: Рута, 2017.423 с.

Планування й здійснення виховання зумовлене низкою умов, що сприяють ефективності означеного процесу. Провідна умова полягає у дотриманні принципів виховання, що забезпечує успішне визначення завдань, добір змісту, методів, засобів і форм виховання. Взаємозумовленість і узгодженість виконання усіх чинників виховання потребує від педагога вміння використовувати їх у взаємозв'язку, з урахуванням конкретних можливостей і умов.

Найважливіші способи формування особистості вихованця є методами виховання. Зазвичай під методами виховання розуміють сукупність способів впливу на свідомість, волю, почуття, поведінку виховання, її корекцію й удосконалення задля вироблення у них визначених метою виховання якостей.

Метод виховання А.С. Макаренка назвав *«інструментом дотику до особистості»*. У співробітництві з вихованцями таких «інструментів» педагог може знайти багато. Практика виховання використовує насамперед перевірені шляхи – загальні методи виховання. Проте у багатьох випадках загальні методи виховання можуть виявитися малоефективними. Тому вихователь шукає нові шляхи, які максимально відповідають конкретним умовам взаємодії, дозволяють швидше і з меншими зусиллями домогтися накресленого результату. Так, в одному випадку він може актуалізувати такий внутрішній механізм, як переконання (коли за допомогою логічних побудов здійснюється вплив на свідомість), в другому – навіювання (коли вплив здійснюється на підсвідомому рівні), третьому – використати ефект наслідування тощо. Часткові зміни, доповнення, удосконалення методів виховання в конкретних умовах виховного процесу називають прийомами виховання.

Методи виховання – способи взаємопов'язаної діяльності вихователів і вихованців, спрямованої на формування у вихованців поглядів, переконань, навичок і звичок поведінки. Виховна ефективність методів підвищується, якщо під час застосування методу використовують педагогічні прийоми.

Прийом виховання – це частина загального методу, окрема дія (вплив), конкретне поліпшення. Знання методів і прийомів виховання, вміння правильно їх обирати і застосовувати є ознакою високої майстерності педагога.

Методи виховання поділяють на **загальні** (їх застосовують в усіх напрямках виховання) і часткові (використовуються переважно в одному з них – правовому, економічному чи фізичному).

Класифікація методів виховання впливає з логіки цілісного педагогічного процесу, необхідності безпосередньої організації всіх видів діяльності дітей, їх взаємин з педагогами і між собою, стимулювання самодіяльності та самоосвіти.

Щодо функціональної залежності розрізняють групи методів виховання:

1. Методи формування свідомості особистості.
2. Методи стимулювання діяльності та формування досвіду суспільної поведінки.
3. Методи стимулювання поведінки і діяльності.
4. Методи, що слугують критеріями ефективності виховання.

Вибір методу та ефективно його використання залежать від:

- вікових особливостей школярів та їх життєвого досвіду. Так, у виховній роботі з молодшими учнями віддають перевагу привчанню і вправам. Диспут доцільно використовувати у виховній роботі зі старшокласниками;
- рівня розвитку дитячого колективу. У несформованому колективі педагог використовує метод вимог у категоричній безпосередній формі, у згуртованому – можна вдаватися до таких методів, як громадська думка, прийом паралельної дії;
- індивідуальних особливостей школярів. На ці особливості слід зважати не лише в індивідуальній виховній роботі, а й під час групових і фронтальних виховних заходів. Підібраний метод виховання повинен передбачати індивідуальні корективи;
- поєднання методів формування свідомості та суспільної поведінки. Добираючи методи виховання, слід розумно поєднувати методи формування свідомості й методи формування суспільної поведінки з урахуванням принципу виховання єдності свідомості та поведінки;
- використання методів виховання відбувається за умови врахування психологічних особливостей школяра. Учень реагує на виховний вплив

позитивно, негативно або нейтрально. Це потребує від педагога вміння «вловити» реакцію, вихованця і відповідно скоригувати його сприймання.

Методи формування свідомості особистості. Група методів виховання охоплює методи різнобічного впливу на свідомість, почуття і волю учнів задля формування відповідних поглядів і переконань. До неї належать:

- словесні методи (роз'яснення, бесіда, диспут);
- метод прикладу;
- метод переконування, оскільки за його допомогою не лише розвивають і доводять до свідомості учнів сутність норм поведінки, а й долають помилкові погляди й переконання, негативні прояви поведінки.

Виховна ефективність методів цієї групи зростає за умови, що:

- 1) під час формування конкретних світоглядних понять, поглядів і переконань ураховують підґрунтя, на якому накладається пропонована учням інформація, тобто наявність у них з цього питання власних раніше сформованих понять, поглядів і переконань. Для цього перед кожним виховним заходом треба ставити конкретну мету щодо формування певних якостей й визначати рівень вихованості учнів і враховувати його під час проведення заходу. Інакше він буде мало ефективним, адже одні вихованці погодяться з пропонованими сентенціями, другі – сумніватимуться в них, а треті – сприйматимуть їх скептично, а то й вороже. І якщо вони відверто не виявлять свого ставлення (наприклад під час лекції), то педагог не знатиме, що робиться в їх свідомості й не зможе скоригувати подальші виховні дії;
- 2) переконуючи, апелюють не лише до розуму, а й до емоційно-почуттєвої сфери. Переконування ефективніше, коли учень відчуває сором за скоєне. Посилює переконування й пробудження в учня совісті;
- 3) переконують на конкретних прикладах, що зачіпають інтереси дітей, тобто тих, до яких вони мають без посередній стосунок. Наприклад, коли йдеться про бережливе ставлення до речей, обладнання чи шкільних меблів, доцільно вести мову про власні речі, обладнання навчального кабінету, шкільний інвентар і тільки згодом – про віддаленіші приклади і узагальнення;

- 4) ведучи мову про якості особистості, які прагнуть сформувати в учнів, вихователь сам повинен ними володіти. Якщо ці якості не притаманні йому, він втрачає головний аргумент переконування. Наприклад, коли педагог, який палить, закликатиме учнів не робити цього, його слова навряд чи дійдуть до їх серця й розуму.

Методи організації діяльності й формування досвіду суспільної поведінки. До цієї групи належать:

- педагогічна вимога;
- громадська думки;
- привчання;
- доручення;
- створення виховуючих ситуацій.

При залученні означених методів слід враховувати:

- а) поведінку дитини (підлітка, юнака), причиною якої є явні або приховані проблеми в сім'ї, зокрема антисоціальні вчинки батьків, незгоди між батьком і матір'ю;
- б) поведінку або окремі вчинки, що об'єктивно є про тестом проти грубості, сваволі старших, оскільки підліток в такому разі вважає осуд несправедливістю щодо себе;
- в) вчинки підлітків, що є результатом допущеної педагогом помилки;
- г) вчинок зумовлений тим, що вчитель припустився необ'єктивності в оцінці знань учня;
- д) неправильний вчинок, пояснення якого потребує розповіді про глибоко особисті, дружні стосунки учня з своїми однолітками чи зі старшим або молодшим другом, тому що заохочення до відвертості в такому разі учень сприймає як спонукання до зради друга;
- е) поганий вчинок, мотиви якого пов'язані з особливостями стосунків у сім'ї, про які дітям рано знати, і які не можна їм роз'яснювати.

Методи стимулювання діяльності й поведінки. Означена група методів виконує функції регулювання, коригування і стимулювання поведінки й діяльності вихованців. До неї належать:

- змагання;
- заохочення;
- покарання.

Їх використання можливе за умови дотримання певних вимог:

- 1) до заохочень і покарань не слід вдаватися часто. Часті заохочення призводять до того, що учень після кожного позитивного вчинку очікує на певну «винагороду», він вже поводить себе добре задля того, щоб «заробити» нагороду. Якщо ж карати вихованця за його вчинки надто часто, він звикає до них і покарання на нього вже не діють;
- 2) заохочення і покарання слід використовувати в міру їх зростання від найменшого до найбільшого, інакше збіднюється арсенал цих виховних засобів. Адже, якщо учень отримав більш вагоме заохочення чи покарання, то менші заходи впливають на нього вже не так ефективно;
- 3) заохочення і покарання повинні бути гуманними. Неприпустимо, коли вдаючись до покарання, ображають людську гідність вихованця. Негуманним є також і заохочення вихованця, який того не заслужив. Колектив відреагує на таку подію своєрідним ставленням до заохоченого, в якому буде виражено здивування, а то й зневагу.

Методи, що слугують критеріями ефективності виховання охоплюють наступну групу методів: самоусвідомлення, самодисципліна, самозаборона, самоконтроль, самооцінка.

У загальному значенні засоби виховання – це культурні цінності, залучені у педагогічний процес за для вирішення конкретних виховних завдань.

Будь-який об'єкт матеріальної чи духовної культури виконує функцію засобу виховання за умови, коли:

- 1) з ним пов'язана інформація, необхідна для розвитку внутрішнього світу особистості вихованця;

- 2) він виділений як предмет засвоєння в образній, наочно-дійовій або знаково-сигнальній (усній чи письмовій) формі;
- 3) об'єкт разом з своєю інформацією залучений до спілкування і спільної діяльності вихователя і вихованців.

Кожен об'єкт має свої характеристики: фізичні, хімічні, естетичні та ін. Крім об'єктивних характеристик він набуває при виконанні функції засобу виховання ще й педагогічні характеристики, найважливішими з яких є: повнота інформації про об'єкт, спосіб використання даного засобу вихователем та можливості використання його самими вихованцями в майбутньому самовихованні. Педагогічні характеристики засобу виховання обумовлені об'єктивними і суб'єктивними причинами. Об'єктивно вони є продуктом культури і традицій народного виховання, в яких закріплені способи передачі духовних цінностей за допомогою вже сформованих засобів виховання.

Суб'єктивні причини обумовлені діяльністю вихователя, який конкретизує способи використання засобів виховання у відповідності з метою і завданнями та рівнем вихованості дітей, враховуючи нові вимоги суспільства до особистості, сучасні педагогічні рекомендації і передовий досвід виховання.

Виховні можливості одиничного засобу виховання обмежені; реально вихователь використовує систему засобів виховання. Слід зазначити, що багатий набір використовуваних засобів виховання, зумовлює ефективність його результату. Залежність рівня виховання дітей від використовуваної системи засобів виховання є одним з фундаментальних законів педагогіки.

Вибір засобів виховання обумовлюється метою і завданнями виховання, методами і формами організації виховного процесу, здійснюють певний вплив на всебічний розвиток особистості. Для виховання певної якості особистості чи переконання необхідні адекватні (відповідні) засоби виховання.

Засоби виховання є невід'ємною складовою реалізації будь-якої форми організації виховного процесу. Наприклад, різноманітні позакласні і позашкільні заходи, колективні творчі справи, заняття в гуртках, секціях, туризм, художня самодіяльність, різноманітні види праці. В них

використовується система засобів виховання спроможних сприяти виховним впливам на особистість дитини.

Розв'язання складних пізнавальних і практичних завдань на основі власних бажань дозволяє вихованцю тренувати свою волю, наполегливість, цілеспрямованість у відповідності з ідеалом. Завдяки рефлексії вихованець здатен періодично співставляти результати самовиховання з життєвими завданнями і загальноусталеними ідеалами.

В шкільні роки емоції й інтелект виховуються за допомогою однакових засобів. Водночас виховання емоцій має певну специфіку. Велике значення мають емоції дорослих, з яких діти беруть приклад. Емоції дорослих доповнюються іншим засобом – міжособистісними стосунками і спілкуванням. В спілкуванні зміцнюються звички емоційної поведінки й емоційне ставлення до зовнішнього світу, інших людей і самого себе.

Приміром, засобами виховання *вищих моральних і естетичних емоцій* у старшокласників є художня література, виставки і музейні експозиції. З ними школярі знайомляться в різних формах організації виховної діяльності – під час обговорення прочитаного, екскурсій, туристичних походах, участі у художній самодіяльності, гуртках і творчих студіях, спортивних змаганнях.

Засобами виховання слугує культура взаємовідносин дорослих, які беруть участь у спільній діяльності з вихованцями і користуються у них повагою і авторитетом. Від них дитина наслідує емоційне, вольове, інтелектуальне ставлення до природи, суспільства, матеріальних і духовних вартостей, оточуючих людей (батьків, учителів, друзів) і до самого себе.

Зміст, засоби і методи утворюють систему виховного процесу, адекватну меті і завданням виховання. Зміст виховання складає духовні цінності внутрішнього світу дитини.

Методи виховання свідомості особистості (лекції, бесіди, диспути, особистий приклад тощо) поєднуються з такими засобами як усна народна творчість, наукова і художня література, періодична преса, кінематограф, театр, декоративно-ужиткове та образотворче мистецтво, інші знакові засоби

світової і національної культури.

Методи організації діяльності й формування досвіду суспільної поведінки (педагогічна вимога, громадська думка, привчання, вправи, створення виховних ситуацій та ін.) поєднуються з такими засобами виховання як: режим, дисципліна, різноманітні види практичної і трудової діяльності, художня самодіяльність. Взаємозв'язок цих методів і засобів спрямовані на виховання стійких якостей особистості, навичок культури поведінки і нормативів міжособистісних стосунків.

Методи стимулювання поведінки і діяльності (змагання, заохочення і покарання) пов'язані з засобами матеріальної і духовної нагороди за успіхи, а також з засобами морального осуду різноманітних вчинків. Оцінка результатів – обов'язковий елемент підбиття підсумків діяльності. Особливо важливе значення має вербальна похвала позитивних вчинків, яка зміцнює культурні навички і в подальшому стає основою самооцінки і самовиховання.

Взаємозв'язок засобів і методів виховання залежить від віку і вихованості учнів. У початковій школі основним є особистий приклад і вимога вчителя. В підлітковому віці – це положення зберігається, але потребує доповнення.

ТЕМА № 4.

ФОРМИ ОРГАНІЗАЦІЇ ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ

Мета лекції: сформувати у студентів практичні вміння планувати й реалізовувати індивідуальну, групову та масову форми виховної роботи в закладі загальної середньої освіти.

План лекції:

1. Класифікація форм організації виховного процесу.
2. Загальна характеристика форм організації виховного процесу.

3. Специфіка індивідуальної, групової та масової форм виховної роботи.
4. Технологія організації і проведення виховного заходу в умовах ЗЗСО.

Література до теми:

1. Бугаєнко Л.П. Методичні рекомендації з питань організації виховної роботи. Одеса: Астропринт, 2020. 110 с.
2. Виховання гуманістично спрямованої особистості: навч.-метод. посіб. / за ред. Т.Д. Дем'янюк. Рівне: Волин. обереги, 2021. 234 с.
3. Кузьменко В. В. Методика полікультурного виховання учнів в умовах родинно-шкільного освітнього простору: навч. посіб. Херсон: Херсон. акад.неперерв.освіти, 2017. 247 с.
4. Матвеева Н. О. Педагогіка : завдання і ситуації. Практикум. Івано-Франківськ : НАІР, 2014. 312 с.
5. Методика виховної роботи: навч. посіб. / за ред. Давидович В.Л. Чернівці: Рута, 2017. 302 с.
6. Основні орієнтири виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів. URL: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv.

Аналіз педагогічної практики засвідчує, що молоді вчителі зазнають значних труднощів під час організації виховної роботи в школі. Подолання цих труднощів полягає в опануванні комплексом послідовних і цілеспрямованих дій, спрямованих на організацію виховної діяльності.

Форми організації процесу виховання – реалізація доцільної колективної та індивідуальної діяльності вихованців, у процесі якої відбувається реалізація виховних завдань.

В педагогічній літературі нерідко використовують поняття: «організаційні форми виховання», «виховні справи», «колективні творчі справи». Цими поняттями визначено складові організації виховного процесу та різновиди доцільної організації колективної та індивідуальної діяльності вихованців.

Кожна з форм виховної роботи вирішує реальні виховні завдання, при цьому залучає певні важелі розвитку особистості, інтереси та потреби школяра, формує відповідні особистісні якості та вміння.

У процесі виховання форми виховної роботи повинні функціонувати в міцній взаємодії і забезпечувати досягнення єдиної мети. Водночас кожна з форм виховання передбачає єдність загального, особливого і одиничного.

Загальне обумовлене тим, що всі форми виховної роботи спрямовані на

досягнення загальної мети – виховання та усесторонній розвиток школярів. Спільність умов і мети визначає і спільність різноманітних форм виховної роботи – всі вони ґрунтуються на повазі до особистості вихованця, визнання її індивідуальності, прав і свобод; спираються на потенційні індивідуальні можливості, внутрішню активність школяра в процесі його формування.

Особливе полягає в тому, що певні форми виховної роботи, зазвичай, відбуваються в певних життєвих обставинах (навчальний процес, позакласна робота, туристичні походи).

В педагогічній науці немає єдиного підходу до класифікації форм виховної роботи. Найбільш поширеною є класифікація організаційних форм виховання в залежності від того, як *організовані учні*: масові форми (участь всього класу), *гурткова* (групова) форма та *індивідуальна*.

Заслуговує на увагу підхід до визначення форм виховної діяльності, зумовленої напрямами виховної роботи класного керівника (вихователя). Наприклад, організації пізнавальної діяльності учнів найбільше відповідають такі форми як: вікторина, «Аукціон знань», «Що? Де? Коли?», конкурс проектів, конкурс ерудитів, інтелектуальний конкурс, ділові ігри, турнір риторів, наукові конференції учнів, конкурс винахідників та фантазерів, різноманітні форми роботи з книгою (читацькі конференції), усний журнал «Вчись учитись» тощо.

Значний обсяг виховних завдань реалізуються в процесі позакласної і позашкільної виховної роботи.

Позакласна робота – різноманітна виховна діяльність, спрямована на задоволення інтересів і запитів дітей, організована в позаурочний час педагогічним колективом школи.

Позашкільна робота – виховна діяльність позашкільних освітніх закладів для дітей та юнацтва.

Планомірне й систематичне здійснення позакласної й позашкільної виховної роботи передбачає розширення загальноосвітнього кругозору учнів, формування в них наукового світогляду, вироблення вмінь і навичок самоосвіти; формування інтересів до різних галузей науки, техніки, мистецтва, спорту,

виявлення і розвиток індивідуальних творчих здібностей та нахилів; організація дозвілля школярів, культурного відпочинку та розумних розваг; поширення виховного впливу на учнів у різних напрямках виховання.

Позакласна та позашкільна робота будується на принципах добровільності, суспільної спрямованості діяльності, активізації ініціативності, самодіяльності та винахідливості учнів, зв'язку з навчальною роботою.

Обидва види роботи мають спільні завдання і передбачають застосування переважно однакових форм організації виховного процесу.

Складні й багатогранні завдання виховання можна вирішити шляхом комплексного використання різноманітних форм організації виховного процесу. Чим різноманітніші за змістом форми організації виховного процесу, тим він ефективніший. Цю позицію чітко охарактеризував А.С.Макаренко: «Яка б форма виховання школярів не вибиралася вчителями, не можна обійтися без бесіди, розумного проникливого слова. Воно повинно бути змістовним, дохідливим, емоційним, палким, переконливим і обов'язково пов'язаним з діяльністю, з практичною, конкретною справою самих учнів».

На сьогодні найпопулярнішим з-поміж форм організації виховного процесу є виховний захід.

Виховний захід – організована дія колективу, спрямована на досягнення певної мети.

Виховний захід реалізується як цілеспрямована взаємодія вчителя (класного керівника, вихователя) з кожним учнем й дитячим колективом загалом, спрямована на розв'язання провідних виховних завдань. Відтак саме виховний захід є формою виховної діяльності, в якій цілеспрямовано поєднані окремі спроби її організації, що містять у собі мету, завдання, зміст, методи, засоби і прийоми.

В процесі певної діяльності цілеспрямовано створюються такі виховні ситуації в життєдіяльності колективу, які своїм змістом та емоційними виявами діють на особистість учня й сприяють вирішенню виховних завдань. Роль учителя (класного керівника, вихователя) – науково обґрунтовано керувати

процесом, цілеспрямовано створювати і конструювати ситуації, що слугуватимуть складовими виховного заходу.

В підручнику І.П.Підласого зазначено: «Виховний захід – це сукупність різноманітних виховних впливів з відповідними матеріальними і духовними умовами, що підпорядковані єдиній комплексній виховній меті, таких, що взаємодіють між собою і утворюють єдине ціле». Система виховних заходів утворює виховний процес, подібно до того, як процес навчання складається з окремих уроків. Виховний захід – це відтинок виховного процесу.

Системність, комплексність, послідовність, неперервність виховання краще передає поняття «виховні справи», якому останнім часом надають перевагу теоретики і практики. *Виховна справа* – це вид (форма) організації і здійснення конкретної діяльності вихованців. Головною і найсуттєвішою рисою виховної справи є необхідність, корисність, реалізація. Виховний процес складається з ланок неперервних виховних справ.

Виховні справи мають колективний і творчий характер і називаються колективними виховними справами (КВС) або колективними творчими справами (КТС). Колективні творчі справи – це спосіб організації яскравого, сповненого працею і грою, творчістю і товариськістю, мрією і радістю життя і, водночас, найважливіший виховний захід. У виховних справах зливаються форми, засоби і способи взаємодії вихователів і вихованців.

Основою виховних справ слугують два підходи – *діяльнісний і комплексний*. Перший потребує організації різноманітних видів діяльності школярів: пізнавальної, трудової, громадської, художньої, спортивної, ціннісно-орієнтаційної і вільного спілкування.

Визначальними компонентами організації педагогічного процесу є:

- 1) аналіз ситуації, що вимагає визначення і реалізації завдань виховання;
- 2) планування виховного заходу (справи);
- 3) організація виховного заходу (справи);
- 4) здійснення виховного заходу (справи);
- 5) підбиття підсумків, аналіз досягнутих результатів.

Одним з найважливіших джерел визначення мети і проектування виховної справи є соціальна ситуація того періоду, коли здійснюються виховні справи. Ця ситуація обумовлена подіями в державі і світі, державними й народними святами, ювілейними датами, суспільно значимими ідеями, а також подіями місцевого значення. Другим важливим джерелом є педагогічний діагноз щодо рівня сформованості необхідних якостей і рис характеру вихованця. Разом ці джерела наповнюють виховні справи життєвою силою, безпомилково визначають їх актуальність і спрямованість.

Завдання педагога на етапі визначення мети – врахувати соціальну ситуацію, підпорядкувати свою виховну діяльність домінуючій меті, встановити діагноз рівня вихованості колективу та окремих його членів, а потім вже здійснити детальний аналіз рівня підготовки вихованців до сприйняття тієї системи впливу, що передбачається в майбутньому виховному заході. Повинні бути отримані чіткі відповіді на питання:

- а) особливості колективу, на який спрямовуватиметься виховний вплив?
- б) який рівень його розвитку в даному напрямку?
- в) чого слід досягти в результаті здійснення запланованої виховної справи?
- г) якою системою виховних засобів можна досягти запланованих результатів?

Водночас увага звертається на аналіз недоліків, що виявлені практикою виховної роботи в минулому. Після цього формується мета виховного заходу за алгоритмом: стан колективу і окремих особистостей – можливості педагога і школярів – визначення мети і конкретних завдань.

Від якості планування і організації залежить виконання виховної справи. Тому педагогу необхідно навчитися відрізняти головне від другорядного, щоб деталі і дрібниці не відібрали сили і час.

Загальна теорія організації виробничої діяльності передбачає інструментарій, на який спирається технологія, і який слід враховувати педагогам при організації виховних справ.

1. Чітке визначення мети виховної роботи, огляд всього заходу загалом – від

початку до кінця (що планується досягти?).

2. Точне визначення завдань для кожного учасника заходу (за допомогою яких операцій можна досягти?).
3. Підготовка всього необхідного для майбутньої роботи (за допомогою чого можна досягти?).
4. Встановлення норм виконання для виміру результату (критерії досягнення?).
5. Розподіл відповідальності, адресності і часу звітності (чим стимулювати досягнення мети?).
6. Інструктування виконавців як засіб забезпечення організаційної системи (як досягти?).

Участь в організації виховного заходу сприяє вихованню таких важливих якостей особистості: цілеспрямованість, відповідальність, вміння доводити розпочату справу до кінця, дисциплінованість. Для багатьох школярів це перевірка своїх якостей пов'язаних з вибором професії, а також можливість розвинути організаторські здібності, вміння і навички.

Вихователь не повинен залишати управління виховною справою до повного завершення. На етапі здійснення виховного заходу у педагога немало відповідальних моментів. По-перше, він стежить за здійсненням визначеної програми виховної справи й вносить необхідні корективи, виконуючи диспетчерські функції. По-друге, педагог спостерігає за колективом і окремими його членами, зважає на те, що виховна справа розвиває у вихованців певні якості, дозволяє встановити рівень сформованості цих якостей і накреслити стратегію подальшої роботи. По-третє, педагог стежить за чітким розв'язанням організаційних питань.

Вибір форм виховної роботи має ґрунтуватись на принципах виховання. Для кожного дитячого колективу необхідно вибирати доречні форми. Основою цього вибору повинна бути педагогічна доцільність.

Визначення найбільш доцільної форми організації виховної діяльності – це тільки перший крок вчителя до досягнення виховного завдання. Ефективність

використання певної форми залежить від науково обґрунтованої реалізації цих завдань. До них належать:

- 1) максимальне залучення великої кількості учнів до підготовки та проведення заходу;
- 2) поєднання емоційних та раціональних чинників, що сприяють самостійній, активній діяльності учнів у підготовці та проведенні заходу;
- 3) формування в учнів значимих мотивів діяльності.

У процесі здійснення будь-якої форми виховання учнів під керівництвом учителя (безпосередньо чи за його задумом) здійснюють певні дії (операції), які є важливими складовими формування особистості. За своїм змістом усі ці етапи підготовки та проведення виховного заходу мають важливе виховне значення. Наприклад, планування і осмислення дозволяє стимулювати творчі пошуки, поєднати пізнавальну та практичну діяльність.

Вибір форм організації виховної діяльності залежить від багатьох компонентів: змісту і спрямованості виховних завдань, віку учнів, рівня їх вихованості та особистого суспільного досвіду, особливостей дитячого колективу та його традицій, особливостей та традицій регіону, технічних та матеріальних можливостей школи, рівня професійності вчителя.

Позаурочна робота – це робота у вільний від навчальних занять час, спрямована на задоволення різних потреб і інтересів як шкільного колективу в цілому, так і окремих школярів. Під позакласними заняттями розуміють захід, що здійснюється в школі, однак поза рамками уроків, поза навчальними планами і програмами занять, тісно пов'язаних з цілями і завданнями виховання. Назву позанавчальної одержала різноманітна навчально-виховна робота з учнями, яка проводиться самою школою поза основними навчальними заняттями. Це насамперед діяльність педагогів, батьків і учнів, яку організовує клас у вільний від основних занять час.

Позаурочна робота містить різні заняття виховного характеру і заходи, не передбачені обов'язковою програмою. Вона займає значне місце в загальній системі виховання і включає різноманітність занять навчально-виховного

характеру, передбачаючи оволодіння знаннями, технікою, мистецтвом, фізичною культурою, суспільно-корисною працею.

Позаурочна виховна робота розпочинається з уроку, тому вона є його логічним продовженням. Результати позаурочної і позашкільної роботи залежать від того, якою мірою зростає в дітей бажання знань і прагнення до суспільно-корисної праці.

Позакласна робота в школі організовується і проводиться в позаурочний час органами дитячого самоврядування за активною допомогою і при тактовному керівництві з боку педагогічного колективу, особливо класних керівників, вихователів, організаторів позакласної роботи. Організація виховної роботи в закладі загальної середньої освіти здійснюється в індивідуальній, груповій та масовій формах.

Індивідуальні форми виховної роботи. Потреба індивідуального підходу зумовлена тим, що будь-який вплив на дитину накладається на її внутрішній світ. Необхідною умовою успішної індивідуальної роботи є вивчення індивідуальних особливостей учнів. Щоб впливати на особистість, потрібно її знати. Передусім важливо встановити довірливі, доброзичливі стосунки між педагогами і вихованцями. Зробити це не так легко, оскільки учні, які найбільше потребують індивідуальної виховної роботи, часто з недовірою ставляться до педагогів. Тому велике значення має авторитет вихователя, знання ним вихованців, уміння швидко зорієнтуватися у ситуації, передбачити наслідки своїх дій.

Така робота повинна бути систематичною, спрямовуватися на проведення не лише бесід з конкретної проблеми, а й наперед продуманих профілактичних розмов та інших заходів з вихованцями.

В індивідуальній виховній роботі осмислюють і визначають термін педагогічного впливу: розрахований на отримання очікуваних результатів негайно чи внаслідок тривалого впливу на особистість. В одних випадках реагують на вчинок одразу, в інших – детально аналізують його і лише тоді вирішують, яких заходів виховного впливу слід ужити.

Методика індивідуального виховного впливу залежить від індивідуальних особливостей учня і його психологічного стану, темпераменту. В кожному конкретному випадку слід створити педагогічну ситуацію, яка б сприяла формуванню позитивних якостей чи усуненню негативних. Індивідуальний виховний вплив здійснюють через безпосередній вплив педагога на особистість учня або через колектив. Ці способи взаємопов'язані, взаємодоповнюють один одного. Безпосередній виховний вплив на дитину педагог здійснює наодинці з ним або в присутності учнів, батьків, педагогів (що посилює виховний вплив, проте зловживати цим не слід, оскільки страждає почуття гідності дитини). В опосередкованому впливі на вихованця між ним і педагогом з'являється нова ланка – колектив. Вплив колективу може бути відкритий (вихователь явно ставить перед ним завдання впливу на конкретного учня), або прихований (завдання ставиться з таким розрахунком, що його виконання колективом само по собі позитивно вплине на учня). У першому випадку вихованець знає, що виховний вплив спрямований на нього, у другому – і він, і колектив можуть лише здогадуватися про це.

В індивідуальній виховній роботі необхідно передбачити координування впливу на учня педагогів, батьків і колективу. Така координація здійснюється за умови щоденного аналізу результатів виховного впливу, обміну думками з питань життя і діяльності вихованців.

Індивідуальні форми виховної роботи нерідко пов'язують з груповими і фронтальними.

Групові форми виховної роботи – години класного керівника (години спілкування), гуртки художньої самодіяльності, робота з пресою, Інтернет-ресурсами, радіо- і телепередачами, екскурсії, походи та ін.

Масові форми виховної роботи. До них належать конференції, тематичні вечори, вечори запитань і відповідей, тижні з різних навчальних предметів, зустрічі з видатними людьми, огляди, конкурси, олімпіади, туризм, фестивалі, виставки, флеш-моби тощо. Організація зазначених форм виховної роботи передбачає закріплення, збагачення та поглиблення знань, набутих у процесі

навчання, застосування їх на практиці; формування й розширення загально-наукового світогляду учнів, вироблення вмій і навичок самоосвіти; формування інтересів до різних галузей науки, техніки, мистецтва, спорту, виявлення і розвиток індивідуальних творчих здібностей та нахилів; організація дозвілля школярів, культурного відпочинку та розумних розваг; поширення виховного впливу на учнів у різних напрямках виховання.

Як групова, так і масова форма роботи відбуваються в межах виховного заходу. Планування і проведення виховного заходу передбачає дотримання поетапності і певних правил.

Перший етап – цілеспрямовання (постановка мети і завдань). На цьому етапі здійснюється визначення ролі виховної справи в житті колективу; постановка конкретних виховних завдань, різних варіантів справи, які будуть запропоновані вихованцям у настановній бесіді.

Зміст діяльності вихованців. Обговорення мети майбутньої діяльності. Висунення й обговорення варіантів майбутньої справи (запропонованих учителем або учнями).

Зміст діяльності та позиція вихователя. Аналіз даних психолого-педагогічної діагностики: потреби особистісного розвитку (інтересів і нахилів) учнів; проблеми психосоціальної дезадаптації школярів, їхнє місце в системі міжособистісних взаємин. Визначення мети і завдань виховного впливу: відкрита мета (поставлена перед учнями) – особистісно значуща для учнів, пов'язана з їхніми інтересами; прихована мета (педагогічна), пов'язана з формуванням окремих якостей, корекцією дезадаптивної поведінки школярів.

Другий етап – колективне планування виховного заходу. Суть колективного планування – здійснити добір найбільш доцільних варіантів (різних форм) виховного заходу, колективне обговорення цих варіантів, вибір майбутньої творчої справи. Планування відбувається на загальних зборах колективу.

Зміст діяльності вихованців. Учнів поділяють на мікрогрупи (5 – 7 осіб). Підстави для такого розподілу можуть бути різні: хто з ким спілкується, за

сферами інтересів, дозвільних занять, за кольором очей, за місяцем народження, за жетонами тощо. Робота учнів у мікроколективах – висування ідей, пропозицій до змісту майбутньої справи: як краще її організувати? Кому брати участь (усьому колективу, окремим мікрогрупам чи зведеній бригаді добровольців)? Хто керуватиме (рада колективу, спеціальна рада справи з представників усіх мікрогруп, командир зведеної бригади)? Де й коли краще провести цю справу? Добір мікроколективом найбільш цікавих і вдалих пропозицій у ході загального обговорення.

Визначення плану проведення творчої справи: з яких частин складатиметься? Які конкурси, сторінки, розділи включатиме? В яких ролях учні братимуть участь у заході? Вибори ради справи: хто відповідатиме за підготовку й проведення заходу?

У результаті колективного планування учні, по-перше, продумують усю справу від початку до кінця; по-друге, створюють актив, який очолює підготовку до проведення справи.

Зміст діяльності і позиція вихователя. Вихователь або ведучий зборів ставить додаткові запитання, зіставляє різні думки, пропонує їх обґрунтувати, підхоплює й розвиває найбільш цікаві, корисні пропозиції, а наприкінці збору зводить воєдино і в разі потреби організує вибори ради справи чи командира зведеної бригади.

Третій етап – організація (підготовка) виховного заходу. На цьому етапі відбувається уточнення, конкретизація плану підготовки й проведення колективної справи, організація безпосереднього виконання цього плану, заохочення ініціативи кожного учасника.

Зміст діяльності вихованців. Підготовка майбутньої справи здійснюється в мікроколективах, кожний з яких має свою ділянку роботи і своє завдання відповідно до розробленого плану. Керує підготовкою виховного заходу обрана з представників мікроколективів рада справи. Рада керує діяльністю колективу загалом, координує роботу мікроколективів.

Зміст діяльності та позиція вихователя. Педагог пропонує можливі варіанти проведення заходу (якщо учні утруднюються з їх визначенням), керує добором кращих варіантів. Він бере участь у процесі підготовки заходу, тактовно втручаючись у діяльність мікроколективів: вносить пропозиції, радить, підказує варіанти вирішення завдань, труднощів, що виникають; надає підтримку у випадку ускладнень, позитивно оцінює кожен успіх учнів.

Четвертий етап – безпосереднє проведення виховного заходу. На цьому етапі здійснюється розроблений керівним органом конкретний план з усіма корективами, внесеними його учасниками в процесі підготовки.

Зміст діяльності вихованців. Цей етап здійснюється відповідно до плану (сценарію) проведення виховного заходу. Учні беруть участь у заході в певній ролі, яка має сприяти формуванню окремих особистісних якостей, корекції дезадаптивної поведінки.

Зміст діяльності та позиція вихователя. Учитель створює позитивний емоційний настрій під час проведення заходу. Головне для вихователів – викликати й зміцнювати в дітях мажорний настрій, дух бадьорості, впевненості у своїх силах, у своїй здатності нести людям радість, прагнення подолати будь-які труднощі. Корисні для учнів і можливі відхилення від попереднього задуму, які виникають під час проведення заходу. Вони складаються з різних непередбачених обставин і помилок, допущених учасниками заходу, – це теж необхідна школа життя. Важливо не підмінювати собою дітей, стимулювати самостійний пошук ними виходу зі складних ситуацій.

П'ятий етап – підбиття підсумків, оцінки результатів заходу. Ведучі спрямовують колективний пошук на краще вирішення цих питань, підхоплюють і розвивають найцінніше, систематизують і узагальнюють його у висловлених думках і пропозиціях. Участь кожного вихованця в оцінюванні виховного заходу можна забезпечити й іншими засобами: бесідами та анкетами, стінгазетою чи лінійкою з творчими рапортами. Вихователі підбивають підсумки виконання власне виховних завдань на нараді педагогів, які беруть

участь у такому заході, на нараді батьківського активу, на загальних батьківських зборах.

Зміст діяльності вихованців. Аналізуючи підсумки проведеної колективної справи (у мікроколективах чи на загальних зборах), школярі відповідають на запитання: Що було добре? Що вдалося виконати із запланованого? Завдяки чому? Кому ми повинні висловити подяку? (Називають конкретні імена). Що в нас не вийшло і чому? (Аналізують відхилення від початкового плану, невдачі). Що варто використовувати й надалі? Перетворити на традиції? Які уроки маємо врахувати на майбутнє?

Зміст діяльності та позиція вихователя. Вихователь навчає школярів оцінювати й аналізувати результати своєї діяльності; розробляє разом з учнями критерії такого оцінювання. Важливо вчити дітей помічати навіть невеликий успіх інших і позитивно його оцінювати. Негативний зворотний зв'язок може бути використаний стосовно діяльності, яка виходить за межі встановлених норм, завдає збитків іншим, спричинює невдачі в реалізації задуманої (планованої) діяльності.

Шостий етап – організація післядії. На цьому етапі виконують рішення, ухвалені загальними зборами, вносять зміни у творчі доручення мікроколективам, пишуть статті за матеріалами колективної творчої справи, задумують нову справу тощо. Колективна творча діяльність різноманітна за формами та змістом. Вона стає об'єднувачим центром цілої серії колективних творчих справ різних видів.

Зміст діяльності вихованців. На основі проведеного аналізу учні разом з учителем визначають наступну діяльність колективу і вносять у неї необхідні корективи.

Зміст діяльності та позиція вихователя. Вихователь вносить корективи в діяльність, вказує на необхідність використання досвіду в процесі організації та проведення аналогічних виховних справ.

Ефективність організації виховання виявляється у властивостях виховної системи та її результатах – у розвитку дитини, ступеня її комфортності у школі,

можливостях самореалізації і учнів, і вчителів, і батьків. Виявлення рівня реалізації особистісно орієнтованого підходу у практиці школи дає необхідну інформацію про ефективність застосування методів, форм виховної роботи, дієвість проведених заходів, допомагає вчасно виявити упущення та недоліки у роботі, оперативно усувати їх, знаходити нові реальні напрями і ефективні методи виховання учнів.

ТЕМА № 5.

ОСОБЛИВОСТІ ВИХОВНОЇ РОБОТИ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

Мета лекції: конкретизувати провідні аспекти процесу формування класного колективу в умовах початкової школи.

План лекції:

1. Формування дитячого колективу.
2. Психолого-педагогічні закономірності формування колективу учнів початкової школи.
3. Завдання вчителя початкової школи щодо формування учнівського колективу.
4. Накопичення та розвиток позитивних традицій колективного життя.

Література до теми:

1. Матвієнко О. В. Виховання молодших школярів: теорія і технологія. Київ: Стилос, 2016. 543 с.
2. Матвієнко О. В. Виховання школярів: педагогічні задачі та завдання. Київ: Академія, 2015. 127 с.
3. Програма «Нова українська школа» у поступі до цінностей. Київ, 2018. 40 с.
4. Сухомлинський В.О. Як виховати справжню людину. Тв. у 5 т. Т. 2. Київ: Рад.школа, 1976. С. 202-204.
5. Теорія виховання: курс лекцій. / упоряд. Олексюк О.Є. Миколаїв: Іліон, 2017. 267 с.

Характерними рисами колективу є суспільно значуща мета, щоденна спільна діяльність, спрямована на її досягнення, наявність органів самоврядування, встановлення певних психологічних стосунків між його членами. Дитячий колектив відрізняється від інших колективів віковими межами, специфічною діяльністю (навчання), послідовними змінами у складі, відсутністю життєвого досвіду, потребою в педагогічному керівництві.

Важливою умовою ефективності виховної роботи є врахування вікових особливостей вихованців. У молодшому шкільному віці відбуваються істотні зміни у психіці дитини і виникає низка новоутворень:

- довільність – уміння свідомо висувати мету дії, шукати і знаходити засоби її досягнення, долаючи труднощі й перешкоди;
- внутрішній план дії – здатність обирати і співставляти варіанти дії, планувати їх порядок і засоби реалізації;
- рефлексія – вміння начебто з боку розглядати й оцінювати власні думки і дії.

Характер ще тільки формується, його риси відзначаються суперечливістю та нестійкістю. Позитивні вікові риси: співчутливість, допитливість, безпосередність, довірливість. Відбувається розвиток почуття обов'язку, коли мотив обов'язку переважає мотив задоволення.

Дуже виразно постає темперамент, який з віком більшою мірою маскується звичними формами поведінки. Дуже помітна імпульсивність — схильність діяти під впливом безпосередніх імпульсів та спонукань без достатнього обміркування.

Досить типовою є загальна недостатність волі, її твердості, тривалості вольових зусиль. Проявом неповноцінності волі постає також примхливість та впертість, що формуються у хибних умовах виховання.

Дитячий колектив – об'єднання дітей, згуртованих спільною корисною діяльністю (навчанням, працею, спортом, громадською роботою).

У молодшому шкільному віці відбувається засвоєння моральних норм і правил поведінки. Моральні ідеї, які висловлює вчитель (доброти, чесності,

співчутливості до людей, допомоги літнім людям) позитивно сприймаються учнями і викликають у них бажання поводитися відповідним чином. Громадські доручення приваблюють молодших школярів і вони охоче беруться їх виконувати. Проте, якщо доручення постійно не контролюються, учням не вистачає самодисципліни завершити їх виконання. Прагнення до самоствердження ще не займає в мотивації поведінки молодших школярів такого місця, як у середніх і старших класах. Але саме в цьому віці формуються звичні внутрішньогрупові ролі – впевненість чи невпевненість у собі, почуття власної гідності, тобто те, що буде визначати їхнє майбутнє самоствердження.

Ставлення дітей один до одного та їхня самооцінка значною мірою визначається педагогом. Учні 1 і частково 2 класу ретельно слідкують за виконанням вимог вчителя своїми товаришами. У випадках невиконання скаржаться учителю, при цьому один на одного не ображаються. В 3 класі вони починають обговорювати вчинки між собою і прислухатися до громадської думки. Скарги починають розцінюватися як «набріхування». Формується «товариський кодекс», прагнення будь-що приховувати провини товаришів. Це свідчить про те, що в цьому віці діти не тільки засвоюють моральні вимоги учителя, але й починають створювати власні норми поведінки, причому вимоги товаришів часом мають більший вплив. Молодші учні люблять спілкуватися один з одним і разом проводити час, проте їхнє товаришування здебільшого ще не має міцного і особистісного характеру. Товариш найчастіше приваблює їх як партнер по іграх.

Загалом молодші школярі відзначаються позитивною спрямованістю інтересів і настановлень. Водночас їх моральні погляди ще не стали переконаннями, не мають достатньо узагальненого характеру. Молодший школяр не завжди чітко розуміє моральний принцип, згідно з яким треба діяти. Проте сформовані у попередні роки моральні уявлення підказують йому, що є добрим, а що поганим. Тому, роблячи щось недозволене, він часто переживає сором, каяття або страх.

Молодші школярі здебільшого відзначаються допитливістю і широкими, хоч і нестійкими інтересами, їх цікавлять явища природи, факти з різних галузей знань. Вони з повагою ставляться до всіх шкільних предметів, намагаються виконувати всі завдання (наприклад, вести щоденник спостереження за погодою).

Враховуючи психологічні особливості молодших школярів, можна сформулювати основні завдання виховної роботи з ними.

1. Виховувати в учнів гуманні риси особистості шляхом формування миролюбних уявлень, поглядів і особливо звичок поведінки.
2. Розвивати у дітей всебічні пізнавальні інтереси і таким шляхом сприяти збагаченню їхніх духовних потреб.
3. Формувати риси дисциплінованості, зібраності і ретельності, що допоможе учням надбати навички ефективної навчальної праці.
4. Допомогати кожному учневі знайти власну сферу самоствердження в учнівській групі.

Формування гуманних рис особистості має здійснюватися за допомогою всіх методів виховання.

У процесі впливу на свідомість треба переконати учнів у тому, що гуманні риси значно прикрашають людину і цінуються у взаємостосунках. Тому слід показати учням зразки гуманної поведінки в типових для учнів ситуаціях. Треба також надати зразки миролюбності і поступливості у конфліктних ситуаціях, довести правильність саме таких форм поведінки. Доречно використати елементи дослідження, в процесі якого учні повинні самі запропонувати миролюбні і гуманні варіанти поведінки. Можна провести конкурс на краще вирішення конфліктних ситуацій.

Виховні можливості створює використання методів організації діяльності учнів. В цьому плані найбільшої уваги потребує формування правильного стилю спілкування учнів. Якщо учитель не звертає спеціальної уваги на форми і тон звертання учнів один до одного, в класі часто панує типова для дітей надмірна збудливість, нервовість і грубуватість. Найчастіше буває так, що в

класі є декілька неврівноважених і занадто імпульсивних за темпераментом або невротизованих сімейними незгодами дітей, і вони визначають конфліктно-метушливий стиль спілкування. Будь-яке дрібне непорозуміння (взяв без дозволу підручник або олівець) викликає обурення, скарги учителю і навіть бійки. Створюється своєрідна постійна готовність до конфліктів. Поступливість абсолютно не вписується в такий стиль спілкування. Конфліктний стиль спілкування породив звичку недбало-грубуватого тону звернень один до одного і традицію давати прізвиська.

Використовуючи методи організації діяльності вихованців, необхідно провести спеціальну роботу по формуванню гуманного стилю спілкування між учнями. Тут можливі такі заходи.

1. Розробити разом з учнями кодекс поведінки, надавши йому якоїсь привабливої назви, наприклад, «кодекс лицарської поведінки», «шлях до досконалості», «ключ до володіння собою» тощо. Кодекс може мати, такі положення: «Я завжди рахуюсь з інтересами інших людей (товаришів і дорослих), наприклад, не вчиняю галасу, коли іншим потрібна тиша, не намагаюсь взяти собі більше, ніж інші», «Я намагаюсь бачити в інших людях (зокрема своїх товаришах) в першу чергу позитивні якості характеру і добрі наміри» тощо.

2. Організувати періодичне (наприклад, 2 рази на семестр) колективне обговорення і оцінку виконання учнями цього кодексу і нагородження їх певними символами відзнаки.

Можна впровадити звання і відповідні значки: «Золотий характер», «На шляху до золотого характеру», «Майстер володіння собою», «Доброзичлива людина», «Миролюбна людина», «Добре серце», «Чемпіон шляхетності», «Майстер чемності», «Майстер тактовності», «Тверда воля» тощо. Фантазія дітей і педагогів може підказати чимало інших цікавих відзнак.

3. Проводити колективні заходи, які об'єднують дітей, наближують один до одного і розвивають дружні стосунки. Це прогулянки, невеличкі туристичні походи, святкування Днів народження учнів, конкурси, колективні творчі

справи.

Зазвичай педагоги приділяють значної уваги формуванню в учнів дисциплінованості і ретельності, адже це є найважливішою умовою ефективності навчання. Навички дисциплінованості формуються в учнів на уроках, де треба мобілізувати увагу і цілеспрямувати активність. Однак у слабовстигаючих учнів послаблюється мотивація навчальної праці, що в свою чергу призводить до недисциплінованості, неуважності, незібраності. Створюється хибне коло: недисциплінованість породжує відставання у навчанні, а воно – недисциплінованість. Треба підкреслити, що дисципліна є не самоціллю, а необхідною передумовою успіхів у навчанні і подальшій професійній діяльності. У виховній позакласній роботі формування дисциплінованості і ретельності також займає одне з важливих місць. По-перше, тут виховується правильне ставлення учнів до вимог дисципліни, створюється колективна думка, проводиться індивідуальна робота. По-друге, для слабовстигаючих і недисциплінованих на уроках учнів позакласна робота дає можливість поліпшити свою репутацію і брати активнішу участь у житті класу. Розглянемо головні умови ефективного формування дисциплінованості та ретельності учнів.

Обґрунтованість вимог педагогів щодо дисципліни учнів. Хоча молодші школярі з великою готовністю сприймають вимоги педагогів, ці вимоги мають бути достатньо обґрунтованими і позитивно сприйматися учнями. Потрібно не просто висувати вимогу, а мотивувати її, тобто пояснювати її розумність і необхідність. Це стосується і таких простих елементів поведінки (піднімання руки на уроці) і складних вимог до етики поведінки. Звикаючи до вмотивованості вимог педагогів, учні і в подальшому сприймають їх як розумні і необхідні. На жаль, трапляються випадки, коли учителі початкових класів, розраховуючи на силу свого авторитету, нехтують обґрунтуванням своїх вимог, і тим породжують у деяких учнів критичне ставлення та спроби не виконувати їх. Треба відзначити, що у зв'язку з акселерацією і зростанням загальної інформованості, такі діти трапляються серед молодших школярів все частіше.

Постійність вимог і контролю за їх виконанням. Це не менш важлива умова успіху у вихованні дисциплінованості учнів, ніж попередня. Нерідко трапляється, що учителі енергійно і наполегливо висувають вимоги або дають учням доручення, а потім послаблюють контроль за їх виконанням і це розхолоджує, дезорганізує дітей. Поступово учні звикають до того, що виконання вимог не є обов'язковим і частково ігнорують їх. Формується звичка до безвідповідальності і недисциплінованості.

Виховна робота у початковій школі має сприяти учням у самоствердженні. Неможливість самоствердження є відчутною причиною психологічного дискомфорту молодших школярів. Звичайно, діти ще не усвідомлюють причини цього дискомфорту, але вони не можуть бути байдужими, коли відчувають себе гіршими за інших. Незадоволення своїм становищем може бути зовні непомітним, воно постає в різних формах протесту вже пізніше, у підлітковому віці. В початкових класах учні, які не можуть самоствердитися у навчанні або позакласній роботі, бувають тихими і непомітними, і це заспокоює учителів, приховує проблему.

Найбільш прямим і безпосереднім шляхом самоствердження учнів є успіх у навчанні, але, на жаль, не всі учні мають для цього достатні здібності і допомогу в сім'ї. Додаткова допомога з боку педагога є надзвичайно важливою в цьому плані, але потрібна така допомога, яка б не відштовхувала учня від навчання. Інші можливості самоствердження учнів відбуваються у наступних формах:

Позакласна робота. надає певну можливість проявити себе кожному учневі незалежно від успіхів у навчанні. Підбираючи учасників художньої самодіяльності і різних віршованих монтажів, які часто використовуються на класних святах, треба обов'язково залучати слабовстигаючих і «непомітних» учнів, хоча їхня підготовка, звичайно, потребує більших зусиль. У 2-3 класах доречно доручати учням відповідати за підготовку окремих фрагментів виступу, наприклад, читання віршів членами ланки чи бригади, в яку входить учень; і тут також треба залучати не тільки встигаючих й активних школярів.

Кожен учень повинен мати громадське доручення, виконання якого має постійно контролюватися педагогом. До постійних доручень можна віднести: відповідальність за те чи інше класне майно, перевірку зовнішнього вигляду учнів, стану підручників і зошитів, оформлення класу, обов'язки класного бібліотекаря, збирання матеріалів з різних тем для проведення занять з поширення знань (про природу, мистецтво, спорт, наукові відкриття, техніку тощо), ведення класного щоденника (літопису), організацію спортивних змагань, організацію екскурсій та інше. Крім того можна давати окремим учням тимчасові доручення (наприклад, допомога однокласникам з того чи іншого навчального предмету, участь у підготовці позакласного заходу тощо). Добре виконання доручень треба обов'язково відзначати. Крім усного схвалення можна використовувати нагородження саморобними значками або медалями, повідомлення про це батьків записом у щоденнику і на батьківських зборах.

Святкування Днів народження учнів. У шкільній практиці мимоволі складається така ситуація, що одних учнів постійно хвалять і відзначають, а інші рідко чують щось добре на свою адресу. Це начебто відповідає принципу справедливості (що заслужив, те й отримуй), проте з педагогічної точки зору такий принцип не є корисним.

Святкування Днів народження – один із ефективних способів допомогти кожному учневі відчути увагу і добре ставлення до себе. Але святкування також буває різним. Іноді воно перетворюється в ласування, коли іменинник і не бачить уваги до себе. Доречно спеціально підготувати привітання, розповісти про іменинника та його родину, підкреслити все краще і цікаве. Бажано ввести традицію урочистих письмових привітань від класу, оформлених так, аби імениннику хотілося зберегти їх надовго. Такі святкування не тільки допоможуть у самоствердженні дитини, але й стануть своєрідним тренінгом уваги учнів один до одного.

Знайомство учнів з родинами однокласників. Це також є вдалим засобом покращання статусу учня в групі та його самоствердження. Молодші учні ще не відокремлюють себе від родини, вони дуже пишаються всім добрим, що є в ній.

Треба приділити спеціальну увагу родині кожної дитини. Можна проводити окремі свята родини кожного учня, незалежні від дня його народження, спільні концерти учнів з батьками, спортивні свята типу «Тато, мама, я — дружня сім'я», туристичні походи з участю батьків та інше.

Згуртування колективу у позакласній роботі. Добре відомо, що в згуртованому колективі кожен його член самостверджується значно краще, ніж у слаборозвиненій групі. Саме позакласна виховна робота дає найкращі можливості для згуртування колективу. Цьому сприяють усі добре проведені позакласні заходи: екскурсії, прогулянки, походи, свята, вечори відпочинку, бесіди тощо. Інтенсивна і цікава позакласна робота поступово зміцнює дружні зв'язки між учнями і тим сприяє найбільш доброзичливому ставленню один до одного.

У позакласній роботі існують сприятливі можливості для розвитку самоврядування учнів. Ділення класу на декілька груп (як би вони не називались: ланки, бригади тощо) дає змогу для тіснішого згуртування дітей в процесі змагання між групами, у ході якого є місце для активності і самоствердження кожного учня. Ідея змагання є дуже привабливою для дітей цього віку, вона відповідає їхній потребі в активності і ігрових формах спілкування. Коли педагог уміє знайти захоплюючі дітей зміст і форми колективної позакласної діяльності, можливість самоствердження кожного учня значно зростає.

ТЕМА № 6.

ВИХОВНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЗАКЛАДІВ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Мета лекції: ознайомлення студентів з різновидами, провідними завданнями й методикою виховної роботи у закладах позашкільної освіти.

План лекції:

1. Різновиди закладів позашкільної освіти.
2. Провідні принципи функціонування позашкільних освітніх закладів.
3. Виховна справа як синтезуючий компонент діяльності закладу позашкільної освіти.

Література до теми:

1. Закон України «Про позашкільну освіту» URL: <http://www.zakon.rada.gov.ua>
2. Інтерактивні освітні технології в умовах позашкільної освіти: метод. посіб. / за ред. Н. В. Щубелка. Одеса: ВМВ, 2014. 113 с.
3. Навчальні програми з позашкільної освіти / за заг. ред. В. В. Мачуського. Київ : Шк. світ, 2014. 102 с.
4. Шаповалова Т. Г. Навчальні програми з позашкільної освіти еколого-натуралістичного напрямку "Ековалеологія". Бердянськ: б. в., 2014. 83 с.

Важлива роль у вихованні, соціальному становленні, розвитку особистості належить закладам позашкільної освіти, діяльність яких охоплює вільний час дітей та молоді. Позашкільна освіта є складовою системи безперервної освіти України, що визначено Конституцією України, законами України «Про освіту», «Про позашкільну освіту».

Позашкільна освіта – сукупність знань, умінь та навичок, що здобувають вихованці, учні і слухачі в закладах позашкільної освіти, інших суб'єктах освітньої діяльності за програмами позашкільної освіти;

заклад позашкільної освіти – складова системи позашкільної освіти, яка надає знання, формуючи вміння та навички за інтересами, забезпечує потреби особистості у творчій самореалізації та інтелектуальний, духовний і фізичний

розвиток, підготовку до активної професійної та громадської діяльності, створює умови для соціального захисту та організації змістовного дозвілля відповідно до здібностей, обдарувань та стану здоров'я вихованців, учнів і слухачів;

заклад спеціалізованої позашкільної освіти – заклад позашкільної освіти, що надає спеціалізовану освіту мистецького, спортивного, військового або наукового спрямування;

мистецька школа – заклад спеціалізованої мистецької освіти: музична, художня, хореографічна, хорова, школа мистецтв тощо, який надає початкову мистецьку освіту;

Позашкільні навчальні заклади виконують важливі соціальні функції щодо освіти і виховання моральної культурної особистості, свідомого громадянина; сприяння соціальному становленню вихованців, їх самореалізації та професійному самовизначенню; створення умов для інтелектуального, фізичного й культурного розвитку особистості, забезпечення змістовного дозвілля дітей та молоді, збереження й зміцнення здоров'я вихованців.

Структуру позашкільної освіти становлять:

заклади позашкільної освіти;

інші заклади освіти як центри позашкільної освіти, до числа яких належать: заклади загальної середньої освіти незалежно від підпорядкування, типів і форм власності, в тому числі школи соціальної реабілітації, міжшкільні навчально-виробничі комбінати, заклади професійної (професійно-технічної) та фахової передвищої;

гуртки, секції, клуби, культурно-освітні, спортивно-оздоровчі, науково-пошукові об'єднання на базі закладів загальної середньої освіти, міжшкільних навчально-виробничих комбінатів, закладів професійної (професійно-технічної) та фахової передвищої;

клуби та об'єднання за місцем проживання незалежно від підпорядкування, типів і форм власності;

культурно-освітні, фізкультурно-оздоровчі, спортивні та інші заклади освіти, установи;

фонди, асоціації, діяльність яких пов'язана із функціонуванням позашкільної освіти.

Позашкільна освіта у закладах позашкільної освіти може здійснюватися за такими напрямками:

пластовий, скаутський, який забезпечує громадянську освіту вихованців (учнів) і слухачів під керівництвом пластових виховників, скаутлідерів за пластовим або скаутським методом та/або пластовою, скаутською освітньою (навчальною) програмою, визначеними Законом України "Про визнання пластового руху та особливості державної підтримки пластового, скаутського руху";

художньо-естетичний, який забезпечує розвиток творчих здібностей, обдарувань та здобуття вихованцями, учнями і слухачами практичних навичок, оволодіння знаннями в сфері вітчизняної і світової культури та мистецтва;

мистецький, який забезпечує набуття здобувачами спеціальних мистецьких виконавських компетентностей у процесі активної мистецької діяльності;

туристсько-краєзнавчий, який спрямовується на залучення вихованців, учнів і слухачів до активної діяльності з вивчення історії рідного краю та довкілля, світової цивілізації, географічних, етнографічних, історичних об'єктів і явищ соціального життя, оволодіння практичними вміннями та навичками з туризму та краєзнавства;

еколого-натуралістичний, який передбачає оволодіння вихованцями, учнями і слухачами знаннями про навколишнє середовище, формування екологічної культури особистості, набуття знань і досвіду розв'язання екологічних проблем, залучення до практичної природоохоронної роботи та інших біологічних напрямів, формування знань, навичок в галузях сільського господарства: квітництво, лісництво, садівництво, грибівництво, бджільництво;

науково-технічний, який забезпечує набуття вихованцями, учнями і слухачами техніко-технологічних умінь та навичок, розширення наукового

світогляду, підготовку до активної науково-дослідної роботи, оволодіння сучасною технікою та технологіями;

дослідницько-експериментальний, який сприяє залученню вихованців, учнів і слухачів до науково-дослідницької, експериментальної, конструкторської та винахідницької роботи в різних галузях науки, техніки, культури і мистецтва, а також створенню умов для творчого самовдосконалення та виявлення, розвитку і підтримки юних талантів та обдарувань;

фізкультурно-спортивний або спортивний, який забезпечує розвиток фізичних здібностей вихованців, учнів і слухачів, необхідні умови для повноцінного оздоровлення, загартування, змістовного відпочинку і дозвілля, занять фізичною культурою і спортом, підготовку спортивного резерву для збірних команд України, набуття навичок здорового способу життя;

військово-патріотичний, який забезпечує належний рівень підготовки вихованців, учнів і слухачів до військової служби, виховання патріотичних почуттів та громадянської відповідальності;

бібліотечно-бібліографічний, який спрямований на поглиблення пізнавальних інтересів вихованців, учнів і слухачів, підвищення їх інформаційної культури, набуття навичок і умінь орієнтуватися у зростаючому потоці інформації;

соціально-реабілітаційний, який забезпечує соціальне становлення та розвиток інтересів, здібностей, нахилів, потреб у самореалізації вихованців, учнів і слухачів, підготовку їх до активної професійної та громадської діяльності, організацію їх змістовного дозвілля та відпочинку;

оздоровчий, який забезпечує необхідні умови для змістовного відпочинку та передбачає оволодіння вихованцями, учнями і слухачами знаннями про здоровий спосіб життя, організацію їх оздоровлення, набуття і закріплення навичок, зміцнення особистого здоров'я і формування гігієнічної культури особистості;

гуманітарний, який забезпечує розвиток здібностей, обдарувань, практичних навичок вихованців, учнів і слухачів, оволодіння знаннями з основ наук соціально-гуманітарного циклу.

Позашкільна освіта здійснюється диференційовано відповідно до індивідуальних можливостей, інтересів, нахилів, здібностей вихованців, учнів і слухачів з урахуванням їх віку, психофізичних особливостей, стану здоров'я у різноманітних організаційних формах: заняття, гурткова робота, клубна робота, дистанційна робота, урок, лекція, індивідуальні заняття, конференція, семінар, читання, вікторина, концерт, змагання, тренування, репетиція, похід, екскурсія, експедиція, практична робота в лабораторіях, майстернях, теплицях, на науково-дослідних земельних ділянках, сільськогосподарських та промислових підприємствах, на природі та в інших формах, передбачених статутом закладу позашкільної освіти.

Педагогічна діяльність закладів позашкільної освіти спирається на низку загально усталених принципів:

Добровільний характер участі. Сприяє тому, що учні можуть обирати профіль занять за інтересами. Педагоги за таких умов повинні ретельно продумувати зміст занять, використовуючи нові, ще не відомі учням факти, форми і методи, які б посилювали їх інтерес.

Суспільна спрямованість діяльності учнів. Цей принцип вимагає, щоб зміст роботи гуртків, клубів та інших форм діяльності, відповідав потребам розбудови української держави, відображав досягнення сучасної науки, техніки, культури і мистецтва.

Розвиток ініціативи і самодіяльності учнів. У позакласній і позашкільній діяльності слід ураховувати бажання школярів, їх пропозиції, щоб кожен з них виконував цікаву для себе роботу.

Розвиток винахідливості, дитячої технічної та художньої творчості. Під час занять перед учнями слід ставити завдання пошукового характеру: створення нових приладів, удосконалення наявних; приділення особливої уваги творчому підходу до справи тощо.

Зв'язок з навчальною роботою. Позакласна та позашкільна робота повинна бути логічним продовженням навчально-виховної роботи, яка здійснюється на уроках. Так, знання з фізики можуть бути поглиблені й розширені на тематичному вечорі, а з літератури — під час обговорення кінофільму чи спектаклю за літературним твором.

Використання ігрових форм, цікавість, емоційність. Реалізація цього принципу потребує широкого використання пізнавальних ігор, ігор з комп'ютерами, демонстрування цікавих дослідів.

У позашкільній виховній роботі використовують масові, групові та індивідуальні форми виховання дітей. У цих закладах читають лекції про досягнення науки і техніки, організовують зустрічі з діячами науки, техніки, мистецтва, проводять виставки дитячої творчості, олімпіади, огляди, конкурси та ін. Групові форми виховної роботи зосереджують учнів на діяльності гуртків, секцій, клубів, студій та ін. Індивідуальна форма роботи передбачає виконання школярами творчих індивідуальних завдань, заняття з навчання гри на музичних інструментах, образотворчу діяльність у художніх школах тощо.

Виховний процес у закладах позашкільної освіти складається з виховних ситуацій, що є підґрунтям різних форм виховної роботи й означені як «виховний захід», «колективна виховна справа» (КВС), «колективна творча справа» (КТС), «виховна справа» (ВС).

Виховна справа (ВС) – це форма організації і здійснення конкретної діяльності вихованців, яка є необхідною, корисною, здійсненою. Виховний процес складається з ланцюга виховних справ. Сутністю виховної справи є єдність двох підходів – діяльнісного й комплексного. Перший вимагає організації різних видів діяльності учнів: пізнавальної, суспільно-орієнтованої, трудової, художньої, спортивної, ціннісно-орієнтованої і вільного спілкування, а другий – єдності цілей, завдань, змісту, форм і методів виховання. Внаслідок цього одна виховна справа одночасно забезпечує вирішення декількох виховних завдань.

Сучасна педагогічна практика має чималий арсенал комплексних виховних справ. За домінуючою виховною метою вони поділяються на пізнавальні, соціально-орієнтовані, етичні, естетичні, екологічні, трудові, спортивні.

До пізнавальних належать: подорожі у Читай-місто, прес-конференції «За сторінками твоїх підручників», турніри ерудитів і знавців з предметів, усні журнали «За сторінками улюбленого журналу», конкурси «Захист улюбленої газети», аукціони народної мудрості (про знання, природу, працю), пізнавальні ігри (кімната таємниць і загадкових явищ, академія невідомих наук, складання тлумачного словника за певним принципом, відкриття музею тощо); захисти фантастичних проєктів «Людина 3000 року», «Міжгалактичні спілкування», «Роботи і робототехніка», «Школа майбутнього» та багато інших.

До соціально-орієнтованих належать: День Конституції України, свято на честь незалежності України, День перемоги, день Матері, свята народного календаря; круглі столи «Герої мого народу»; конференції «Історія мого села», «Сторінки козацької слави», «Скіфські кургани», «Історія державних символів»; акції «Я – громадянин своєї країни», «Ніщо не забуте, ніхто не забутий», вечори «Краса землі моєї України», конкурси «Край зелених дібров і золотих ланів», «Мова рідна, ти ж у нас одна», диспути «Що б я змінив у житті свого народу?», «Моя програма виходу країни з економічної кризи», ділові ігри «Засідання парламенту», «Відкритий мікрофон», «Шкільний референдум»; кінолекторій «Проблемний екран»; економічний вісник, гра-естафета «Економіка і ми», клуб «Юний менеджер», економічна гра «Юніор-бізнес», шкільна фондова біржа, шкільна адвокатура тощо.

До етичних: акції «Добро вернеться тобі сторицею», «Дітям Чорнобиля»; диспути: «Чи може бути щасливою непорядна людина?», «Конфлікт чи толерантність?», «У кого є совість?», «Краще гірка правда, ніж солодка брехня», «Що означає бути відповідальним за кохану?»; захист проєкту «Школа співробітництва», гра «Словничок ввічливих слів»; круглі столи з батьками «Вибачте, ми були неправі», «Сучасне звучання проблеми «Батьки і діти»; збір-розмова «Себе як у дзеркалі я бачу», турнір лицарів, конкурс

«Усміхайтеся, джентльмени», клуб «Немає межі удосконаленню».

До естетичних: виставка-продаж: «Ремесла України», «Українська вишиванка», акція «Калиновий вінок і вербова стрічка», конкурси «Козацькому роду нема переводу», умільців сучасного аранжування квітів «Фантазії осені», «Зимові сюжети», Українські вечорниці, вечір авторської пісні «Візьми гітару», «Пісні наших бабусь», «І пробуджується поезія у мені», аукціон знань про сучасну естраду, пісенний аукціон, музичний ринг, фестиваль мистецтв, фольклорний фестиваль, гуморина, Свято квітів, Свято весни тощо.

До екологічних: акції «Збережи природу», «Екологічними стежинами лісопарку», «День птахів», «День лісу», «Чисті озера», «Чисті джерела», «Біль Чорнобиля»; конкурси: проектів на захист навколишньої природи, природоохоронного плакату, творців екологічних казок, «Пори року»; прес-конференція «Природа – наше багатство»; КВК, що розкриває проблеми взаємовідносин людини і природи; аукціон народної мудрості про природу, турніри знавців природи та ін.

До трудових: ярмарки «Золоті руки», «Матусині пироги мого виконання», «Народні ремесла», «Українська народна страва»; «День підприємництва», «День урожаю»; ательє добрих послуг, шкільний кооператив, майстерня по виготовленню сувенірів; конкурс «Я майбутній господар», рейд «Благоустрій нашого села, міста», акція «Насадження саду» тощо.

До спортивних: свято «Сила грації», спортивні ігри «Козацькі забави», конкурси «Кращий бігун», «Кращий стрибун», «Кращий плавець»; спортивно-туристична гра «Слідопит», походи по вивченню рідного краю, круглі столи «Спорт — це сила і здоров'я», «Сам собі ворог» та ін.

Практика виховання має чималу кількість різноманітних виховних справ. Але якщо ми, спираючись на системний підхід, розглянемо виховну справу як систему, то виявимо, що всі вони мають однакову структуру. Виховна справа, як і урок, має певні етапи (підпроцеси). Організація виховної справи передбачає п'ять етапів:

Перший етап – цілепокладання. Він повинен забезпечити визначення домінуючої (наприклад, моральної) і пов'язаних з нею інших цілей виховання (трудового, інтелектуального, фізичного тощо), конкретних виховних завдань. Одним із важливих джерел цілепокладання виховної справи є соціальна ситуація періоду, у якому здійснюється ВС. Ця ситуація зумовлена суспільними подіями у місті, селі, країні, в світі, державними святами, ювілейними датами, народним календарем, національними традиціями, обрядами, подіями у житті школи тощо. Другим джерелом є ситуація вихованості у школярів необхідних якостей і рис особистості. Третім – загальна спрямованість роботи навчально-виховного закладу на певний період. Узяті в єдності, ці джерела забезпечують виховній справі життєздатність, актуальність, педагогічну доцільність, спрямованість.

На етапі цілепокладання педагог вирішує три важливі завдання.

1. Сприяє доцільному вибору соціальної ситуації.
2. Ставить діагноз рівню вихованості колективу й окремих учнів.
3. Формулює ціль і конкретні завдання виховної справи.

Другий етап – планування виховної справи. Етап повинен забезпечити розробку програми діяльності колективу відповідно до визначеної мети. Від якості планування залежить успіх виховної справи, бо саме план спрямовує виховну діяльність на визначений курс, головні завдання і комплексне їх вирішення.

Складні виховні справи, що охоплюють багатьох учасників, плануються методом сіткового графіка. На ньому наочно зображаються цілі, завдання, шляхи («маршрути») їх досягнення, розподіляються учасники, визначаються форми і методи роботи, проміжні етапи («станції») та інша інформація, необхідна для розуміння цілі.

Важливою умовою педагогічної ефективності цього етапу є колективний характер планування. Виховна справа є власною справою школярів, тому у ній повинен брати участь весь колектив. У практиці роботи виникли нові форми, що сприяють колективному плануванню: анкети-скарбнички «Думаю, мрію,

пропоную», «Хочу, щоб було так», конкурс між мікрогрупами на кращу пропозицію до плану, ділові ігри «Програма», «Ми прогнозуємо своє завтра» тощо. Складання плану, програми майбутньої діяльності – справа непроста і відповідальна. Формуванню у школярів конструктивних умінь і навичок сприяє спеціальна робота педагога, спрямована на:

- а) осмислення змісту майбутньої діяльності, виділення її етапів, окремих дій;
- б) самостійне визначення завдань, засобів і способів їх вирішення;
- в) уточнення зовнішніх і внутрішніх умов досягнення наміченого результату;
- г) озброєння учнів методикою складання наочних і зрозумілих графічних планів, сіткового планування.

Третій етап – організація діяльності школярів. Планування виховної справи передбачає ефективну організацію спільної суспільно-орієнтованої, пізнавальної, трудової, художньої, екологічної, спортивної та ін. видів діяльності школярів. Намагаючись вирішити життєво важливі завдання, кожен з вихованців обирає і відкриває для себе кращі засоби праці, використовує набуті знання й уміння, шукає додаткову інформацію, засвоює соціальний досвід, обмінюється власним досвідом творіння добра, долає труднощі, оцінює досягнуте, визначає нові проблеми. У цікаво організованій спільній перетворюючій практичній діяльності формується відповідальне ставлення до природи, культури, праці, людей, самого себе, громадянська позиція.

Четвертий етап – етап самоствердження особистості і безпосереднього виховного впливу на колектив. Якщо ВС добре організована і підготовлена, то можна сподіватися, що вона успішно здійсниться. На цьому етапі вихователь стежить за ходом реалізації програми ВС, виконуючи диспетчерські функції. Він спостерігає за колективом у цілому й окремими учнями, їх активністю, ініціативністю, самостійністю, самоствердженням, пам'ятаючи, що виховна справа розвиває у вихованців певні якості. Намагається створити умови для вільного висловлення своїх думок і почуттів, виконання дій. Водночас уважно

стежити за розвитком подій, не допускає, щоб вони набули небажаного напрямку.

П'ятий етап – підведення підсумків. Колективний аналіз ВС проводиться з метою виявлення причин успіхів і невдач за такою апробованою схемою:

- 1) чи всі позиції підготовки і проведення ВС знайшли відображення у плані;
- 2) чи відповідав зміст програми визначеній меті;
- 3) чи відповідав визначеній меті, завданням і вимогам рівень організації;
- 4) чи всі заплановані заходи достатньо підкріплялися ресурсами;
- 5) які фрагменти, частини ВС вдалися краще, чому;
- 6) чи витримана ВС у часі;
- 7) хто і чому порушив терміни;
- 8) ВС була системою чи набором мало пов'язаних між собою фрагментів і частин;
- 9) чи відповідало емоційне забарвлення виховної справи її задуму;
- 10) чи задовольняє якість ВС учнів, над якими питаннями вона змусила їх задуматися;
- 11) якої оцінки заслуговував кожний член колективу;
- 12) якою була поведінка учнів;
- 13) чому виникли випадки негативної реакції частини учнів на ті чи інші педагогічні дії;
- 14) від чого слід відмовитись і що нове ввести у наступні виховні справи.

У процесі аналізу слід виявляти зв'язки між явищами, шукати залежності, знаходити причини і наслідки.

Під час організації виховної справи слід дотримуватись низки застережень:

1. Не можна допускати, щоб процес виховання перетворювався в «компанію по ...». Виховання є не «компанією», а тривалою кропіткою працею, яка складається з буденних справ.

2. Високі моральні якості базуються на простих. Так, для виховання громадянськості необхідно, щоб в учня були сформовані звички піклуватися про інших, виконувати обов'язки перед людьми, відповідати за свої слова, дії.

3. В основі взаємин вихователя і вихованця повинна бути єдність поваги і вимогливості: віра у можливості дитини, розуміння сильних і слабких її сторін, намагання розвинути кращі сторони і вимога діяти заради поліпшення оточуючого життя і одночасно поліпшувати, удосконалювати самого себе.

4. Віра у творчі сили вихованців, намагання їх розвинути несумісні з «начальницькою», командною вимогливістю дій, які повинні виконувати вихованці.

5. Етап організації діяльності школярів є «школою організації», у якій формуються організаторські здібності, уміння і навички вихованців.

Виховання – цілеспрямований і систематичний вплив на свідомість, почуття і поведінку вихованців з метою формування у них відповідних якостей. Тому до структури виховних справ педагог включає методи і форми, що приводять учнів до моральних, естетичних та ін. суджень, за допомогою яких вони оцінюють вчинки – свої та інших людей. Знання, оцінки, судження, застосовані у життєвому досвіді, продумані, пережиті, критично переосмислені учнем стають переконаннями. Для підсилення переживання школяра, його ставлень до дійсності, людей, власної поведінки, у структуру виховної справи органічно влітаються засоби, які стимулюють почуття. Головна мета виховних справ полягає у формуванні поведінки, готовності до відповідної діяльності. Виховні справи складають ланцюг вчинків у життєвих ситуаціях. Проте навіть вчинки не завжди свідчать про відповідну вихованість. Важливі і спонукальні мотиви, які пояснюють вчинки. Формування широкого діапазону соціально значимих мотивів діяльності є важливою і необхідною частиною всіх виховних справ.

ТЕМА № 7.

ВИХОВАННЯ РОЗУМОВОЇ КУЛЬТУРИ ОСОБИСТОСТІ

Мета лекції: формувати уявлення про структуру розумової культури особистості і особливості розумового виховання.

План лекції:

1. Структурні компоненти базової культури особистості – передумова визначення напрямів виховання.
2. Зміст розумового виховання в осередку освітнього закладу.
3. Формування у школярів наукового світогляду.
4. Поняття про культуру мислення.
5. Визначальні уміння розумової діяльності.

Література до теми:

1. Демиденко В.К. Навчання, виховання та розумовий розвиток. Бердянск: б.в., 2012. 47 с.
2. Організація діяльності клубів інтелектуальних ігор у загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладах: навч.-метод. посіб. / за заг. ред. Н.В.Яременко. Біла Церква: КОПОПК, 2014. 175 с.
3. Почупайло О.В. Формування інформаційних умінь в учнів: метод. рекомендації. Київ: Слово, 2017. 39 с.
4. Розвиток інтелектуальних і соціальних навичок у дітей і підлітків: посіб. / за ред. О.А.Кочемирівська. Харків: НТМТ, 2017. 111 с.

Вимоги до змісту виховання багатопланові. Вони обумовлені потребами суспільства, держави, виробництва, економіки і, насамперед, потребами самих вихованців. Упорядкування цих вимог викликало необхідність виокремлення базових (база – основа, на якій виникає і розвивається виховання) компонентів змісту виховання. Виокремлені компоненти утворюють базову культуру особистості і потребують подальшого розвитку.

Базова культура повинна формуватись з урахування особистісно значущих

потреб: громадянську поведінку, працю й матеріальне забезпечення, взаємини з людьми, сімейний благоустрій тощо. Тому вона має сприймається вихованцем як цінність «для себе». З цієї позиції вихованець обирає оптимальний режим інтелектуальних, емоційних, фізичних навантажень, форми проведення вільного часу, спосіб реакції на невдачі й успіхи. Загалом усе має позитивно впливати на ефективність виховного процесу, кінцевий результат якого – засвоєння базових основ загальнолюдської і національної культури.

Базову культуру становлять розумова, моральна, естетична, трудова, екологічна і фізична культура особистості.

У відповідності до структури базової культури, яка має сформуватись у процесі виховання, та основ усестороннього розвитку особистості виокремлюють основні напрямки виховання: розумове, моральне, естетичне, екологічне, трудове, фізичне.

Розумова культура – система інтелектуальних чинників, що обумовлюють мислинневу діяльність особистості.

Розумова культура виявляється через низку різноманітних ознак:

- 1) здатність аналізувати, синтезувати, узагальнювати, класифікувати, здійснювати логічні операції, абстрагувати;
- 2) загальну ерудицію, тобто глибокі, всебічні знання з усіх галузей науки, обізнаність у доктринах й законах його розвитку;
- 3) спілкуванні, готовності й вмінні налагоджувати соціальний контакт на різних психологічних дистанціях.

Розумова культура формується в процесі розумового виховання.

Розумове виховання – цілеспрямована діяльність педагогів, спрямована на розвиток розумових сил і мислення учнів та прищеплення культури розумової праці.

Розумові сили – це сукупність індивідуальних здібностей до накопичення знань, опанування основними розумовими операціями, інтелектуальними уміннями.

Провідними завданнями, які вирішуються у процесі розумового виховання є розвиток мислення, формування світогляду та культури розумової праці. Відтак першим об'єктом виховного впливу має бути розум людини. Адже без розуму людина не може стати на правильний шлях, служити народові. Як вважає український філософ і педагог Г.Сковорода, рушійною силою людської діяльності є думка.

Мислення є вищою формою відображення дійсності, а тому виховання особистості, насамперед, пов'язане з процесом формування свідомості.

Свідомість – найвищий рівень психічного відображення дійсності, властивий лише людині як суспільно-історичній істоті. Виховний вплив на свідомість особистості передбачає формування здатності до низки мислительних операцій, аналізу, синтезу, відповідних висновків.

В процесі розумового виховання необхідно сформуванати також світогляд особистості.

Світогляд – система поглядів на об'єктивний світ і місце у ньому людини, на ставлення її до навколишньої дійсності і до самої себе, а також зумовлені цими поглядами основні життєві позиції людей, їх переконання, ідеали, принципи пізнання і діяльності, ціннісні орієнтації. Отже, від того, на якому рівні буде сформовано світогляд особистості, залежить характер її дій, вчинків, мотивів діяльності, поведінки. Лише світогляд дає людині усвідомлення власного місця в світі.

Науковий світогляд проявляється у поведінці особистості і визначається:

- а) оптимальним засвоєнням понять, законів, теорій;
- б) готовністю боротися за свої ідеали, відстоювати свої погляди, переконання;
- в) проявом переконаності у щоденній поведінці і діяльності.

До шляхів формування наукового світогляду належать:

- 1) теоретична спрямованість навчально-виховного процесу;
- 2) здійснення міжпредметних зв'язків у процесі навчання;
- 3) розвиток діалектичного мислення на уроках;

4) підготовка і проведення у позаурочний час виховних заходів, які забезпечують світоглядні знання школярів, формування їх поглядів і переконань;

5) залучення учнів до різних видів діяльності, які б сприяли поєднанню їх свідомості, переживань і поведінки;

6) корекція помилкових світоглядних понять, уявлень, поглядів і переконань;

7) соціальна і професійна позиція педагога.

Методика виявлення рівня світогляду учнів передбачає:

- аналіз відповідей учнів на запитання світоглядного змісту;
- спостереження за діяльністю і поведінкою учнів у різних ситуаціях;
- порівняння даних спостережень педагогів, батьків та інших учасників педагогічного процесу;
- проведення спеціальних бесід, обговорення моральних та інших проблем.

Від рівня інтелектуального розвитку суспільства залежать його трудові результати, якість підготовки молодого покоління до життя, його особиста доля і щастя. Відтак провідним завданням розумового виховання є формування *культури мислення* – сукупність вироблених людством прийомів, норм і правил розумових дій у процесі пізнання дійсності. Культура мислення виявляється в умінні чітко визначати завдання, обирати оптимальні методи розв'язання проблем, формулювати обґрунтовані висновки, правильно використовувати їх на практиці. Культура мислення підвищує цілеспрямованість, організованість, ефективність будь-якого виду пізнавально-практичної діяльності.

Успіх навчальної діяльності учнів, їх розумовий розвиток значною мірою залежать і від рівня сформованості в них низки навчальних умінь.

Уміння читати. Характеризується виразністю, інтонацією, темпом, урахуванням жанру тексту і залежить від уміння учня охопити зором текст, який він читає. Слід домагатися, щоб учні усвідомлювали прочитаний текст.

Уміння слухати. Передбачає вміння зосередитися на змісті розповіді, пояснення, лекції чи запитань учителя, відповідей на запитання учнів. Слухання має супроводжуватись аналізом, умінням прорецензувати й оцінити прослухане повідомлення.

Уміння усно формулювати і висловлювати свої думки. Наприклад, відповіді на запитання, переказування змісту прочитаного чи почутого, словесний опис картини чи приладу, вміння поставити запитання до розповіді вчителя, прочитаного тексту тощо.

Уміння писати. Передбачає оволодіння технікою письма та писемною мовою і полягає в умінні правильно списувати з дошки, з книжки, описувати побачене, писати під диктовку, написати твір на задану або на вільну тему, реферат, законспектувати прочитане.

Уміння працювати з книгою. Це передусім уміння підібрати необхідну літературу за бібліографією, визначити її загальний зміст, використовувати різні форми запису прочитаного, вміння користуватися довідковою літературою, словниками, періодикою.

Уміння розумової праці. До цих умінь, зокрема, належить вміння дотримуватися раціонального режиму розумової праці, виконувати навчальні завдання акуратно, утримувати в належному порядку своє робоче місце. Учень повинен уміти чергувати розумову працю з відпочинком, або з іншим видом діяльності. Культура розумової праці передбачає знання учнем загальних правил розумової праці та вміння дотримуватись їх у своїй навчальній діяльності; її ритмічність, регулярність, чергування праці й відпочинку, робота зі складним і спрощеним матеріалом. Спираючись на загальні правила, кожен учень повинен розробити власний стиль навчальної діяльності.

Окрім розглянутих умінь самостійна навчальна діяльність передбачає також вироблення в учнів уміння зосереджено та уважно працювати, долати труднощі, розвивати пам'ять і використовувати різні її види (логічну, моторну, зорову), вести спостереження і нотатки, володіти деякими раціональними способами розумових дій, контролювати себе.

Правильно організоване навчання передбачає залучення всіх учнів до активної пізнавальної діяльності і використання спеціальних завдань на розвиток мислення, позитивно позначається на розумовому розвитку і вихованні школярів.

Розширенню кругозору учнів, розвиткові їх інтелектуальних сил і здібностей сприяють різноманітні види позаурочної та позашкільної виховної роботи за інтересами, самоосвіта. Багатогранність організаційно-педагогічних форм спрямованих на вдосконалення розумового виховання, передбачає три основні групи.

Перша група – форми роботи спрямовані на виховання свідомого ставлення учнів до навчання й опанування навичками самостійного здобуття знань та культурою навчальної праці.

Друга група – форми навчально-освітньої діяльності спрямовані на розвиток творчих здібностей та пізнавальної активності учнів.

Третя група – форми навчально-освітньої діяльності спрямовані на розвиток індивідуальних інтересів, здібностей, нахилів, талантів. Приміром у позакласній роботі задля вдосконалення розумового виховання використовують «сократівські бесіди», дискусії, диспути, відверті розмови, інтелектуальні ринги, конкурси, олімпіади, КВК, тощо. В процесі розумового виховання відбуваються зміни в змісті та формах мислення. Результатом мислительної діяльності людей є знання.

Знання – знаряддя мислення, один з критеріїв активності виховного впливу.

Отже, процес розумового виховання має охоплювати здібності, нахили, таланти школярів, формування потреби у знаннях, позитивного ставлення до набуття знань та стимулювання мотивації навчання.

ТЕМА № 8.

ЗМІСТ І ЗАВДАННЯ МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ

Мета лекції: формувати уявлення про структуру моральної культури особистості і особливості морального виховання.

План лекції:

1. Провідні поняття моральної культури особистості.
2. Формування правової культури в контексті морального виховання.
3. Статеве виховання і підготовка до сімейного життя як складові процесу морального виховання.

Література до теми:

1. Виховання моральності підростаючого покоління: наук.-метод. посіб. / за заг. ред. К.І.Чорної. Київ: Богдана, 2015. 285 с.
2. Журба К.В. Виховання духовної культури у підлітків: метод. рекомендації. Київ: ТОВ «Інфодрук», 2014. 166 с.
3. Івашина Є.В., Ткачук Л.Ф. Абетка етикету спілкування: Для учнів 2-3 класів. Київ: Магістр-5, 2018. 96 с.
4. Оржеховська В.М., Тарасова Т.В. Духовність – це здоров'я молодого покоління: Навч.-метод. посіб. 2-ге вид., доп. Тернопіль, 2015. 215 с.
5. Помиткін Е.О. 12 шляхів духовності: навч. посіб. Київ: Освіта України, 2017. 109 с.
6. Продовжуємо діалог: Навчальний посібник для підлітків 11-13 років / за ред. Кириленко С.В. Київ: Вістка, 2016. 134 с.

Моральне виховання – це цілеспрямований процес формування моральної свідомості, моральних почуттів, вироблення навичок і звичок моральної поведінки

Процес морального виховання здійснюється у взаємозв'язку з інтелектуальним розвитком особистості та формуванням її вольових якостей. У комплексі вони становлять духовну сферу особистості. Якщо виховання розумових здібностей – звернення до інтелекту, то моральних якостей – звернення до серця, бо як вважав Г.С.Сковорода самі по собі знання ще не становлять доброчесності.

Результати морального виховання характеризуються низкою визначальних понять: мораль, моральність, моральна свідомість, моральні переконання, моральні почуття, моральні звички і моральна спрямованість.

Мораль – система ідей, принципів, законів, норм і правил поведінки та діяльності, що регулюють гуманні стосунки між людьми за будь-якої ситуації на демократичних засадах.

Моральність – охоплює моральні погляди, переконання, почуття, стосунки, поведінку людей.

Моральна свідомість – одна з сторін суспільної свідомості, яка у вигляді уявлень і понять відображає міжособистісні стосунки і регулює діяльність людини.

Моральні переконання – пережиті та узагальнені моральні принципи та норми.

Моральні почуття – запити, оцінки, спрямованість духовного розвитку особистості.

Моральні звички – корисні для суспільства стійкі форми поведінки, що стають потребою, і здійснюються за будь-якої ситуації та умов.

Моральна спрямованість – стійка суспільна позиція особистості, що формується на світоглядній основі, мотивах поведінки і виявляється як властивість особистості в різних умовах.

Моральне вдосконалення – центральний акт людської природи: всі інші шляхи удосконалення ведуть до нього, і тільки з його допомогою стають досконалістю в повному значенні цього слова.

Моральне виховання розпочинається з моралі і віри в моральні ідеали. Мораль як форма суспільної свідомості є сукупністю правил, норм, вимог, які регулюють відносини та взаємодію людей.

Моральність людини позначається на трьох головних сферах її життя: на стосунках з іншими людьми, на її моральному здоров'ї (чисте – нечисте сумління) і на стані її духовного життя, коли людина знаходить або втрачає духовну рівновагу.

Моральне виховання це особливий різновид діяльності сім'ї, школи, громадськості, що має на меті формування стійких моральних потреб, якостей, почуттів, навичок і звичок поведінки на основі засвоєння ідеалів, норм і принципів моралі, участі у практичній діяльності.

До форм морального виховання належать спеціальні уроки, етичні бесіди, відверті розмови, диспути, лекції, тематичні вечори, відзначення свят народного календаря, благодійні заходи, створення альманахів з історії родоvodu, вечорниці тощо.

До основних методів морального виховання належать: переконання, привчання, заохочення. «Переконання – це не лише усвідомлення людиною істинності світоглядних та моральних понять, а й особиста її готовність діяти відповідно до цих правил і понять. Переконаність ми спостерігаємо тоді, коли діяльність людини мотивується світоглядом, коли істинність певного поняття не лише не викликає в людини сумнівів, а й формує її суб'єктивний стан, її особисте ставлення до істини», – писав В.О.Сухомлинський про роль переконання в поведінці людини.

Результатом морального виховання має бути формування моральної свідомості, а на її основі – моральної культури, прищеплення навичок і звичок гідної поведінки. «Моральна культура людини, – підкреслював В.О.

Сухомлинський, – характеризується тим, що переконання стають в її житті самостійною духовною силою, яка спонукає до нових моральних вчинків».

Правове виховання – виховна діяльність спрямована на формування правової свідомості та навичок правомірної поведінки.

У загальноосвітній школі правове виховання спрямовується на ознайомлення учнів з окремими положеннями державного, адміністративного, цивільного, трудового, кримінального, сімейного та інших галузей права. Зміст правового виховання передбачає формування правової свідомості та її компонентів, ознайомлення учнів з правами, обов'язками, розкриття їх сутності. Особливу увагу слід приділити усвідомленню учнями призначення законів та поваги до них. Слід переконати учнів, що культ закону стоїть на сторожі прав і обов'язків людини. У процесі розкриття змісту правового виховання важливо ознайомлювати учнів з Конституцією України, Конвенцією про права людини, Конвенцією про права дитини.

У процесі попередження правопорушень серед учнівської молоді виділяють етапи: вивчення і усунення умов, які сприяють формуванню негативної поведінки; оздоровлення соціального середовища, корекція позиції особистості (подібні заходи вживають до того, хто уже допускає правопорушення і перебуває в полі зору правоохоронних органів); посилений вплив на школярів, що систематично допускають правопорушення; робота з учнями, які вже допустили злочин, якщо покарання чи інші заходи впливу не передбачають їх ізоляцію від колективу.

Здійснюючи правове виховання на уроках і під час виховних заходів, важливо розкривати зміст усіх галузей права, не зосереджуючи увагу учнів на одному з них (наприклад, кримінальному), оскільки в повсякденному житті вони керуватимуться основними їх положеннями. Розкриваючи конкретні правові норми, слід демонструвати їх зв'язок з нормами моралі, на яких вони базуються; ілюструючи випадки порушень норм права, не зловживати негативними прикладами. Розповідаючи про злочини, не варто деталізувати факти, оскільки це може спонукати окремих школярів до скоєння злочину.

Розкривати сутність негативних фактів потрібно так, щоб вони викликали відразу, а не захоплення. Водночас слід пам'ятати, що вирішальним моментом у правовому вихованні школярів є висока правова культура педагогів і відповідний правово-психологічний клімат у школі та в родині учня.

У правовиховній роботі важливу роль відіграє залучення учнів до посиленої діяльності, яка передбачає певний обсяг правових знань, умінь та навичок. Це передусім участь у дитячому самоврядуванні, зокрема в роботі комісії з дисципліни і порядку, в загонах юних інспекторів дорожнього руху, юнацьких добровільних пожежних дружинах, у різних формах природоохоронної роботи.

Залучення школярів до правоохоронної та природоохоронної діяльності в школі та за її межами слід оцінювати з погляду проведення профілактичної роботи з учнівською молоддю та набуття правового досвіду, виховання непримиренного ставлення до негативних явищ життя. Виховані в таких умовах школярі активно протидіятимуть цим явищам.

Статеве виховання – це складова загального процесу виховної роботи, що забезпечує правильний статевий розвиток дітей і молоді.

Потреба в поліпшенні статевого виховання учнівської молоді в сучасній школі зумовлена прискореним статевим розвитком школярів (акселерація), недостатнім рівнем обізнаності неповнолітніх у статевій сфері, отриманням ними інформації з цього питання «на вулиці» (нерідко перекрученої, вульгарної), статевою розпустою певної частини неповнолітніх, злочинністю на статевому ґрунті, значним впливом кінопродукції та Інтернет ресурсів порнографічного змісту. Усе це виявляється в недостатній підготовленості багатьох молодих людей до створення сім'ї, виконання родинних обов'язків, що в майбутньому призводить до подружньої невірності, розпусти, розлучень.

У статевому вихованні насамперед необхідно враховувати вікові особливості школярів. Так, у молодшому шкільному віці відбувається самоусвідомлення дітьми своєї статевої належності, закладаються психологічна

та емоційна основи сексуальності – сором'язливість чи розкутість, різкість чи лагідність, ласкавість чи грубість, доброта чи злість, щедрість чи скупість тощо.

Зважаючи на потребу врахування особливостей статі в підготовці молоді до сімейного життя, В. О. Сухомлинський стверджував, що хлопці повинні отримати «чоловіче виховання» загартовування, важчі роботи, допомога старшим і дівчатам тощо. Нагадування: «Ти чоловік» сприяє вихованню лицарського ставлення до дівчини. Водночас дівчата мають отримати «жіноче виховання». При цьому гідність дівчини, її вимогливість і нетерпиме ставлення до зла і несправедливості, прагнення бути самобутньою, яскравою, незалежною особистістю є своєрідним засобом виховання в юнаків якостей чоловіка. «Виховання стійких, мужніх, незламних, непримиренних до зла жінок – це, на наш погляд, одне з найважливіших завдань формування людини», – писав видатний педагог.

Підліткам слід прищеплювати повагу до представників протилежної статі, особливо до жіночої, щоб юнак бачив у ній дівчинку, подругу, майбутню дружину, матір своїх дітей, а не лише біологічно протилежну стать. Самоповага й повага до протилежної статі є тим моральним гальмом, яке регулює взаємини між статями. Найінтенсивнішу виховну роботу слід проводити в підлітковому віці, коли дівчата статево дозрівають швидше і спостерігається певна напруга у стосунках хлопців і дівчат, що може позначитися на ставленні до протилежної статі в майбутньому.

Підготовка молоді до сімейного життя передбачає окрім вищезгаданих якостей, виховання уміння обирати собі друга (супутника) на все життя, налагоджувати дружні, безконфліктні взаємини в сім'ї, вміння вести домашнє господарство, розподіляти між собою обов'язки, розраховувати бюджет, виховувати дітей.

Методика статевого виховання і підготовки учнів до сімейного життя передбачає виховний вплив під час вивчення шкільних дисциплін та у позаурочній виховній роботі. Важливого значення набуває розмова окремо з

хлопцями і дівчатами, наведення прикладів з художньої літератури, кінофільмів та з реального життя.

Під час статевого виховання учнівської молоді важливо зосередитися на формуванні моральних «гальм», які запобігали б відхиленням від норми у статевій поведінці, підготовці до сімейного життя. Педагоги повинні акцентувати увагу на морально-психологічних питаннях, розв'язання яких сприяло б формуванню правильних взаємин між статями, унеможливило статево розпусту, заклало підвалини міцної сім'ї в майбутньому. А для цього необхідно передусім виховувати в учнів повагу до себе, чоловічу та жіночу гідність.

ТЕМА № 9.

ОСОБЛИВОСТІ ЕСТЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ШКОЛЯРІВ

Мета лекції: формувати уявлення про структуру естетичної культури особистості та специфіку естетичного виховання.

План лекції:

1. Провідні завдання естетичного виховання.
2. Визначення основних понять естетичної культури.
3. Характеристика чинників формування естетичної культури особистості.
4. Особливості естетичного виховання в умовах сучасної освітньої системи.

Література до теми:

1. Ганусенко Н.М. Етнохудожнє виховання школярів у позаурочний час: метод, рекомендації. Київ: ТОВ «ХІК», 2014. 178 с.
2. Дем'янчук Т.Д. Організація виховного процесу в сучасному загальноосвітньому навчальному закладі: наук.-метод.посіб. Суми: Антей, 2016. 383 с.
3. Єрмаков І.Г. Виховання життєтворчості: моделі виховних систем. Київ: Основи, 2016. 219 с.

4. Коваленко С.І. Колективні творчі справи в початковій школі: «Сонячна Подорож». Київ: Шк. Світ, 2016. 210 с.

Людина від природи має здатність за допомогою відчуттів сприймати навколишній світ. Але не всі здатні бачити прекрасне і вміти відрізнити прекрасне від потворного, хоч природні задатки чуттєвого сприймання світу є у всіх людей. Ці факти свідчать про нерозвиненість естетичних почуттів, спотвореність естетичного сприйняття прекрасного у мистецтві й дійсності.

Естетичне виховання – цілеспрямований процес формування естетичної свідомості й естетизації поведінки особистості.

Естетична свідомість – форма суспільної свідомості, що являє собою художньо-емоційне освоєння дійсності через естетичні почуття, переживання, оцінки, смаки, ідеали і концентровано відображається в мистецькій творчості та естетичних поглядах.

Естетичні почуття – особливі почуття насолоди, які відчуває людина, сприймаючи прекрасне в дійсності й у творах мистецтва.

Естетичний смак – здатність людини правильно оцінювати прекрасне, відокремлювати прекрасне від потворного.

Естетичний ідеал – уявлення людини про прекрасне, до чого вона прагне, на що рівняється.

Естетизація поведінки – формування здатності до вияву прекрасного у вчинках і діях людини (у ставленні до праці й до суспільства, в манерах і зовнішньому вигляді, у формах спілкування з людьми).

Прилучення учнів до прекрасного – це формування здібностей, а отже і можливостей естетично сприймати світ, що сприяє розвитку естетичних смаків й ідеалів, стимулює їх творчі здібності. Розвинений естетичний смак має виявлятися у вибіркового ставленні до об'єктів у формі безпосередніх емоційних реакцій, оцінних суджень. Зміст і рівень розвиненості естетичного

смаку залежить від пізнання естетичних цінностей, вироблених історичною практикою людства.

Процес формування естетичного смаку пов'язаний з формуванням ідеалів і переконань особистості. На його розвиток впливають умови життя, професійна орієнтація, культурний рівень людини. В процесі художньо-естетичного виховання задовольняються естетичні потреби, формується естетична культура.

Формування естетичної культури відбувається за наступних умов:

1. Створення загальнокультурного фундаменту у школі (діти мають знати історію вітчизняної й світової культури).
2. Повернутися до духовності свого народу: народного і церковного календаря, гуртового співу, звичаїв і традицій рідного народу.
3. Розвиток народних ремесел: ткацтва, килимарства, гончарства, вишивки, писанкарства.
4. Орієнтувати молодь на високі музичні і художні зразки, зокрема вчити їх розуміти класичну музику, різні види декоративно-ужиткового та образотворчого мистецтва.
5. Активне залучення учнів в художньо-естетичну діяльність, зокрема, до масового музичного виховання, як це робиться у вальфдорській школі Німеччини.
6. Сприяти естетиці побуту.

У процесі естетичного виховання важливо навчити розуміти й сприймати красу. Спостерігаючи прекрасне, людина не може залишатися байдужою, вона переживає, відчуваючи любов або ненависть до спостережуваного.

Під час естетичного сприймання виникають певні емоції. Завдання виховання – створити умови, які б сприяли формуванню відповідної емоційної налаштованості учнів. Адже різноманітність емоційної сфери людини свідчить про багатство її духовного світу.

Педагоги стикаються з проблемою формування сприймання мистецтва. Позаяк сприймання художнього чи музичного твору, вимагає елементарної теоретичної підготовки.

Сформовані естетичні смаки та естетичні ідеали, розвинена здатність оцінювати прекрасне дають людині змогу зрозуміти сутність прекрасного.

Сприймаючи прекрасне, аналізуючи побачене, порівнюючи з відомим і баченим раніше формується певна естетична оцінка. Рівень естетичного мислення залежить від розумової культури особистості.

Поряд з розвитком естетичного сприймання, прищепленням естетичних смаків у процесі естетичного виховання формується естетичне ставлення до навколишньої дійсності. Людина повинна не лише милуватися красою природи чи пам'ятками культури, а й берегти та примножувати їх. Тому важливе значення набуває виховання естетики поведінки – охайність в одязі, гарної постави і манер, уміння спілкуватися, культурно й естетично виявляти свої емоції. Слід зазначити, що перелічені якості тісно пов'язані з моральністю особистості.

В естетичному вихованні школярів використовують різноманітні джерела і засоби:

1. Твори образотворчого мистецтва. Під час споглядання картини або скульптури, яка відображає життя людини чи природи, в дитини розвивається не лише сприйняття, а й фантазія: глядач мислить, уявляє, «домальовує» зображене, бачить за картиною події, образи, характери.

2. Музика, що відображає дійсність за допомогою мелодій, інтонацій, тембру, впливає на емоційно-почуттєву сферу людини, на її поведінку.

3. Художня література. Головним виразником естетики в літературі є слово. На думку К.Д. Ушинського, слово як засіб відображення в літературному творі набуває подвійної художньої сили. Словесний образ має ще й понятійну основу і сприймається насамперед розумом. Тому література – важливий засіб розвитку інтелекту учнів.

4. Театр, кіно, телебачення, естрада, цирк. Цінність їх полягає у тому, що крім змістової частини, вони об'єднують у собі елементи різних видів мистецтв (літератури, музики, образотворчого мистецтва, танцю).

5. Поведінка та діяльність школярів. Гідні вчинки, успіхи в навчанні та праці. Спортивна, громадська, художня діяльність повинні стати предметом обговорення з естетичних позицій.

6. Природа: її краса в розмаїтті та гармонії барв, звуків, форм.

7. Факти та події суспільного життя. Героїчні вчинки людей, краса їх взаємин, духовне багатство, моральна чистота й фізична досконалість повинні бути предметом обговорення з учнями.

8. Декорування побуту (залучення дітей до створення естетичного облаштування школи, класу, квартири, будинку).

Вихователь має постійно спрямовувати увагу вихованців на відбір і нагромадження вражень відповідно до їх уяви про прекрасне. Естетично розвинена особистість чутливо відгукується на коло впливів зовнішнього світу.

Естетичне виховання відбувається під час залучення дітей до праці (прибирання класної кімнати, прикрашання шкільного приміщення й пришкільної території до урочистих святкових заходів, догляд за тваринами, праця в саду, на городі, на пришкільних ділянках, у майстернях). Зазвичай діти люблять працю, у процесі якої створюється щось красиве, незвичне. В.О.Сухомлинський відзначав, що радість від праці – це могутня виховна сила.

Можливості для естетичного виховання учнів є в кожному навчальному предметі, і естетичне виховання повинно відбуватися на кожному уроці. Наприклад, виховувати почуття прекрасного можна на уроках фізкультури. Під час цих уроків формується уявлення про красу людського тіла, фізичних якостей людини, її рухів, грації, постави. Значний потенціал для естетичного виховання охоплюють уроки літератури, малювання, музики та різноманітні факультативи. Опанування рідною мовою – перший культурний здобуток дитини і саме школа покликана розвивати естетичне почуття слова.

На розв'язання завдань естетичного виховання спрямована позакласна виховна робота. Крім бесід, лекцій, диспутів, тематичних вечорів, вечорів «запитань і відповідей» на естетичну тематику. Ефективною в естетичному вихованні є участь школярів у діяльності шкільних клубів любителів мистецтв,

гуртках художньої самодіяльності, літературних об'єднаннях, музичних ансамблях і шкільних оркестрах, шкільних театрах.

Розширювати й поглиблювати свої естетичні знання, уміння й навички учні можуть у позашкільних освітньо-виховних установах: музичних і художніх школах, будинках і палацах школярів, творчих студіях. В окремих вітчизняних школах виникають малі академії мистецтв (МАМ), університети народознавства, товариства народних умільців, школи і класи кобзарського, сопілкарського мистецтва, етнографічні групи, фольклорні ансамблі, вертепи, «подорожі» до джерел рідного слова, уроки на природі, години улюбленої праці, творчості, уроки емоційної культури, мандрівки в історію тощо.

Найбільш *гострими проблемами* формування естетичної культури є дезорієнтуючий вплив на естетичну свідомість школярів засобів масової інформації. Справжнє мистецтво, класична естетика і естетична класика придушуються і перестають бути джерелом формування естетичного світогляду. Водночас спроби примусового нав'язування естетичних смаків, поглядів, ідеалів приречені на невдачу. Урізноманітнення шляхів формування естетичної культури особистості надзвичайно складні і виходять поза межі педагогічних можливостей школи.

ТЕМА № 10.

ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ У НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ

Мета лекції: формувати уявлення про структуру екологічної культури особистості та специфіку екологічного виховання.

План лекції:

1. Завдання екологічного виховання.

2. Основні компоненти екологічної культури особистості.
3. Педагогічні умови формування екологічної свідомості школярів.

Література до теми:

1. Дробноход М.І. Концептуальні основи формування екологічного мислення та здібностей людини будувати гармонійні відносини з природою. Київ: МАУП, 2020. 75 с.
2. Екологічне виховання в початковій школі / упоряд. І.І.Васильченко. Київ: Слово, 2015. 232 с.
3. Екологічне виховання учнів початкових класів у позашкільних навчальних закладах: навч.-метод. посіб. / за ред. Пустовіт Г.П. Київ, Вік, 2012. 168 с.
4. Орієнтовний зміст виховання в національній школі: метод. рекомендації / за заг. ред. Є.І.Коваленко. Київ: ІЗМН, 2016. 135 с.
5. Шмалей С.В. Екологічна особистість: монографія. Київ: Науковий світ, 2019. 217 с.
6. Яременко Н.В. Дозвіллезнавство: навч. посіб. Фастів: Поліфаст 2017. 459 с.

Сучасною наукою поняття «екологія» визначено як єдність біологічного, соціального, економічного, технічного, гігієнічного складових людської життєдіяльності. Відтак *екологічна культура особистості* – це сформована система наукових знань, спрямованих на пізнання процесів і результатів взаємодії людини і природи. Означене поняття охоплює відповідальність за природу як національну і загальнолюдську цінність, готовність до природоохоронної діяльності. На сучасному етапі проблема формування екологічної культури особистості набуває особливої актуальності.

Екологічна культури особистості формується в процесі екологічного виховання.

Екологічне виховання – це педагогічна діяльність спрямована на накопичення природозберігаючих знань, формування любові до природи, опанування вміннями і навичками діяльності в природі.

Видатний український педагог Г.Г.Ващенко зазначав: «Любов до природи слід виховувати з раннього дитинства. Дітей, що не вміють ще ходити, треба частіше виносити на свіже повітря, щоб вони могли бачити рідне небо, дерева, квіти, різних тварин. Все це залишається в дитячій душі, осяяне почуттям радості, і покладе основи любові до рідної природи».

Формування екологічної культури школярів здійснюється як у навчальному процесі, так і у позакласній діяльності. Педагогічною наукою визначено низку провідних принципів екологічного виховання учнів і формування їх екологічної культури. До них належать:

принцип міждисциплінарного підходу, що вимагає точного визначення місця і ролі кожного предмета в загальній системі екологічної освіти; взаємне погодження змісту, форм і методів роботи; логіку розвитку провідних ідей і понять, їх постійне вивчення і поглиблення;

принцип систематичності і безперервності вивчення екологічного матеріалу, що реалізується за умови урахування ступенів навчання (початкової, базової, повної загальної середньої освіти), вікових та індивідуальних особливостей учнів;

принцип єдності інтелектуального і емоційно-вольового компонентів у вивченні й поліпшенні учнями навколишнього середовища;

принцип взаємозв'язку глобального, національного і регіонального розкриття екологічних проблем у навчальному процесі.

Екологічне виховання передбачає усвідомлення сутності світу природи – середовища перебування людини. Людина повинна бути зацікавлена у збереженні цілісності, чистоти, гармонії в природі. Це передбачає уміння осмислювати екологічні явища, робити висновки про стан природи, розумно взаємодіяти з нею. Естетична краса природи сприяє формуванню моральних почуттів обов'язку і відповідальності за її збереження, спонукає до природоохоронної діяльності.

Екологічне виховання здійснюється на всіх етапах навчання у закладі загальної середньої освіти, на кожному з яких ставиться певна мета, завдання, добирається відповідна методика з огляду на вікові особливості школярів.

Перший етап (молодші школярі) – формуються перші уявлення про навколишній світ, про живу і неживу природу, про ставлення до природи, що виявляється в конкретній поведінці на емоційному рівні.

Другий (5-7 класи) і третій (8-9 класи) етапи передбачають накопичення знань про природні об'єкти, закономірності розвитку та функціонування біологічних систем, аналіз і прогнозування нескладних екологічних ситуацій, закріплення норм і правил поведінки в навколишньому середовищі. Поглиблюються і розширюються знання про явища і закони природи, розкриваються причини екологічної кризи та обґрунтовуються шляхи збереження природних комплексів.

Четвертий етап (10-11 класи) – завершується узагальнення здобутих екологічних знань, здійснюється моделювання простих кризових ситуацій. У навчальні програми запроваджуються інтегровані курси різних природничо-екологічних дисциплін.

В екологічному вихованні особливого значення набувають дисципліни природничо-географічного циклу. Біологія і географія розкривають дітям світ рослин, тварин, середовища, що їх оточує. Фізика і хімія дають комплекс політехнічних знань, наукові засади і принципи сучасного виробництва. Історія, правознавство показують неприпустимість нищівного ставлення до природи. Предмети естетичного циклу розкривають естетичну сутність природи, її неповторну красу, вплив на людину. Важливу роль у формуванні екологічної свідомості відіграє залучення учнів до природоохоронної діяльності: шкільні лісництва, садівництво, робота в мисливських господарствах та ін.; робота санітарних загонів захисту довкілля, які виявляють ступінь забруднення повітря, води, зон відпочинку; загонів для боротьби з бракон'єрами (діють при лісництвах і рибгоспах); групи швидкої допомоги тваринам і птахам у зимовий період; кутки природи в школах, будинках школярів. З природоохоронною роботою пов'язана туристично-краєзнавча робота спрямована на прищеплення навичок правильної поведінки в місцях відпочинку, в лісах і на річках.

У позакласній роботі екологічне виховання здійснюється за напрямками:

- озеленення населених пунктів і внутрішнє озеленення школи;
- лісорозведення і охорона лісів;
- боротьба з ерозією ґрунтів;

- охорона водоймищ і рибних запасів;
- охорона і приваблювання птахів;
- виявлення ареалів лікарських рослин;
- турбота про збереження великих та малих річок, очищення джерел.

Природоохоронна освіта учнів здійснюється в різних формах: на уроках, заняттях гуртка, під час проведення екскурсій; у процесі суспільно корисної праці, різноманітних масових заходів. При цьому слід намагатись, щоб учні виступали пропагандистами природоохоронних знань серед своїх товаришів, місцевого населення, брали активну участь в озелененні, доглядали лісопарки та ліси, охороняли рослини і тварин, зміцнювали береги водойм. Школярі можуть роз'яснювати населенню правила збирання ягід, грибів, плодів, лікарських рослин, проводити спостереження за станом популяції рідкісних видів, інвентаризувати місцеву флору і фауну.

Успіху природоохоронної освіти сприяє й дослідницька робота учнів, під час якої вони розширюють свій екологічний світогляд, опановують методами дослідження природи, накопичують певний досвід у справі охорони природи.

Сучасному педагогу слід пам'ятати що саме, екологічне виховання є нагальною вимогою часу; воно невід'ємно пов'язане з розумовим, моральним, естетичним, трудовим, фізичним вихованням учнів. Адже саме під час реалізації різних напрямів виховання відбувається опанування навичками естетичного сприймання природи й формування гуманістичних ідеалів.

Підвищенню ефективності екологічного виховання сприяє його тісний зв'язок з традиційним народним вихованням любові до природи. Народна виховна мудрість з колиски плекала в кожній дитині відчуття гармонії природи і людини. Природа постійно одухотворювалась в її свідомості, Сонце, Земля та Вода були «святими». Дітей змалку привчали висаджувати й дбайливо доглядати городні та зернові культури, кущі, дерева, турботливо ставитись до птахів, диких звірів, комах та плазунів, розуміти природу як живий всеохоплюючий організм, що живе за власними законами, яких не можна порушувати.

Результат екологічного виховання відображається у сформованій екологічній культурі особистості й характеризується різнобічними глибокими знаннями про навколишнє природне середовище; наявністю світоглядних ціннісних орієнтацій щодо природи; екологічним стилем мислення і відповідальним ставленням до природних ресурсів та власного здоров'я; набуттям умінь і досвіду вирішення екологічних проблем (насамперед на місцевому та локальному рівнях); безпосередньою участю у природоохоронній роботі; передбаченням можливих негативних віддалених наслідків природо-перетворювальної діяльності людини.

ТЕМА № 11.

ОРГАНІЗАЦІЯ ТРУДОВОГО ВИХОВАННЯ ТА ПРОФОРІЄНТАЦІЇ В УМОВАХ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОГО ЗАКЛАДУ

Мета лекції: формувати уявлення про особливості трудового виховання учнівської молоді.

План лекції:

1. Місце трудового виховання в системі шкільної освіти.
2. Взаємозв'язок трудового навчання і виховання.
3. Зміст, форми і методи трудового виховання.
4. Проблеми сучасного трудового виховання й профорієнтації.

Література до теми:

1. Години спілкування в 9-11 класах / упоряд. Л.П.Шелестова. Київ: Шк. світ, 2016. 94 с.
2. Коберник О.М. Інноваційні технології навчання та виховання : навч. посіб. Умань: Жовтий, 2020. 208 с.
3. Практична педагогіка виховання: посібник з теорії та методики виховання / за ред. М.Ю.Красовицького. Київ: Вища школа, 2020. 218 с.

4. Професійне самовизначення старшокласників: метод, посіб. / упоряд. Л.К.Шелестова. Київ: Шк. Світ, 2016. 102 с.
5. Стельмахович М.Г. Вибрані педагогічні твори: у 2 т. Коломия: ВІК, 2012. 520 с.

Процес трудового виховання передбачає формування творчої, працелюбної особистості, цивілізованого господаря своєї Батьківщини. Означений процес відбувається під впливом соціального середовища, а також під час трудового навчання, спрямованого на вироблення відповідних навичок та умінь професійної майстерності, готовності до життєдіяльності в умовах ринкових відносин.

Трудове виховання – це педагогічна діяльність, що формує в учнів психологічну й практичну готовності до праці.

Означений напрям виховання передбачає:

1. Розвиток в учнів індивідуальних і соціальних мотивів трудової діяльності (моральних, матеріальних, пізнавальних, естетичних).
2. Допомогу педагога у визначенні учнями суб'єктивних цілей праці, що відповідають мотивам його діяльності і особистим можливостям.
3. Формування у школярів уміння враховувати умови праці, необхідні для успішного досягнення визначених цілей; зовнішні (особливості навколишнього середовища) і внутрішні (наявність знань, умінь, навичок, трудового досвіду, здібностей).
4. Спеціальне навчання самоконтролю, самооцінці і самокорекції власної трудової діяльності.

У сучасній школі учні одержують загальнотрудову, загальновиробничу, загальнотехнічну й спеціальну підготовку. Складовою частиною трудового виховання є професійна орієнтація учнів – обґрунтована система соціально-економічної, психолого-педагогічної, медико-біологічної, виробничо-технічної допомоги учням у виборі професії відповідно до здібностей, нахилів і ринку праці.

Важливим завданням школи є поєднання трудового виховання з розумовим, фізичним, естетичним, моральним вихованням. Поєднання

навчання з продуктивною працею створює широкі можливості для перенесення знань, отриманих у процесі вивчення основ наук, у сферу практичної діяльності, стимулює здатність до самостійного, творчого вирішення трудових завдань, прищеплення школярам інтересу до науково-дослідницької діяльності.

Уміння працювати в колективі передбачає прагнення працювати спільно, готовність допомагати іншим, дисциплінованість, почуття відповідальності за спільну справу, високу вимогливість до себе, почуття особистої відповідальності за результати своєї праці перед колективом.

Підготовка школярів до трудової діяльності здебільшого залежить від правильного фізичного розвитку, відтак особливе значення надається фізичному вихованню дітей і підлітків.

Формування особистих якостей пов'язаних з трудовою діяльністю, як і будь-яке виховання, неможливе без відповідного навчання трудовим умінням і навичкам, практичним прийомам виконання різноманітних робіт. Отже, трудове виховання нерозривно пов'язане з трудовим навчанням. Вони є двома аспектами єдиного процесу – підготовки школярів до творчої трудової діяльності.

Трудове навчання – це спеціально організований педагогічний процес, спрямований на вироблення в учнів трудових умінь і навичок, на оволодіння практичних прийомів трудової діяльності. Зміст, форми і методи трудового навчання спрямовані на ознайомлення учнів з основами техніки, технології, організації і економіки виробництва. Трудове навчання покликане забезпечити школярам систему трудових знань, умінь і навичок, розвивати технічну творчість і сільськогосподарський досвід, формувати трудову культуру, свідоме ставлення до праці, сприяє визначенню майбутньої трудової діяльності.

Найважливішими принципами трудового навчання є зв'язок з вивченням основ наук, творчий підхід до вирішення трудових завдань, суспільно корисний характер праці індивіда, політехнічна спрямованість.

Політехнічна освіта – передбачає опанування знаннями наукових основ і принципів усіх галузей виробництва та формування загально-технічних умінь необхідних для участі в продуктивній праці.

Суспільно корисна праця передбачає участь учнів у різноманітних трудових справах, потрібних для свого класу, школи, району (збір металобрухту, макулатури, ремонт школи, робота на пришкольній ділянці, прибирання території тощо). Суспільно корисна праця може бути продуктивною, якщо вона має об'єктивну цінність.

Продуктивна праця – праця, в результаті якої створюються матеріальні блага. Продуктивна праця характеризується:

- 1) матеріальним результатом;
- 2) організацією;
- 3) залученням до системи трудових відносин всього суспільства;
- 4) матеріальною винагородою.

Самообслуговування має характер побутової праці пов'язаної з дотриманням чистоти в класі, школі, на території школи (тобто все, що передбачає обслуговування себе і свого колективу).

Домашня (побутова) праця пов'язана з дотриманням чистоти і порядку в себе вдома, приготуванням їжі, ремонтом взуття, одягу тощо.

Провідним завданням трудового виховання є формування в учнів переконання, що праця, є провідним засобом забезпечення життєво важливих потреб людини.

Професійна орієнтація – процес ознайомлення учнів з різноманітними професіями і надання їм допомоги у виборі своєї майбутньої професії й спеціальності у відповідності з індивідуальними нахилами, здібностями й вподобаннями.

Зміст профорієнтаційної роботи охоплює:

- розкриття перспектив галузі, в якій учень має намір обрати професію;
- перспективи вдосконалення своєї професії й професійного зростання;
- умови роботи з обраної професії;

- обсяг умінь і навичок, яких вимагає обрана професія.

Етапи профорієнтаційної роботи: професійна інформація, професійна діагностика, професійна консультація, професійний відбір, професійна адаптація.

До форм трудового виховання належать: гра, ручна праця, сільськогосподарська праця, навчання, суспільно корисна праця, обслуговуюча праця, домашня праця, продуктивна праця, інтелектуальна праця, творча праця.

Трудове виховання і професійна освіта об'єднані в шкільному навчанні. Так загальноосвітні предмети сприяють формуванню в учнів знання наукових основ сучасного виробництва, про провідні напрями його інтенсифікації, трудової діяльності. Це досягається завдяки здійсненню політехнічного принципу навчання. Особлива увага трудовому вихованню надається під час уроків технологій у I-IX класах. На їх вивчення передбачено по 2 години на тиждень, а в X-XI класах – 3 години на тиждень.

В результаті вивчення вищезазначеної дисципліни учні набувають знання про предмети, засоби і процеси праці, засвоюють практичні уміння і навички, необхідні для виконання продуктивної праці в певній галузі, розвивають мислення та індивідуальні якості, що сприяють залученню до трудової діяльності.

За сучасних умов молодь вільна у своєму виборі на ринку робочої сили. Ніхто в адміністративному порядку не примушує до суспільно корисної праці. При цьому надзвичайно важливо, щоб у процесі навчання й виховання у молоді сформувалися погляди на престижність певної професії, з урахуванням об'єктивних суспільних потреб.

Праця в школі повинна мати особистісну й соціальну спрямованість, передбачати усвідомлену, різноманітну діяльність, врахування вікових психофізіологічних особливостей учнів. Переосмислення призначення і характеру шкільної праці викликало появу нових нестандартних підходів, що містять у собі низку альтернатив: від повної відмови від продуктивної і навіть навчальної праці школярів до організації шкільних кооперативів, бізнес-

структур, які схожі на госпрозрахункові підприємства, що діють за законами ринкової економіки. При цьому впроваджуються нові технології трудового виховання, здійснюється диференціація трудового навчання, поліпшується матеріальна база, апробовуються нові навчальні курси.

Необхідно й надалі розробляти інноваційні моделі трудового виховання молоді в умовах виробничої конкуренції і ринкових відносин, безробіття і готовності молоді до боротьби за свої права в сфері зайнятості.

ТЕМА № 12.

СПЕЦИФІКА ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ У ПРОЦЕСІ ВСЕБІЧНОГО РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

Мета лекції: формувати уявлення про структуру фізичної культури особистості та специфіку фізичного виховання.

План лекції:

1. Складові формування фізичної культури.
2. Завдання фізичного виховання школярів.
3. Форми організації фізичного виховання.

Література до теми:

4. Ареф'єв В.Г. Основи теорії та методики фізичного виховання : підручник. Київ: вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2020. 327 с.
5. Дем'янюк Т.Д. Організація виховного процесу в сучасному загальноосвітньому навчальному закладі: навч.-метод. посіб. Суми: Антей, 2006. 383 с.
6. Кроки до здоров'я: навч.- метод, посіб. / за ред. Федорченко Т.Є. Тернопіль: Терно-граф, 2015. 218 с.
7. Формування навичок здорового способу життя у дітей і підлітків: навч.-метод, посіб. / за ред. О.В.Вінда, Київ: Вістка, 2016. 188 с.

Фізична культура – це усталений спосіб життя людини, що спрямований на зміцнення здоров'я, загартування організму, гармонійний розвиток форм, функцій і фізичних можливостей людини, формування життєво важливих рухових навичок та вмінь. Фізична культура формується в процесі фізичного виховання і є невід'ємною складовою становлення особистості

Фізичне виховання – система виховних заходів, зорієнтована на гармонійний розвиток форм, функцій і фізичних можливостей людини та формування життєво важливих рухливих вмінь і навичок

Фізична культура є невід'ємним компонентом загальної культури людини, що визначає ступінь розвитку її фізичних сил, рухових навичок та стан здоров'я. За допомогою специфічних засобів і методів вона дозволяє розкривати потенційні фізичні можливості людини. Фізична культура передбачає три провідні складові:

1. Діяльнісна складова охоплює доцільну рухову активність у вигляді різних форм фізичних вправ, спрямованих на формування необхідних в житті рухових умінь і навичок; розвиток життєво важливих фізичних здібностей; оптимізацію здоров'я і працездатності.

2. Предметно-ціннісна – представлена матеріальними (матеріально-технічні засоби) і духовними (наукові знання, методи) цінностями створеними суспільством для забезпечення ефективності фізкультурної діяльності.

3. Результативна складова характеризується сукупністю корисних результатів формування фізичної культури, які виявляються у високому рівні фізичної дієздатності. Найсуттєвішим результатом повноцінної фізичної культури є виховання готовності людини взяти на себе відповідальність за свій фізичний стан і здоров'я після закінчення шкільного курсу «фізична культура».

Наука озброює теорію і методику фізичного виховання закономірностями розвитку організму людини, правильного врахування впливу різноманітних чинників на його функціональну діяльність. На основі наукових даних розробляють відповідну систему фізичних вправ, спрямованих на розвиток рухових дій і формування фізичних якостей організму.

Фізичне виховання реалізується через систему дидактичних заходів, що поділяються на:

обов'язкові (урок, фізкультурно-оздоровчі заходи в режимі навчального дня), що формує основи фізичної культури особистості відповідно до Державних стандартів освітньої галузі «Фізична культура»;

позаурочні (заняття у секціях та гуртках спортивного спрямування навчального закладу, позашкільних навчальних закладах, самостійні заняття, участь у фізкультурно-оздоровчих заходах), які доповнюють обов'язковий компонент з урахуванням індивідуальних мотивів, інтересів і потреб, природних здібностей та стану здоров'я особистості.

Зміст фізичного виховання на всі роки навчання у школі спрямований на забезпечення:

1) зміцнення здоров'я і загартування організму школярів, сприяння їх фізичному розвитку та підвищенню працездатності. Становлення і розвиток основних функцій організму, що відбувається в шкільні роки, потребує використання всіх чинників, які позитивно впливають на цей процес. Піклування про здоров'я школярів – головне завдання кожного вчителя на кожному навчальному занятті.

2) Формування та вдосконалення рухових навичок і вмінь та повідомлення пов'язаних з ними знань. Мета фізичного виховання – формування життєво важливих навичок і вмінь у природних видах рухів: бігу, стрибках, ходіння на лижах, плаванні. Для цього потрібні знання про способи і правила виконання рухових дій, які учні здобувають під час пояснень і демонстрування.

3) Розвиток основних рухових якостей. Для виконання багатьох дій людині необхідні певні якості, зокрема:

сила – здатність долати зовнішній опір або протидіяти йому за рахунок мускульних зусиль;

швидкість – здатність виконувати рухи за мінімальний період часу;

витривалість – здатність виконувати певну роботу тривалий час;

гнучкість – здатність виконувати рухи з великою амплітудою;

спритність – здатність швидко опановувати нові рухи й успішно діяти в умовах, що змінюються.

4) Формування звички та стійкого інтересу до систематичних занять фізичними вправами. Позитивний вплив фізичних вправ можливий лише за умови їх систематичного виконання, що переростає у звичку і потребу. Для виховання такої потреби, необхідно пробудити в дитини інтерес до вправ, підбирати цікаві вправи, вчасно заохотити учня до їх виконання. Змістовне дозвілля сприяє активному відпочинку і духовному вдосконаленню школярів.

5) Виховання гігієнічних навичок, повідомлення знань про фізичні вправи та загартування. Гігієнічну освіту учні здобувають під час вивчення різних предметів, зокрема біології. Вони дізнаються про режим дня, гігієну харчування, сну тощо. У процесі занять фізичними вправами засвоюють правила їх застосування, дізнаються про вплив вправ на організм, про гігієнічні вимоги до загартування. Водночас учні опановують прийомами самоконтролю за своєю працездатністю, втомлюваністю, пульсом, загальним самопочуттям.

Фізичне виховання залежить від низки природних та гігієнічних чинників.

Фізичні вправи – рухові дії, спеціально організовані й свідомо виконувані відповідно до закономірностей і завдань фізичного виховання. До фізичних вправ належать гімнастика, ігри, туризм, спорт.

Гімнастика – спеціальний вид фізичного вдосконалення, що охоплює найрізноманітніші вправи: стройові та порядкові (навчання раціональних способів шикунь, перешикувань та пересувань задля формування навичок спільних дій); загально розвиваючі (передбачають розвиток як окремих частин тіла, так і всього організму); вільні вправи (удосконалення координації рухів, вироблення чуття ритму, краси рухів); прикладні як засіб всебічного розвитку особистості (біг, стрибки, метання та ін.); гімнастичні – вправи на різних спеціальних снарядах (акробатичні, що розвивають силу, спритність, уміння орієнтуватися в просторі; вправи художньої гімнастики як засіб фізичного та естетичного виховання).

Задовольняючи природний потяг дітей і підлітків до рухової активності, ігри збуджують колективні переживання, дають радість від спільних зусиль, сприяють зміцненню товарищкості й дружби. У початкових класах проводять переважно рухливі ігри, в середніх і старших – спортивні.

Туризм охоплює прогулянки, екскурсії, походи і мандрівки, які організовують для ознайомлення учнів з рідним краєм, природою, історичними та культурними пам'ятками. У таких заходах учні фізично загартовуються, вчаться бути витривалішими, набувають прикладних навичок орієнтування і руху в ускладнених умовах, досвіду колективного життя і діяльності, на практиці засвоюють норми відповідального ставлення до природи.

На відміну від фізичної культури, спорт пов'язаний з досягненням максимальних результатів в окремих видах фізичних вправ. Для виявлення спортивно-технічних результатів проводять змагання. В гострій спортивній боротьбі учні долають значні фізичні та нервові навантаження, виявляють і розвивають рухові й морально-вольові якості.

У процесі фізичного виховання важлива роль належить природним чинникам (сонце, повітря, вода). Діючи спільно з фізичними вправами, вони посилюють їх оздоровчий вплив на учнів.

Гігієнічні чинники передбачають гігієнічне забезпечення фізкультурних занять, раціональний режим навчальної праці, відпочинку, харчування, сну тощо. Для результативних занять фізкультурою певним гігієнічним вимогам мають відповідати спортивні зали, рекреаційні приміщення, спортивне та інше обладнання. Гігієнічними нормами регламентований і режим дня школяра, який диференціюється залежно від стану здоров'я, рівня працездатності, конкретних умов життя та індивідуальних особливостей учнів. Водночас загальними і єдиними для всіх учнів мають бути ранкова гімнастика, активний відпочинок на свіжому повітрі, спортивні заняття за інтересами.

Фізичному розвитку школярів сприяють різноманітні форми позаурочної фізкультурно-спортивної діяльності.

- Гімнастика перед уроками, мета якої – організація учнів на початку навчального дня, запобігання викривленню постави, підвищення працездатності учнів упродовж дня, загартування організму. Слід також прагнути, щоб гімнастику робили всі учні.
- Фізкультурні хвилинки і паузи для зняття втоми. Для виконання вправ учні виходять із-за парт, ослаблюють комірці та ремінці. Вправи проводять в 1-8 класах на кожному уроці після 20-30-хвилинної роботи впродовж 2,5-3 хв. Діти виконують 3-4 вправи з 6-8-разовим повторенням. Фізкультурні паузи практикують також у групах подовженого дня впродовж 10-15 хв. кожні 50-60 хв. навчальної праці. На таких «хвилинках» доцільно опрацьовувати домашні завдання з фізичної культури.
- Позаурочні заняття (гуртки та секції), завдання яких – створення умов для прищеплення учням звички до систематичних занять, сприяння запровадженню фізичної культури в побут. На позаурочних заняттях закріплюються й удосконалюються здобуті на уроках знання, практичні вміння та навички. Характерною рисою позаурочних форм занять є їх добровільність.
- Година здоров'я, яку в окремих школах проводять щодня після 2-го або 3-го уроку і триває 45 хв. Час для неї вивільняють за рахунок великої перерви та скорочення всіх уроків на 5 хв. Вправи виконують переважно на свіжому повітрі (учні займаються в спортивній формі). Вчителі можуть виконувати вправи разом з учнями або окремою групою.
- Масові змагання, спортивні свята передбачають чітку організацію, дотримання певних ритуалів. Усе це забезпечує комплексне розв'язання завдань виховання школярів: фізичного, морального, естетичного та ін.

В основі процесу формування фізичної культури школярів повинні закладатись глибокі світоглядні, культурологічні ідеї про сутність людського буття, що будується на утвердженні ідеалу здорової гармонійно розвиненої особистості, й тому відіграє особливу роль у формуванні здорового способу життя.

ТЕМА № 13.

ОСНОВИ ГРОМАДЯНСЬКОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Мета лекції: розкрити теоретичні засади реалізації національного виховання в системі освіти незалежної України.

План.

1. Сутність і особливості громадянського виховання.
2. Формування громадянської свідомості молодших школярів в процесі національно-патріотичного виховання
3. Основні шляхи реалізації громадянського виховання.

Література до теми:

1. Бех І. Д. Національна ідея в становленні громадянина-патріота України (програмно-виховний контекст). Київ: Науковий світ, 2014. 48 с.
2. Волошин П. М. Виховання громадянськості молодших школярів у процесі вивчення предметів гуманітарного циклу: монографія. Умань: М.М. Сочінський, 2016. 211 с.
3. Гавриш Н.П. Національне виховання учнівської молоді. Київ: Шк. світ, 2021. 125 с.
4. Громадянська освіта у системі роботи класного керівника: метод. посіб. / за ред. П.В. Вербицької. Львів: ЗУКЦ, 2019. 209 с.
5. Дубина М. І. Виховання патріотизму в учнів та студентської молоді. Київ: Експрес-Поліграф, 2020. 403 с.
6. Копач С. О. Національно-патріотичне виховання : накази. Київ: Шк. світ, 2014. 126 с.
7. Українська звитяга і мужність: хрестоматія з військ.-патріот. виховання укр. молоді. / упоряд. Рудюк С. П. Тернопіль: Богдан, 2020. 572 с.

У період становлення України як суверенної держави, відродження духовності суспільства проблема громадянського виховання підрастаючого покоління набуває особливої актуальності. Пріоритетність виховання громадянина зумовлюється водночас процесом відродження нації. Для України як поліетнічної держави громадянське виховання покликане сприяти формуванню її соборності, яка є серцевиною української національної ідеї.

Громадянська свідомість особистості охоплює комплекс громадянських якостей, глибоке розуміння належності до українського народу, до своєї Батьківщини, внутрішню потребу й готовність відстоювати та захищати її інтереси, реалізовувати свій особистісний потенціал на благо зміцнення української держави.

Формування основ громадянської свідомості у молодшому шкільному віці реалізується в процесі національного виховання й нерозривно пов'язане з відродженням нації, демократизацією та гуманізацією суспільства, поглибленням самоуправління народу.

Національне виховання – це створена упродовж віків самим народом система поглядів, переконань, ідей, ідеалів, традицій, покликаних формувати національну самосвідомість та ціннісні орієнтації молоді, передавати їй соціальний досвід, надбання попередніх поколінь. Науково обґрунтоване, правильно організоване національне виховання відображає історичний поступ народу, перспективи його розвитку.

Актуальність створення системи національного виховання в умовах створення Української державності визначається потребою суспільства у всебічній активізації інтелектуального і духовно-творчого потенціалу національних та загальнолюдських цінностей, суперечливими процесами входження особистості в соціальне життя, необхідності забезпечення єдності, наступності та послідовності виховних впливів різних соціальних інститутів, постійного коректування виховного процесу.

Найважливішою громадською рисою є сформованість національної самосвідомості, любові до рідної землі, свого народу, готовності до праці задля України. Виховання національної самосвідомості передбачає усвідомлення молоддю своєї етнічної спільності, національних цінностей (мови, території, культури), відчуття причетності до розбудови національної державності, патріотизм, що сприяє утвердженню власної національної гідності, внутрішньої свободи, гордості за свою землю. Національна ідея має

бути не просто атрибутом національної свідомості, а стати поштовхом до практичних справ.

Національна система виховання ґрунтується на засадах національного світогляду, наукової філософії і ідеології, родинного виховання, народної педагогіки, наукової педагогічної думки, що інтегрує надбання національної виховної мудрості. Кращі цінності трансформовані в засобах народної педагогіки, принципах, формах і методах організації виховного впливу на молодь (теоретичний аспект), а також постійну й систематичну виховну діяльність сім'ї, родини, державних й громадських навчально-виховних закладів (практичний аспект).

Найважливішими принципами національного виховання є гуманізм, демократизм, народність, культуровідповідність, безперервність, етнізація виховного процесу, диференціація та індивідуалізація навчально-виховного процесу, послідовність, систематичність і варіативність форм і методів виховання, інтегративність.

Провідним чинником відродження нації є формування в людини почуття національної гідності і гордості за Україну, відмова від почуття національної меншовартості, що втілювалось у поняття поваги до «старшого брата».

У справі формування почуття національної гідності провідне значення має висвітлення правдивої історії, культури та освіти нашого народу, повернення до культурних надбань, відкриття забутих сторінок нашої спадщини. Неабияку вагу тут має викладання історії української культури, народознавства, повернення імен видатних українських вчених, письменників, педагогів, художників, композиторів, митців слова, культурних діячів, видатних політиків, імен тих українців, які збагачували чужу культуру.

У формуванні духовності особистості чільне місце посідає світогляд як узагальнена система поглядів на світ і на своє місце в ньому, розуміння смислу життя. Світогляд є визначальним у житті людини, спрямовує її поведінку, пізнавальну і творчу діяльність, сприяє системності одержаних знань, вражень, спостережень. Народний світогляд охоплює кращі зразки народовладдя,

гуманізму, народної моралі та естетики, які найповніше відображено в народній міфології, фольклорі, календарно-сімейній обрядовості.

Збагачення духовності особистості передбачає опанування національними й світовими надбаннями культури. Адже національне й загальнолюдське співіснують як два аспекти єдиного загальнолюдського процесу.

Слід зазначити, формування духовності тісно пов'язане з *релігійними виховними традиціями*. Кожна релігія значною мірою взаємодіє з культурою певного етносу. Церква виховує повагу молоді до старших поколінь, патріотичні почуття, милосердя, регламентує доброзичливі норми стосунків між людьми.

Пріоритетним напрямом морального становлення громадянина є виховання у дітей і молоді поваги до Конституції, законів України, національної символіки, глибокого усвідомлення взаємозв'язку між діями свободи, правами людини та її громадянською відповідальністю. Все це становить правову культуру особистості.

Усвідомлення прагнення підвищити ефективність наскрізної системи національного виховання передбачає бережливе ставлення до надбань вітчизняного і світового педагогічного досвіду, глибоку обізнаність з Декларацією прав людини, Конвенцією про права дитини та іншими документами ООН, якими керуються всі громадяни, навчально-виховні заклади та уряди країн світового співтовариства.

До основних **шляхів** реалізації завдань національного виховання належать:

- якісне оновлення змісту, форм і методів виховання;
- розробка теоретико-методологічних основ безперервної системи національного виховання;
- застосування оригінальних педагогічних технологій, нових підходів, виховних систем, які б відповідали потребам розвитку особистості, сприяли б розкриттю її талантів, духовно-емоційних, розумових і фізичних здібностей;
- створення експериментальних центрів для опрацювання виховних інновацій,
- пропаганда передового досвіду новаторів виховної роботи;

- гуманізація і гуманітаризація виховання дітей і молоді,
- перебудова і вдосконалення роботи навчально-виховних закладів, створення освітніх закладів нового типу (різних форм власності);
- об'єднання зусиль державних і громадських інституцій у вихованні молоді, сприяння діяльності дитячих та юнацьких організацій;
- залучення до виховної роботи висококваліфікованих й талановитих народних умільців, батьків, представників національної науки, культури та мистецтва;
- організація та забезпечення педагогічного всеобучу батьків задля підвищення ефективності сімейного та родинного виховання;
- створення гнучкої, оперативної та злагодженої системи науково-теоретичної і методичної підготовки й перепідготовки педагогів; постійне оновлення та удосконалення її змісту, форм і методів;
- розвиток різноманітних дитячих і молодіжних об'єднань за інтересами, позашкільних освітньо-виховних закладів;
- розвиток індивідуальних здібностей і талантів, забезпечення умов їх самореалізації, пошук, розвиток та підтримка юних талантів і обдаровань, формування національної інтелектуальної еліти суспільства;
- створення системи управління безперервним вихованням у районі, області, державі, визначення повноважень цих керівних органів;
- організація вивчення культурної спадщини регіонів України, історії, літератури, фольклору, музики, театру, живопису, культурних зв'язків з народами інших країн.

Національне виховання найбільш відповідає потребам відродження України. Воно однаково стосується як українця, так і представників інших народів, що проживають в Україні. Саме принцип етнізації виховного процесу і передбачає надання широких можливостей представникам усіх етносів для пізнання своєї історії, традицій, звичаїв, мови, культури, формування власної національної гідності. І через пізнання власної історико-культурної спадщини допомагає пізнати глибинність взаємозв'язків кожного етносу з українською нацією, переконатися, що саме українська незалежна, суверенна держава охороняє національні права всіх її громадян.

3. ПЛАНИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

СЕМІНАР № 1.

ВИХОВАННЯ ЯК КУЛЬТУРНЕ ЯВИЩЕ ТА ПЕДАГОГІЧНА КАТЕГОРІЯ

Мета: формувати у студентів вміння чітко визначати й обґрунтовувати суспільну значущість предмету, завдань і функцій теорії виховання.

Питання для обговорення.

1. Суспільна значущість виховання підростаючого покоління.
2. Визначення поняття «виховання» у широкому і вузькому значенні слова.
3. Значення теорії виховання у педагогічній теорії і практиці.

Контрольні запитання.

- Перелічіть чинники суспільної значущості виховання.
- Обґрунтуйте взаємозалежність виховання від культурно-історичних потреб суспільства.
- Визначить основні відмінності між поняттями «виховання» і «навчання».
- Сформулюйте основні функції теорії виховання.

Практичні завдання.

- Поміркуйте над суттю виховання як соціального явища і як педагогічного процесу.
- Законспектуйте статтю І.Д. Бега «Виховання підростаючої особистості на засадах нової методології».

- Чи можна ототожнювати народні поради щодо виховання з закономірностями виховного процесу? Якщо можна, то які саме?

- Прокоментуйте наступні вислови:

Виховання – справа важка, і поліпшення його умов – один із священних обов'язків кожної людини, адже немає нічого важливішого, як освічення самого себе і своїх близьких. *Сократ*

Виховання є мистецтвом, використання якого повинно вдосконалюватися протягом багатьох поколінь. Кожне покоління, озброєне знаннями попереднього, може більше й більше виконувати виховання, яке пропорційно й доцільно розвиває природні здібності людини і таким шляхом веде весь рід людський до його призначення. *І.Кант*

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА.

1. Амонашвілі Ш. О. Школа життя: трактат про початковий ступінь освіти, заснованої на принципах гуманно-особистісної педагогіки. Хмельницький : Поділ. культур.-просвітит. центр ім. М. К. Реріха, 2012. 169 с.
2. Бех І.Д. Виховання особистості: сходження до духовності. Київ: Альма-матер, 2012. 272 с.
3. Виховання гуманістично спрямованої особистості: навч.-метод. посіб. / за ред. Т.Д. Дем'янюк. Рівне: Волин. обереги, 2021. 234 с.
4. Закон України «Про освіту». URL :
5. <http://www.mon.gov.ua/education/average>.
6. Коберник О. М. Інноваційні технології навчання та виховання: навч. посіб. Умань: Жовтий, 2020. 208 с.
7. Основи національного виховання / за ред. В.Г.Кузя. Київ: ІСДО,2013.149 с.
8. Стельмахович М. Г. Вибрані педагогічні твори: у 2 т. Коломия: ВІК, 2012. 520 с.
9. Теорія виховання: курс лекцій / упоряд. Олексюк О.Є. Миколаїв: Іліон, 2017. 267 с.

СЕМІНАР № 2.

**СТРУКТУРА, ЗАКОНОМІРНОСТІ Й ПРИНЦИПИ ПРОЦЕСУ
ВИХОВАННЯ**

Мета: навчити студентів самостійно визначати провідні складові процесу виховання.

Питання для обговорення.

1. Критерії визначення складових виховного процесу.
2. Вимоги до педагога як провідного організатора виховного процесу.
3. Значення планування і моделювання виховного процесу у сучасній школі.
4. Визначення етапів виховного процесу як запорука досягнення виховних цілей.
5. Вдосконалення виховного процесу як провідна мета педагогічної науки і практики.

Контрольні запитання.

- Дайте визначення поняття «виховний процес».
- Вкажіть основні компоненти виховного процесу.
- Дайте характеристику понять: виховний процес, виховання, вихованість, рівень вихованості.
- У чому полягає сутність процесу виховання ?
- Чому процес виховання є системою?
- Чому процес виховання є складною динамічною системою?
- Яка структура виховного процесу?
- Що означає безперервність виховного процесу ?
- У чому виявляється комплексність виховного процесу ?

Практичні завдання.

- Укладіть анотований перелік статей (7-10) з періодичних видань, присвячених проблемам виховання у закладах загальної середньої освіти.

- За допомогою попередньо укладеного запитальника поспілкуйтесь з досвідченим вчителем на тему «Реформування виховного процесу у сучасній школі: за і проти».
- Опрацюйте монографію Сухомлинського В.О. «Сто порад учителям» і законспекуйте ті поради, що стосуються виховання школярів.
- Заповніть таблицю «Сутність процесу виховання».

Процес виховання	Сутність	
	Мета	
	Рушійні сили	
	Виховання у широкому розумінні	
	Виховання у вузькому розумінні	

- Підготуйте доповідь на тему «Зміст виховання як педагогічна проблема».
- Підготуйте реферат на тему: «Визначальні передумови планування вихованого процесу у сучасному закладі загальної середньої освіти».
- Опрацюйте статтю Г.С.Костюка «Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості», законспекуйте положення актуальні для вчителя початкових класів.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА.

1. Бугаєнко Л.П. Методичні рекомендації з питань організації виховної роботи. Одеса: Астропринт, 2020. 110 с.
2. Інноваційні технології в початковій школі: навч. посіб./ за ред. Т.В. Бишова Київ : Пік. світ, 2018. 112с.
3. Лізинський В.М. Практичне виховання в школі: особливості та планування. Харків: Ранок, 2017. 160 с.
4. Мойсеюк Н.Є. Педагогіка: навч. посіб. Київ: Академія, 2017. 372 с.
5. Практична педагогіка виховання: навч. посіб. / за ред. М.Ю. Красовицького. Київ: Вік, 2020. 218 с.
6. Трухін І.О., Шпак О.Т. Психолого-технологічні основи шкільного виховання: навч. посіб. Дрогобич: Вимір, 2013. 284 с.

СЕМІНАР № 3.

ЗАГАЛЬНІ МЕТОДИ І ЗАСОБИ ВИХОВАННЯ

Мета заняття: сформувані вміння класифікувати й впроваджувати в педагогічну практику різноманітні методи виховання.

Питання для обговорення.

1. Поняття методу та прийому виховання.
2. Класифікація методів виховання.
3. Умови оптимального вибору методів педагогічного впливу.
4. Особливості методів самовиховання й перевиховання.

Контрольні запитання.

- Проаналізуйте сутність педагогічних понять «засоби виховання», «методи виховання», «прийоми виховання».
- Охарактеризуйте класифікацію методів виховання.
- Поясніть сутність кожної групи методів виховання.
- Проаналізуйте специфіку прийомів педагогічного впливу на свідомість особистості.
- Порівняйте гальмуючі та творчі прийоми педагогічного впливу.
- Як взаємопов'язані Мета і методи виховання?
- Поясніть, у чому Ви вбачаєте єдність використання методів і прийомів виховання.

Практичні завдання.

- Підготуйте план-схему проведення бесіди або диспуту на морально-етичну тематику.
- Доберіть з літератури або опишіть з власного шкільного досвіду різноманітні ситуації, які яскраво відображають застосування певного методу виховання.

- Зробіть огляд Інтернет видань «Освіта», «Освіта України», «Рідна школа» щодо проблем застосування методів і прийомів виховання.
- Прочитайте художні педагогічні твори А.С.Макаренка та выпишіть кілька епізодів, у яких розповідається про використання методів виховного впливу на вихованців.
- Перечитавши відповідні епізоди з творів А.С.Макаренка, поясніть педагогічну сутність кожного виховного методу.
- Продемонструйте приклади застосування А.С.Макаренком у його педагогічній діяльності допоміжних прийомів.
- Вивчіть досвід використання класним керівником бесіди як методу виховання школярів. Для цього відвідайте бесіду класного керівника з учнями, зробіть її короткий аналіз та запис за наступним планом:
 - а) в якій атмосфері починалась бесіда, якими були зовнішні умови, організація учнів;
 - б) якими прийомами вчитель налаштував дітей на сприймання бесіди;
 - в) які завдання ставив класний керівник, проводячи бесіду;
 - г) як вони були вирішені під час її проведення;
 - д) яким чином була побудована бесіда;
 - є) наскільки її побудова відповідала завданням;
 - ж) який матеріал використав вчитель з життя класу;
 - з) як завершилась бесіда;
 - і) чи були виконані завдання поставлені педагогом під час бесіди;
 - к) на основі яких показників ви зробили свої висновки?
- Під час педагогічної практики в школі здійсніть спостереження за діяльністю класного керівника і проаналізуйте, які методи і прийоми виховання він використовує у своїй діяльності. На підставі своїх спостережень заповніть таблицю.

<i>Спрямованість методів:</i>	<i>Застосовані методи і прийоми</i>	<i>Педагогічна ситуація їх застосування</i>
На формування понять, уявлень, переконань		

На формування досвіду суспільної поведінки		
На стимулювання діяльності і поведінки		
На становлення самобутньої особистості		

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА.

1. Білецька І.О. Методи і засоби особистісно орієнтованого виховання: навч.-метод. посіб. Умань: Жовтий, 2019. 147 с.
2. Макаренко А.С. Методи виховання. Тв. у 8 т. Т.5. Київ: Рад.школа, 1981. 272 с.
3. Коберник О. М. Інноваційні технології навчання та виховання: навч. посіб. Умань: Жовтий, 2020. 208 с.
4. Матвієнко О. В. Виховання молодших школярів: теорія і технологія. Київ: Стилос, 2016. 543 с.
5. Методика виховної роботи: навч. посіб. / Давидович В.Л. Чернівці: Рута, 2017. 423 с.

СЕМІНАР № 4.

ФОРМИ ОРГАНІЗАЦІЇ ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ

Мета заняття: удосконалювати знання студентів про основні напрями виховної роботи у сучасних закладах освіти.

Питання для обговорення

1. Реалізація розумового виховання в освітньому процесі.
2. Форми і методи морального виховання у початковій школі.
3. Статеве виховання і підготовка підлітків до сімейного життя.
4. Особливості правового, економічного та трудового виховання в умовах загальноосвітнього навчального закладу.
5. Організація екологічного та естетичного виховання в урочний і позаурочний час.

6. Значення фізичного виховання у процесі реалізації здорового способу життя школярів.

Контрольні запитання

- Визначити специфіку виховної роботи в урочний і позаурочний час.
- Конкретизувати завдання (4 – 5) по кожному з напрямів виховання.
- Перелічити особливості індивідуальної, групової і масової форм виховної роботи.
- Визначити мету і завдання національного виховання.
- Перелічити основні етапи організації виховного заходу.

Практичні завдання

- Написати реферат на тему “В. О. Сухомлинський про сутність і методи певного напрямку виховання” (за вибором).
- Запропонувати добірку народних прислів'їв і приказок, дотичних різним напрямкам виховання.
- Укласти анотований перелік (7 – 10) періодичних видань, окремі розділи яких присвячені методиці виховання в сучасній школі.
- Організувати диспут на тему “Досвід народного виховання у роботі сучасного педагога: за і проти”.

На завершення: навчально-педагогічна гра “Виховання бережливості”.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Бех І. Д. Вибрані наукові праці. Виховання особистості. Київ; Чернівці: Букрек, 2015. Т.1. 2015. 839 с.
2. Виховання гуманістично спрямованої особистості: навч.-метод. посіб. / за ред. Т.Д. Дем'янюк. Рівне: Волин. обереги, 2021. 234 с.
3. Кравчук Л. В. Незвичайні свята: сценарії. Київ: Шкільний світ, 2014. 128 с.
4. Кузьменко В. В. Методика полікультурного виховання учнів в умовах родинно-шкільного освітнього простору: навч. посіб. Херсон: Херсон. акад.неперерв.освіти, 2017. 247 с.
5. Матвеева Н. О. Педагогіка : завдання і ситуації. Практикум. Ч.ІІІ: Теорія та методика

виховання. Івано-Франківськ: НАІР, 2014. 312 с.

6. Методика виховної роботи: навч. посіб. / упоряд. Давидович В.Л. Чернівці: Рута, 2017. 302 с.
7. Основні орієнтири виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів
URL: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv.
8. Сценарії зимових свят: метод. рекомендації / упоряд. Чиренко Н.В. Київ: Шкільний світ, 2014. 128 с.

СЕМІНАР № 5.

ОСОБЛИВОСТІ ВИХОВНОЇ РОБОТИ У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

Мета заняття: розвивати у студентів здатність до продуманої й системної виховної роботи з дітьми молодшого шкільного віку.

Питання для обговорення

1. Основні психологічні особливості молодших школярів.
2. Характеристика завдань виховної роботи у початковій школі.
3. Формування в учнів гуманних рис особистості.
4. Розвиток пізнавальних інтересів учнів.
5. Формування рис дисциплінованості молодших школярів.

Контрольні запитання

- Перелічити методи виховання, спрямовані на розвиток здібностей та інтересу учнів до навчання.
- Визначити провідні форми і методи виховання культури поведінки в молодших школярів.
- Виявити основні чинники формування вольових якостей молодших школярів.
- Визначити спільності й відмінності виховання молодших школярів у родині та освітньому закладі.
- Окреслити передумови позитивного виховного впливу батьків на дітей.

Практичні завдання

- Скласти бібліографію до теми: “Позакласна виховна робота в початкових класах” (10 – 15 назв).
- Підготувати реферат на тему: “Значення молодшого шкільного віку в формуванні особистості людини”.
- Розробити анкету для батьків, використання якої надавало б можливість виявляти проблеми в сімейному вихованні молодшого школяра”.
- Підготувати виступ на тему: “Співробітництво з батьками молодших школярів у процесі виховної роботи”.
- Розробити анкету для учнів, яка б дозволяла виявити найбільш помітні особистісні риси молодшого школяра”.
- Скласти тематику і тези змісту етичних бесід для учнів початкових класів.
- Підготувати сценарій одного з виховних заходів у кожному з початкових класів.
- Прорецензувати одну з сучасних книг, присвячених виховній роботі в початкових класах.
- Підготувати виступ на тему: “Специфіка виховання учнів у початкових класах”.

На завершення: студенти зачитують і обговорюють попередньо підготовлену добірку висловів видатних педагогів про особливості виховання дітей молодшого шкільного віку.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Методика виховної роботи : навч. посіб. / уклад. Давидович В.Л. Чернівці: Рута, 2017. 302 с.
2. Моральне виховання молодших школярів засобами етнопедагогіки : навч.-метод. посіб. / за ред. Гордійчук О.Є. Чернівці: ЧНУ, 2021.182 с.
3. Основні орієнтири виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів URL: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv.

4. Патріотичне виховання в початковій школі: розробки уроків та позаклас. Заходів. Луганськ: Знання, 2013. 278 с.
5. Червінська І. Б., Довбенко С. Ю. Теоретико-методичні засади виховної роботи в початковій школі: навч.-метод. посіб. Івано-Франківськ: Плай, 2012. 515 с.
6. Червінська І. Б. Технології організації виховної роботи в початковій школі: навч. метод. комплекс. ч. 3 : Опорні конспекти лекцій. Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2015. 208 с.
7. Ярошук Л. Г. Методика виховної роботи: навч.-метод. комплекс. Київ: Слово, 2012. 320 с

СЕМІНАР № 6.

ВИХОВНА ДІЯЛЬНІСТЬ У ЗАКЛАДАХ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Мета: *закріпити у студентів знання про систему позашкільної освіти та розвивати навички виховної роботи в різноманітних дитячих об'єднаннях.*

Питання для обговорення

1. Історія становлення позашкільних організацій в Україні.
2. Характеристика системи позашкільної освіти сучасної України.
3. Форми виховної роботи в закладах позашкільної освіти.
4. Роль педагога у функціонуванні дитячого гуртка.

Контрольні запитання

- Визначити поняття “ заклади позашкільної освіти” й перелічити їх виховні функції.
- Охарактеризувати провідні принципи педагогічної діяльності у закладах позашкільної освіти.
- Виявити спільні і відмінні риси позакласної і позашкільної виховної роботи.
- Визначити вікові критерії прийому до різних закладів позашкільної освіти .
- Проаналізувати особливості виховної справи як форми організації виховання.

Практичні завдання

- Підготувати реферат на тему “Історія становлення української юнацької організації” (за вибором).
- Послугуючись освітніми періодичними виданнями, добрати кілька (3 – 5) прикладів передового педагогічного досвіду в галузі позашкільного виховання.
- Запропонувати і обґрунтувати перелік (4 – 6) виховних справ, які сприяли б розумовому, екологічному, трудовому, естетичному вихованню підлітків (за вибором).
- Схематично відобразити структуру позашкільної освіти в Україні.
- Скласти хронологічну таблицю розвитку українських молодіжних організацій.
- За допомогою статистичних звітів проаналізувати чисельність, різновиди та кількість відвідувачів закладів позашкільної освіти в окремому населеному пункті (за вибором).

На завершення: студенти презентують і обговорюють зразки виховних справ у закладах позашкільної освіти різного типу (за вибором).

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Про позашкільну освіту» URL: <http://www.zakon.rada.gov.ua>
2. Інтерактивні освітні технології в умовах позашкільної освіти: метод. посіб. / за ред. Н. В. Шубелка. Одеса : ВМВ, 2014. 113 с.
3. Навчальні програми з позашкільної освіти / за заг. ред. В. В. Мачуського. Київ : Шк. світ, 2014. 102 с.
4. Науково-технічний напрямок позашкільної освіти : нариси з історії розвитку та сьогодення / упоряд. Волкова Л. В. Дніпро : Ліра, 2017. 99 с.
5. Омеляненко В. Л. Теорія і методика виховання: навч. посіб. Київ: Вік, 2018. 415 с.
6. Сіркізюк В.В. Основи національного виховання: навч.-метод. посіб. Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2018. 314 с.
7. Шаповалова Т.Г. Навчальні програми з позашкільної освіти еколого-натуралістичного напрямку ”Ековалеологія”. Бердянськ : б. в., 2014. 83 с.

СЕМІНАР № 7.

ВИХОВАННЯ РОЗУМОВОЇ КУЛЬТУРИ ОСОБИСТОСТІ

Мета: вдосконалювати знання студентів про особливості розумового виховання в умовах сучасних закладах освіти.

Питання для обговорення.

1. Характеристика базової культури особистості.
2. Розумове виховання як один з провідних напрямів виховання.
3. Передумови розумового виховання в урочний і позаурочний час.
4. Шляхи і засоби формування наукового світогляду школярів.

Контрольні запитання.

- Порівняйте поняття «розумове виховання», «розумовий розвиток», «інтелектуальний розвиток».
- У чому полягає провідне завдання розумового виховання?
- Що називають культурою розумової праці?
- У чому полягає різниця між світоглядом та науковим світоглядом?
- Перелічіть елементи формування світоглядних позицій особистості.

Практичні завдання.

- Підготуйте реферат на тему «В.О.Сухомлинський про сутність і методи розумового виховання».
- Запропонуйте добірку народних прислів'їв і приказок дотичних різним напрямам виховання.
- Укладіть анотований перелік (7-10) періодичних видань, окремі розділи яких присвячені методиці виховання у закладі загальної середньої освіти.

- Організуйте диспут на тему «Досвід народного виховання у роботі сучасного педагога: за і проти».

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА.

1. Баришполь С.В. Розвиток інтелектуальних і моральних якостей особистості молодшого школяра. Харків: Основа, 2015. 156с.
2. Романова І.А. Сучасні технології інтелектуального розвитку молодшого школяра. Харків: Компанія СМІТ, 2019. 291 с.
3. Яременко Н.В. Дозвіллезнавство: навч. посіб. Фастів: Поліфаст, 2017. 459 с.
4. Яременко Н.В. Клуб інтелектуальних ігор. Київ: Шк. Світ. 2015. 126 с.
5. Теорія виховання: курс лекцій. / упоряд. Олексюк О.Є. Миколаїв: Іліон, 2017. 267 с.
6. Теорія і методика навчання й виховання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку: від історії до інновацій: монографія / за заг. ред. А.А. Сбруєвої. Суми : Мрія, 2015. 587 с.
7. Теорія і практика організації інноваційного процесу виховання: наук.-метод. збірка. / упоряд. О. І. Чешенко. Одеса: ВМВ, 2014. 327 с.

СЕМІНАР № 8.

ЗМІСТ І ЗАВДАННЯ МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ

Мета: *вдосконалювати знання студентів про систему морального, правового і статевого виховання школярів.*

Питання для обговорення.

1. Форми і методи морального виховання у закладі загальної середньої освіти.
2. Специфіка правового виховання.
3. Виховання несприйнятливості до наркотичних речовин.
4. Виховання свідомої дисципліни, почуття обов'язку та відповідальності.
5. Статеве виховання і підготовка підлітків до сімейного життя.

Контрольні запитання.

- Визначить взаємозв'язок між розумовою і моральною культурою особистості.

- Узагальнити зміст виховання моральної культури учнів різних вікових груп.
- У чому полягає зв'язок між правовим вихованням і формуванням дисциплінованості особистості?
- Які фактори зумовили активізацію правового виховання школярів?
- У чому полягає сутність статевого виховання в умовах освітнього закладу?

Практичні завдання.

- Опрацюйте і законспекуйте кілька праць відомих педагогів про один з напрямів виховання.
- Запропонувати розгорнутий план бесіди з учнями молодших класів на тему «Що значить бути добрим?».
- Послугуючись періодичними і методичними виданнями, доберіть кілька виховних заходів присвячених проблемам наркоманії і алкоголізму.
- Підготуйте доповідь на тему «Методика профілактичної правової роботи з старшокласниками».

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА.

1. Благодійність у школі: практ. посіб. / упоряд. Н. Чиренко. Київ: Шк. світ, 2014. 128с.
2. Виховання гуманістично спрямованої особистості: навч.-метод. посіб. / за заг. ред. Т.Д. Дем'янюк. Рівне : Волин. береги, 2021. 234 с.
3. Виховання культури гідності дітей та учнівської молоді в позаурочній діяльності загальноосвітніх навчальних закладів: метод. посіб. / за заг. ред. К.І.Чорної. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2014. 260 с.
4. Виховання моральності підростаючого покоління: наук.-метод. посіб. / за ред. К.І.Чорної. Київ : Богдана, 2015. 285 с.
5. Джерела духовності: упровадження принципів гуманної педагогіки в практику роботи початкової школи / упоряд. Л.Г. Дмитренко. Харків : Основа, 2015. 142с.
6. Духовно-моральне виховання особистості: інноваційний підхід: навч.-метод. посіб. / за ред. Т.Д. Дем'янюк. Рівне : Волин. береги, 2017. 315 с.
7. Юва В.Ю. Правове виховання та правовий захист учнів: навч.-метод. посіб. Кам'янець-Подільський : Абетка, 2019. 198 с.
8. Моральне виховання молодших школярів засобами етнопедагогіки : навч.-метод. посіб. / упоряд. Гордійчук О.С. Чернівці : ЧНУ, 2021. 182 с.
9. Нісімчук К.О. Технології виховання: морально-етичний аспект. Луцьк : Твердиня, 2019. 177 с.
10. Оржеховська В.М., Тарасова Т.В. Духовність – це здоров'я молодого покоління: навч.-метод. посіб. Тернопіль, 2015. 215 с.

СЕМІНАР № 9.

ОСОБЛИВОСТІ ЕСТЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ШКОЛЯРІВ

Мета: вдосконалювати знання студентів про механізми і джерела формування естетичної культури.

Питання для обговорення.

1. Реалізація завдань естетичного виховання під час навчальної діяльності.
2. Організація естетичного виховання в позаурочний час.
3. Естетизація життєдіяльності особистості як провідне завдання виховного процесу.

Контрольні запитання.

- Розкрийте сутність і завдання естетичного виховання в системі всебічного гармонійного розвитку особистості.
- Розмежуйте сутність понять «естетична освіта», «естетична культура», «естетичні почуття», «естетична діяльність».
- Чи тотожні поняття «естетичне виховання» і «художня освіта»? Чи існує взаємозв'язок між цими поняттями?
- Назвіть основні шляхи реалізації завдань естетичного виховання. Які з них, на ваш погляд, є найбільш дієвими і реальними?
- Поясніть сутність основних форм естетичного виховання. Які форми є найбільш ефективними?
- Що можна вважати засобами естетичного виховання?

Практичні завдання.

- Проаналізуйте шкільну навчальну програму та підручники з окремої навчальної дисципліни з погляду її потенційних можливостей для естетичного виховання.

- Підготуйте реферат на тему «Особливості виховання естетичного смаку в учнів початкової школи».
- Підготуйте план-конспект бесіди з підлітками на тему «Краса людського вчинку».

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА.

1. Естетичне виховання дітей та молоді : теорія, практика, перспективи розвитку: зб. наук. праць / за ред. О.А. Дубасенюк. Житомир : вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. 559 с.
2. Етновиховний простір сучасного загальноосвітнього навчального закладу: теорія і практика: метод. посіб. / за ред. Н.В. Лисенко. Київ : Педагогічна думка, 2012. 208с.
3. Лаппо В.В. Теорія виховання: навч. посіб. Івано-Франківськ: НАІР, 2017. 312 с.
4. Масол Л. М. Художньо-педагогічні технології в основній школі: єдність навчання і виховання: метод. посіб. Харків : Мадрид, 2015. 176 с.
5. Основні орієнтири виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів URL: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv.
6. Сухар В.Л. Естетичне виховання молодших школярів: розробки занять. Харків : Ранок, 2018. 173 с.
7. Стельмахович М.Г. Вибрані педагогічні твори: у 2 т. Коломия : ВІК, 2012. 426 с.

СЕМІНАР № 10.

ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ У НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ

Мета: вдосконалювати знання студентів про формування естетичної культури учнів в урочний і позаурочний час.

Питання для обговорення.

1. Зміст екологічного виховання в загальноосвітньому закладі.
2. Шляхи реалізації завдань екологічного виховання в освітньому процесі початкової, середньої та старшої школи.
3. Виховний потенціал позашкільної освіти в системі формування екологічної культури юнацтва.

Контрольні запитання.

- Визначить співвідношення понять «екологія», «природоохоронна діяльність».
- Обґрунтуйте важливість екологічного виховання в умовах сучасної освіти.
- У чому полягає сутність природоохоронної діяльності школярів.
- Перелічити форми, методи і засоби здійснення екологічного виховання.
- Перелічить найбільш популярні у закладі загальної середньої освіти форми екологічного виховання.

Практичні завдання.

- Укладіть добірку творів українського фольклору на тему «Народ про охорону природи».
- Проаналізуйте кілька виховних заходів, присвячених екологічній тематиці.
- Підготуйте доповідь на тему «Виховні можливості українського народного календаря».

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА.

1. Дробноход М.І. Концептуальні основи формування екологічного мислення та здібностей людини будувати гармонійні відносини з природою. Київ : МАУП, 2020. 75 с.
2. Екологічне виховання в початковій школі / упоряд. І.Васильченко, Київ : ВіК, 2015. 232 с.
3. Екологічне виховання учнів початкових класів у позашкільних навчальних закладах: навч.-метод. посіб. / за ред. Пустовіт Г.П Київ: Академія, 2012.168 с.
4. Казанішена Н.В. Формування професійної готовності вчителя до екологічного виховання учнів: навч.-метод. посіб. Кам'янець-Подільський : Абетка, 2020. 74 с.
5. Маггламова К.Г. Виховання в учнів ціннісного ставлення до природи: навч.-метод. посіб. Дніпро: Наука і освіта, 2018. 132 с.
6. Шмалей С.В. Екологічна особистість: монографія. Київ : Б-ка офіційних документів, 2013. 217с.

СЕМІНАР № 11.

**ОРГАНІЗАЦІЯ ТРУДОВОГО ВИХОВАННЯ ТА ПРОФОРІЄНТАЦІЇ В
УМОВАХ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОГО ЗАКЛАДУ**

Мета: вдосконалювати знання студентів про особливості трудового виховання і профорієнтації.

Питання для обговорення.

1. Провідні ознаки трудової культури особистості.
2. Характеристика основних етапів процесу трудового виховання.
3. Визначення основних форм, методів і засобів трудового виховання.
4. Зміст і завдання профорієнтації.

Контрольні запитання.

- Перелічіть основні завдання трудового виховання.
- Охарактеризуйте різноманітні види праці.
- Визначить вимоги до трудової діяльності.
- В чому полягає сутність інтелектуалізації праці?
- Що передбачає профорієнтаційна робота в загальноосвітньому закладі?
- Розкрийте структуру профорієнтаційної роботи.

Практичні завдання.

- Підготуйте реферат на тему «Залучення народної педагогіки у процес трудового виховання».
- Запропонуйте тематику і план кількох виховних заходів профорієнтаційного спрямування.
- Послугуючись періодичними виданнями, підготуйте добірку статей на тему «Популярні професії сьогодення».

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА.

1. Ковальчук Г.П. Трудове виховання школярів у загальноосвітніх закладах України наприкінці ХІХ – в першій третині ХХ століття: аналіз крізь призму сучасності. Київ : Академія, 2019. 404 с.
2. Матвієнко О. В. Виховання молодших школярів: теорія і технологія. Київ : Стилос, 2016. 543 с.
3. Основні орієнтири виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів. **URL:** http://osvita.ua/legislation/Ser_osv.
4. Сухомлинський В.О. Як виховати справжню людину. Тв. у 5 т. Т.2. Київ: Рад.школа, 1976. С. 202-204.
5. Сучасні форми роботи з батьками молодших школярів / упоряд. І.В. Васильченко]. Київ : Академія, 2013. 117 с.
6. Стельмахович М.Г. Вибрані педагогічні твори: у 2 т. Коломия: ВІК, 2012. 426 с.

СЕМІНАР № 12.

СПЕЦИФІКА ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ У ПРОЦЕСІ ВСЕБІЧНОГО РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

Мета: *вдосконалювати знання студентів про систему фізичного виховання в умовах сучасної освіти.*

Питання для обговорення.

1. Характеристика фізичної культури особистості.
2. Реалізація завдань фізичного виховання в осередку загальноосвітньої школи.
3. Передумови здійснення заходів з фізичного виховання в позашкільних освітніх закладах.
4. Проблеми приучення до оздоровлення і фізичного розвитку сучасної учнівської молоді.

Контрольні запитання.

- Визначить мету і завдання фізичного виховання.

- Поясніть необхідність в активізації фізичного виховання сучасної молоді.
- Перелічіть різновиди позашкільних установ, які займаються фізичним вихованням.
- Визначить організаційні форми фізичного виховання.
- Охарактеризуйте фізкультурно-оздоровчі заходи в режимі навчального дня та в позакласній роботі.
- Які найбільш прийнятні методи виховання в процесі формування фізичної культури школярів?

Практичні завдання.

- Доведіть, що думка Макаренка: « людина не виховується по частинах» є правильною.
- Підготуйте реферат на тему: «Козацький досвід фізичного виховання».
- Запропонуйте кілька вправ і музичний супровід для фізкультхвилинки у початковій школі.
- Визначить і занотуйте фізкультурний потенціал туристичних походів.
- Підготуйте розгорнутий план дискусії для учнів старших класів на тему «Портрет досконалої людини».

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА.

1. Актуальні питання фізичного виховання учнівської молоді: теорія та практика: монографія / за заг. ред. Т.Т. Ротерс. Луганськ : ДЗ "ЛНУ імені Тараса Шевченка", 2012. 262 с.
2. Ареф'єв В.Г. Основи теорії та методики фізичного виховання : підручник. Київ: вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2020. 327 с.
3. Артюшенко А.О. Формування в учнів загальноосвітньої школи особистісної мобільності у процесі фізичного виховання. Черкаси: Чабаненко Ю.А., 2021. 393 с.
4. Мулик К. В. Спортивно-оздоровчий туризм в системі фізичного виховання школярів і студентів : монографія. Харків: А.В. Бровін, 2015. 417 с.
5. Роцин І. Г. Загальна фізична підготовка учнів ЗОШ: історія, теорія, практика (кінець ХІХ - початок ХХІ століть) : монографія. Херсон : КВНЗ "Херсонська академія неперервної освіти", 2015. 343 с.
6. Теорія і методика фізичного виховання : у 2 томах / за ред. Т.Ю. Круцевич. Київ : Олімпійська література, 2012. 480 с.

7. Теорія фізичного виховання : опорні таблиці : навч.-метод. посіб. / за ред. М.С. Солопчук. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2013. 147 с.
8. Томенко О. А. Неспеціальна фізкультурна освіта учнівської молоді : теорія і методологія : монографія. Суми : МакДен, 2012. 274
9. Фізичне виховання молодших школярів / упоряд. Н.А. Черненко]. Київ : Шк. світ, 2014. 101 с.
10. Худолій О.М. Загальні основи теорії і методики фізичного виховання : навч. посіб. Київ: Б-ка офіційних документів, 2015. 217 с.

СЕМІНАР № 13.

ОСНОВИ ГРОМАДЯНСЬКОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Мета: навчити студентів самостійно визначати й вирішувати завдання громадянського виховання особистості в молодшому шкільному віці.

Питання для обговорення.

1. Національне виховання в історії становлення і розвитку українського шкільництва.
2. Основні шляхи реалізації національного виховання в Україні на сучасному етапі і в перспективі.
3. Залучення народознавчого компонента у процес національного виховання.

Контрольні запитання.

- На підставі «Концепції національної системи освіти» обґрунтуйте актуальність національного виховання на сучасному етапі розвитку українського суспільства.
- В чому полягає сутність та особливості національного виховання?
- Охарактеризуйте найважливіші принципи національного виховання.
- Який зв'язок між соціалізацією і національним вихованням?

- Проаналізуйте основні напрями реалізації національного виховання.
- Розкрийте найважливіші виховні завдання сім'ї, навчально-виховних, дошкільних і позашкільних закладів, а також громадськості у справі здійснення національного виховання.
- Яка роль, місце і значення вчителя у реалізації завдань національного виховання?
- У чому полягає сутність національного підходу до побудови змісту виховання?
- Які особливості методики підготовки й проведення заходів на засадах народної педагогіки?

Практичні завдання.

- Опрацюйте Концепцію національного виховання. У чому актуальність і сучасність цих документів? Проаналізуйте її вплив на зміст і організацію виховної роботи у різних типах навчальних закладів України.
- Проведіть інтерв'ю з учителями школи з метою ознайомлення з досвідом народознавчої роботи з учнями різного віку.
- Зробіть огляд матеріалів з періодичних видань, присвячених впровадженню ідей педагогіки народознавства та козацької педагогіки, яку здійснюють вчителі шкіл України.
- Опрацюйте статтю М.Г. Стельмаховича «Українська національна школа і народна педагогіка», законспектуйте положення актуальні для вчителя початкових класів.
- Проведіть невеличке дослідження щодо традицій, які збереглися у Вашій родині.
- Спробуйте розв'язати педагогічні задачі 14-15, запропоновані у частині 2 (розділ 3).
- Організуйте міні-дискусію на тему: «Народний календар і наукова картина світу: протиріччя чи взаємодія».

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА.

1. Бех І. Д. Національна ідея в становленні громадянина-патріота України (програмно-виховний контекст). Київ, 2014. 48 с.
2. Волошин П. М. Виховання громадянськості молодших школярів у процесі вивчення предметів гуманітарного циклу: монографія. Умань : М.М. Сочінський, 2016. 211 с.
3. Гавриш Н.П. Національне виховання учнівської молоді. Київ: Шк. світ, 2021. 125 с.
4. Громадянська освіта у системі роботи класного керівника: метод. посіб. з громадянського виховання для 5-12 класів загальноосвітніх навчальних закладів, а також пропедевтичні заняття для початкової школи / за ред. П.В. Вербицької. Львів : ЗУКЦ, 2019. 209 с.
5. Дубина М. І. Виховання патріотизму в учнів та студентської молоді. Київ: Експрес-Поліграф, 2020. 403 с.
6. Іванчук М. Г. Виховний потенціал рідного краю. Виховання у молодших школярів ціннісного ставлення до природи рідного краю: навч. посіб. Чернівці : ЧНУ, 2021. 239 с.
7. Копач С. О. Національно-патріотичне виховання : накази. Київ : Вік, 2019. 132 с.
8. Українська звитяга і мужність: хрестоматія з військ.-патріот. виховання укр. молоді. / упоряд.: Рудюк С. П. Тернопіль : Богдан, 2020. 572 с.

4. ФОРМИ І ЗМІСТ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

№ з/п	Назва теми	Кількість Годин
Змістовий модуль № 1. Понятійно-категоріальний апарат теорії виховання		
1.	Виховання як культурне явище та педагогічна категорія. <i>Форма і зміст самостійної роботи:</i> 1.Опрацювання теоретичних основ лекційного матеріалу. 2.Підготовка реферату на тему: «Визначальні передумови планування виховного процесу у сучасному загальноосвітньому закладі». 3. Розробка запитальника для інтерв'ювання вчителя на тему «Реформування виховного процесу у сучасній школі: за і проти». 4. Опрацювання статті Беха І.Д. Виховання підростаючої особистості на засадах нової методології (див. частина 2 посібника).	4
2.	Структура, закономірності й принципи процесу виховання. <i>Форма і зміст самостійної роботи:</i> 1.Вивчення теми. 2.Створення мультимедійної презентації на тему «Принципи виховання:різновиди та класифікація». 3.Підготовка доповіді на тему: «Зміст виховання як педагогічна проблема». 4.Аналіз Закону України «Про повну загальну середню освіту» з визначенням проблематики виховання (див. частина 2 посібника).	4
3.	Загальні методи і засоби виховання. <i>Форма і зміст самостійної роботи:</i> 1.Вивчення теми. 2.Підготовка схеми «Різновиди засобів виховання молодших школярів». 3. Створення мультимедійної презентації «Засоби виховання». 4. Ознайомлення з працею Ващенко Г.Г. Виховний ідеал (див. частина 2 посібника).	4
Змістовний модуль № 2. Провідні чинники виховного процесу початкової школи і закладів позашкільної освіти		
4.	Форми організації виховного процесу <i>Форма і зміст самостійної роботи:</i> 1.Опрацювання теоретичних основ лекційного матеріалу. 2.Підготовка реферату на тему «В.О.Сухомлинський про зміст і методи виховання у загальноосвітній школі». 3.Укладання сценарію виховного заходу за певним напрямом виховання для учнів початкової школи. 4. Аналіз Державної програми «Основні орієнтири виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх навчальних» закладів (див. частина 2 посібника).	4

5.	Особливості виховної роботи у початковій школі <i>Форма і зміст самостійної роботи:</i> 1.Опрацювання теоретичних основ лекційного матеріалу. 2.Укладання бібліографії до теми: « Виховна робота в НУШ» (10 – 15 назв). 3.Підготовка реферату на тему: «Значення молодшого шкільного віку в формуванні особистості людини». 4. Аналіз Програми «Нова українська школа» у поступі до цінностей (див. частина 2 посібника).	5
6.	Виховна діяльність у закладах позашкільної освіти <i>Форма і зміст самостійної роботи:</i> 1. Вивчення теми. 2. Послугуючись освітніми періодичними виданнями, добрати кілька (3 – 5) прикладів передового педагогічного досвіду в галузі позашкільного виховання. 3. Аналіз Закону України «Про позашкільну освіту» з визначенням проблематики виховання (див. частина 2 посібника). 4. Розв’язання педагогічних задач (див. частина 2 посібника).	4
Змістовний модуль № 3. Визначення основних напрямів виховання.		
7.	Виховання розумової культури особистості. <i>Форма і зміст самостійної роботи:</i> 1. Вивчення теми. 2. Огляд Інтернет видань «Освіта», «Освіта України», «Рідна школа» з питань інноваційних форм, методів і засобів розумового виховання сучасних школярів. 3. Опрацювання статті Ушинського К.Д. Людина як предмет виховання (див. частина 2 посібника). 4. Підготовка і презентація проекту з розумового виховання в НУШ (див. частина 2 посібника).	5
8.	Зміст і завдання морального виховання. <i>Форма і зміст самостійної роботи:</i> 1.Вивчення теми. 2.Підготовка плану-схеми проведення бесіди або диспуту на морально-етичну тематику. 3. Опрацювання статті Стельмаховича М.Г. Українська національна школа і народна педагогіка (див. частина 2 посібника). 4. Підготовка і презентація проекту з морального виховання в НУШ (див. частина 2 посібника).	5
9.	Особливості естетичного виховання школярів. <i>Форма і зміст самостійної роботи:</i> 1.Вивчення теми. 2.Укладання анотованого переліку періодичних видань (5-7 назв), окремі розділи яких присвячені естетичному вихованню у загальноосвітньому закладі 3. Опрацювання статті Русової С.Ф. Націоналізація школи (див. частина 2 посібника). 4. Підготовка і презентація проекту з естетичного виховання в НУШ (див. частина 2 посібника).	5

10.	Формування екологічної культури у навчально-виховному процесі. <i>Форма і зміст самостійної роботи:</i> 1. Вивчення теми. 2. Підготовка мультимедійної презентації на тему: «Форми, методи і засоби екологічного виховання молодших школярів». 3. Аналіз Національної програми виховання дітей та учнівської молоді в Україні (див. частина 2 посібника). 4. Підготовка і презентація проекту з екологічного виховання в НУШ (див. частина 2 посібника).	5
Змістовний модуль № 4. Характеристика основних напрямів виховання		
11.	Організація трудового виховання та профорієнтації в умовах загальноосвітнього закладу. <i>Форма і зміст самостійної роботи:</i> 1. Вивчення теми. 2. Підготовка добірки народних прислів'їв і приказок про трудове виховання. 3. Опрацювання статті Сухомлинський В.О. Як виховати справжню людину (див. частина 2 посібника). 4. Підготовка і презентація проекту з трудового виховання в НУШ (див. частина 2 посібника).	5
12.	Специфіка фізичного виховання у процесі всебічного розвитку особистості. <i>Форма і зміст самостійної роботи:</i> 1. Вивчення теми. 2. Підготовка розширеного плану-конспекту «Значення дотримання режиму дня у фізичному розвитку молодшого школяра». 3. Аналіз Концепції виховання дітей та молоді у національній системі освіти (див. частина 2 посібника). 4. Підготовка і презентація проекту з фізичного виховання в НУШ (див. частина 2 посібника).	5
13.	Основи громадянського виховання в початковій школі <i>Форма і зміст самостійної роботи:</i> 1. Вивчення теми. 2. Підготовка й оформлення аудіо і візуальних засобів громадянського виховання (5-7 найменувань). 3. Аналіз Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді (див. частина 2 посібника). 4. Підготовка і презентація проекту з громадянського виховання в НУШ (див. частина 2 посібника).	5
	Разом	60

5. ТЕСТИ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ

Варіант № 1.

1. Дайте ґрунтовне визначення процесу виховання:

- а) процес соціалізації та формування особистості;
- б) динамічна взаємодія вихователя й вихованців, спрямована на визначення особистістю у різних видах діяльності власного ставлення до цінностей культури, внаслідок чого вона саморозвивається й самоактуалізується;
- в) цілеспрямований та стихійний вплив на розвиток молоді людини з метою формування її особистості;
- г) цілеспрямована виховна діяльність педагогів у загально-освітньому закладі з метою вирішення конкретних виховних завдань.

2. Який чинник у процесі виховання особистості є визначальним?

- а) знання особистості про моральні, національні вартості;
- б) активність особистості;
- в) виховні впливи педагога;
- г) система виховної роботи педагога.

3. У наукових дослідженнях виокремлюють два рівні вихованості (саморегулювання поведінки) особистості, а саме:

- а) безпосередні потреби як внутрішні чинники поведінки;
- б) зовнішня поведінка;
- в) судження про культуру поведінки;
- г) свідомі наміри внаслідок боротьби мотивів.

4. Головним критерієм, що визначає ефективність виховної діяльності педагога, є...

- а) методи, форми, засоби педагогічної діяльності вчителя;
- б) позитивні зміни в особистісно-індивідуальному розвитку вихованців;
- в) ставлення вчителя до педагогічної діяльності;
- г) цілеспрямована організація життєдіяльності учнів.

5. Результати процесу виховання засвідчують, насамперед, зміни:

- а) суджень вихованців про норми поведінки;
- б) внутрішніх чинників поведінки;
- в) зовнішніх форм поведінки;
- г) усі відповіді вірні.

6. Що зумовлює зміни внутрішніх чинників поведінки особистості у процесі виховання?

- а) почуття задоволення особистістю від діяльності власного вчинку;
- б) розуміння учнем необхідності здійснення вчинку;
- в) бажання учня виконувати вимогу вихователя;
- г) участь у різних видах діяльності.

7. Яка з моделей виховання не порушує природу цього процесу?

- а) засвоєння знань, правил соціальної поведінки;
- б) узгодження дій педагога ззовні з діями учня зсередини;
- в) прищеплення позитивних звичок поведінки та викорінення негативних;
- г) заохочення й покарання.

8. Основою процесу виховання є...

- а) чітке визначення соціальних норм, вимог, що необхідно засвоїти учням;
- б) організація життєдіяльності, спілкування особистості, що ґрунтується на взаємодії вихователів і вихованців як рівноправних суб'єктів;
- в) проведення яскравих, цікавих виховних заходів за участю учнів;
- г) жодної вірної відповіді.

9. Педагогічні дії вихователя у процесі діяльності й спілкування впливають на вихованців, якщо...

- а) зрозумілі для них;
- б) викликають позитивний емоційний відгук;
- в) чітко продумані вихователем;
- г) визначають зовнішню поведінку вихованців.

10. Педагогічні дії вихователя, діяльність учнів стають привабливими для них і сприяють позитивним змінам за умови, що...

- а) розкривають зміст соціальних норм, цінностей;
- б) є короткотривалими;
- в) відповідають інтересам вихованців та задовольняють їхні потреби;
- г) стимулюють вихованців до розв'язання проблем.

11. Для виховання певних рис необхідно...

- а) роз'яснювати учням важливість конкретної риси;
- б) вимагати від учнів виконання необхідних дій;
- в) залучати учнів до діяльності, в якій виявлялися б необхідні риси;
- г) організувати дискусії, діалоги, спрямовані на розвиток значущих рис.

12. Виховувати, формувати у вихованців соціальні, моральні риси спроможний педагог, який насамперед...

- а) сам вихований та володіє цими рисами;
- б) виявляє високий рівень психолого-педагогічних знань;
- в) застосовує різноманітні методики організації виховного процесу;

г) володіє педагогічною майстерністю.

13. Який принцип виховання означає, що позитивна установка на кожного учня дає змогу йому самовиражатися, самоутверджуватися у діяльності, бути відкритим до зовнішніх впливів?

- а) єдності вимогливості й поваги до особистості;
- б) демократизму й гуманізму;
- в) опори на позитивне;
- г) зв'язку виховання з життям.

14. Який принцип, насамперед, сприяє формуванню цілісної особистості у процесі виховання?

- а) єдності й цілісності виховання;
- б) систематичності й послідовності у вихованні;
- в) особистісного підходу у вихованні;
- г) єдності свідомості, почуттів й поведінки учнів у вихованні.

15. Що означає принцип єдності й цілісності виховання?

- а) єдність усіх складових структури виховного процесу;
- б) поступового ускладнення мети діяльності;
- в) дотримання наступності у постановці вимог перед учнями;
- г) забезпечення єдності навчальної й позанавчальної діяльності учнів, процесів навчання й виховання.

16. Який принцип акцентує увагу на необхідності формування позитивних міжособистісних стосунків учнів, їхнього об'єднання в єдину команду?

- а) опори на позитивне;
- б) виховання в колективі, через колектив, для колективу;
- в) єдності й цілісності виховання;
- г) вияву поваги до особистості.

17. Методи виховання – це...

- а) напрямки виховної роботи з конкретною віковою групою вихованців;
- б) способи взаємодії вихователя з вихованцями, що спрямовані на реалізацію мети виховання;
- в) сплановані й розраховані заздалегідь виховній ситуації;
- г) Ваш варіант.

18. Що таке заохочення?

- а) це метод виховання, який передбачає винагороду учневі;
- б) це метод виховання, який повинен викликати у вихованця інтерес до певного виду діяльності, навчити його розв'язувати певні завдання;
- в) це метод виховання, в процесі якого вчитель заохочує дитину до певних дій;
- г) це спосіб педагогічного впливу на особистість з метою закріплення позитивних якостей і стимулювання до діяльності.

19. Який метод забезпечує інтенсивне формування необхідної якості у вихованця?
- а) тренування;
 - б) приклад;
 - в) заохочення;
 - г) привчання.
20. До групи методів стимулювання у процесі виховання слід віднести...
- а) приклад, погроза, педагогічна вимога;
 - б) громадська думка, бесіда, навіювання;
 - в) заохочення, осуд, змагання;
 - г) Ваш варіант.
21. Який з нижченаведених педагогічних прийомів запровадив Антон Макаренко?
- а) удавана байдужість;
 - б) осуд;
 - в) вибух;
 - г) зміцнення впевненості у своїх силах.
22. Що передбачає метод “вибуху”, сформований Антоном Макаренко?
- а) позитивну оцінку вихователем поведінки вихованця;
 - б) вплив педагога на вихованця засобами, які є протилежними тим, які використовували;
 - в) вплив педагога на особу вихованця з метою осудження чи гальмування його дій та вчинків;
 - г) організацію взірця для наслідування з метою оптимізації процесу соціального успадкування.
23. До методів стимулювання діяльності і поведінки належать:
- а) байдужість;
 - б) покарання;
 - в) скептицизм;
 - г) змагання.
24. Яке визначення найточніше відображає сутність самовиховання особистості?
- а) формування у себе сильної волі і характеру;
 - б) діяльність особистості, яка спрямована на формування у себе якостей, що необхідні для виконання певних обов’язків у суспільстві;
 - в) наполегливе подолання власних шкідливих звичок;
 - г) усі відповіді вірні..

25. Вправляння – це...

- а) організація регулярного виконання учнями певних дій з метою перетворити їх на звичні форми суспільної поведінки;
- б) виконання учнем певних дій з метою вироблення і закріплення необхідних навичок та позитивних форм поведінки;
- в) схвалення позитивних дій і вчинків з метою спонукання вихованців до їх повторення;
- г) жодної вірної відповіді.

26. Який з методів виховання належать до групи формування свідомості та переконань?

- а) переконування;
- б) вимога;
- в) пояснення;
- г) диспут.

27. Змагання, заохочення та покарання. До якої із груп методів вони належать?

- а) метод формування свідомості особистості;
- б) метод організації діяльності й формування досвіду громадської поведінки;
- в) методи стимулювання діяльності і поведінки;
- г) не належать до жодного.

28. Вкажіть варіант, що не є умовою вибору методів виховання...

- а) мета і завдання виховання;
- б) зміст виховання;
- в) вікові особливості дітей;
- г) налаштованість вихователя.

29. Яким видом заохочення не треба особливо зловживати?

- а) авансування особистості;
- б) похвала;
- в) важливе доручення;
- г) схвалення.

30. Форма виховної роботи – це...

- а) внутрішня сутність виховного процесу;
- б) варіанти організації виховного процесу;
- в) спосіб реалізації мети виховання;
- г) умови ефективності виховного процесу.

31. До форм виховної роботи належать:

- а) класні години;
- б) практично-семінарські заняття;
- в) колоквіуми;
- г) змагання.

32. За кількістю охоплених процесом виховання школярів форми виховання поділяють

- а) на індивідуальні, мікрогрупові та фронтальні;
- б) на індивідуальні, мікрогрупові, групові та масові;
- в) на мікрогрупові, групові та масові;
- г) на групові і фронтальні.

33. Залучення всіх учнів до висловлення власних думок щодо певних моральних понять є необхідною умовою такої форми виховної роботи, як:

- а) екскурсія;
- б) зустріч з відомими людьми;
- в) етична бесіда;
- г) класна година.

34. Етичну бесіду зазвичай проводить:

- а) класний керівник;
- б) класний керівник або вихователь групи продовженого дня;
- в) класний керівник або вчитель, який викладає певний навчальний предмет;
- г) усі відповіді вірні.

35. До умов ефективного проведення класної години належать:

- а) максимальне використання наочного матеріалу;
- б) систематичність проведення;
- в) винесення на розгляд учнів актуальних для них проблем;
- г) заохочення учнів до вільного висловлювання думок.

36. До головних умінь та навичок класного керівника належать:

- а) діагностичні;
- б) комунікативні;
- в) проєктувальні;
- г) комунікативні.

37. Головними педагогічними принципами взаємин між класним керівником і учнем є:

- а) спільна відповідальність;
- б) взаємоповага;
- в) взаємоактивність;
- г) безперервність і наступність.

38. Конфлікт між учнем і класним керівником виникає на тлі:

- а) придушення самостійності;
- б) безавторитетності педагога;
- в) факту прямої фізичної дії на учня;
- г) приниження гідності учня.

39. Класний керівник складає план роботи з класним колективом у формі визначеній...

- а) Статутом школи;
- б) адміністрацією школи;
- в) довільній формі;
- г) усі відповіді вірні.

40. Який напрям виховання передбачає формування в особистості почуття прекрасного:

- а) фізичне;
- б) розумове;
- в) екологічне;
- г) естетичне.

Варіант № 2.

1. До групи методів стимулювання у процесі виховання слід віднести...

- а) приклад, погроза, педагогічна вимога;
- б) громадська думка, бесіда, навіювання;
- в) заохочення, осуд, змагання;
- г) Ваш варіант.

2. Який з нижченаведених педагогічних прийомів запровадив Антон Макаренко?

- а) удавана байдужість;
- б) осуд;
- в) вибух;
- г) зміцнення впевненості у своїх силах.

3. Що передбачає метод “вибуху”, сформований Антоном Макаренко?

- а) позитивну оцінку вихователем поведінки вихованця;
- б) вплив педагога на вихованця засобами, які є прямо протилежними тим, які використовували;
- в) вплив педагога на особу вихованця з метою осудження чи гальмування його дій та вчинків;
- г) організацію взірця для наслідування з метою оптимізації процесу соціального успадкування.

4. До методів стимулювання діяльності і поведінки належать:

- а) байдужість;
- б) покарання;
- в) скептицизм;
- г) змагання.

5. Яке визначення найточніше відображає сутність самовиховання особистості?

- а) формування у себе сильної волі і характеру;
- б) діяльність особистості, яка спрямована на формування у себе якостей, що необхідні для виконання певних обов'язків у суспільстві;
- в) наполегливе подолання власних шкідливих звичок;
- г) усі відповіді вірні..

6. Вправління – це...

- а) організація регулярного виконання учнями певних дій з метою перетворити їх на звичні форми суспільної поведінки;
- б) виконання учнем певних дій з метою вироблення і закріплення необхідних навичок та позитивних форм поведінки;
- в) схвалення позитивних дій і вчинків з метою спонукання вихованців до їх повторення;
- г) жодної вірної відповіді.

7. Який з методів виховання належать до групи формування свідомості та переконань?

- а) переконування;
- б) вимога;
- в) пояснення;
- г) диспут.

8. Змагання, заохочення та покарання. До якої із груп методів вони належать?

- а) метод формування свідомості особистості;
- б) метод організації діяльності й формування досвіду громадської поведінки;
- в) методи стимулювання діяльності і поведінки;
- г) не належать до жодного.

9. Вкажіть варіант, що не є умовою вибору методів виховання...

- а) мета і завдання виховання;
- б) зміст виховання;
- в) вікові особливості дітей;
- г) налаштованість вихователя.

10. Яким видом заохочення не треба особливо зловживати?

- а) авансування особистості;
- б) похвала;
- в) важливе доручення;
- г) схвалення.

11. Форма виховної роботи – це...

- а) внутрішня сутність виховного процесу;
- б) варіанти організації виховного процесу;
- в) спосіб реалізації мети виховання;

г) умови ефективності виховного процесу.

12. До форм виховної роботи належать:

- а) класні години;
- б) практично-семінарські заняття;
- в) колоквиуми;
- г) змагання.

13. За кількістю охоплених процесом виховання школярів форми виховання поділяють на:

- а) індивідуальні, мікрогрупові та фронтальні;
- б) індивідуальні, мікрогрупові, групові та масові;
- в) мікрогрупові, групові та масові;
- г) групові і фронтальні.

14. Залучення всіх учнів до висловлення власних думок щодо певних моральних понять є необхідною умовою такої форми виховної роботи, як:

- а) екскурсія;
- б) зустріч з відомими людьми;
- в) етична бесіда;
- г) класна година.

15. Етичну бесіду зазвичай проводить:

- а) класний керівник;
- б) класний керівник або вихователь групи продовженого дня;
- в) класний керівник або вчитель, який викладає певний навчальний предмет;
- г) усі відповіді вірні.

16. До умов ефективного проведення класної години належать:

- а) максимальне використання наочного матеріалу;
- б) систематичність проведення;
- в) винесення на розгляд учнів актуальних для них проблем;
- г) заохочення учнів до вільного висловлювання думок.

17. До головних умінь та навичок класного керівника належать:

- а) діагностичні;
- б) комунікативні;
- в) проєктувальні;
- г) комунікативні.

18. Головними педагогічними принципами взаємин між класним керівником і учнем є:

- а) спільна відповідальність;
- б) взаємоповага;
- в) взаємоактивність;

г) безперервність і наступність.

19. Конфлікт між учнем і класним керівником виникає на тлі:

- а) придушення самостійності;
- б) безавторитетності педагога;
- в) факту прямої фізичної дії на учня;
- г) приниження гідності учня.

20. Класний керівник складає план роботи з класним колективом у формі визначеній...

- а) Статутом школи;
- б) адміністрацією школи;
- в) довільній формі;
- г) усі відповіді вірні.

21. Який напрям виховання передбачає формування в особистості почуття прекрасного:

- а) фізичне;
- б) розумове;
- в) екологічне;
- г) естетичне.

22. Принципи виховання - це:

- а) закони, що виконують регулювальну функцію;
- б) нормативні основи виховання;
- в) керівні положення, які відображають загальні закономірності процесу виховання і визначають вимоги до змісту, організації і методів виховного процесу;
- г) основоположні ідеї, які відображають залежність між метою виховання і вимогами суспільства.

23. У чому полягає суть самовиховання?

- а) виховний процес, спрямований на подолання негативних рис дитини, які сформувалися внаслідок несприятливих умов виховання;
- б) систематична і цілеспрямована діяльність особистості, орієнтована на формування і вдосконалення її позитивних якостей та подолання негативних;
- в) система виховних заходів, спрямованих на формування всебічно розвиненої особистості;
- г) процес систематичного оновлення знань, умінь і навичок, розширення світогляду

24. Засоби виховання – це:

- а) способи взаємодії педагога і вихованця, спрямовані на розв'язання виховних завдань;
- б) вимоги до вихованця з боку педагога;

- в) сукупність прийомів і методів виховання, спрямованих на формування особистості
- г) надбання матеріальної та духовної культури, природа, форми і види діяльності, що використовуються у процесі реалізації певного методу виховання.

25. Методи виховання - це:

- а) засоби впливу на свідомість учня;
- б) засоби активізації пізнавальної активності школяра;
- в) діяльність педагога з метою досягнення виховних цілей;
- г) способи взаємопов'язаної діяльності вихователів і вихованців, спрямованої на формування у вихованців поглядів, переконань, навичок і звичок поведінки.

26. Закономірності виховання - це:

- а) вихідні положення, що визначають основні вимоги до процесу виховання, його змісту, організації, форм, методів і прийомів;
- б) стійкі, повторювані, об'єктивно існуючі зв'язки у вихованні, реалізація яких сприяє ефективному розвитку особистості;
- в) способи впливу на свідомість, почуття, волю, поведінку і систему відносин учня з метою формування активних та свідомих учасників виховного процесу;
- г) основні рушійні сили процесу виховання.

27. Перевиховання - це:

- а) основне завдання людства, що полягає у вихованні всебічно розвиненої особистості;
- б) виховний процес, спрямований на подолання негативних якостей особистості, що сформувалися під впливом несприятливих умов виховання;
- в) виховання дітей, якими недостатньо займалися батьки;
- г) процес взаємодії учителів та вихованців на шляху до подолання різного роду труднощів.

28. До масових форм організації виховної роботи належать:

- а) бесіда;
- б) розповідь;
- в) година спілкування ;
- г) конференція.

29. Педагогічна категорія, яка показує зовнішню сторону процесу виховання:

- а) засобом виховання;
- б) прийомом виховання;
- в) методом виховання;
- г) формою виховання.

30 Завдання позаурочної виховної роботи полягають у:

- а) задоволенні інтересів, запитів, потреб дітей завдяки їх участі в різних видах діяльності;
- б) організації дозвілля учнів під керівництвом батьків;
- в) забезпеченні морального та фізичного виховання школярів;
- г) продовженні навчання в позаурочний час.

31. Яка з нижче поданих відповідей характеризує колектив?

- а) група людей, що об'єднана спільною діяльністю, спрямованою на досягнення соціально значущої мети, і має органи самоврядування;
- б) наявність суспільно значущої мети;
- в) наявність плану навчально-виховної роботи з учнями;
- г) встановлення відносин взаємовідповідальності між членами колективу.

32. До основних шляхів формування колективу належать:

- а) заохочення і покарання;
- б) допомога старших молодшим;
- в) спільні справи;
- г) бесіди зі школярами.

33. Хто з видатних педагогів теоретично обґрунтував модель учнівського колективу, закон руху колективу?

- а) Василь Сухомлинський;
- б) Софія Русова;
- в) Антон Макаренко;
- г) Костянтин Ушинський.

34. Який з напрямів виховання передбачає формування в учнів умінь і навичок творити прекрасне, розвиток творчих здібностей?

- а) моральне виховання;
- б) естетичне виховання;
- в) трудове виховання;
- г) розумове виховання.

35. Які завдання характерні для морального виховання? Вкажіть найбільш повну і правильну відповідь.

- а) формування естетичних смаків, тренування і загартування організму, формування моральної свідомості;
- б) розвиток етичних почуттів;
- в) розвиток моральних почуттів, формування естетичних смаків, формування естетичної свідомості;
- г) формування в учнів моральної свідомості, виховання моральних почуттів; вироблення навичок моральної поведінки.

36. Який із напрямів виховання має на меті формування наукового світогляду дитини?

- а) фізичне виховання;
- б) стетичне виховання;
- в) розумове виховання;
- г) моральне виховання.

37. Який напрям виховання визначається як процес оволодіння підростаючим поколінням моральною культурою у сфері взаємин статей, формування у них потреб керуватися у міжстатевих стосунках нормами моральності? Виберіть правильну відповідь.

- а) статеве виховання;
- б) правове виховання;
- в) моральне виховання;
- г) екологічне виховання.

38. Цілеспрямована взаємодія педагога і вихованця, в результаті якої у вихованця відбувається формування моральних якостей особистості, його світогляду, переконань, відбувається переважний розвиток потребнісно - мотиваційної (мотиваційно-ціннісної) сфери психіки вихованця.

- а) перевиховання;
- б) формування ідеалу;
- в) психологічний вплив;
- г) виховання.

39. Стійкі, повторювані, об'єктивно існуючі зв'язки у вихованні, реалізація яких сприяє ефективному розвитку особистості - це:

- а) закономірності навчання;
- б) принципи навчання;
- в) правила виховання;
- г) закономірності виховання.

40. Вкажіть педагогічне поняття, яке визначають як виховний процес, спрямований на подолання негативних рис особистості, що сформувалися під впливом несприятливих умов виховання.

- а) виховання;
- б) діагностування;
- в) корекція;
- г) перевиховання.

Варіант № 3.

1. Класний керівник складає план роботи з класним колективом у формі визначеній...

- а) Статутом школи;
- б) адміністрацією школи;
- в) довільній формі;
- г) усі відповіді вірні.

2. Який напрям виховання передбачає формування в особистості почуття прекрасного:

- а) фізичне;
- б) розумове;
- в) екологічне;
- г) естетичне.

3. Принципи виховання - це:

- а) закони, що виконують регулювальну функцію;
- б) нормативні основи виховання;
- в) керівні положення, які відображають загальні закономірності процесу виховання і визначають вимоги до змісту, організації і методів виховного процесу;
- г) основоположні ідеї, які відображають залежність між метою виховання і вимогами суспільства.

4. У чому полягає суть самовиховання?

- а) виховний процес, спрямований на подолання негативних рис дитини, які сформувалися внаслідок несприятливих умов виховання;
- б) систематична і цілеспрямована діяльність особистості, орієнтована на формування і вдосконалення її позитивних якостей та подолання негативних;
- в) система виховних заходів, спрямованих на формування всебічно розвинутої особистості;
- г) процес систематичного оновлення знань, умінь і навичок, розширення світогляду

5. Засоби виховання – це:

- а) способи взаємодії педагога і вихованця, спрямовані на розв'язання виховних завдань;
- б) вимоги до вихованця з боку педагога;
- в) сукупність прийомів і методів виховання, спрямованих на формування особистості
- г) надбання матеріальної та духовної культури, природа, форми і види діяльності, що використовуються у процесі реалізації певного методу виховання.

6. Методи виховання - це:

- а) засоби впливу на свідомість учня;
- б) засоби активізації пізнавальної активності школяра;
- в) діяльність педагога з метою досягнення виховних цілей;
- г) способи взаємопов'язаної діяльності вихователів і вихованців, спрямованої на формування у вихованців поглядів, переконань, навичок і звичок поведінки.

7. Закономірності виховання - це:

- а) вихідні положення, що визначають основні вимоги до процесу виховання, його змісту, організації, форм, методів і прийомів;
- б) стійкі, повторювані, об'єктивно існуючі зв'язки у вихованні, реалізація яких сприяє ефективному розвитку особистості;
- в) способи впливу на свідомість, почуття, волю, поведінку і систему відносин учня з метою формування активних та свідомих учасників виховного процесу;
- г) основні рушійні сили процесу виховання.

8. Перевиховання - це:

- а) основне завдання людства, що полягає у вихованні всебічно розвиненої особистості;
- б) виховний процес, спрямований на подолання негативних якостей особистості, що сформувалися під впливом несприятливих умов виховання;
- в) виховання дітей, якими недостатньо займалися батьки;
- г) процес взаємодії учителів та вихованців на шляху до подолання різного
- д) роду труднощів.

9. До масових форм організації виховної роботи належать:

- а) бесіда;
- б) розповідь;
- в) година спілкування;
- г) конференція.

10. Педагогічна категорія, яка показує зовнішню сторону процесу виховання:

- а) засобом виховання;
- б) прийомом виховання;
- в) методом виховання;
- г) формою виховання.

11. Завдання позаурочної виховної роботи полягають у:

- а) задоволенні інтересів, запитів, потреб дітей завдяки їх участі в різних видах діяльності;
- б) організації дозвілля учнів під керівництвом батьків;
- в) забезпеченні морального та фізичного виховання школярів;

г) продовженні навчання в позаурочний час.

12. Яка з нижче поданих відповідей характеризує колектив?

- а) група людей, що об'єднана спільною діяльністю, спрямованою на
- б) досягнення соціально значущої мети, і має органи самоврядування;
- в) наявність суспільно значущої мети;
- г) наявність плану навчально-виховної роботи з учнями;
- д) встановлення відносин взаємовідповідальності між членами колективу.

13. До основних шляхів формування колективу належать:

- а) заохочення і покарання;
- б) допомога старших молодшим;
- в) спільні справи;
- г) бесіди зі школярами.

14. Хто з видатних педагогів теоретично обґрунтував модель учнівського колективу, закон руху колективу?

- а) Василь Сухомлинський;
- б) Софія Русова;
- в) Антон Макаренко;
- г) Костянтин Ушинський.

15. Який з напрямів виховання передбачає формування в учнів умінь і навичок творити прекрасне, розвиток творчих здібностей?

- а) моральне виховання;
- б) естетичне виховання;
- в) трудове виховання;
- г) розумове виховання.

16. Які завдання характерні для морального виховання? Вкажіть найбільш повну і правильну відповідь.

- а) формування естетичних смаків, тренування і загартування організму
- б) розвиток етичних почуттів;
- в) розвиток моральних почуттів, формування естетичних смаків, формування естетичної свідомості;
- г) формування в учнів моральної свідомості, виховання моральних почуттів; вироблення навичок моральної поведінки.

17. Який із напрямів виховання має на меті формування наукового світогляду дитини?

- а) фізичне виховання;
- б) естетичне виховання;
- в) розумове виховання;
- г) моральне виховання.

18. Який напрям виховання визначається як процес оволодіння підростаючим поколінням моральною культурою у сфері взаємин статей, формування у них потреб керуватися у міжстатевих стосунках нормами моральності? Виберіть правильну відповідь.
- а) статеве виховання;
 - б) правове виховання;
 - в) моральне виховання;
 - г) екологічне виховання.
19. Цілеспрямована взаємодія педагога і вихованця, в результаті якої у вихованця відбувається формування моральних якостей особистості, його світогляду, переконань, відбувається переважний розвиток потребнісно - мотиваційної (мотиваційно-ціннісної) сфери психіки вихованця.
- а) перевиховання;
 - б) формування ідеалу;
 - в) психологічний вплив;
 - г) виховання.
20. Стійкі, повторювані, об'єктивно існуючі зв'язки у вихованні, реалізація яких сприяє ефективному розвитку особистості - це:
- а) закономірності навчання;
 - б) принципи навчання;
 - в) правила виховання;
 - г) закономірності виховання.
- <•
21. Вкажіть педагогічне поняття, яке визначають як виховний процес, спрямований на подолання негативних рис особистості, що сформувалися під впливом несприятливих умов виховання.
- а) виховання;
 - б) діагностування;
 - в) корекція;
 - г) перевиховання.
22. Процес виховання - це:
- а) процес, що веде до певних змін;
 - б) цілеспрямований вплив дорослих на поведінку дитини;
 - в) процес становлення особистості під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів;
 - г) система виховних заходів, що спрямовані на всебічний розвиток особистості.
23. У структуру процесу виховання входять:
- а) завдання, зміст, засоби, прийоми, результати виховання;
 - б) мета і завдання виховання;
 - в) мета, завдання, зміст, форми та засоби виховання, результати виховання,;

г) результати виховання, корекція результатів виховання.

24. У чому полягає зміст принципу природовідповідності виховання:

- а) це органічний зв'язок з історією рідного краю та народу;
- б) єдність загальнолюдського і національного у вихованні;
- в) створення належних умов для розвитку особистості
- г) урахування багатогранної й цілісної природи особистості, вікових та індивідуальних особливостей дітей.

25. У якій з наведених нижче відповідей перелічено методи стимулювання поведінки і діяльності вихованців?

- а) розповідь, пояснення, приклад,
- б) бесіда вправи, заохочення,
- в) привчання, вимога,
- г) доручення заохочення, покарання, змагання.

26. Група методів формування позитивного досвіду суспільної поведінки включає:

- а) громадську думку, змагання, бесіду
- б) громадську думку, педагогічну вимогу, привчання, вправи, гру, виховні ситуації;
- в) створення виховних ситуацій, спостереження, вправи;
- г) бесіду, лекцію, приклад, змагання.

27. Група методів формування свідомості особистості включає:

- а) змагання, заохочення, опитування;
- б) бесіду, педагогічне спостереження, виконання доручень;
- в) аналіз результатів участі школяра у громадсько-корисній роботі;
- г) бесіду, дискусію, переконання, навіювання, приклад.

28. До основних причин, що породжують «важковиховуваність» дітей, належать:

- а) невідвідування уроків учнем;
- б) низький матеріальний рівень сім'ї дитини
- в) низька педагогічна культура у родині;
- г) недостатній виховний вплив у школі;

29. У чому полягає суть поняття «національне виховання»?

- а) це процес цілеспрямованого формування особистості дитини;
- б) це формування в особистості національної свідомості;
- в) це виховання дітей на культурно-історичному досвіді народу, його традиціях, звичаях і обрядах;
- г) це виховний процес, спрямований на подолання негативних рис особистості.

30. Метою правового виховання школярів є:

- а) виховання культури поведінки учнів
- б) виховання в учнів почуття обов'язку і відповідальності;
- в) формування правової свідомості, правомірної поведінки дітей;
- г) формування в учнів моральної свідомості та поведінки.

31. Розумове виховання учнів молодшого шкільного віку передбачає:

- а) засвоєння нових та поповнення старих знань учнями;
- б) роботу з літературними джерелами, збагачення словникового запасу;
- в) самоосвіту;
- г) цілеспрямовану діяльність педагога з розвитку розумових сил і мислення учнів.

32. До яких форм зв'язку школи і сім'ї відносять такі форми, як відкриті уроки для батьків, засідання батьківського комітету, спільні бесіди?

- а) Індивідуальні;
- б) Групові;
- в) Масові;
- г) правильної відповіді немає.

33. Основними завданнями екологічного виховання школярів є:

- а) розвиток культури взаємодії з природою;
- б) розвиток в учнів екологічної культури;
- в) виховання свідомого ставлення до праці;
- г) розвиток інтелектуальних сил і мислення учнів.

34. Вкажіть правильне визначення поняття «прийом виховання»:

- а) багаторазове повторення певних дій або видів діяльності з метою їх засвоєння;
- б) спрямованість педагога на певну виховну діяльність;
- в) складова частина методу виховання, яка визначає шляхи його реалізації;
- г) вид виховної діяльності, який впливає на особистість у певному напрямі.

35. Вихованість - це:

- а) якість особистості, що характеризується прагненням і вмінням оцінювати свою поведінку з точки зору суспільних норм і законів;
- б) комплексна характеристика особистості, яка включає наявність і рівень сформованості в неї суспільно значущих якостей;
- в) система загальних суджень людини про норми і правила поведінки в суспільстві;
- г) почуття, судження, смаки, ідеали людини.

36. До якої групи методів виховання належить педагогічна вимога?

- а) до методів формування свідомості учнів до методів;
- б) до методів стимулювання діяльності та поведінки;

- в) до методів; формування суспільної поведінки;
- г) до методів контролю й аналізу рівня вихованості.

37. У чому полягає суть громадської думки як методу виховання?

- а) громадська думка - це система загальних суджень людей, яка виникає в процесі їх діяльності і спілкування та виражає ставлення до різних явищ, подій, що становлять загальний інтерес;
- б) громадська думка - це система поглядів, оцінних суджень особистості;
- в) громадська думка - це вміння висловлюватись, вести полеміку, критикувати й сприймати критику;
- г) громадська думка - це вміння прислухатись до думки інших, захищати свою думку.

38. Яка відповідь розкриває суть методу змагання?

- а) це випробування людиною своїх здібностей;
- б) це природна схильність дітей до здорового суперництва й самоствердження в колективі;
- в) це метод виховання, що спонукає до наслідування загальноприйнятих норм поведінки;
- г) це метод виховання, що сприяє розвитку нахилів, духовних якостей дитини.

39. Розумове, фізичне, моральне виховання - це:

- а) форми виховання;
- б) методи виховання;
- в) напрями виховання;
- г) течії виховання.

40. До основних завдань фізичного виховання молодшого школяра належать:

- а) опанування техніки виконання фізичних вправ, що вивчаються на уроках;
- б) виховання позитивного ставлення та інтересу учнів до занять фізичною культурою, спортом;
- в) озброєння знаннями та навичками фізичного розвитку;
- г) прищеплення любові до здорового способу життя.

Варіант № 4.

1. Що є традиційними творчими справами органів учнівського самоврядування:

- а) проведення учнівських олімпіад, улаштування концертів, виступів;
- б) виховна робота з учнями школи, контроль за успішністю;
- в) проведення презентацій органів учнівського самоврядування,
- г) самостійна організація клубної життєдіяльності.

2. Які є творчі об'єднання учнів за інтересами у закладі загальної середньої освіти :
- а) хори, ансамблі, групи майстрів, драмгуртки дитячо-спортивні юнацькі школи;
 - б) родинні свята, лялькові театри секції, ярмарки, пошукова робота, звіти;
 - в) олімпіади, КВК, оформлення літописів та фото альманахів, конкурси;
 - г) усі відповіді вірні.
3. Які складові містить національна самосвідомість особистості:
- а) самоосвіта, самовдосконалення, самоствердження дотримання моральних норм, правил поведінки;
 - б) науковий світогляд патріотизм, духовна культура, повага до Конституції;
 - в) художньо-естетична вихованість;
 - г) навчання у школі, участь у суспільно-корисній діяльності, допомога батькам.
- 4 . Які цінності належать до громадянських:
- а) повага до старших, батьків, наставників;
 - б) пошана до батьків, старших спільність духовних інтересів членів сім'ї;
 - в) культура соціальних і політичних стосунків;
 - г) прагнення соціальної гармонії.
5. До якого напрямку виховання належать такі поняття як розумове виховання, наукова картина світу, світогляд, розумові сили:
- а) морально-етичне;
 - б) естетичне;
 - в) розумове;
 - г) фізичне.
6. Розумові операції – це:
- а) знання, уміння, навички, розвиток пам'яті та уяви формування особистості;
 - б) уміння висловлювати власні думки факти, терміни, символи, дати, назви;
 - в) аналіз; синтез, порівняння, узагальнення, класифікація;
 - г) жодної вірної відповіді.
7. Основними характеристиками культури розумової праці є
- а) розвиток інтуїції, передбачення, пам'яті;
 - б) охайність, порядок, самостійність, режим, самоконтроль, уміння висловлювати власну думку;
 - в) потреба у навчанні;
 - г) робота з книгою, уміння говорити, комунікабельність, толерантність.
8. Що є основними регуляторами моральних норм особистості:
- а) активна громадська діяльність, цілеспрямованість, наполегливість;

- б) вплив батьків, учителя, позашкільних виховних закладів;
- в) свідомість, моральна позиція, совість, усвідомлення обов'язку;
- г) наслідування звичаїв і традицій у сім'ї.

9. До якого напрямку виховання належать наступні аспекти: виховання волі, культури почуттів, засвоєння норм моралі, знання основ сімейного законодавства:

- а) економічне та правове виховання;
- б) естетичне виховання;
- в) фізичне виховання;
- г) статеве виховання.

10. Що є методологічною основою естетичного виховання:

- а) наука про красу;
- б) формування поглядів і переконань про дотримання здорового способу життя;
- в) поняття моральних, духовних цінностей;
- г) знання про навколишній світ.

11. Зміст фізичного виховання у сім'ї полягає у%

- а) розвитку художніх здібностей дітей удома;
- б) вироблення непримиренного ставлення до потворного;
- в) дотримання раціонального харчування, режиму дня, гігієни, загартування організму;
- г) формування інтересу до праці, залучення до різних видів трудової діяльності.

12. Який з принципів виховання найбільш повно розкриває мету і основні завдання трудового виховання:

- а) єдність національного й загальнолюдського;
- б) принцип природовідповідності;
- в) виховання у праці;
- г) єдність навчання і виховання.

13. Про яке виховання наголошують слова видатного педагога В.Сухомлинського «Учитель повинен знати і відчувати, що на його совісті – доля кожної дитини, що від його духовної культури та ідейного багатства залежить розум, здоров'я, щастя людини, яку виховує школа»:

- а) фізичне виховання;
- б) морально-етичне виховання;
- в) правове виховання;
- г) економічне виховання.

14. Основні педагогічні вимоги до учителя у процесі формування ним світогляду учнів – це:

- а) охайність, елегантність, постава;
 - б) манера поведінки, толерантність, комунікабельність ерудованість, висока культура;
 - в) обізнаність з навчальними дисциплінами;
 - г) прагнення самоосвіти, повага до інших народів і культур, використання новітніх технологій.
15. Одним з основних прав класного керівника є:
- а) вибір змісту, засобів, форм, методів організації начально-виховного процесу в класному колективі;
 - б) створення в учнівському колективі умови для засвоєння учнями навчальної програми;
 - в) складання плану своєї роботи;
 - г) постійне підвищення професійного рівня та педагогічної майстерності.
16. У чому полягає суть виховної роботи учителя щодо формування культури поведінки і спілкування учнів у побуті?
- а) індивідуальна виховна робота;
 - б) формування потреби дотримання норм і правил поведінка на вулиці, правил гостинності;
 - в) формування уміння правильно говорити, дотримання у чистоті й охайності зовнішнього вигляду;
 - г) формування потреби дотримання здорового способу життя учнями.
17. До чого належать співробітництво, шефство, кооперація:
- а) до стадій розвитку колективу;
 - б) до функцій колективу;
 - в) до стосунків у колективі;
 - г) до принципів виховання у колективі.
18. Якими є критерії вихованості особистості:
- а) значний обсяг знань, поінформованість, уміння підтримувати розмову;
 - б) підвищений пізнавальний інтерес, цілеспрямованість, наполегливість;
 - в) культура спілкування;
 - г) прагнення бути кращим за інших за будь-яку ціну.
19. Вибір організаційних форм виховання залежить від:
- а) місця і дати проведення;
 - б) мети і завдання виховання;
 - в) обладнання, яке використовується при проведенні позакласних заходів;
 - г) жодної вірної відповіді.
20. Який з принципів є основоположним у позашкільній освіті й вихованні:
- а) єдності школи з життям;
 - б) наочності;

- в) виховання у праці;
- г) добровільність та доступність.

21. У Концепції позашкільної освіти та виховання йдеться про те, що «пріоритетною метою розвитку позашкільної освіти та виховання є сприйняття творчої особистості дитини». Вкажіть правильну відповідь, в якій вказані основні напрями позашкільної освіти й виховання на сучасному етапі:

- а) соціокультурний, науково-технічний, туристсько-краєзнавчий, патріотичний;
- б) еколого-природничий, розумовий, моральний трудовий;
- в) дозвілєво-розважальний;
- г) естетичний правовий, економічний, екологічний.

22. До функцій класного керівника в початковій школі належать:

- а) здійснення організації та виховання первинного учнівського колективу;
- б) надання допомоги учням у правильному виборі професії;
- в) здійснення і організація колективно-суспільної роботи серед вчителів школи;
- г) усі відповіді вірні.

23. До змісту спільної роботи учителя з батьками учнів належить:

- а) вивчення кожного учня, його навчальної діяльності та участі у виховних заходах;
- б) відвідування вдома, улаштування батьківських зборів, днів, бесіди, лекторії;
- в) ознайомлення з педагогічною літературою батьків, запрошення на вечори-зустрічі з видатними людьми;
- г) організація олімпіад учнів, організація та проведення відкритих уроків, їх аналіз.

24. До різновидів планування виховної роботи в початкових класах належать:

- а) методичне;
- б) календарне;
- в) групове;
- г) усі відповіді вірні.

25. Розумна організація життя дітей у сім'ї визначається як:

- а) один з напрямів сімейного виховання;
- б) одна з функцій сім'ї;
- в) одна з умов сімейного виховання;
- г) один з видів взаємин у сім'ї.

26. Педагогічна занедбаність школярів – це:

- а) низький розвиток пізнавальних процесів, небажання та невміння навчатись; відхилення у стані здоров'я;

- б) низькі знання про гігієну побуту перекручування уявлень про працю, її роль у житті людини та суспільства;
- в) спотворення моральних уявлень, невихованість моральних почуттів;
- г) несформованість навичок моральної поведінки.

27. Національний світогляд - це

- а) історично обумовлена система поглядів, переконань, ідеалів, які становлять основу народної духовності і відображені в ідейно-моральній спадщині та традиціях народу;
- б) самотність та оригінальність мислення особистості, в якій відображені національна психологія, характер та свідомість;
- в) психічні процеси, здебільшого властиві певному народу, які зумовлені культурно-історичними обставинами;
- г) культура поведінки певного народу, в основі якої лежать загально людські цінності.

28. Однією з умов ефективності економічного виховання у школі є:

- а) вивчення учнями прав і обов'язків, дотримання ustalених норм і законів;
- б) отримання знання основ економіки, формування уявлень про госпрозрахунок, менеджмент, виробництво, фактори підвищення продуктивності праці;
- в) дотримання правил поведінки серед природи, формування екологічної свідомості;
- г) дотримання режиму дня, наслідування здорового способу життя.

29. Основне призначення олімпіад, турнірів, конкурсів та виставок учнів полягає у:

- а) підвищенні вихованості учнів формуванні наукового світогляду;
- б) стимулюванні та активізації навчальної діяльності, розвитку творчих здібностей;
- в) створення атмосфери змагання;
- г) прищепленню почуття обов'язку, власної гідності, самосвідомості.

30. Навчальний предмет чи курс, що вивчається учнями спеціальних та загальноосвітніх шкіл за бажанням з метою поглиблення й розширення наукових і прикладних знань – це:

- а) клуби за інтересами;
- б) спортивні секції;
- в) факультативи;
- г) хори, ансамблі.

31. Рівень знань і умінь, розумового, морального і фізичного розвитку у тих, хто навчається, на певному етапі відповідно до поставлених цілей; рівень забезпечення навчальної діяльності і надання освітніх послуг учасникам освітнього процесу навчально-виховним закладом – це:

- а) зміст освіти;
- б) якість освіти;
- в) шляхи навчання і виховання;
- г) прийоми навчання.

32. До якого напрямку виховання належать такі форми роботи з молодшими школярами: конкурс малюнків «Моя Україна», екскурсія «Місто, в якому я живу», свято українських козацьких ігор, козацькі розваги, гра-подорож «Люби і знай свій рідний край»:

- а) громадянське виховання;
- б) фізичне виховання;
- в) естетичне виховання;
- г) розумове виховання.

33. Позакласна виховна робота в початкових класах – це:

- а) здійснення в позаурочний час різноманітної діяльності учнів під керівництвом вчителів;
- б) позашкільна виховна робота учнів;
- в) заняття з різних видів мистецтв;
- г) усі відповіді вірні

34. Автором твору "Виховний ідеал" є:

- а) Григорій Ващенко;
- б) Василь Сухомлинський;
- в) Мирослав Стельмахович;
- г) Іван Франко.

35. У чому полягає фізична культура особистості?

- а) у дотриманні норм і правил поведінки;
- б) виховання у собі почуття прекрасного;
- в) спосіб життя, спрямований на зміцнення здоров'я;
- г) формування естетичних смаків.

36. Які з перелічених методів не належать до методів стимулювання діяльності і поведінки є:

- а) змагання;
- б) заохочення;
- в) привчання;
- г) покарання.

37. Колективність - це

- а) якість особистості, яка проявляється в товариській співпраці, підтримці й взаємодопомозі;
- б) об'єднання вихованців, яким властиві спільна мета, завдання, суспільно корисна діяльність;

- в) група осіб, які пов'язані спільними інтересами;
- г) об'єднання учителів-організаторів школи, мета яких виховання колективу.

38. Що є основними умовами побудови діалогу учителя й учнів?

- а) знання основних особливостей школярів учителем;
- б) вміння пристосовуватись до поведінки та настрою учителя учнем;
- в) атмосфера довіри, співпереживання;
- г) індивідуальний підхід.

39. Педагогічна підтримка - це

- а) надання розпоряджень, вказівок з боку вчителя;
- б) співпраця учителя з учнями, їх батьками;
- в) спільне з вихованцем визначення його інтересів, можливостей та цілей;
- г) опіка вихованців з боку директора школи, громадськості.

40. Визначну роль у формуванні особистості відіграють:

- а) вікові особливості;
- б) самовиховання;
- в) виховання, навчання та спілкування;
- г) традиції сімейного виховання.

Варіант № 5.

1. Вирішальним фактором впровадження принципу гуманізму в життя загальноосвітньої школи є:

- а) а) створення в особистісно-орієнтованого виховного середовища;
- б) б) створення усестороннього розвивального середовища;
- в) в) формування авторитарних взаємовідносин між учителем і учнями;
- г) г) формування демократичних взаємовідносин між учителем і учнями.

2. Результати виховного впливу проявляються:

- а) одразу;
- б) віддалені у часі;
- в) у дорослому віці;
- г) власний варіант _____

3. Рівень вихованості визначається за допомогою:

- а) методів науково-педагогічного дослідження;
- б) передового педагогічного досвіду;
- в) соціологічних досліджень;
- г) самоаналізу діяльності учня.

4. Управління виховним процесом спрямовується на:

- а) розвиток самостійності й ініціативності школярів;

- б) стимулювання до досягнення вищих результатів у навчанні;
- в) забезпечення соціальної компетентності учнів;
- г) формування дружніх відносин у класному колективі.

5. Мета виховання у сучасній педагогіці полягає:

- а) у пристосованості до умов життя, участі в бізнесі та вмінні робити кар'єру;
- б) у розвитку високих загальнолюдських якостей;
- в) у створенні умов для самореалізації особистості.
- г) у підготовці індивіда до діяльності в системі індустріального виробництва.

6. До обов'язкових умов системи взаємодії "вихователь – вихованець" належать:

- а) любов і милосердя;
- б) повага і довіра;
- в) симпатія і доброта;
- г) страх і слухняність.

7. Зростання ролі педагогічного спілкування у процесі виховання зумовлена:

- а) авторитарністю суспільних відносин;
- б) лібералізацією суспільних відносин;
- в) гуманізацією суспільних відносин;
- г) демократизацією суспільних відносин.

8. До основних способів взаємодії вихователя з вихованцями належить:

- а) методи і прийоми виховання;
- б) форми і засоби виховання;
- в) принципи виховання;
- г) напрямки виховання.

9. Прийом виховання - це:

- а) керівне положення, що відображає загальні закономірності процесу виховання;
- б) спосіб взаємопов'язаної діяльності вихователів і вихованців;
- в) частина, елемент методу виховання;
- г) культурна цінність, залучена у педагогічний процес за для вирішення конкретних виховних завдань.

10. Привчання належить до:

- а) методів формування свідомості;
- б) методів формування суспільної поведінки;
- в) методів стимулювання діяльності й поведінки;
- г) методів контролю та аналізу ефективності виховання.

11. Змагання належить до:
- а) методів формування свідомості;
 - б) методів формування суспільної поведінки;
 - в) методів стимулювання діяльності й поведінки;
 - г) методів контролю та аналізу ефективності виховання.
12. Роз'яснення належить до:
- а) методів формування свідомості;
 - б) методів формування суспільної поведінки;
 - в) методів стимулювання діяльності й поведінки;
 - г) методів контролю та аналізу ефективності виховання.
13. Організація виховного процесу у закладі загальної середньої освіти відбувається згідно:
- а) побажань учнівського колективу;
 - б) побажань педагогічного колективу;
 - в) календарного планування;
 - г) наказів і розпоряджень МОН України.
14. Виховний захід це різновид:
- а) уроку;
 - б) позаурочної роботи;
 - в) гурткової роботи;
 - г) власний варіант _____.
15. Відвідання учнів вдома належить до:
- а) індивідуальних форм виховної роботи;
 - б) групових форм виховної роботи;
 - в) масових форм виховної роботи;
 - г) інших форм виховної роботи.
16. «Свято першого дзвоника» належить до:
- а) індивідуальних форм виховної роботи;
 - б) групових форм виховної роботи;
 - в) масових форм виховної роботи;
 - г) інших форм виховної роботи.
17. Година спілкування належить до:
- а) індивідуальних форм виховної роботи;
 - б) групових форм виховної роботи;
 - в) масових форм виховної роботи;
 - г) інших форм виховної роботи.
18. Підсумковий етап виховного заходу передбачає:
- а) безпосереднє проведення виховного заходу;

- б) колективне планування виховного заходу;
- в) підбиття підсумків, оцінки результатів заходу;
- г) внесення коректив у подальшу діяльність.

19. До характерних рис дитячого колективу не належать:

- а) щоденна спільна діяльність, спрямована на досягнення певної мети,
- б) наявність органів самоврядування,
- в) встановлення певних психологічних стосунків;
- г) довготривалість спільно проведеного часу.

20. Нонконформізм у дитячому колективі виявляється як:

- а) особистість підкоряється колективу;
- б) особистість і колектив перебувають в оптимальних стосунках;
- в) особистість підкоряє собі колектив;
- г) власний варіант _____

21. До засобів згуртування колективу класу належить:

- а) традиція;
- б) звичай;
- в) обряд;
- г) припис.

22. Учителя, якому доручена організація і спрямування виховного процесу учнів певного класу називають:

- а) наставником класу;
- б) класним керівником;
- в) класним наставником;
- г) куратором класу.

23. Організаторська функція класного керівника полягає у:

- а) виявленні позитивних змін у розвитку кожного учня класу;
- б) виявленні особливостей дітей;
- в) залученні колективу класу до різних видів виховної діяльності;
- г) підготовці і проведенні запланованих виховних заходів.

24. “Товариський кодекс” молодшого школяра передбачає:

- а) приховування провини товаришів;
- б) виявлення провини товаришів;
- в) попередження провини товаришів;
- г) ігнорування провини товаришів.

25. До найважливіших умов формування дисциплінованості та ретельності учнів не належать:

- а) обґрунтованість вимог педагогів щодо дисципліни учнів;
- б) постійність вимог і контролю за їх виконанням;

- в) використання негативних прикладів;
- г) використання позитивних прикладів.

26. Найбільш прямим і безпосереднім способом самоствердження учнів є:

- а) критика;
- б) успіх;
- в) зацікавлення;
- г) взаємна симпатія.

27. У підлітковому віці починають формуватися:

- а) відносно стійкі моральні погляди, судження, оцінки;
- б) нестійкі моральні погляди, судження, оцінки;
- в) стійкі моральні погляди, судження, оцінки;
- г) руйнуються стійкі моральні погляди, судження, оцінки.

28. Найважливішим завданням позаурочної виховної роботи з підлітками визначено:

- а) формування підприємливості;
- б) формування допитливості;
- в) формування гуманного світогляду;
- г) інший варіант _____

29. Відповідальних, яким доручають певну ланку роботи класу:

- а) призначає класний керівник;
- б) обирають на зборах класу;
- в) призначає заступник директора з виховної роботи;
- г) обирає батьківський комітет класу.

30. Виховна творча справа це:

- а) різновид уроку;
- б) різновид дозвілля;
- в) форма виховних заходів, до підготовки та проведення яких залучаються найбільш обдаровані учні;
- г) форма виховних заходів, до підготовки та проведення яких залучаються всі члени дитячого колективу.

31. Робота по озелененню території свого села, селища, міста реалізує завдання:

- а) естетичного виховання;
- б) фізичного виховання;
- в) екологічного виховання;
- г) морального виховання.

32. Самостійність старшокласників створює передумови для:

- а) успішної організації учнівського самоврядування;
- б) успішної профорієнтаційної роботи;

- в) успішної організації учнівського дозвілля;
- г) успішної організації навчальної роботи.

33. До основних завдань сімейного виховання не належать:
- а) виховання фізично й морально здорової дитини;
 - б) створення атмосфери емоційної захищеності, тепла і любові;
 - в) засвоєння моральних цінностей;
 - г) створення систематизованого освітнього процесу.
34. У виховному процесі взаємини батьків і педагогів повинні ґрунтуватись на засадах:
- а) взаємної неприязні;
 - б) взаємної поваги;
 - в) взаємної конкуренції;
 - г) взаємної байдужості.
35. До традиційних форм співробітництва батьків і педагогів не належить:
- а) відвідування батьків удома;
 - б) відвідування батьків за місцем роботи;
 - в) запрошення батьків до школи;
 - г) запрошення батьків на святкові й урочисті заходи.
36. До складу комісії з питань захисту прав дитини залучаються:
- а) громадські активісти, діячі культури, представники влади;
 - б) освітяни, медики, представники органів міліції, юстиції;
 - в) багатодітні батьки, церковнослужителі, митці, науковці;
 - г) психологи, соціологи, економісти, політики.
37. До державних позашкільних закладів не належить:
- а) еколого-натуралістичний центр,
 - б) центр науково-технічної творчості,
 - в) центр туризму і краєзнавства;
 - г) центр дозвілля і розваг.
38. Позашкільні заклади освіти можуть бути:
- а) комплексними;
 - б) профільними;
 - в) комплексними і профільними;
 - г) профільними і комбінованими.
39. Перспективний план роботи гуртка затверджується:
- а) директором закладу позашкільної освіти;
 - б) педагогом-організатором;
 - в) педагогічною радою;
 - г) керівником гуртка.

40. Організація колективних творчих справ – це різновид:
- а) навчальної діяльності;
 - б) виховного заходу;
 - в) індивідуальної виховної роботи;
 - г) проведення дозвілля.

6. ПРОГРАМОВІ ВИМОГИ З КУРСУ «ТЕОРІЯ І МЕТОДИКА ВИХОВАННЯ»

1. Соціально-культурна сутність виховання.
2. Визначення виховання як педагогічної категорії.
3. Провідні етапи й очікуваний результат процесу виховання.
4. Основні чинники ефективності процесу виховання.
5. Суть процесу виховання.
6. Процес виховання як цілісна система.
7. Специфіка закономірностей виховання.
8. Сутність принципів виховання.
9. Класифікація принципів виховання.
10. Визначення і сутнісна характеристика методу виховання.
11. Класифікація методів виховання.
12. Методи формування свідомості.
13. Методи формування суспільної поведінки.
14. Методи стимулювання діяльності та поведінки.
15. Методи контролю та аналізу ефективності виховання.
16. Оптимальний вибір методів виховання – запорука ефективності педагогічного процесу.
17. Система засобів виховання.
18. Засоби всебічного розвитку особистості.
19. Загальна характеристика провідних форм організації виховного процесу.
20. Класифікація форм організації виховного процесу.
21. Особливості організації позакласної та позашкільної виховної роботи.
22. Колективне планування виховної роботи.
23. Діагностика ефективності виховання.
24. Умови оптимального вибору форм організації виховного процесу.

25. Специфіка індивідуальної, групової та масової форм виховної роботи.
26. Планування і проведення години класного керівника.
27. Технологія організації і проведення виховного заходу в ЗЗСО.
28. Структура і принципи функціонування колективу.
29. Етапи розвитку дитячого колективу.
30. Визначення провідних ознак учнівського колективу.
31. Виховний вплив колективу.
32. Вікові особливості класного колективу молодших школярів.
33. Психолого-педагогічні закономірності формування колективу учнів початкової школи.
34. Завдання вчителя початкової школи щодо формування учнівського колективу.
35. Суспільна думка колективу і психологічні особливості її формування в молодшому шкільному віці.
36. Накопичення та розвиток позитивних традицій колективного життя.
37. Самоврядування в колективі учнів початкових класів.
38. Роль класного керівника у згуртуванні й вихованні учнівського колективу.
39. Шляхи виховної взаємодії класного керівника з учнівським колективом.
40. Виховання в учнів початкових класів гуманних рис особистості.
41. Виховання у молодших школярів різнобічних пізнавальних інтересів.
42. Формування у молодших школярів рис дисциплінованості, зібраності і ретельності.
43. Різновиди дитячих і юнацьких організацій.
44. Провідні принципи функціонування закладів позашкільної освіти.
45. Форми виховної роботи в закладах позашкільної освіти.
46. Виховна справа як синтезуючий компонент у діяльності закладу позашкільної освіти.
47. Форми організованого дозвілля під час канікул.
48. Розумове виховання. Формування наукового світогляду особистості.

49. Форми і методи морального виховання у загальноосвітньому закладі.
50. Статеве виховання і підготовка підлітків до сімейного життя.
51. Виховання свідомої дисципліни, почуття обов'язку та відповідальності.
52. Правове виховання. Виховання несприйнятливості до наркотичних речовин.
53. Організація екологічного виховання в урочний і позаурочний час.
54. Трудове виховання. Профорієнтаційна робота в школі.
55. Економічне виховання. Формування основ підприємництва.
56. Організація естетичного виховання учнів.
57. Значення фізичного виховання у процесі реалізації здорового способу життя.
58. Сутність і особливості громадянського виховання молодших школярів.
59. Значення громадянського виховання в процесі усестороннього формування особистості молодшого школяра .
60. Основні шляхи реалізації громадянського виховання в початковій школі.

7. КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ СТУДЕНТІВ

З метою забезпечення об'єктивного оцінювання рівня сформованості у студентів компетенції з дисципліни «Теорія і методика виховання» пропонується бальна шкала, яка побудована за принципом урахування особистих досягнень студента.

При визначенні навчальних досягнень студента відбувається:

- характеристика відповіді: елементарна, фрагментарна, логічна, доказова, обґрунтована, творча;
- якість знань: правильність, повнота, глибина, гнучкість, системність, узагальненість;
- рівень оволодіння розумовими операціями: вміння аналізувати, синтезувати, порівнювати, абстрагувати, робити висновки;
- досвід творчої діяльності: вміння виявляти проблеми, формулювати припущення, розв'язувати проблемні задачі;
- самостійність оцінних суджень.

Названі критерії покладено в основу таких рівнів навчальних досягнень студентів: високий, оптимальний, достатній, середній, низький, критичний.

Високий рівень (оцінка «5» балів): відповідь правильна, повна, з достатнім теоретичним обґрунтуванням, позначена елементами творчості; має місце аргументація особистої життєвої позиції, узгодженої із загально визнаними цінностями.

Оптимальний рівень (оцінка «4» бали): відповідь правильна, повна, логічна, обґрунтована, але без елементів власних суджень.

Достатній рівень (оцінка «3» бали): завдання виконано в цілому правильно, повністю, проте з окремими неточностями, або є в ньому розв'язання без належних теоретичних обґрунтувань.

Середній рівень (оцінка «2» бали): відповідь неповна, поверхова, недостатньо осмислена, характеризується відсутністю самостійного аналізу та узагальненості висновків.

Низький рівень (оцінка «1» бал): відповідь елементарна, фрагментарна, що зумовлене нечіткими уявленнями про предмет питання.

Критичний рівень (оцінка «0» балів): відповідь неправильна або відсутня.

Сума отриманих балів переводиться в оцінку за традиційною шкалою таким чином:

<i>Оцінка</i>	<i>Бали</i>
«відмінно»	90 – 100
«добре»	70 – 89
«задовільно»	50 – 69
«незадовільно»	0 – 49

8. ГЛОСАРІЙ (Словник термінів)

Авторитет – повага і загальне визнання впливу особи, що ґрунтується на її знаннях, чеснотах, досвіді, вмілих діях, здібностях.

Авторитарність – стиль керівництва та лідерства педагога, який характеризується жорсткою централізацією своїх управлінських функцій, гальмуванням ініціативи інших, диктатом та опікою як тактикою спілкування; вимогами, повчаннями, погрозами, тиском, нотаціями, заборонами, заохоченнями та покараннями як способами спілкування.

Адаптація – комплекс процесів і дій, спрямованих на пристосування до змінних умов існування.

Акселерація – прискорене порівняно з попередніми поколіннями зростання і статеве дозрівання дітей.

Активність – прагнення дитини підтримувати життєво важливі зв'язки з навколишнім світом та перетворювати його.

Аутотренінг – це емоційно-вольове тренування, спрямоване на розвиток здібностей психорегуляції. Для цілеспрямованого самовпливу застосовуються спеціальні вправи самонавіювання у вигляді словесних формул. У процесі таких тренувань людина здатна саме для себе створити модель уявлень, почуттів, емоцій, станів та інтегрувати цю модель у власну психіку.

Афективно-вольова сфера психіки людини – система емоційних та вольових рис людини, що значною мірою пов'язана з інтелектуальними процесами, але й відносно незалежна від них, детермінована властивостями темпераменту та психологічної конституції людини, пов'язана з інстинктами, потребами та мотивами поведінки. Емоційні стани постають у формі емоцій, почуттів та афектів; вольові процеси виглядають як боротьба різноспрямованих мотиваційних тенденцій, уявна побудова майбутньої ситуації подолання внутрішніх перешкод та інші.

Взаємини – духовні утворення, що складаються в процесі спілкування і відображають його позитивний або негативний характер.

Вікові психологічні особливості вихованців – типові для певного віку особливості психічних процесів, станів та властивостей дітей, що виявляються у їхній поведінці.

Виховання – 1) цілеспрямований і організований процес формування особистості; 2) залучення дитини до вироблених людством цінностей; 3) соціально і педагогічно організований процес створення оптимальних умов для формування людини як особистості; 4) вплив вихователя на вихованця з метою формування в нього бажаних соціально-психічних і фізичних якостей.

Виховна справа (ВС) – форма організації і здійснення конкретної діяльності вихованців, яка є необхідною, корисною, здійсненою.

Виховний захід – організована дія колективу, спрямована на досягнення певної мети.

Виховні системи – теоретично обґрунтовані та методично розроблені концепції виховання, які спираються на певну фундаментальну філософську та педагогічну ідею. Прикладом можуть бути теорія вільного виховання, “лінія Гербарна”, система колективістського виховання, «Вальдорфська педагогіка».

Гуманізація – процес, в основі якого лежить світогляд, пронизаний повагою до людської гідності, турботою про її благо.

Гуманізм – сукупність поглядів, що утверджують цінність людини як особистості, повагу до її прав та гідності, пріоритетність турботи про її інтереси. Як педагогічна ідея означає перевагу демократичного стилю керування, методів позитивного підкріплення доцільної активності вихованців, врахування індивідуальних особливостей кожного з них.

Гуманна особистість – людина, переконання якої ґрунтуються на ідеї гуманізму і у поведінці якої є звичними стереотипи поваги до інших, ввічливості, тактовності, демократичності, толерантності.

Демократизація – процес формування правової держави, побудованої на принципах рівності й свободи.

Дискомфорт – неприємний психологічний стан людини, який викликає в неї стійкі негативні емоції.

Дитячий колектив – група найвищого рівня розвитку, яка об'єднана загальною суспільно корисною метою, має ефективні органи самоврядування і в якій визначальними є стосунки відповідальної залежності, тобто статус кожного члена групи залежить, в першу чергу, від його внеску у загальну справу. Вираз “дитячий колектив” часто використовується у практиці в значенні “будь-яка дитяча група”, що є звичним, але науково неправильним.

Досвід – засноване на практиці чуттєве пізнання дійсності; єдність знань, умінь, навичок, переживань, розміркувань, реалізованих прагнень, звичок людини.

Екологічна культура особистості – це сформована система наукових знань, спрямованих на пізнання процесів і результатів взаємодії людини і природи.

Естетичний ідеал – уявлення людини про прекрасне, до чого вона прагне, на що рівняється.

Естетизація поведінки – формування здатності до вияву прекрасного у вчинках і діях людини (у ставленні до праці й до суспільства, в манерах і зовнішньому вигляді, у формах спілкування з людьми).

Естетичні почуття – особливі почуття насолоди, які відчуває людина, сприймаючи прекрасне в дійсності й у творах мистецтва.

Естетична свідомість – форма суспільної свідомості, що являє собою художньо-емоційне освоєння дійсності через естетичні почуття, переживання, оцінки, смаки, ідеали і концентровано відображається в мистецькій творчості та естетичних поглядах.

Естетичний смак – здатність людини правильно оцінювати прекрасне, відокремлювати прекрасне від потворного.

Життєдіяльність – весь спектр життєвої активності особистості, організація нею всіх сфер свого буття; самовизначення, здійснення життєвих виборів, реалізація цінностей.

Завдання виховання – забезпечення всебічного гармонійного розвитку особистості.

Засоби виховання – це культурні цінності, залучені у педагогічний процес за для вирішення конкретних виховних завдань.

Звичка – схильність до усталених способів дій у різних умовах життя.

Здібності – психічні властивості, які ґрунтуються на природних задатках і є передумовою успішного виконання людиною певних видів діяльності, засвоєння нею знань, умінь, навичок.

Знання – знаряддя мислення, один з критеріїв активності виховного впливу.

Ідентифікація – прийом пізнання, за допомогою якого встановлюється тотожність, подібність об'єктів, визначається спільність певних рис, ознак.

Індивід – людина як біологічна істота, представник роду безвідносно до її особистісних якостей, соціального статусу.

Індивідуальність – особистість у своїй неповторності, своєрідності, унікальності.

Класний керівник – педагог, який здійснює керівництво первинним учнівським колективом.

Колективізм – поняття, яке означає політичне явище, етичний принцип та певну педагогічну технологію. Останнє характеризується більшою увагою до виховання через колектив у порівнянні з індивідуальним педагогічним впливом.

Колективна творча справа (КТС) – форма виховних заходів, до підготовки та проведення яких залучаються всі члени дитячого колективу. При цьому кожен учасник КТС має змогу виявити і розвинути власні творчі інтереси та здібності.

Конфлікт – зіткнення інтересів або позицій двох людей чи груп, для якого характерне емоційне напруження учасників конфлікту та емоційне негативне ставлення до опонента.

Критерії вихованості – це теоретично розроблені показники рівня сформованості різноманітних якостей особистості чи колективу.

Мета виховання – це наперед визначені результати в розвитку й формуванні особистості, яких намагаються досягти в процесі виховної роботи.

Методи виховання – способи взаємопов'язаної діяльності вихователів і вихованців, спрямованої на формування у вихованців поглядів, переконань, навичок і звичок поведінки. Виховна ефективність методів підвищується, якщо під час застосування методу використовують педагогічні прийоми.

Методи самовиховання – сукупність прийомів і способів педагогічного впливу вихованця на самого себе з метою формування й розвитку бажаних і необхідних особистісних якостей та усунення негативних.

Мислення – процес опосередкованого та узагальненого відображення людиною предметів та явищ дійсності в їх істотних властивостях, зв'язках та відношеннях.

Мораль – система ідей, принципів, законів, норм і правил поведінки та діяльності, що регулюють гуманні стосунки між людьми за будь-якої ситуації на демократичних засадах.

Моральна свідомість – одна з сторін суспільної свідомості, яка у вигляді уявлень і понять відображає міжособистісні стосунки і регулює діяльність людини.

Моральна спрямованість – стійка суспільна позиція особистості, що формується на світоглядній основі, мотивах поведінки і виявляється як властивість особистості в різних умовах.

Моральне вдосконалення – центральний акт людської природи: всі інші шляхи удосконалення ведуть до нього, і тільки з його допомогою стають досконалістю в повному значенні цього слова.

Моральні звички – корисні для суспільства стійкі форми поведінки, що стають потребою, і здійснюються за будь-якої ситуації та умов.

Моральні переконання – пережиті та узагальнені моральні принципи та норми.

Моральні почуття – запити, оцінки, спрямованість духовного розвитку особистості.

Моральність – охоплює моральні погляди, переконання, почуття, стосунки, поведінку людей.

Мотив – спонукальна причина дій та вчинків людини.

Мотивація – система мотивів, яка спонукає особистість до активної діяльності заради досягнення значущої мети.

Навіювання – метод формування свідомості вихованців, коли головним засобом впливу постає не логічність аргументів педагога, а його авторитетність серед вихованців, їх довірливе ставлення до нього, переконлива манера поведінки педагога.

Наслідування – форма поведінки, яка полягає у відтворенні дій, ідеалів, рис характеру, манери діяльності інших людей.

Національне виховання – це створена упродовж віків самим народом система поглядів, переконань, ідей, ідеалів, традицій, покликаних формувати національну самосвідомість та ціннісні орієнтації молоді, передавати їй соціальний досвід, надбання попередніх поколінь.

Нормативний – такий, що встановлює норму, правило, за якими здійснюється діяльність.

Обдарованість – високий рівень розвитку здібностей.

Обов'язок – моральне почуття, що ґрунтується на усвідомленні та прийнятті людиною соціальних норм, які перетворилися на мотив її діяльності.

Освіта – процес набуття людиною в процесі виховання та навчання базису особистісної культури.

Особистість – 1) сукупність соціально значущих якостей людини, її соціально детермінований внутрішній світ. Основними компонентами особистості

є характер, спрямованість, переконання, емоційно-вольова сфера; 2) соціальна особа, яка вільно та відповідально визначає свою позицію серед інших, виступає активним суб'єктом власної життєдіяльності.

Педагогічна технологія – сукупність засобів: методів, прийомів та форм навчання і виховання, найбільш розроблених теоретично та перевірених практикою. Технологія виховання є частиною педагогічної технології. Остання означає також систему знань про засоби навчання та виховання – розділ педагогічної науки.

Педагогічне спілкування – спілкування педагогів з вихованцями в процесі педагогічної діяльності. У вихованні має надзвичайне (часом вирішальне) значення, тому що є не просто засобом передачі інформації, а часто транслює ставлення педагога до вихованця.

Педагогічне стимулювання – цілеспрямоване підкріплення (позитивне чи негативне) педагогом доцільної активності вихованців.

Педагогічні здібності – особистісні властивості педагога, які створюють сприятливі передумови для оволодіння ним педагогічною майстерністю, зокрема, академічні, організаційні, дидактичні, комунікативні, креативні, спеціальні, пов'язані з окремими видами діяльності.

Переконання – метод формування свідомості вихованців за допомогою логічного, аргументованого доведення вихованцям педагогічно доцільних ідей.

Позакласна виховна робота – система виховної роботи, яка проводиться не в процесі викладання навчальних дисциплін, а окремо, в позаурочний час.

Почуття – стійкі емоційні ставлення людини до явищ дійсності, які відображають значення цих явищ у зв'язку з потребами й мотивами.

Прийом виховання – складова методу, що визначає шлях реалізації вимог певних методів виховання.

Принципи виховання – керівні положення, що відображають загальні закономірності процесу виховання і визначають вимоги до змісту організації та методів виховного процесу.

Професійна орієнтація – процес ознайомлення учнів з різноманітними професіями і надання їм допомоги у виборі своєї майбутньої професії й спеціальності у відповідності з індивідуальними нахилами, здібностями й вподобаннями.

Процес виховання – динамічне складне педагогічне явище, що відбувається на основі цілеспрямованого впливу вихователів, соціального середовища на розум, почуття, волю вихованця з метою формування усесторонньо гармонійно розвинутої особистості.

Психологічний захист – неусвідомлена реакція індивіда на інформацію, що загрожує його позитивній Я-концепції, за допомогою різноманітних прийомів, наприклад, виправдання власної позиції (раціоналізації), витіснення (усунення з свідомості, забування), проєкції (приписування іншим власних негативних намірів, мотивів), дистанціювання та інших.

Рівні спілкування – стереотипи поведінки під час спілкування, в яких виявляється певна упередженість до партнера, наприклад, зверхність, зацікавленість, намір використати у власних цілях тощо. Установка на партнера може відбивати і позитивні культурні норми, наприклад, на конвенційному рівні.

Родина – спільнота людей пов'язаних кровними або шлюбними зв'язками.

Родинне виховання – виховання дітей батьками, родичами, опікунами або особами, що замінюють батьків. Особливістю родинного виховання є те, що воно здійснюється в контексті життя самої сім'ї, на основі внутрішньо родинних стосунків, трудових та опікунських обов'язків і родинно-побутової культури. Його визначальна роль обумовлена глибинним впливом на весь комплекс фізичного і духовного життя дитини.

Розвиток – процес кількісних і якісних змін у становленні особистості, її ціннісного ставлення до навколишнього світу та самої себе.

Розумове виховання – цілеспрямована діяльність педагогів, спрямована на розвиток розумових сил і мислення вихованців.

Розумові сили – це сукупність індивідуальних здібностей до накопичення знань, опанування основними розумовими операціями, інтелектуальними вміннями.

Роль – форма соціальної поведінки; соціальна функція особистості, яка полягає у виконанні нею прийнятих у тій чи іншій групі норм, правил, приписів.

Самовиховання – внутрішня та зовнішня активність людини, спрямована на вдосконалення власних психічних та фізичних якостей згідно з тим, як це розуміє людина – суб'єкт самовиховання.

Самозобов'язання – добровільне прийняття усвідомлених цілей, завдань, змісту самовдосконалення та визначення на цій основі програми самовиховання.

Самоконтроль та самоаналіз – співставлення визначеного плану самовиховання з реальністю, результатами діяльності, встановлення їх невідповідності та внесення необхідної корекції для досягнення наміченого, пошук причин відхилень тощо.

Самонавіювання – метод регулювання людиною власного психічного або фізичного стану за допомогою різноманітних прийомів: самонаказу, самопідбадьорювання, самозасудження, використання мовних формул на фоні м'язового розслаблення (аутотренінгу) тощо.

Самопереконання допомагає вихованцю усвідомити необхідність розвитку у собі певних якостей особистості. Це – пошук доказів необхідності виправлення своїх недоліків, мобілізація себе на досягнення мети самовиховання, винищення конкуруючих мотивів та зваб.

Самопізнання – початковий етап самовиховання особистості, вивчення нею своїх властивостей, системи цінностей, життєвих намірів, провідних мотивів і мотивацій, характеру, темпераменту, особливостей процесів пізнання (відчуття, сприйняття, пам'яті, уваги, мислення, мовлення тощо), завдяки якому вихованець може самостійно визначити, яких успіхів він може досягнути в тій чи іншій діяльності, а також проаналізувати можливості вдосконалення своєї

повсякденної діяльності.

Самопримус – виявлення незадоволення собою у разі невиконання певних обов'язків, призначення собі додаткового завдання та примушення себе до його виконання.

Самореалізація – поняття, близьке до “самоактуалізації” – відносно повний розвиток і реалізація людиною у життєвій практиці власного особистісного потенціалу, досягнення бажаних результатів у масштабах життя.

Самоствердження – процес задоволення однієї з основних потреб особистості, яка полягає у надбанні певної соціальної значущості, усвідомленні того, що суб'єкт є не гірший за тих, з ким він порівнює себе на життєвому шляху.

Самостимулювання – визначення для себе певних заборон і стягнень.

Самотренування – спрямованість на активне виконання завдань, що ведуть до поставленої мети самовиховання, реалізації програми самовиховання, розуміння кожної наступної перешкоди як можливості для самовдосконалення. Цей метод сприяє закріпленню навичок та вмінь, необхідних вихованцю у процесі професійної діяльності.

Свідомість – найвищий рівень психічного відображення дійсності, властивий лише людині як суспільно-історичній істоті.

Світогляд – система поглядів на об'єктивний світ і місце у ньому людини, на ставлення її до навколишньої дійсності і до самої себе, а також зумовлені цими поглядами основні життєві позиції людей, їх переконання, ідеали, принципи пізнання і діяльності, ціннісні орієнтації.

Сім'я – частина родини, що здійснює спільне господарство. Традиційно сім'я складається з чоловіка та жінки, їх дітей (власних чи прийомних).

Совість – внутрішня етична інстанція, мотиваційно-смилова установка особистості; усвідомлення нею добра і зла, свідомо відповідальність за себе та інших; форма морально-емоційного самоконтролю.

Соціалізація – процес набуття людиною соціальних якостей, становлення її як особистості в процесі сімейного, шкільного та інших видів виховання, а також самовиховання.

Соціальне середовище – це сукупність суспільних, матеріальних та духовних умов, факторів, відносин, в яких перебуває особистість, що впливають на її свідомість, поведінку і діяльність.

Статеве виховання – складова загального процесу виховної роботи, що забезпечує правильний статевий розвиток дітей і молоді.

Стимулювання доцільної активності вихованців – група методів виховання, спрямована на позитивне або негативне підкріплення педагогічно доцільної поведінки вихованців. Це, наприклад, методи заохочення, покарання, організація змагання.

Структура виховного процесу – логічно взаємопов'язані компоненти, які забезпечують процес формування особистості: оволодіння правилами і нормами поведінки, формування почуттів та переконань, вироблення вмінь і звичок у поведінці, практична діяльність у соціальному середовищі.

Творчість – притаманна лише людині діяльність, що породжує якісно нове, відмінне, неповторне, оригінальне, унікальне.

Теоретичні засади виховання – основні концептуальні положення, що характеризують процес виховання: закономірності, принципи, категорії, обґрунтування, визначення, технології.

Теорія виховання – розділ педагогічної науки, що вивчає мету та зміст процесу формування особистості.

Трудове виховання – педагогічна діяльність, спрямована на формування в учнів психологічної і практичної готовності до праці.

Характер – сукупність усіх властивостей людини, що проявляються в її поведінці; натура особистості.

Фізична культура – усталений спосіб життя людини, що спрямований на зміцнення здоров'я, загартування організму, гармонійний розвиток форм, функцій і фізичних можливостей людини, формування життєво важливих рухових навичок та вмінь.

Форми виховної діяльності – організаційні умови, в яких відбувається виховна діяльність, що мають істотні відмінності. Формами можна вважати

дитячі організації, клуби, гуртки, різноманітні змагання, екскурсії, походи, свята тощо.

Цінність – поняття, за допомогою якого визначають оцінку людиною об'єктивних чеснот і достоїнств навколишнього світу.

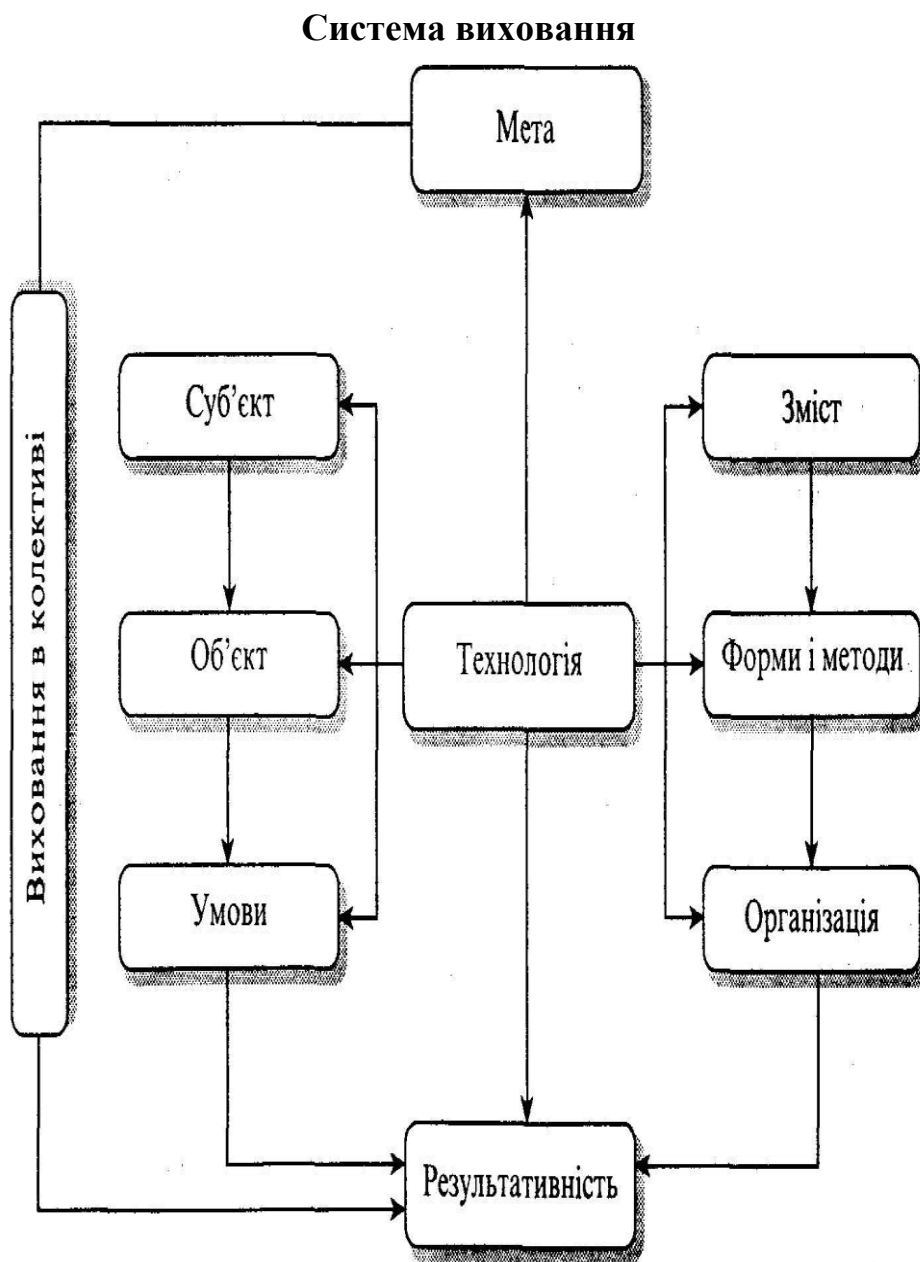
Ціннісне ставлення – активна спрямованість дитини, яка базується на визначенні її об'єктивної значущості та суб'єктивного особистого смислу.

Ціннісні орієнтації – вибіркова, відносно стала спрямованість інтересів і потреб особистості на певний аспект соціальних цінностей.

ЧАСТИНА ІІ

1. ТЕОРІЯ І МЕТОДИКА ВИХОВАННЯ В СХЕМАХ¹

¹ Схеми наведено за: Щербань П. М. Прикладна педагогіка: навч.- метод. Посіб. Київ: Вища шк., 2002.

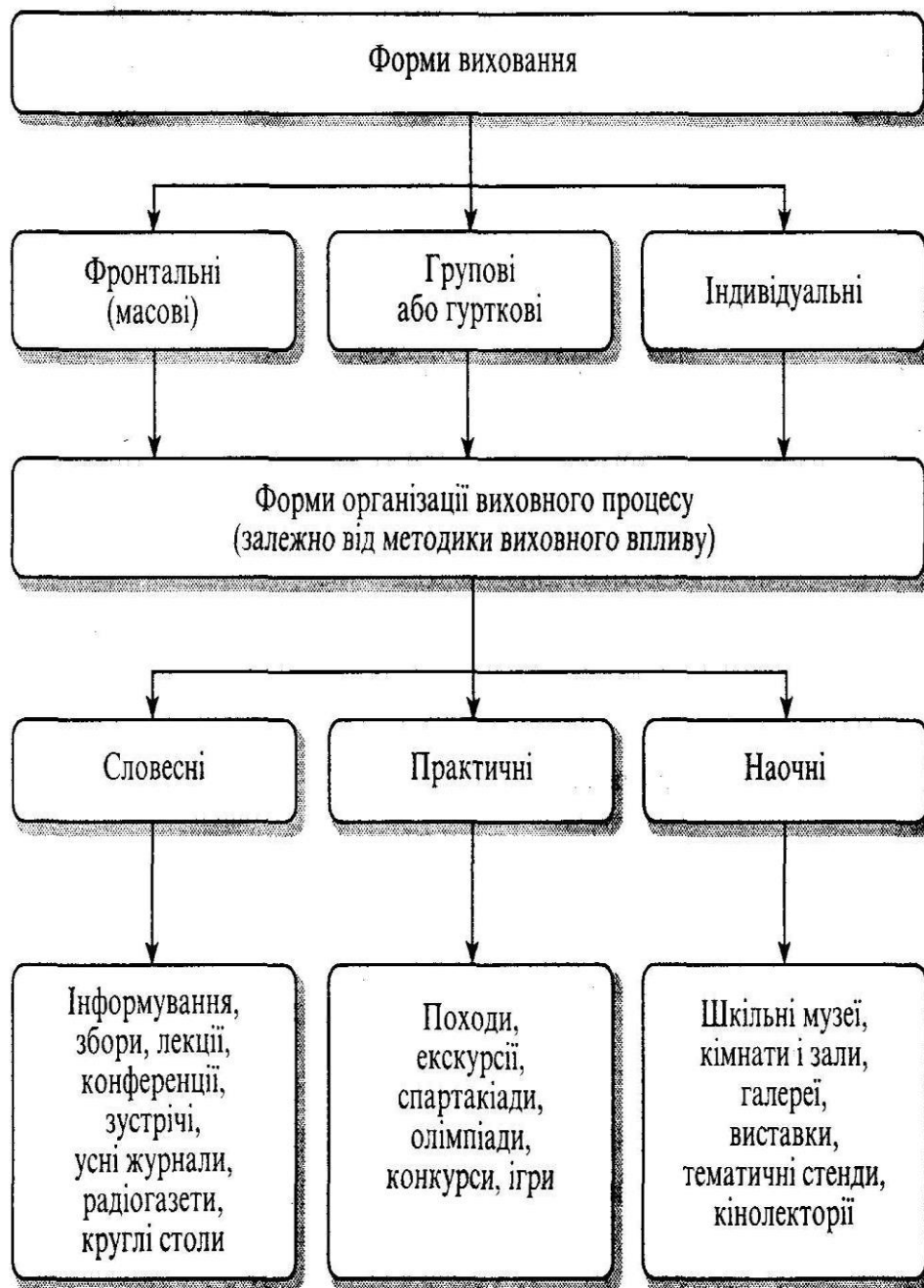

Основні принципи виховання

Провідні форми виховання

Основні методи виховання

I. Методи формування свідомості особистості (поглядів, переконань, ідеалів)

- лекції
- доповіді
- бесіди
- розповіді
- пояснення
- диспути
- дискусії
- екскурсії
- читання науково-популярної, художньої літератури
- метод прикладу

II. Методи організації діяльності й формування досвіду суспільної поведінки

- педагогічна вимога:
 - а) прямого впливу
 - б) паралельного впливу
 - в) опосередкованого впливу
- громадська думка
- громадське доручення
- створення виховних ситуацій
- привчання і вправляння

III. Методи стимулювання поведінки й діяльності

- метод перспективних ліній
- метод проблемних ситуацій
- змагання
- моральні й матеріальні заохочення

IV. Критерії ефективності

- самоусвідомлення
- самодисципліна
- самозаборона
- самоконтроль
- самооцінка

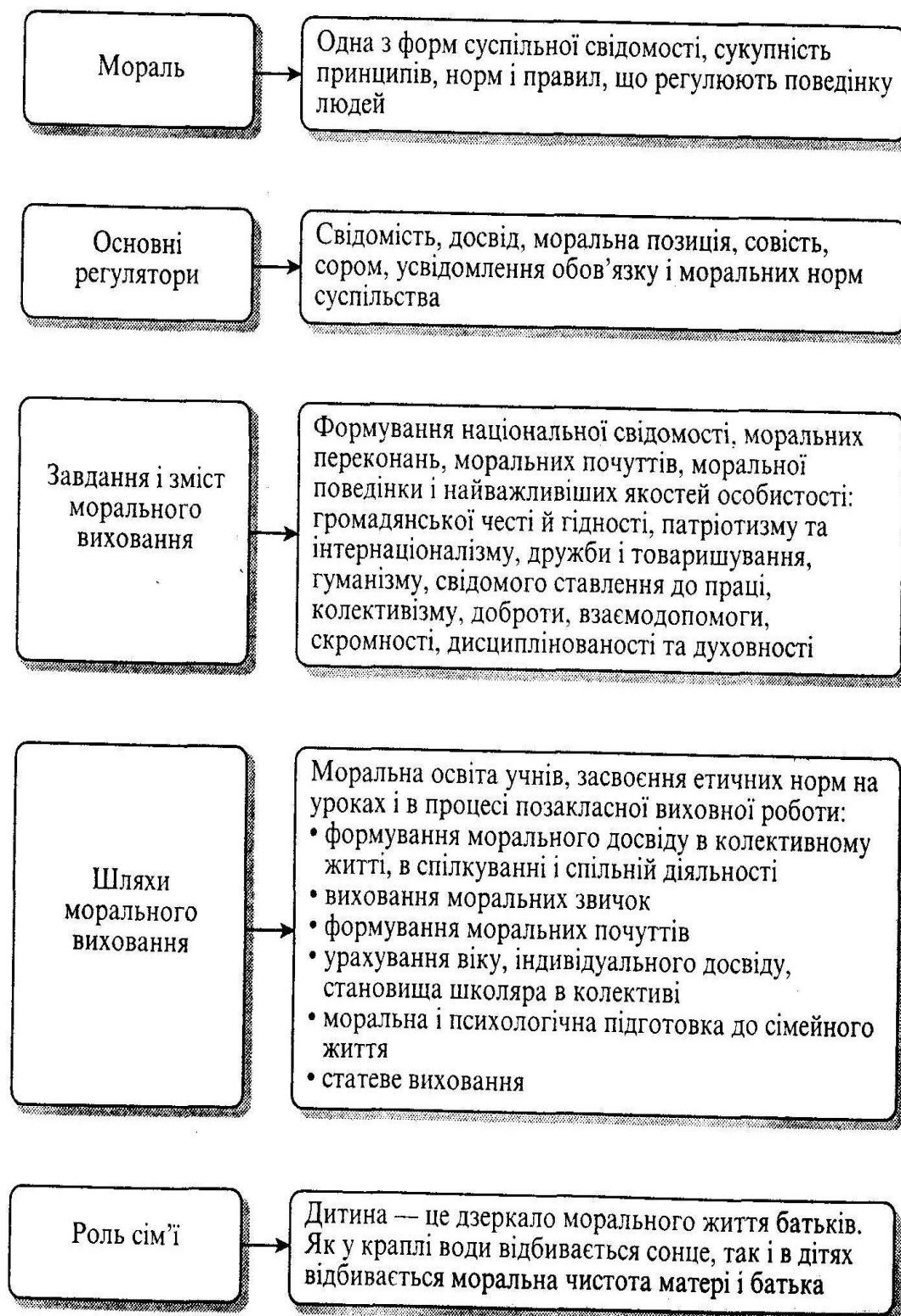

Система розумового виховання

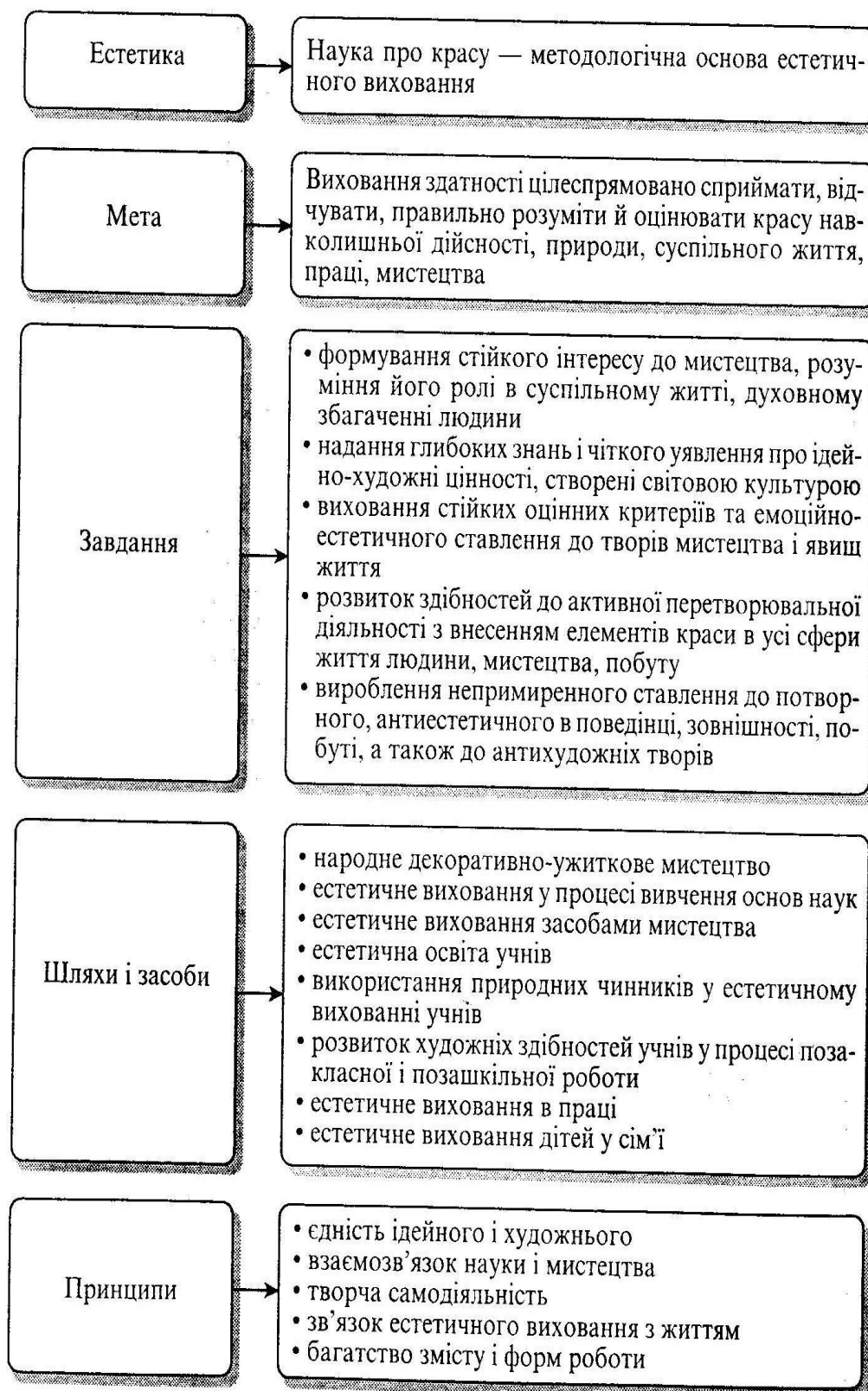

Система морального виховання

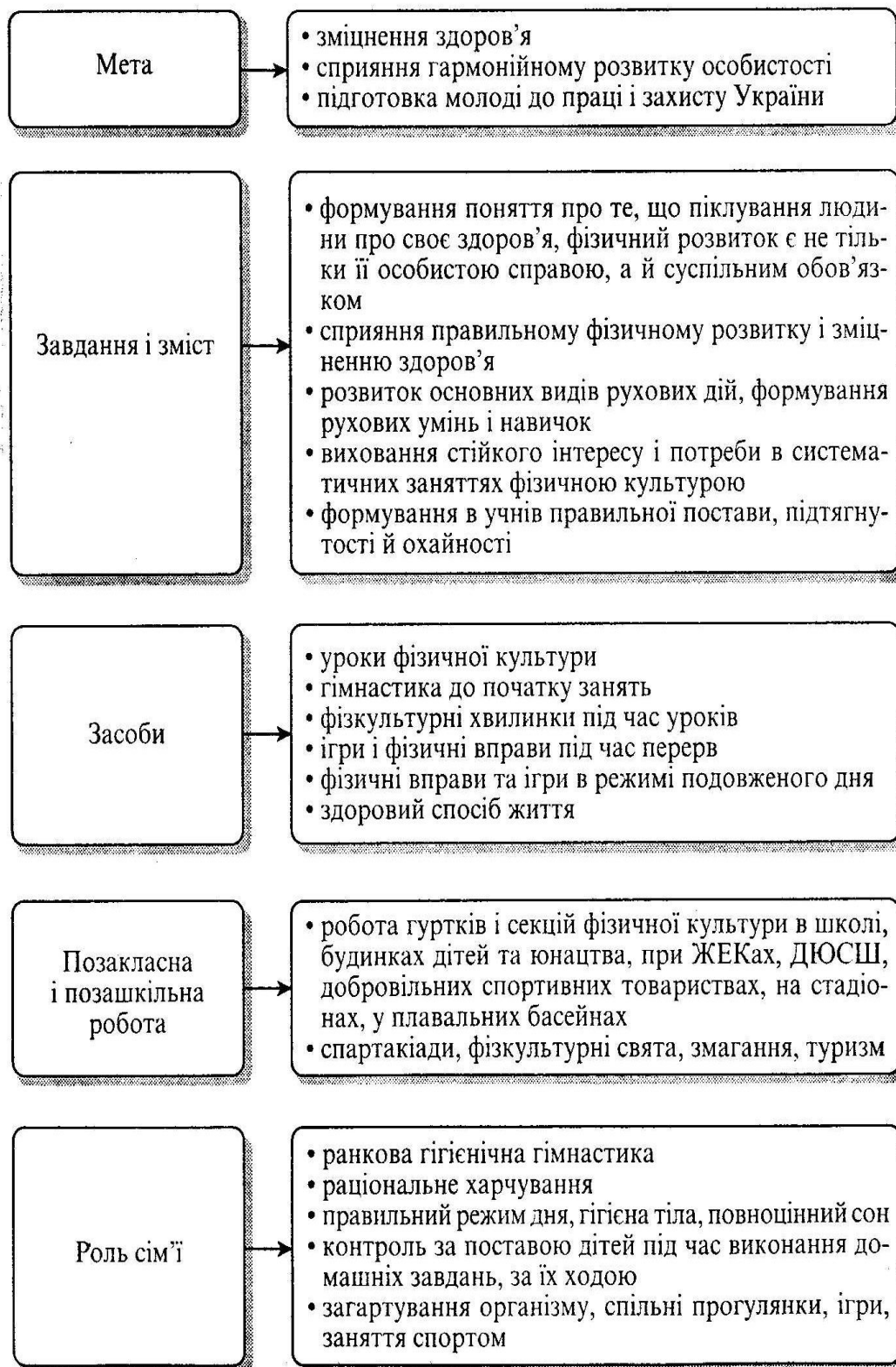

Система естетичного виховання

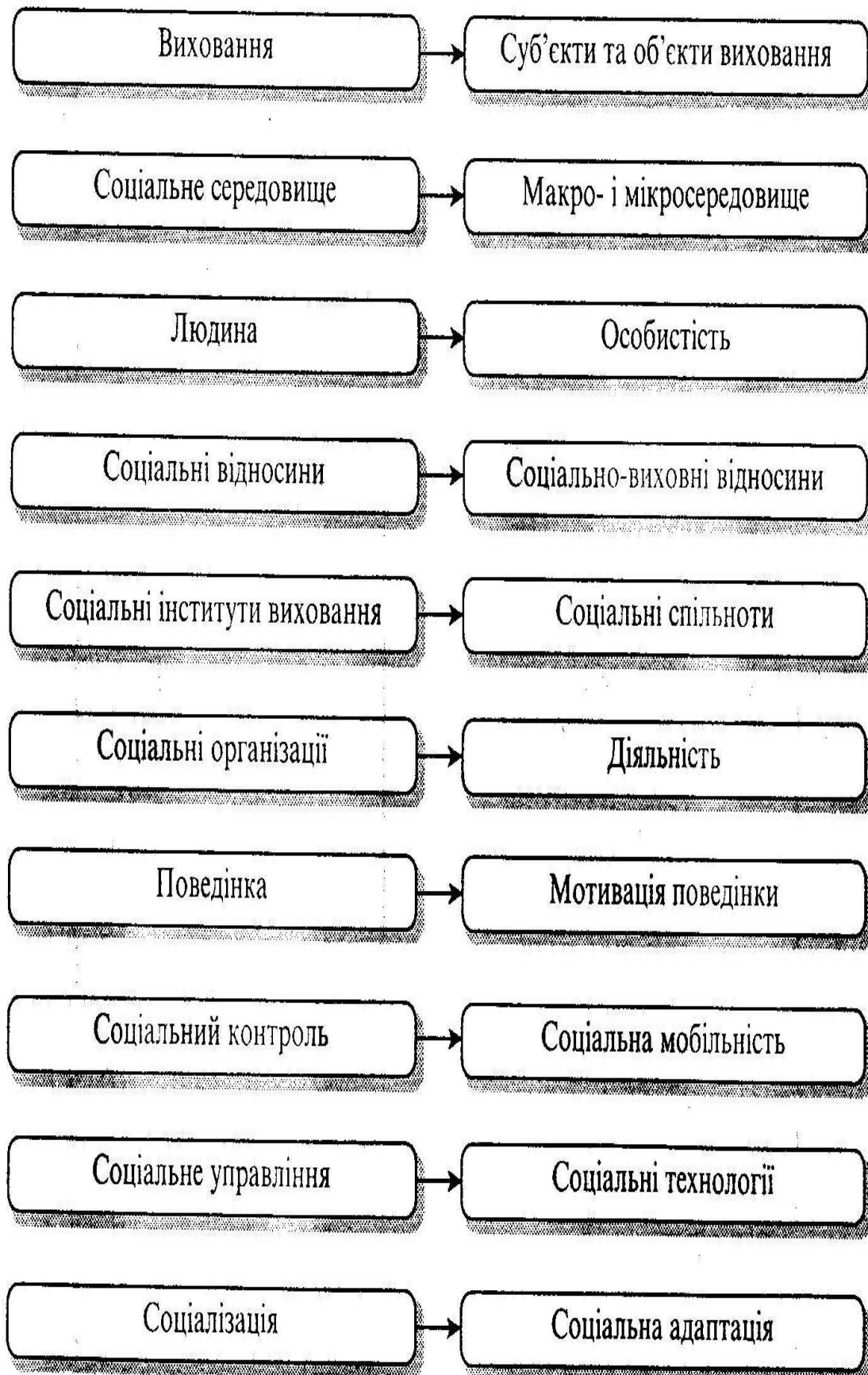

Система фізичного виховання

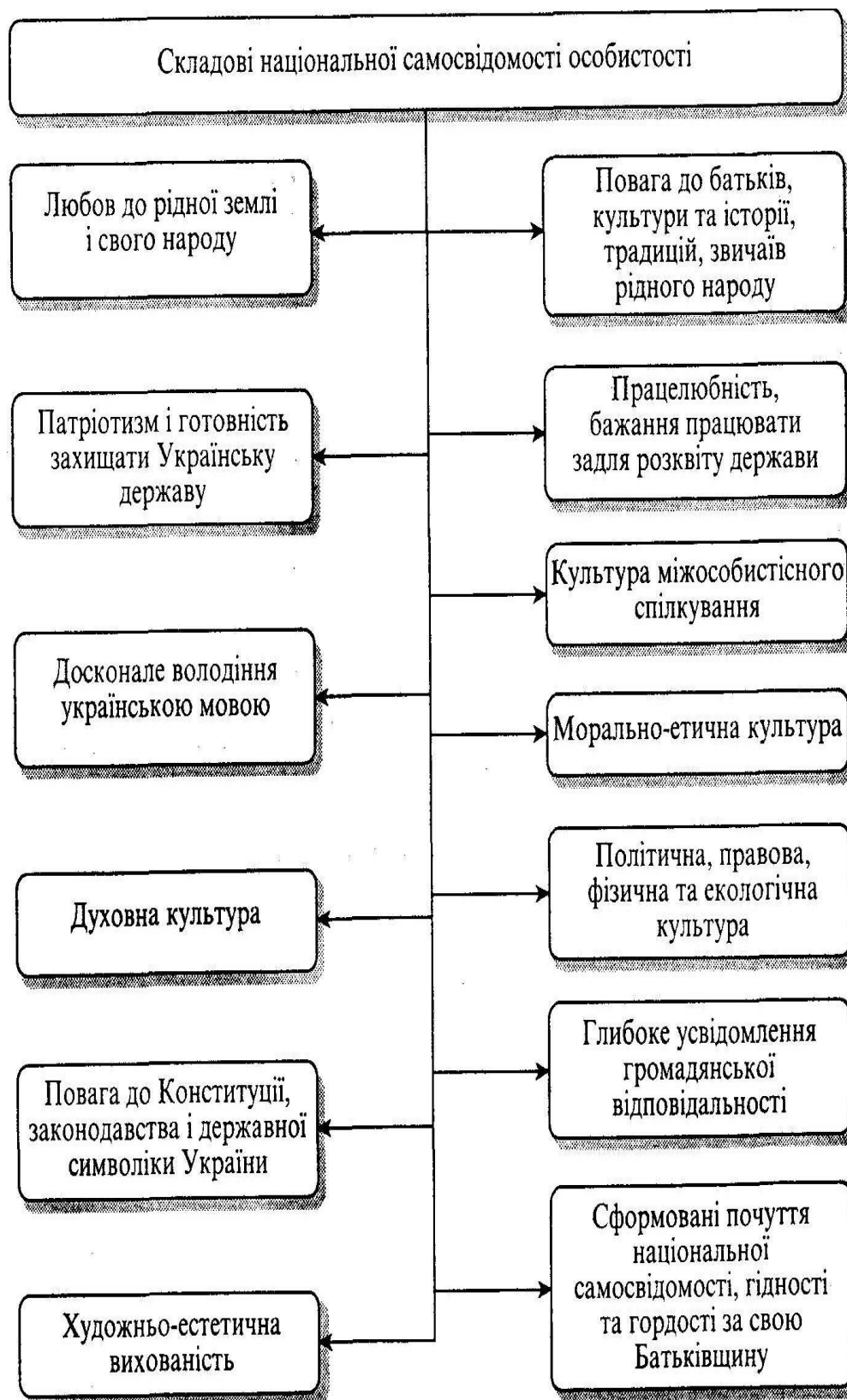

Критерії соціального виховання

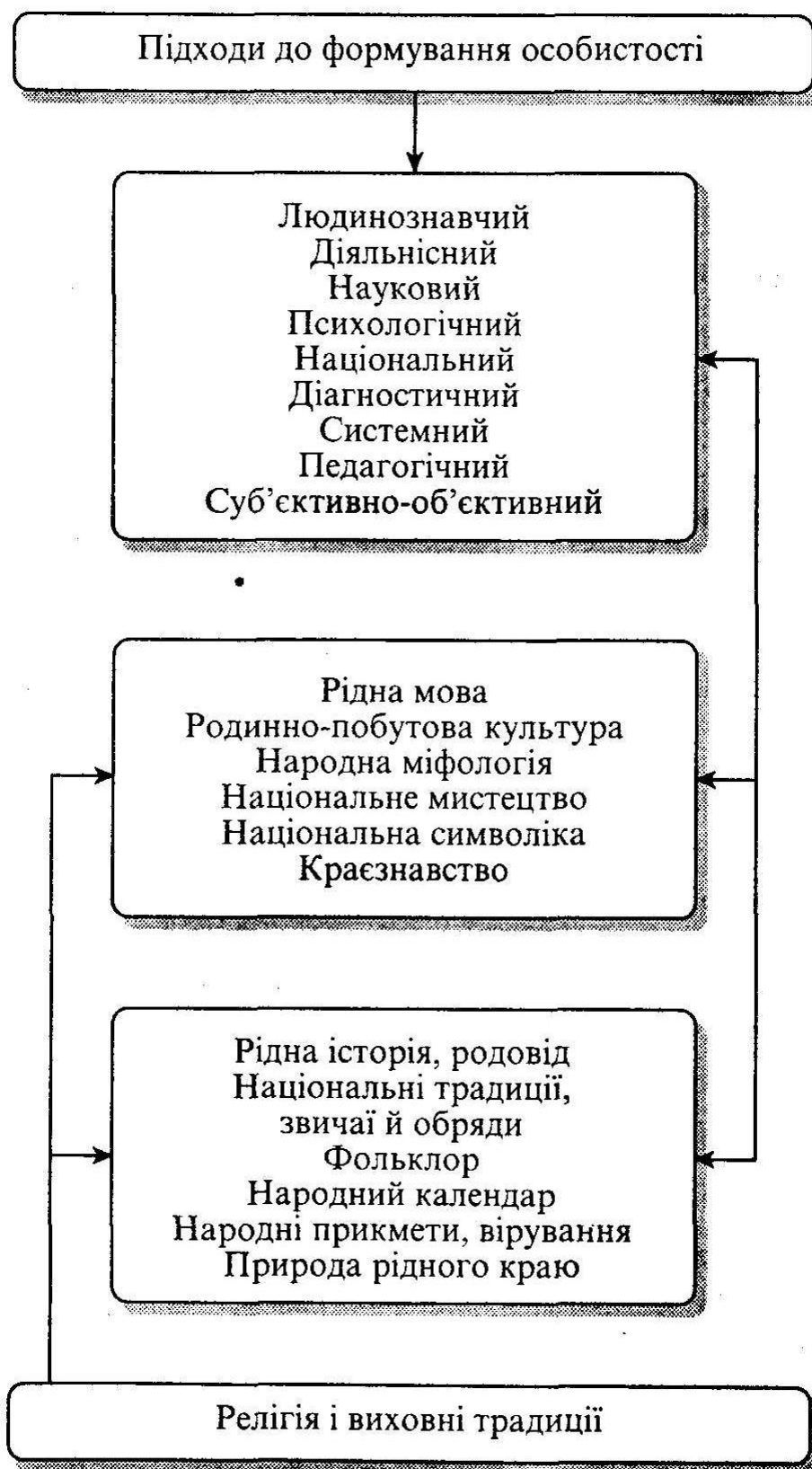

Завдання національного виховання

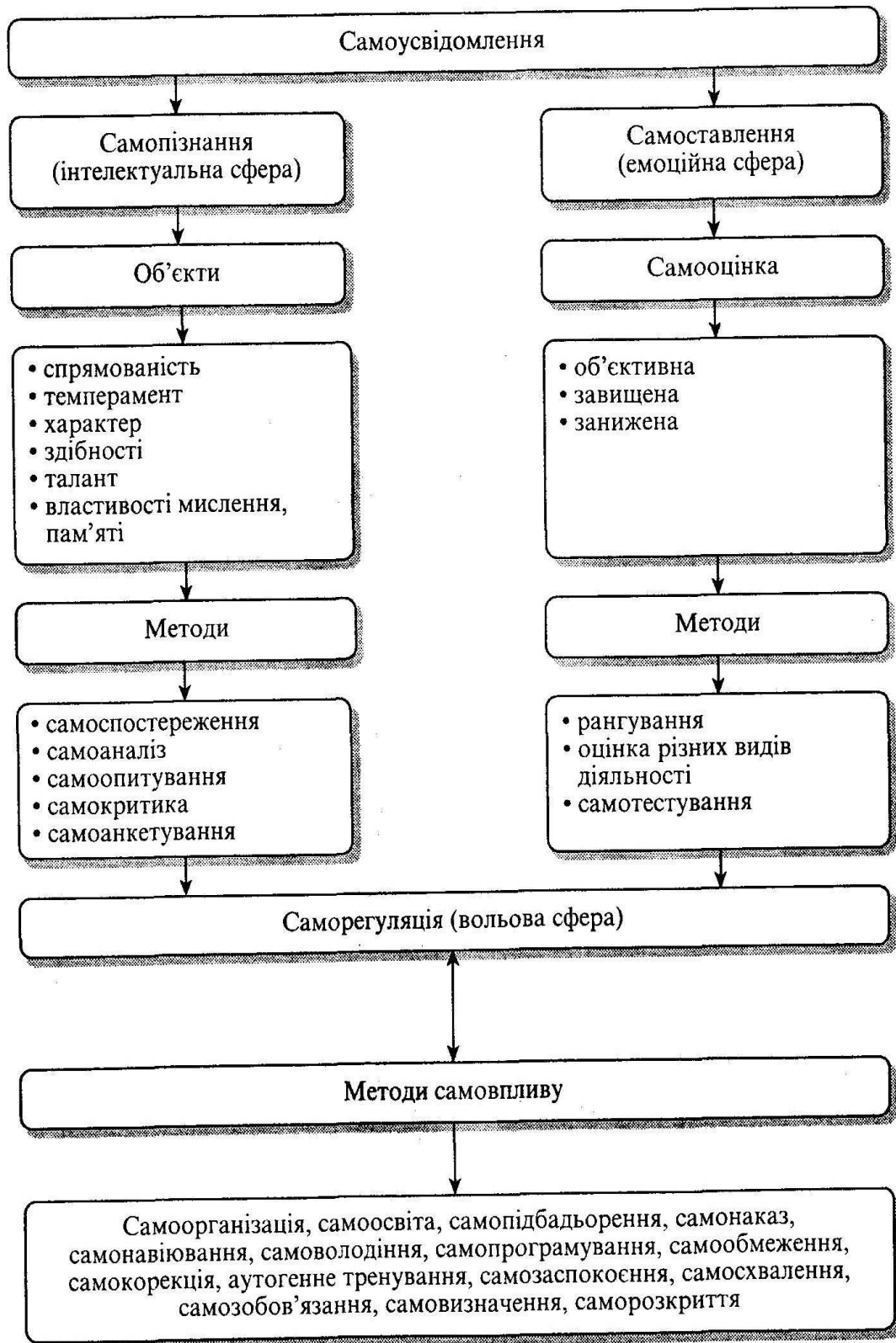

Система національного виховання

Система самовиховання

Критерії вихованості особистості

1. ЗАКОНОДАВЧО-КОНЦЕПТУАЛЬНІ ТА ПРОГРАМОВІ ДОКУМЕНТИ, ЩО ВИЗНАЧАЮТЬ ПРІОРИТЕТИ ВИХОВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО ШКІЛЬНИЦТВА

Закон України «Про повну загальну середню освіту» (витяг)

Стаття 3. Система загальної середньої освіти

1. Система загальної середньої освіти складається із змісту повної загальної середньої освіти на кожному її рівні, мережі закладів освіти, учасників освітнього процесу, кадрового, фінансового, науково-методичного, ресурсного та нормативно-правового забезпечення освітньої та управлінської діяльності у сфері загальної середньої освіти.

2. Система загальної середньої освіти функціонує з метою забезпечення:

всебічного розвитку, навчання, виховання, виявлення обдарувань, соціалізації особистості, яка здатна до життя в суспільстві та цивілізованій взаємодії з природою, має прагнення до самовдосконалення і здобуття освіти упродовж життя, готова до свідомого життєвого вибору та самореалізації, відповідальності, трудової діяльності та громадянської активності, дбайливого ставлення до родини, своєї країни, довкілля, спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству; формування в учнів компетентностей, визначених Законом України "Про освіту" та державними стандартами.

3. Державна політика та освітня діяльність у сфері загальної середньої освіти ґрунтуються на засадах та принципах, визначених Законом України "Про освіту".

Стаття 15. Виховний процес

1. Виховний процес є невід'ємною складовою освітнього процесу у закладах освіти і має ґрунтуватися на загальнолюдських цінностях, культурних цінностях Українського народу, цінностях громадянського (вільного демократичного) суспільства, принципах верховенства права, дотримання прав і свобод людини і громадянина, принципах, визначених Законом України "Про освіту", та спрямовуватися на формування:

відповідальних та чесних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству;

поваги до гідності, прав, свобод, законних інтересів людини і громадянина; нетерпимості до приниження честі та гідності людини, фізичного або психологічного насильства, а також до дискримінації за будь-якою ознакою;

патріотизму, поваги до державної мови та державних символів України, поваги та дбайливого ставлення до національних, історичних, культурних цінностей, нематеріальної культурної спадщини Українського народу, усвідомленого обов'язку захищати у разі потреби суверенітет і територіальну цілісність України;

усвідомленої потреби в дотриманні Конституції та законів України, нетерпимості до їх порушення, проявів корупції та порушень академічної доброчесності;

громадянської культури та культури демократії;

культури та навичок здорового способу життя, екологічної культури і дбайливого ставлення до довкілля;

прагнення до утвердження довіри, взаєморозуміння, миру, злагоди між усіма народами, етнічними, національними, релігійними групами;

почуттів доброти, милосердя, толерантності, турботи, справедливості, шанобливого ставлення до сім'ї, відповідальності за свої дії;

культури свободи та самодисципліни, відповідальності за своє життя, сміливості та реалізації творчого потенціалу як невід'ємних складників становлення особистості.

2. Єдність навчання, виховання і розвитку учнів забезпечується спільними зусиллями всіх учасників освітнього процесу.

Стаття 28. Учніське самоврядування

1. У закладах освіти та їхніх структурних підрозділах може діяти учнівське самоврядування з метою формування та розвитку громадянських, управлінських і соціальних компетентностей учнів, пов'язаних з ідеями демократії, справедливості, рівності, прав людини, добробуту, здорового способу життя тощо.

Учніське самоврядування здійснюється учнями безпосередньо і через органи учнівського самоврядування.

Учні мають рівні права на участь в учнівському самоврядуванні, зокрема на участь у роботі дорадчих (консультативних із певних питань), робочих (робочих групах тощо) та інших органів учнівського самоврядування, а також вільно обирати та бути обраними до виборних органів учнівського самоврядування.

2. Учніське самоврядування може діяти на рівні класу, пансіону (за наявності) та іншого структурного підрозділу закладу освіти.

Органи учнівського самоврядування утворюються за ініціативою учнів та можуть бути одноособовими, колегіальними, а також можуть мати різноманітні форми і назви.

3. Керівник закладу освіти сприяє та створює умови для діяльності органів учнівського самоврядування.

4. Інші учасники освітнього процесу не повинні перешкоджати і втручатися в діяльність органів учнівського самоврядування.

5. З питань захисту честі, гідності та/або прав учнів закладу освіти керівник учнівського самоврядування має право на невідкладний прийом керівником закладу освіти. Керівник закладу освіти зобов'язаний розглянути усну чи письмову вимогу керівника учнівського самоврядування про усунення порушень щодо честі, гідності чи прав учня закладу освіти та вжити заходів відповідно до правил внутрішнього розпорядку та/або законодавства.

Органи учнівського самоврядування мають право, але не зобов'язані вести протоколи чи будь-які інші документи щодо своєї діяльності.

6. Органи учнівського самоврядування мають право:

брати участь в обговоренні питань удосконалення освітнього процесу, науково-дослідної роботи, організації дозвілля, оздоровлення, побуту та харчування;

проводити за погодженням з керівником закладу освіти організаційні, просвітницькі, наукові, спортивні, оздоровчі та інші заходи та/або ініціювати їх проведення перед керівництвом закладу освіти;

брати участь у заходах (процесах) із забезпечення якості освіти відповідно до процедур внутрішньої системи забезпечення якості освіти;

захищати права та інтереси учнів, які здобувають освіту у цьому закладі освіти;

вносити пропозиції та/або брати участь у розробленні та/або обговоренні плану роботи закладу освіти, змісту освітніх і навчальних програм;

через своїх представників брати участь у засіданнях педагогічної ради з усіх питань, що стосуються організації та реалізації освітнього процесу.

7. Діяльність органів учнівського самоврядування не повинна призводити до порушення законодавства, установчих документів закладу освіти, правил внутрішнього розпорядку, прав та законних інтересів інших учасників освітнього процесу.

8. Засади учнівського самоврядування визначаються цим Законом та положенням про учнівське самоврядування закладу освіти (за наявності), що затверджується загальними зборами уповноважених представників класів закладу освіти.

У своїй діяльності органи учнівського самоврядування керуються законодавством, правилами внутрішнього розпорядку та положенням про учнівське самоврядування закладу освіти (за наявності).

9. Рішення органу учнівського самоврядування виконується учнями на добровільних засадах.

*Закон України «Про повну загальну середню освіту» URL:
<http://www.mon.gov.ua/education/average>.*

Закон України «Про позашкільну освіту» (витяг)

Стаття 8. Основні завдання позашкільної освіти

Основними завданнями позашкільної освіти є:

- виховання громадянина України;
- вільний розвиток особистості та формування її соціально-громадського досвіду;
- виховання у вихованців, учнів і слухачів поваги до Конституції України, прав і свобод людини та громадянина, почуття власної гідності, відповідальності перед законом за свої дії;
- виховання у вихованців, учнів і слухачів патріотизму, любові до України, поваги до народних звичаїв, традицій, національних цінностей Українського народу, а також інших націй і народів;
- виховання у вихованців, учнів і слухачів шанобливого ставлення до родини та людей похилого віку;
- створення умов для творчого, інтелектуального, духовного і фізичного розвитку вихованців, учнів і слухачів;
- розвиток інклюзивного освітнього середовища у закладах позашкільної освіти, найбільш доступних і наближених до місця проживання дітей, у тому числі дітей з особливими освітніми потребами;
- здобуття учнями, вихованцями, слухачами первинних професійних навичок і вмінь, необхідних для їхньої соціалізації, подальшої самореалізації та/або професійної діяльності;
- формування у вихованців, учнів і слухачів свідомого й відповідального ставлення до власного здоров'я та здоров'я оточуючих, навичок безпечної поведінки;
- задоволення освітньо-культурних потреб вихованців, учнів і слухачів, які не забезпечуються іншими складовими структури освіти;
- задоволення потреб вихованців, учнів і слухачів у професійному самовизначенні і творчій самореалізації;
- пошук, розвиток та підтримка здібних, обдарованих і талановитих вихованців, учнів і слухачів;
- вдосконалення фізичного розвитку вихованців, учнів і слухачів, підготовка спортивного резерву для збірних команд України з різних видів спорту;
- організація дозвілля вихованців, учнів і слухачів, пошук його нових форм;
- профілактика бездоглядності, правопорушень;
- виховання в учасників освітнього процесу свідомого ставлення до власної безпеки та безпеки оточуючих;
- формування здорового способу життя вихованців, учнів і слухачів;
- здійснення інформаційно-методичної та організаційно-масової роботи.

Закон України «Про позашкільну освіту» URL : <http://www.zakon.rada.gov.ua>

Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти

Сутність національного виховання

Становлення української державності, інтеграція у європейське світове співтовариство, відмова від тоталітарних методів управління державою і побудова громадського суспільства передбачають орієнтацію на Людину, пріоритети духовної культури, визначають основні напрями реформування навчально-виховного процесу.

Ця концепція, як і концепція гуманітарної освіти, є елементом нової ідеології освіти, яка повинна працювати на процес державотворення, становлення народу України як політичної нації.

Стрижнем усієї системи виховання в Україні є національна ідея, яка відіграє роль об'єднуючого, консолідуючого фактора у суспільному розвитку, спрямованого на вироблення життєвої позиції людини, становлення її як особистості, як громадянина своєї держави. Національний характер виховання полягає у формуванні молоді людини як громадянина України, незалежно від її етнічної приналежності.

Інтегруючою основою національної системи виховання є спільність історико-географічного походження, мови, культури і традицій, усвідомлення своєї приналежності до українського суспільства. Кожен з цих чинників визначає єдність поколінь сучасних, минулих і майбутніх, сприяє формуванню громадянина-патріота. Науково обґрунтоване, належним чином організоване виховання відображає духовний поступ народу, процес збереження й збагачення його культури.

Виховання підростаючих поколінь відповідає потребам етнокультурного відродження та розвитку як українського народу, так і представників інших етносів, що проживають в Україні, передбачає надання їм широких можливостей для пізнання своєї історії, традицій, звичаїв, мови, культури, формування почуття національної гідності.

Сучасне виховання в Україні має забезпечувати прилучення молоді до світової культури й загальнолюдських цінностей. За своїми формами й методами воно спирається на народні традиції, кращі надбання національної та світової педагогіки.

Національне виховання дає суспільний характер. До нього причетні сім'я, найближче соціальне оточення, формальні й неформальні об'єднання, громадські організації, засоби масової інформації, заклади культури, релігійні об'єднання та ін. Роль держави полягає у координації виховних зусиль усіх інституцій суспільства, забезпечення його єдності та пріоритет загальнодержавних (національних) інтересів.

Процес виховання органічно поєднаний з процесом навчання молоді, опанування основами наук багатством національної й світової культури.

Гуманістичний характер виховання передбачає побудову його змісту й форм на основі глибокого розуміння вихователем природи вихованців, їх індивідуальних можливостей, поваги до особистості дитини, турботи про її

гармонійний розвиток, встановлення взаємин співробітництва у навчально-виховному процесі.

Такий підхід передбачає ставлення до кожного вихованця як до неповторної особистості, суб'єкта вільного розвитку, визнання його прав, виходячи з сукупності знань про людину. У зв'язку з цим першорядного значення набуває діяльність соціальних і психологічних служб, які здатні на професійному рівні забезпечити диференціацію та індивідуалізацію виховних впливів.

Дана концепція має на меті визначити пріоритетні завдання виховання в національній системі освіти та основні напрями їх реалізації на сучасному етапі розвитку українського суспільства.

Ідеалом виховання є гармонійно розвинена, високоосвічена, соціально активна і національно свідома людина, що наділена глибокою громадянською відповідальністю, високими духовним якостями, родинними і патріотичними почуттями, є носієм кращих надбань національної та світової культури, здатна до саморозвитку і самовдосконалення.

Головна мета національного виховання – набуття молодим поколінням соціального досвіду, успадкування, духовних надбань українського народу, досягнення високої культури міжнаціональних взаємин, формування молоді незалежно від національної приналежності, рис громадянина Української держави, розвиненої духовності, моральної, художньо-естетичної, правової, трудової, екологічної культури.

Мета національного виховання конкретизується через систему виховних завдань, що є загальними як для усіх виховних закладів, так й для всього суспільства:

забезпечення умов для, самореалізації, особистості відповідно до її здібностей, суспільних та власних інтересів;

відхід від уніфікації в процесі виховання, від орієнтації та опосередкованого вихованця;

формування національної свідомості і людської гідності, любові до рідної землі, родини, свого народу, бажання працювати задля розквіту держави, готовності її захищати;

виховання правової культури: повага до Конституції, законодавства України, державної символіки, знання та дотримання законів забезпечення, духовної єдності поколінь, виховання поваги до батьків, старших, культури та історії рідного народу;

формування мовної культури, опанування і вживання української мови;

виховання духовної культури особистості та створення умов для вільного формування нею власної світоглядної позиції;

утвердження принципів загальнолюдської моралі: правди, справедливості, милосердя, патріотизму, доброти та інших добродійностей;

культивування кращих рис української ментальності працелюбності, індивідуальної свободи, глибокого зв'язку з природою, толерантності, поваги до жінки, любові до рідної землі;

формування почуття господаря і господарської відповідальності,

підприємливості та ініціативи, підготовка дітей до життя в умовах ринкових син;

забезпечення повноцінного розвитку дітей і молоді, охорона і зміцнення їх фізичного, психічного та духовного здоров'я;

формування соціальної активності та відповідальності особистості через включення вихованців у процес державотворення, реформування суспільних стосунків;

забезпечення високої художньо-естетичної культури розвиток естетичних потреб і почуттів;

вироблення екологічної культури людини, розуміння необхідності гармонії її відносин з природою;

прищеплення глибокого усвідомлення взаємозв'язку між ідеями індивідуальної свободи, правами людини та її громадською відповідальністю:

спонукання вихованців до активної протидії проявам аморальності, правопорушенням, бездуховності, антигромадській діяльності.

Виховання дітей і молоді у будь-якому регіоні України в кінцевому рахунку переслідує одні й ті ж стратегічні педагогічні цілі, ґрунтується на одних і тих же принципах і теоретико-методичних засадах. Разом з цим у процесі виховання враховуються регіональні й етнографічні особливості.

Принципи національного виховання

Єдність національного і загальнолюдського – формування національної свідомості, любові до рідної землі і свого народу; оволодіння українською мовою, використання всіх її багатств і засобів у мовній практиці, прищеплення шанобливого ставлення до культури, спадщини, традицій і звичаїв народів, що населяють Україну, оволодіння надбанням світової культури;

природовідповідність виховання – врахування у процесі виховання багатогранної і цілісної людини, вікових та індивідуальних особливостей дітей, учнівської та студентської молоді, їх психологічних, національних і релігійних особливостей;

культуровідповідність виховання – органічний зв'язок з історією народу, його мовою, культурними та прогресивними родинно-побутовими і релігійними традиціями з народним мистецтвом, традиціями і культурами інших народів світу: забезпечення духовної єдності, наступності та спадкоємності поколінь, зв'язок виховання з життям;

активність, самодіяльність і творча ініціатива учнівської молоді поєднання педагогічного керівництва з ініціативою і самодіяльністю учнів, утвердження життєвого оптимізму, розвиток навичок позитивного мислення;

демократизація виховання – розвиток різних форм співробітництва: встановлення довір'я між вихователями і вихованцями, повага до суверенітету особистості дитини, розуміння її запитів та інтересів;

гуманізація виховання – пріоритет завдання самореалізації особистості вихованця, створення умов для вияву обдарованості і талантів дітей, формування гуманної особистості, щирої, людяної, доброзичливої, милосердної;

безперервність і наступність виховання – досягнення цілісності і наступності у вихованні, перетворення його у процесі, що триває впродовж усього життя людини; нероздільність навчання і виховання, що, полягає в їх органічному поєднанні, підпорядкуванні змісту навчання і виховання формуванню особистості;

єдність навчання і виховання – розвиток і формування особистості, опанування нею національної і світової культури, здійснюється як єдиний процес, що передбачає набуття знань, вироблення ставлень та цінностей, які в кінцевому рахунку обумовлюють світогляд та ідеали людини;

диференціація та індивідуалізація виховного процесу – врахування у виховній роботі рівні фізичного, психічного, соціального, духовного, інтелектуального розвитку вихованців, стимулювання активності, розкриття творчої індивідуальності кожного;

гармонізація родинного і суспільного виховання – організація педагогічного всеобучу батьків, об'єднання і координація виховних зусиль усіх суспільних інституцій.

Основні напрямки виховання

Реалізація основних завдань і принципів виховання у національній системі освіти здійснюється у ряді пріоритетних напрямів.

Патріотичне виховання – формування патріотичних почуттів означає вироблення високого ідеалу служіння народові, готовності до трудового та героїчного подвигу в ім'я процвітання української держави, воно покликане формувати громадянина-патріота, виробляти глибоке розуміння громадянського обов'язку, готовність у будь-який час стати на захист Батьківщини, оволодівати військовими і військово-технічними знаннями, спонукати до фізичного вдосконалення, а також вивчати бойові традиції та героїчні сторінки історії українського народу його Збройних Сил.

Правове виховання – формування правової культури прищеплення поваги до прав і свобод людини і громадянина, Конституції, державних символів (Герба, Прапора, Гімну); знання й дотримання у поведінці Законів України; активна протидія особам та установам, що порушують закони, завдають збитків державі, зазіхають на територіальну цілісність і незалежність України.

Моральне виховання – прищеплення й розвиток моральних почуттів, переконань і потреби поводити себе згідно з моральними нормами, що діють в суспільстві. Опанування духовною культурою людства, нації, найближчого соціального оточення. Наслідування кращих моральних зразків своєї родини, українського народу, загальнолюдських моральних цінностей.

Цілісний процес виховання передбачає художньо-естетичну освіченість і вихованість особистості. Виховуючи у молоді естетичні погляди, смаки, які ґрунтуються на народній естетиці та на кращих надбаннях цивілізації, національне виховання передбачає вироблення умінь власноручно примножувати культурно-мистецьке надбання народу.

Трудове виховання – формування творчої, працелюбної особистості, умілого господаря, що володіє відповідними навичками та вміннями, професійною майстерністю, на основі сучасних знань про ринкову економіку

може самостійно віднайти застосування власним здібностям у системі виробництва, науки, освіти.

Фізичне виховання – утвердження здорового способу життя, як невід’ємного елемента загальної культури особистості. Повноцінний фізичний розвиток особистості, формування її фізичних здібностей, зміцнення здоров’я, гармонія тіла і духу, людини і природи - основа фізичного виховання.

Екологічне виховання – дітей та молоді передбачає формування екологічної культури особистості, усвідомлення себе частиною природи, відчуття відповідальності за неї, як за національне багатство, основу життя на землі, залучення вихованців до активної екологічної діяльності, нетерпиме ставлення до тих, хто завдає шкоди природі.

Сімейно-родинне виховання

Родина є основою держави. Родина, рід, родовід, народ такий шлях розвитку кожної людини, формування її національної свідомості й громадянської зрілості. Родинне виховання – це природна і постійно діюча ланка виховання, що обумовлює розвиток людини на всіх стадіях її життя.

Тому у своїй виховній діяльності система освіти має спиратися на сім’ю, підвищувати її психолого-педагогічну культуру, активно впливати на взаємини між її членами.

Основними завданнями родинного виховання є:

виховання фізично й морально здорової особистості, забезпечення необхідних екосоціальних умов для повної реалізації можливостей розвитку дитини (генотип);

повноцінного психічного та духовного її становлення, формування навичок здорового способу життя;

створення атмосфери емоційної захищеності, тепла, любові, взаєморозуміння, чуйності, доброзичливості, належних умов для розвитку почуттів;

засвоєння базових моральних цінностей та ідеалів, культурних традицій, етичних норм взаємин між близькими людьми і в суспільному оточенні, виховання культури поведінки, здатності піклуватися про молодших і немічних;

забезпечення духовної єдності поколінь, збереження родинних традицій, сімейних реліквій, вивчення родоводу, прилучення дітей до народних традицій, рідної мови, виховання поваги до законів прав і свобод людини;

залучення дітей до світу знань, виховання поваги до науки, школи і вчителя, розвиток прагнення до освіти і творчого самовдосконалення;

включення в спільну побутову та господарську діяльність, розвиток рис творчої працелюбної особистості формування почуття власності та навичок господарювання;

формування естетичних смаків і почуттів, уміння розрізняти прекрасне і потворне в мистецтві і житті, забезпечення умов для практичної творчої діяльності дітей;

статеве виховання дітей, розвиток моральної чистоти, поваги до жінки,

почуття дружби, кохання, підготовка до подружнього життя, прищеплення навичок виховання дітей у сім'ї;
розвиток внутрішньої свободи.

Середні заклади освіти

Середні загальноосвітні навчально-виховні заклади покликані реалізувати мету і основні завдання національного виховання. Разом з цим, вони мають ряд специфічних виховних завдань, а саме:

філософсько-світоглядна підготовка школярів, допомога їм у визначенні сенсу життя в умовах соціально-економічних змін, нових форм господарювання, виробленні ціннісного ставлення до власного життя;

формування в учнів основ наукового світогляду, пізнавальної активності і культури розумової праці, вироблення вміння самостійно здобувати знання, застосовувати їх у своїй практичній діяльності;

розвиток почуття любові до Батьківщини і свого народу як основи духовного розвитку особистості, шанобливе ставлення до історичних пам'яток, активна діяльність школярів по поліпшенню умов життя в рідній місцевості, дієва участь у розбудові держави і духовному оновленні суспільства, формуванні високої етики міжнаціональних стосунків; формування навичок самоврядування;

формуванні політичної культури учнів, розвиток моральних почуттів і рис особистості, а саме доброти, справедливості, честі, гуманності, поваги до себе й інших, практичне оволодіння народною етикою, розуміння проблем духовності у контексті діалогу культур народів світу, готовність, і вміння будувати своє життя за принципами гуманізму;

розвиток правосвідомості – формування правової культури, вільне володіння державною мовою, засвоєння основ державного, трудового, громадського, сімейного і кримінального права; активна протидія випадкам порушення законів;

вироблення свідомого ставлення до праці як до вищої цінності людини і суспільства, активної позиції кожної особистості; розвиток потреби в творчій праці, діловитості, формування у шкільної молоді розуміння, що людина – частина природи, оволодіння знаннями про природу свого краю, залучення молоді до активної екологічної діяльності, виховання дбайливого ставлення до природних багатств України, прищеплення основ глобального екологічного мислення;

формування основ естетичної культури, розвиток художніх здібностей і почуттів особистості: оволодіння цінностями й знаннями світового та народного мистецтва, музики, архітектури, усної народної творчості, розвиток почуття прекрасного, формування здатності розуміти і цінувати твори мистецтва, пам'ятки історії, красу і багатство природи, активна робота по відродженню традицій та історичних коренів, національної духовності.

*Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти.
Шкільна бібліотека. 2017. № 3. С. 11–19*

Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді

Вступ

Сьогодні Українська держава та її громадяни стають безпосередніми учасниками процесів, які мають надзвичайно велике значення для подальшого визначення, першою чергою, своєї долі, долі своїх сусідів, подальшого світового порядку на планеті. В сучасних важких і болісних ситуаціях викликів та загроз і водночас великих перспектив розвитку, кардинальних змін у політиці, економіці, соціальній сфері пріоритетним завданням суспільного поступу, поряд з забезпеченням своєї суверенності й територіальної цілісності, пошуками шляхів для інтегрування в європейське співтовариство, є визначення нової стратегії виховання як багатокомпонентної та багатовекторної системи, яка великою мірою формує майбутній розвиток Української держави.

Серед виховних напрямів сьогодні найбільш актуальними виступають патріотичне, громадянське виховання як стрижневі, основоположні, що відповідають як нагальним вимогам і викликам сучасності, так і закладають підвалини для формування свідомості нинішніх і прийдешніх поколінь, які розглядатимуть державу (*patria*) як запоруку власного особистісного розвитку, що спирається на ідеї гуманізму, соціального добробуту, демократії, свободи, толерантності, виваженості, відповідальності, здорового способу життя, готовності до змін.

Інтеграційні процеси, що відбуваються в Україні, європоцентричність, пробудження громадянської і громадської ініціативи, виникнення різних громадських рухів, розповсюдження волонтерської діяльності, які накладаються на технологічну і комунікативну глобалізацію, міграційні зміни всередині суспільства, ідентифікаційні і реідентифікаційні процеси в особистісному розвитку кожного українця, відбуваються на тлі сплеску інтересу і прояву патріотичних почуттів і нових ставлень до історії, культури, релігії, традицій і звичаїв українського народу.

Тому нині, як ніколи, потрібні нові підходи і нові шляхи до виховання патріотизму як почуття і як базової якості особистості. При цьому потрібно враховувати, що Україна має древню і величну культуру та історію, досвід державницького життя, які виступають потужним джерелом і міцним підґрунтям виховання дітей і молоді. Вони уже ввійшли до освітнього і загальновиховного простору, але нинішні суспільні процеси вимагають їх переосмислення, яке відкриває нові можливості для освітньої сфери.

В основу системи національно-патріотичного виховання покладено ідею розвитку української державності як консолідуючого чинника розвитку українського суспільства та української політичної нації. Важливу роль у просвітницькій діяльності посідає відновлення історичної пам'яті про тривалі державницькі традиції України.

Серед них Київська Русь, Велике князівство Литовське, Військо Запорозьке, Гетьманщина, Українська Народна Республіка, Гетьманат Павла Скоропадського, Західноукраїнська Народна Республіка, Карпатська Україна та інші українські визвольні проекти. На особливу увагу заслуговує формування української політичної культури в часи Речі Посполитої та Австро-Угорщини, нове осмислення ролі Кримського Ханату як держави кримськотатарського народу, включно з тривалим воєнним протистоянням і плідною військовою та культурною співпрацею.

Особливого значення набуває ознайомлення з історією героїчної боротьби українського народу за державну незалежність протягом свого історичного шляху, зокрема у ХХ-ХХІ століттях це ОУН, УПА, дисидентський рух, студентська Революція на граніті, Помаранчева революція, Революція Гідності та ін.

Важливим завданням є розгляд порівняльно-історичних відомостей про переривання державності в інших європейських країнах, які сьогодні представлені потужними європейськими націями. Спеціального розгляду потребують історичні обставини, що призводять до переривання державницької традиції.

Разом із тим, національно-патріотичне виховання не повинно прищеплювати ідеї культурного імперіалізму, тобто способу споглядання світу лише очима власної культури. Ця Концепція виходить з ідеї об'єднання різних народів, національних та етнічних груп, які проживають на території України, довкола ідеї української державності, українського громадянства, що виступають загальними надбаннями, забезпечують їхній всебічний соціальний та культурний розвиток. Українська держава заперечує будь-які форми дискримінації, підтримуючи всі мови і культури, що зазнали такої дискримінації в часи колоніальної залежності України.

На жаль, до сьогодні українська освіта не мала переконливої і позитивної традиції, досвіду щодо виховання патріотизму в дітей та молоді, у попередні часи боялися взагалі терміну “національний”, а “патріотичне виховання” сприймали винятково в етнонародному або неорадянському вимірі.

Протягом останніх десятиліть було розроблено низку концепцій:

Концепція національної системи виховання (1996);

Концепція національно-патріотичного виховання (2009);

Концепція Загальнодержавної цільової програми патріотичного виховання громадян на 2013-2017 рр.;

Концепція громадянської освіти та виховання в Україні (2012).

Проте жодна з них не була розгорнута і не втілювалася в конкретні кроки з реалізації через зміну векторів розвитку держави і, відповідно, освітньої політики, через різні уявлення правлячих еліт на ідеологію і напрями розвитку освіти.

На сучасному етапі розвитку України, коли існує пряма загроза денационалізації, втрати державної незалежності та потрапляння у сферу впливу іншої держави, виникає нагальна необхідність переосмислення зробленого і здійснення системних заходів, спрямованих на посилення патріотичного

виховання дітей та молоді – формування нового українця, що діє на основі національних та європейських цінностей:

- овага до національних символів (Герба, Прапора, Гімну України);
- участь у громадсько-політичному житті країни;
- повага до прав людини;
- верховенство права;
- толерантне ставлення до цінностей і переконань представників іншої культури, а також до регіональних та національно-мовних особливостей;
- рівність всіх перед законом;
- готовність захищати суверенітет і територіальну цілісність України.

Відтак, враховуючи всі обставини, виникає гостра потреба у розробленні концепції, яка б визначала нову стратегію цілеспрямованого і ефективного процесу виховання суб'єкта громадянського суспільства, громадянина-патріота України.

1. Мета та завдання національно-патріотичного виховання дітей та молоді

Національно-патріотичне виховання дітей та молоді – це комплексна системна і цілеспрямована діяльність органів державної влади, громадських організацій, сім'ї, освітніх закладів, інших соціальних інститутів щодо формування у молодого покоління високої патріотичної свідомості, почуття вірності, любові до Батьківщини, турботи про благо свого народу, готовності до виконання громадянського і конституційного обов'язку із захисту національних інтересів, цілісності, незалежності України, сприяння становленню її як правової, демократичної, соціальної держави. Найважливішим пріоритетом національно-патріотичного виховання є формування ціннісного ставлення особистості до українського народу, Батьківщини, держави, нації.

Патріотичне виховання – складова національного виховання, головною метою якого є становлення самодостатнього громадянина-патріота України, гуманіста і демократа, готового до виконання громадянських і конституційних обов'язків, до успадкування духовних і культурних надбань українського народу, досягнення високої культури взаємин. Воно сприяє єднанню українського народу, зміцненню соціально-економічних, духовних, культурних основ розвитку українського суспільства і держави.

Складовою частиною патріотичного виховання, а в часи воєнної загрози – пріоритетною, є військово-патріотичне виховання, зорієнтоване на формування у зростаючої особистості готовності до захисту Вітчизни, розвиток бажання здобувати військові професії, проходити службу у Збройних Силах України як особливому виді державної служби. Його зміст визначається національними інтересами України і покликаний забезпечити активну участь громадян у збереженні її безпеки від зовнішньої загрози. Робота з військово-патріотичного виховання учнівської молоді має проводитися комплексно, в єдності всіх його складників спільними зусиллями органів державного управління, а також освітніх закладів, сім'ї, громадських організацій та об'єднань, Збройних Сил України, інших силових структур.

Системна організація військово-патріотичного виховання молоді має бути спрямована на підготовку її до оволодіння військовими професіями, формування психологічної та фізичної готовності до служби в Збройних Силах, задоволення потреби підростаючого покоління у постійному вдосконаленні своєї підготовки до захисту Вітчизни.

Мета патріотичного виховання конкретизується через систему таких виховних завдань:

- утвердження в свідомості і почуттях особистості патріотичних цінностей, переконань і поваги до культурного та історичного минулого України;
- виховання поваги до Конституції України, Законів України, державної символіки;
- підвищення престижу військової служби, а звідси – культивування ставлення до солдата як до захисника вітчизни, героя;
- усвідомлення взаємозв'язку між індивідуальною свободою, правами людини та її патріотичною відповідальністю;
- сприяння набуттю дітьми та молоддю патріотичного досвіду на основі готовності до участі в процесах державотворення, уміння визначати форми та способи своєї участі в життєдіяльності громадянського суспільства, спілкуватися з соціальними інститутами, органами влади, спроможності дотримуватись законів та захищати права людини, готовності взяти на себе відповідальність, здатності розв'язувати конфлікти відповідно до демократичних принципів;
- формування толерантного ставлення до інших народів, культур і традицій;
- утвердження гуманістичної моральності як базової основи громадянського суспільства;
- культивування кращих рис української ментальності - працелюбності, свободи, справедливості, доброти, чесності, дбайливого ставлення до природи;
- формування мовленнєвої культури;
- спонукання зростаючої особистості до активної протидії українофобству, аморальності, сепаратизму, шовінізму, фашизму.

2. Принципи патріотичного виховання

Патріотичне виховання спирається на загальнопедагогічні принципи виховання, такі як дитиноцентризм, природовідповідність, культуровідповідність, гуманізм, врахування вікових та індивідуальних особливостей. Водночас патріотичне виховання має власні принципи, що відображають його специфіку. Серед них:

- *принцип національної спрямованості*, що передбачає формування національної самосвідомості, виховання любові до рідної землі, українського народу, шанобливого ставлення до його культури; поваги до культури всіх народів, які населяють Україну; здатності зберігати свою національну ідентичність, пишатися приналежністю до українського народу, брати участь у розбудові та захисті своєї держави;

- *принцип самоактивності й саморегуляції* забезпечує розвиток у вихованця суб'єктних характеристик; формує здатність до критичності й самокритичності, до прийняття самостійних рішень; виробляє громадянську позицію особистості, почуття відповідальності за її реалізацію в діях та вчинках;
- *принцип полікультурності* передбачає інтегрованість української культури в європейський та світовий простір, створення для цього необхідних передумов: формування в дітей та учнівської молоді відкритості, толерантного ставлення до відмінних ідей, цінностей, культури, мистецтва, вірувань інших народів; здатності диференціювати спільне і відмінне в різних культурах, спроможності сприймати українську культуру як невід'ємну складову культури загальнолюдської;
- *принцип соціальної відповідності* обумовлює потребу узгодження змісту і методів патріотичного виховання з реальною соціальною ситуацією, в якій організовується виховний процес, і має на меті виховання в дітей і молоді готовності до захисту вітчизни та ефективного розв'язання життєвих проблем;
- *принцип історичної і соціальної пам'яті* спрямований на збереження духовно-моральної і культурно-історичної спадщини українців та відтворює її у реконструйованих і осучаснених формах і методах діяльності;
- *принцип міжпоколінної наступності*, який зберігає для нащадків зразки української культури, етнокультури народів, що живуть в Україні.

3. Шляхи реалізації патріотичного виховання дітей та молоді

3.1. Удосконалення нормативно-правової бази патріотичного виховання молоді:

- підготовка нормативно-правових документів з питань національно-патріотичного виховання молоді, внесення відповідних змін до законодавства;
- розроблення державних і громадських заходів з інформаційної безпеки, спрямованих на запобігання негативним наслідкам впливу інформаційної війни;
- розроблення порядку державного фінансування заходів, спрямованих і на національно-патріотичне виховання молодих людей;
- підготовка комплексної програми військово-патріотичного виховання та нормативно-методичного забезпечення її реалізації з метою виховання здорового підростаючого покоління, готового захищати національні інтереси та територіальну цілісність України;
- вироблення науково-теоретичних і методичних засад патріотичного виховання молоді: включення проблематики патріотичного виховання молоді до дослідницьких програм та планів наукових і навчальних закладів (через світову історію можна показати, як державність поновлювали інші народи, зокрема чехи та поляки; через зарубіжну літературу показати, як ці

народи утверджували свою ідентичність; через дисципліни природничо-наукового циклу розкрити здобутки українців у науці і техніці, якими слід пишатися тощо, бо тільки цілісна і системна картина гарантуватиме осягнення мети Концепції);

- вивчення потреб молоді, зокрема шляхом проведення соціологічних досліджень;
- забезпечення активної участі сім'ї та родини в розвитку фізичного і морального здорової, патріотично налаштованої зростаючої особистості.

3.2. Діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування у сфері національно-патріотичного виховання:

- проведення заходів спрямованих на реалізацію патріотичного виховання в закладах системи освіти, культури, спорту;
- підтримка та сприяння волонтерським проектам, іншої громадської діяльності та самоорганізації українських громадян, спрямованої на заохочення молоді до благодійних соціальних, інтелектуальних та творчих ініціатив і проектів на благо України;
- створення умов для популяризації кращих здобутків національної культурної і духовної спадщини, героїчного минулого і сучасного українського народу, підтримки професійної й самодіяльної творчості;
- активне залучення до патріотичного виховання дітей та молоді учасників бойових дій на Сході України, членів сімей Героїв Небесної Сотні, бійців АТО та їхніх сімей, діячів сучасної культури, мистецтва, науки, спорту, які виявляють активну громадянську і патріотичну позицію;
- залучення молоді до участі у збереженні і підтримці єдності українського суспільства, у громадському русі задля громадянського миру і злагоди;
- сприяння спортивній і фізичній підготовці, спрямованій на утвердження здорового способу життя молодих громадян з урахуванням принципів національно-патріотичного виховання;
- налагодження співпраці з військовими формуваннями України як мотивація готовності до вибору військових професій;
- сприяння роботі клубів за місцем проживання, центрів патріотичного виховання та інших громадських організацій, які здійснюють патріотичне виховання молоді;
- активізація виховної роботи з дітьми та молоддю засобами всеукраїнської дитячої військово-патріотичної гри "Сокіл" ("Джура");
- удосконалення підготовки та перепідготовки кадрів, які займаються питаннями національного і патріотичного виховання дітей та молоді в системі освіти, культури, спорту.

3.3. Співпраця органів державної влади та органів місцевого самоврядування з громадянським суспільством:

- активне залучення до національно-патріотичного виховання дітей та молоді дитячих і молодіжних громадських організацій (об'єднань), використання їхнього досвіду, потенціалу, методів роботи у вихованні патріотів України;
- організаційна та фінансова підтримка на конкурсній основі програм, проектів громадських організацій, спрямованих на національно-патріотичне виховання дітей та молоді;
- долучення батьківської громадськості до популяризації кращого досвіду патріотичного виховання;
- посилення громадського контролю за діяльністю органів виконавчої влади стосовно національно-патріотичного виховання молоді.

3.4. Інформаційне забезпечення національно - патріотичного виховання дітей та молоді:

- організація у теле-, радіопрограмах, Інтернет-ресурсах та в друкованій пресі постійно діючих рубрик, що популяризують українську історію, боротьбу українського народу за незалежність, мову та культуру, досвід роботи з національно-патріотичного виховання різних соціальних інституцій; підтримка україномовних молодіжних засобів масової інформації;
- запобігання пропаганді в засобах масової інформації культу насильства, жорстокості і бездуховності, поширення порнографії та інших матеріалів, що суперечать загальнолюдським та національним духовним цінностям, заперечують суверенність Української держави;
- виробництво кіно - і відеофільмів, підтримка видання науково-популярної, наукової, художньої літератури національно-патріотичного спрямування;
- підготовка інформаційної та науково-популярної літератури для батьків з питань патріотичного виховання дітей та молоді у сім'ї; висвітлення в засобах масової інформації кращого досвіду родинного виховання;
- здійснення заходів щодо розширення фактографічної бази історичних подій, публікація розсекречених архівних документів, видання історичної науково-популярної літератури, довідкових матеріалів про здобутки України за роки незалежності, книг патріотичної спрямованості.

Процес патріотичного виховання дітей і молоді повинен мати випереджувальний характер, відповідати віковим і сенситивним періодам розвитку дитини та особистісним характеристикам.

Етапи впровадження національно-патріотичного виховання дітей та молоді

На *першому етапі* (2015 р.) планується :

- створення нормативно-правового підґрунтя, інформаційно-методичного забезпечення для здійснення національно-патріотичного виховання дітей та молоді;

- створення Центру патріотичного виховання у підпорядкуванні Міністерства освіти і науки України;
- створення інформаційного ресурсу, присвяченого цій тематиці;
На *другому етапі* (2016-2017 рр.) передбачається:
- розроблення програм, навчально-методичних посібників з предметів гуманітарно-соціального спрямування для дошкільних, загальноосвітніх, позашкільних та вищих освітніх закладів, спрямованих на патріотичне виховання дітей та молоді;
- підготовка та видання науково-методичних посібників і методичних рекомендацій з організації виховних заходів, роботи клубів, центрів патріотичного виховання тощо;
На *третьому етапі* (2018-2019 рр.) забезпечується :
- проведення моніторингу системи патріотичного виховання дітей та молоді за допомогою соціологічних опитувань, анкетування, психологічного тестування;
- проведення науково-методичних конференцій, створення банку передового педагогічного досвіду на інформаційному веб-ресурсі;
- аналіз здобутого, встановлення досягнень і викликів, корекція навчально-виховних впливів з урахуванням результатів моніторингу.

Очікувані результати:

У результаті впровадження системи національно-патріотичного виховання очікується:

- забезпечення у молодого покоління розвинутої патріотичної свідомості і відповідальності, почуття вірності, любові до Батьківщини, турботи про спільне благо, збереження та шанування національної пам'яті;
- зацікавленість молоді щодо служби у Збройних силах України, готовність до захисту України та виконання громадянського і конституційного обов'язку із захисту національних інтересів, цілісності, незалежності України, з метою становлення її як правової, демократичної, соціальної держави;
- збереження стабільності в суспільстві, соціальному та економічному розвитку країни, зміцнення її обороноздатності та безпеки;
- створення ефективної виховної системи національно-патріотичного виховання молоді;
- консолідація зусиль суспільних інституцій у справі виховання підростаючого покоління.

Необхідною умовою втілення Концепції в практику є широке обговорення її положень і завдань, проведення конференцій, круглих столів, семінарів, що будуть актуалізувати порушені цією Концепцією питання і завдання та спонукатимуть до розроблення конкретних заходів з їх реалізації.

Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молод. URL:
<https://mon.gov.ua/ua/npa?params=&&key=%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%86%D0%B5%D0%BF%D1%86%D1%96%D1%8F%20%D0%BD%D0%B0%D1%86>

Національна програма виховання дітей та учнівської молоді в Україні (Витяг)

5. Виховний потенціал навчального процесу

Умовою повноцінного становлення особистості виступає доцільно організований навчальний процес. Виховання і навчання є двома взаємопов'язаними сторонами єдиного педагогічного процесу, які доповнюють одна одну. Виховання як діяльність спрямоване, передусім, на формування мотиваційно-ціннісної сфери особистості, має узгоджуватися з навчанням як процесом збагачення пізнавальних можливостей особистості. Єдність виховання і навчання обумовлена спрямованістю обох процесів на формування соціальної зрілості особистості, реалізацію її творчих здібностей.

Освітній процес організовується таким чином, щоб питома вага навчальної інформації про навколишній світ гармонійно поєднувалася з інформацією, пов'язаною з особистісним становленням, з процесом удосконалення моральної свідомості й поведінки дітей та учнівської молоді.

Доцільно організоване за змістом і формою навчання містить у собі потужний виховний потенціал: вводить особистість у світ світоглядних ідей, формує соціальні настанови та ціннісні орієнтації, розвиває гуманістичну спрямованість особистості, її духовні та матеріальні потреби: ознайомлює зі зразками моральної поведінки, з формами спільної діяльності та спілкування особистості з колективом.

Доцільно організований і гуманістично спрямований виховний процес сприяє реалізації навчальних завдань – формуванню цілісної картини світу, збагаченню морального досвіду дитини, уявлень про зв'язок навколишнього світу і внутрішнього життя особистості.

Центральним механізмом формування конструктивної та гуманістично спрямованої педагогічної взаємодії виступає особистісне спілкування вихователя з вихованцем. Воно спрямовується на організацію продуктивної спільної діяльності, зближення ціннісно-сміслових позицій учасників діалогу.

Моральний розвиток особистості в процесі навчання, насамперед, пов'язується з оптимальним використанням навчального змісту. При цьому зміст навчальних курсів виступає як проекція духовної культури, а не як розчленовані на гуманітарний і природничо-науковий цикли предметів з виявленням міри морально розвивальних можливостей кожного.

Ідею навчального змісту як засобу морального розвитку учнів доцільно реалізовувати через створення особистісної форми у контексті організації навчальної діяльності розвиненої особистості.

За особистісної форми навчального предмета він подається як історія розвитку інтелектуальних і особистісних надбань творців певних культурних цінностей. При цьому певні ідеї, закономірності, поняття пропонуються не у формально-абстрактному вигляді, а через життя особистостей – творців цих культурних здобутків. Учень, вступаючи у спілкування з конкретною

історичною постаттю, за відповідного педагогічного керівництва оволодіває разом із науковими знаннями та вміннями системою морально-духовних цінностей.

Педагог як розвинена особистість, постійно здійснюючи виховуючий діалог засобами морально збагаченого знання, культивує міжособистісну навчальну взаємодію з учнями, ставиться до них справедливо, поважає особистість кожного, незалежно від навчальних невдач чи вчинкових прорахунків; виявляє почуття любові до них, поступово виховує відповідне емоційне переживання щодо тієї чи іншої особи. У процесі особистісно-комунікативної взаємодії вихователь і вихованець спільно вирішують моральні завдання, мета яких – свідоме прийняття зростаючою особистістю певних морально-духовних цінностей, її самовдосконалення.

Високим виховним потенціалом володіє колектив однолітків. Унікальні виховні можливості такого колективу виявляються у блокуванні агресивних проявів вихованців, в емоційному захисті особистості, у створенні вихованцю простору для самореалізації, у сприянні особистісній ідентичності, у презентації себе іншим. Педагог, враховуючи цей фактор, інтенсивно впроваджує різні варіанти спільної навчальної діяльності однолітків: від постановки спільних завдань і знаходження способів їх вирішення - до взаємодопомоги у закріпленні способів дій, взаємоконтролю і самооцінки.

Дієвим засобом виховання особистості в навчальному процесі виступає цілеспрямоване створення ситуацій, за яких в учнів виникає стійка орієнтація на продуктивні діяльнісні чи поведінкові взаємини. Вони виникають за умови глибокого і різнобічного пізнання учнем однолітка як особистості з усією різноманітністю й індивідуальністю його схильностей, очікувань, почуттів та інтересів. Пізнання цих складових внутрішнього світу дитини відбувається у контексті її навчальної діяльності. Систематичне вправління учнів у такому підході до пізнання й оцінювання один одного та в особистісній взаємодопомозі призводить до виникнення у них спрямованості на іншу людину як значущу особистість.

Діяльність учасників навчального процесу, що так організований, спрямовується на забезпечення сприятливих умов різнобічного та гармонійного розвитку особистості, її соціально-педагогічної підтримки, зміцнення фізичного й психологічного здоров'я, реалізації творчого потенціалу, формування ціннісного ставлення до світу та до самої себе.

6. Зміст виховання

Сучасний зміст виховання в Україні складає науково обґрунтована система загальнокультурних і національних цінностей та відповідна сукупність соціально значущих якостей особистості, що характеризують її ставлення до суспільства і держави, інших людей, самої себе, праці, природи, мистецтва. Система цінностей і якостей особистості розвивається і виявляється через її власні ставлення. Цей процес передбачає поєднання інтересів особистості – вільного саморозвитку і збереження своєї індивідуальності; суспільства – саморозвиток особистості має здійснюватися на моральній основі; держави,

нації – діти мають зростати національно свідомими громадянами, патріотами, здатними забезпечити країні гідне місце у цивілізованому світі.

Ціннісне ставлення особистості до суспільства і держави виявляється у таких якостях, як патріотизм, національна самосвідомість, правосвідомість, політична культура та культура міжетнічних стосунків.

Патріотизм є проявом особистістю любові до свого народу, поваги до українських традицій, відчуття своєї належності до України, усвідомлення спільності власної долі з долею Батьківщини, досконале володіння українською мовою.

Національна самосвідомість охоплює особисту ідентифікацію зі своєю нацією, віру в її духовні сили та майбутнє; волю до праці на користь народу; вміння осмислювати моральні та культурні цінності, історію, звичаї, обряди, символіку; систему вчинків, які мотивуються любов'ю, вірою, волею, осмисленням відповідальності перед своєю нацією.

Розвинена правосвідомість виявляється в усвідомленні особистістю своїх прав, свобод, обов'язків, свідомому ставленні до законів та державної влади.

Політична культура охоплює формування політичної компетентності, лояльного й водночас вимогливого ставлення громадян до держави, її установ, органів влади; здатність брати активну участь у політичному житті України.

Культура міжетнічних відносин передбачає наявність у дітей та учнівської молоді полікультурної компетентності, поваги до прав людини; інтересу до представників інших народів; толерантне ставлення до їх цінностей, традицій, мови, вірувань; вміння йти на компроміси з різними етнічними та релігійними групами заради соціального миру.

Реалізація мети і завдань виховання ціннісного ставлення до суспільства й держави передбачає орієнтацію на особистість як прогресивну систему ціннісних стосунків.

У дошкільному та молодшому шкільному віці важливо формувати здатність дитини пізнавати себе як члена сім'ї, родини, дитячого угруповання; як учня, жителя міста чи села; виховувати у неї любов до рідного дому, школи, вулиці, своєї країни, її природи, рідного слова, побуту, традицій.

У підлітковому віці виховується духовно осмислений, рефлексивний патріотизм, який поєднує любов до свого народу, нації, Батьківщини з почуттям поваги до інших народів, своїх і чужих прав та свобод.

У старшому шкільному віці пріоритетними рисами ціннісного ставлення до Батьківщини є відповідальність і дієвість. Старшокласники не лише ідентифікують себе з українським народом, а й прагнуть жити в Україні, пов'язати з нею свою долю, служити Вітчизні на шляху її становлення як суверенної і незалежної, демократичної, правової і соціальної держави; працювати на її благо, захищати її; поважати Конституцію України і виконувати норми Законів; дбайливо ставитися до етно-етичної культури народу України; володіти рідною та державною мовою; визнавати пріоритети прав людини, поважати свободу, демократію, справедливість.

Ціннісне ставлення до людей виявляється в моральній активності особистості, прояві чуйності, чесності, правдивості, працелюбності,

справедливості, гідності, милосердя, толерантності, совісті, миролюбності, доброзичливості, готовності допомогти іншим, обов'язковості, добросовісності, ввічливості, делікатності, тактовності; вмінні працювати з іншими; здатності прощати і просити пробачення, протистояти проявам несправедливості, жорстокості. Показником моральної вихованості особистості виступає єдність моральної свідомості та поведінки, єдність слова і діла, наявність активної за формою та моральної за змістом життєвої позиції.

Характер ставлення особистості до соціального довкілля змінюється з віком. У старшому дошкільному та молодшому шкільному віці дитина оволодіває елементарним умінням та навичками підтримки, збереження міжособистісної злагоди, запобігання і мирного розв'язування конфліктів; здатністю брати до уваги думку товаришів і опонентів; орієнтацією на дорослого як носія суспільних еталонів та морального арбітра.

У підлітковому віці зростає цінність дружби з однолітками, відбуваються емансипація від безпосереднього впливу дорослих, розширюється сфера соціального спілкування, засвоюються соціальні цінності, формуються соціальні мотиви поведінки, виникає критичне ставлення як регулятор поведінки.

В юнацькому віці збільшується кількість виконуваних старшокласником соціальних ролей, зростають вимоги до відповідальності за дії та вчинки, формуються мотиви самовизначення, вдосконалюється вміння керуватися свідомо поставленою метою, зростає роль самостійних форм діяльності; формуються ціннісні орієнтації на суспільну активність.

Ціннісне ставлення до себе виступає важливою умовою сформованості у дітей та учнівської молоді активної життєвої позиції і передбачає сформованість у зростаючої особистості, вміння цінувати себе як носія фізичних, духовно-душевних та соціальних сил.

Ціннісне ставлення до свого фізичного «Я» характеризує вміння особистості позитивно оцінювати свою зовнішність, тілобудову, поставу, розвиток рухових здібностей, фізичну витривалість, високу працездатність, функціональну спроможність, швидке відновлення сил після фізичного навантаження, статеву належність, гігієнічні навички, корисні звички, стан свого здоров'я, турботу про безпеку власної життєдіяльності, здоровий спосіб життя, активний відпочинок, вольові риси особистості.

Процес формування ціннісного ставлення до власного здоров'я та здорового способу життя передбачає врахування вікових особливостей вихованців. Основним завданням виховання дошкільників та молодших учнів є формування у них уявлень про здоров'я, здоровий спосіб життя, руховий режим, корисні звички, особисту гігієну, правильну поставу, загартування, регулярні заняття фізичними вправами, фізичні навантаження, розвиток фізичних якостей.

Основними завданнями виховання учнів середнього шкільного віку є формування свідомого ставлення до власного здоров'я та здорового способу життя, розвиток зібраності, фізичної готовності до навчання, володіння рухами,

задоволення особистою фізичною підготовленістю, вміння цікаво проводити вільний час; формування високої рухової активності, позитивних звичок.

Основним завданням фізичного виховання учнів старшого шкільного віку є формування умінь і навичок зміцнення власного здоров'я, вміння вести здоровий спосіб життя, розвивати свої фізичні якості, запобігати шкідливим звичкам, дотримуватися оптимального рухового режиму, повноцінно відпочивати, самостійно займатися фізичними вправами.

Ціннісне ставлення до свого психічного «Я» передбачає виховання в дітей та учнівської молоді культури пізнання власного внутрішнього світу – думок, переживань, станів, намірів, прагнень, цілей, життєвих перспектив, ідеалів, цінностей, ставлень. Важливо навчити зростаючу особистість приймати себе такою, якою вона є, орієнтуватися у своїх позитивних і негативних якостях, сприяти формуванню у неї реалістичної Я-концепції, готовності та здатності до самовдосконалення, конструктивної самокритичності. У дошкільному та молодшому шкільному віці основним завданням є виховання у дітей інтересу до свого внутрішнього життя, здатності концентрувати на ньому свою увагу; у підлітковому віці в учнів виховується вміння спостерігати за собою, аналізувати перебіг своїх думок і переживань, зіставляти з ними свої вчинки; у старшому шкільному віці актуалізується виховання самоповаги, звички адекватно оцінювати власні стани, настрої, мрії, плани, стратегії, вміння регулювати їх.

Виховуючи зростаючу особистість, педагог бере до уваги, що її ціннісне ставлення до свого соціального «Я» виявляється у здатності орієнтуватися у нових умовах життя, пристосовуватися і конструктивно на них впливати; у визначенні свого статусу в соціальній групі, налагодженні спільної праці з дорослими та однолітками, вмінні запобігати конфліктам, виходити з них, справедливому й толерантному спілкуванні.

Характер ціннісного ставлення особистості до свого соціального «Я» суттєво змінюється з віком. У дошкільному віці актуальними завданнями соціального розвитку є гармонізація процесів адаптації та первинної соціалізації, формування комунікативних навичок, виховання елементарних форм відповідальної поведінки особистості. Організуючи процес виховання, педагог враховує, що у молодшому шкільному віці розвивається рефлексія, формується вміння оцінювати себе як предмет змін. У підлітковому віці інтенсивно розвивається прагнення до самоствердження, з'являється хворобливе переживання неспіху, зростає роль самооцінки в регуляції поведінки. В юнацькому віці актуалізується потреба у самовизначенні (у тому числі й професійному), оцінці своїх здібностей і можливостей; виникає свідоме ставлення до визначення сенсу життя та свого місця у ньому. У процесі виховання педагог бере до уваги вікові особливості соціального розвитку особистості.

Ціннісне ставлення до природи формується у процесі екологічного виховання і виявляється у таких ознаках: усвідомлення цінності природи в житті людини, самоцінності природи; почуття особистої причетності до збереження природних багатств, відповідальності за них; здатність особистості

гармонійно співіснувати з природою, поводитися компетентно, екологічно безпечно; критична оцінка споживацько-утилітарного ставлення до природи, яке призводить до порушення природної рівноваги, загострення екологічної кризи; вміння протистояти проявам такого ставлення доступними способами; активна участь у практичних природоохоронних заходах; здійснення природоохоронної діяльності з власної ініціативи; посилене екологічне просвітництво. Ціннісне ставлення до природи і сформована на його основі екологічна культура є обов'язковою умовою сталого розвитку суспільства, узгодження економічних, екологічних і соціальних чинників розвитку.

У виховному процесі треба врахувати, що ставлення вихованців до природи має специфічні вікові особливості.

Для дошкільного віку характерне прагматичне ставлення до природи, обумовлене бажанням привласнити об'єкти природи, які водночас сприймаються як суб'єкти, наділені власним внутрішнім світом. Учням початкової школи властиве непрагматичне ставлення до природи. Природні об'єкти сприймаються ними як «значущі інші», вони прагнуть до спілкування з ними. Ставлення до природи учнів основної школи характеризується суперечливістю. У молодшому і середньому підлітковому віці природа розглядається як об'єкт охорони, а не користі; ступінь психологічної близькості з об'єктами природи вищий, ніж з усіма «значущими іншими». У старшому підлітковому віці з'являється установка користі, однак прагматичні установки нерідко поєднуються з природоохоронними мотивами. Старшокласникам властиве сприйняття природи як об'єкта; ставлення до неї обумовлене більше естетичними мотивами, ніж настановами користі. У цьому віці остаточно складається структура ставлення до природи, властива дорослим. Під впливом виховання у старшокласників природа займає вищі позиції в ієрархії цінностей, ніж у дорослих.

Важливою складовою змісту виховання особистості є розвиток ціннісного ставлення до праці, яке передбачає усвідомлення дітьми та учнівською молоддю соціальної значущості праці, розвинену потребу в трудовій активності, ініціативність, схильність до підприємництва; розуміння економічних законів і проблем суспільства, шляхів їх розв'язання, готовність до творчої діяльності, конкурентоспроможності й самореалізації в умовах ринкових син, сформованість працелюбності й мобільності як базових якостей особистості. Трудове виховання є системою виховних впливів, мета яких полягає у морально-психологічній підготовці учнів до майбутньої професійної діяльності. Високий рівень її розвитку передбачає оволодіння особистістю загальними основами наукової організації праці, умінням визначати мету, розробляти реальний план її досягнення, організувати своє робоче місце, раціонально розподіляти сили і засоби з метою досягнення бажаного результату з мінімальними затратами, аналізувати процес і результат власних трудових зусиль, вносити необхідні корективи.

Завданнями трудового виховання дошкільника є формування елементарних форм визначення мети, вміння планувати свої дії, долати труднощі на шляху до мети, діяти самостійно та цілеспрямовано, радіти

результатам індивідуальної та спільної з іншими діяльності, виявляти працелюбність як базову якість особистості. До основних виховних завдань початкової школи належать: формування в учнів уявлення про важливість праці для суспільства і для них самих, ознайомлення з різними видами праці, світом професій та якостями особистості, необхідними сучасному працівнику; культивування ставлення до навчання як до серйозної праці, що потребує значних зусиль; оволодіння основами самообслуговування, ручної та художньої праці, навичками роботи на пришкольній ділянці, з благоустроєм класної кімнати, школи, вулиці тощо. Трудове виховання учнів основної школи спрямовується на розвиток свідомого ставлення до праці, ознайомлення з працею людини у різних галузях економіки; формування вміння працювати у колективі, становлення професійних інтересів, формування реального образу «Я». Одним із результатів трудового виховання і професійної орієнтації на цьому етапі є вибір учнем напряму майбутньої трудової діяльності та профілю навчання у старшій школі. У підлітковому віці формується свідоме ставлення до власних інтересів, здібностей, суспільних цінностей, пов'язаних із вибором професії та свого місця у суспільстві; виховується ставлення до майбутньої професійної діяльності як засобу апробації власних сил, розкриття своїх можливостей, самореалізації, формування адекватного образу «Я». Систематизуються знання щодо сучасних професій та потреб суспільства. Головними завданнями навчально-виховної роботи із старшокласниками є формування у них здатності до усвідомленого вибору майбутньої професії, розвиток загальнотрудова і професійно важливих якостей особистості.

Специфічними формами трудового виховання є взаємодія загальноосвітніх і вищих навчальних закладів, спрямована на підготовку випускників шкіл до набуття професій, які вимагають вищої освіти; залучення до педагогічно доцільної та суспільно корисної продуктивної праці (участь у трудових об'єднаннях, шкільних малих підприємствах та кооперативах, самообслуговуванні тощо).

Ціннісне ставлення до мистецтва формується у процесі естетичного виховання і виявляється у відповідній ерудиції, широкому спектрі естетичних почуттів, діях і вчинках, пов'язаних із мистецтвом. Особистість, якій властиве таке ставлення, володіє системою елементарних мистецьких знань, адекватно сприймає художні твори, здатна збагнути і виявити власне ставлення до мистецтва, прагне та вміє здійснювати творчу діяльність у мистецькій сфері.

Естетичне виховання спрямовується на розвиток у зростаючої особистості здатності збагнути та виразити власне ставлення до мистецтва. Важливим є сприймання довкілля як естетичної цінності; ерудиція у галузі мистецтва (володіння системою елементарних мистецьких знань, понять, термінів, адекватне сприйняття художніх творів, творча діяльність у мистецькій сфері), власний погляд на світ, здатність радіти – як ознаки духовної зрілості.

Використовуючи мистецтво як основний чинник естетичного виховання, педагог враховує вікові особливості дітей: інтерес дошкільників до різних видів мистецтва, вміння передавати свої життєві враження художніми образами, диференціювати твори за їхнім характером; відкритість учнів початкової школи

до сприймання художніх творів, їхню емоційну мобільність та готовність з насолодою виконувати творчі завдання; концентрацію підлітків на пізнанні свого внутрішнього світу, а отже, використанні мистецтва як засобу духовного становлення, що проходить шлях від почуттєвого сприймання до осмислених естетичних дій; усвідомлення старшокласниками того факту, що мистецтво безпосередньо пов'язано з життям народу, з його культурою.

7. Технологія виховного процесу

Виховання є цілеспрямованим процесом, зміст та організація якого визначаються метою як очікуваним ідеальним результатом.

Діяльність педагога, спрямована на виховання зростаючої особистості - процедура технологічна, обумовлена необхідністю досягнення актуальних для певних життєвих обставин та особливостей вихованця цілей.

Мета виховання поетапно конкретизується, виділяються проміжні виховні цілі, проєктуються дії педагога й вихованців як суб'єктів життєдіяльності.

Технологія виховного процесу фіксує доцільні кроки учасників освітнього процесу, підпорядковується виховній меті. Технологічний підхід уможлиблює процес активізації, інтенсифікації, оптимізації виховної діяльності за умов збереження унікальності внутрішнього світу та індивідуального досвіду вихованців.

Технологія виховного процесу є послідовним розгортанням педагогічної діяльності та спілкування, спрямованих на досягнення конкретної виховної мети у педагогічній системі та її підструктурах. Спроба вихователя прищепити вихованцеві моральні норми, минаючи власну діяльність вихованця з оволодіння ними, підриває основи морального виховання особистості, а залучення дітей до самодіяльності перетворює їх на суб'єктів виховної діяльності. Педагог створює умови, за яких моральна цінність продукує рефлексивний процес, надає цінності високої значущості, особистісного смислу через емоційні переживання, емпатію.

Складовими виховних технологій є форми організації (індивідуальні, групові, колективні), методи як способи впливу на дітей та учнівську молодь, прийоми та засоби виховання. Виховні технології ґрунтуються не на механізмах зовнішнього підкріплення (заохочення, покарання тощо), а на рефлексивно-вольових механізмах (співпереживання, позитивне емоційне оцінювання), які апелюють, насамперед, до самосвідомості та творчого ставлення вихованців до суспільних норм і цінностей.

Сфера виховання є відкритою до пошуку альтернативних (або того, що вже стало традиційним) способів виховання. Вони асоціюються з новими моделями виховних систем шкіл, тими підходами до розв'язання виховних проблем, які вважаються інноваційними, прогресивними. Використання виховної технології є завжди вибором стратегії, принципів, системостворювальних чинників взаємодії вихователя і вихованців, а також вибором тактики та стилю виховної роботи з ними. Високий суб'єктивний компонент виховних технологій, пріоритет унікальності кожної особистості вимагає відповідального ставлення до технологізації виховного процесу, високого професіоналізму педагога.

До найбільш ефективних належать інтерактивні технології, з допомогою яких педагог у ході спілкування з вихованцем інтерпретує життєві події, впливає на конструювання ним своїх особистісних дій, сприяє активізації діяльності вихованця, вправляє його у самоконтролі та саморегуляції. У навчально-виховному процесі все ширше використовуються активні форми і методи роботи: тренінги, рольові ігри, мозкові штурми, диспути, дебати, аналіз ситуацій, різноманітні вправи тощо.

Використання інтерактивних технологій створює соціально-педагогічні умови, сприятливі для позитивних змін у знаннях, навичках і вчинках вихованців, їхньому ставленні до соціальних явищ, здоровому способі життя, правовому захисті; для активізації просвітницької роботи, запобігання негативним явищам у молодіжному середовищі через надання повноважень неповнолітнім, виявлення серед них позитивних лідерів, спонукання осіб з «груп ризику» до переорієнтації лідерських якостей з негативних на позитивні, підвищення їх соціальної компетентності у питаннях попередження та подолання негативних явищ, формування відповідальної поведінки. Ефективним є застосування інтерактивних технологій для профілактики наркоманії, ВІЛ/СНІДу та хвороб, що передаються статевим шляхом.

Впровадження інтерактивних технологій здійснюється за такими напрямками:

- у процесі викладання предметів гуманітарного та природничого циклів;
- у процесі позакласної, позашкільної виховної діяльності, у роботі з батьками;
- через загальноосвітні, позашкільні навчальні заклади, соціальні служби, спеціальні заклади;
- через взаємодію з дитячими і молодіжними громадськими організаціями;
- через діяльність органів учнівського самоврядування;
- через законодавчу політику у галузі освіти, охорони здоров'я, соціальної діяльності щодо виховної роботи з учнівською молоддю.

8. Виховання у різних соціальних інститутах

8.1. Родинно-сімейне виховання

Сім'я є основним соціальним інститутом, відповідальним за виховання зростаючої особистості. Особливість виховних впливів сім'ї полягає в емоційному характері взаємин її членів між собою та з дитиною, в переважанні інтимного спілкування над діловим, у тривалості життєвих зв'язків дитини з батьками. Сім'я покликана створити сприятливі умови для розвитку емоційного життя дитини, становлення в неї почуття самоцінності, впевненості у собі, компетентності у різних сферах життєдіяльності.

Виховання в сім'ї здійснюється завдяки застосуванню специфічних форм і методів впливу і спрямовується на особистісний розвиток дитини, її соціалізацію. У родині як першому мікросоціальному середовищі визначаються соціальний статус дитини, її права й обов'язки, виникає прихильність до рідних, закладається підґрунтя для становлення її світогляду і переконань, ціннісних

орієнтацій, морально-етичних ідеалів, естетичного смаку, уподобань, соціальної поведінки, трудових навичок.

Усталеними цінностями сімейного життя є: гуманне ставлення до людей (добродушність, доброзичливість, піклування про молодших і старших членів сім'ї, бажання надавати допомогу слабим і хворим), працелюбність, поважне ставлення до праці людей та її результатів, демократичність син, гармонійність стосунків представників різних поколінь.

Важливим аспектом родинно-сімейного виховання є формування пошани до предків, дотримання народних звичаїв, збереження і збагачення традицій, посилення національно-ціннісних орієнтирів: національна свідомість та самосвідомість, любов до рідної землі, народу, відданість Україні; толерантне ставлення до всіх народів, що проживають в Україні; виховання мовної культури.

Сім'я виховує дітей і учнівську молодь на релігійних цінностях, які є універсальними моральними орієнтирами, невід'ємною частиною культури української сім'ї; тими гуманістичними засадами, значення і сутність яких розкриваються завдяки виховному впливу батьків на духовний світ дитини через її почуттєво-емоційну сферу.

Виховання громадянина у сім'ї здійснюється специфічними для родини формами і методами, в яких поєднується особистісний приклад батьків, усвідомлення і розуміння дітьми приналежності до рідної землі, держави, сім'ї, роду; дотримання традицій і звичаїв, відповідальності за долю своєї країни, її збереження, розвиток, примноження добробуту. Виховання громадянина в сім'ї досягається розвитком патріотичних почуттів, знаннями Конституції України, Законів України, бажанням бути корисним своїй Батьківщині.

Устроєм свого життя сім'я запобігає негативному ставленню дітей до праці, проявам безвідповідальності і безгосподарності, порушенню трудової дисципліни, утриманству і лінощам, крадіжкам, не вивченню суспільної і приватної власності, варварському, нецивілізованому ставленню до природних багатств. Сім'я забезпечує дітям повноцінний фізичний розвиток, міцне здоров'я, фізичну досконалість, привчає їх до свідомого ставлення і зміцнення свого здоров'я як необхідної умови підготовки до суспільної корисної праці, захисту Батьківщини.

Родина властивими їй засобами формує у дітей розуміння та особистісне ставлення до сенсу і мети життя, виховує толерантне ставлення до інших культур і традицій; розвиває моральні якості, спонукає дітей до самовдосконалення; залучає синів і доньок до мистецтва та світової культури; формує моральну свідомість через включення у педагогічно доцільне родинне спілкування, у життя, наповнене добродійними справами; виховує у дітей готовність до творчої праці в умовах ринкових син; формує дбайливе ставлення до суспільної і приватної власності, природних багатств, прагнення примножити їх власною працею.

Вплив сім'ї на виховання особистості залежить від вікових особливостей дитини. У молодшому шкільному віці батьки спрямовують свої зусилля на формування здатності дитини до емпатії, засвоєння нею морально-етичних

правил поведінки, виховання базових якостей особистості, найпростіших форм соціальної компетентності. Важливу роль відіграють батьки у статевому та тендерному вихованні дітей підліткового віку, формуванні у дівчат цнотливості, дівочої гідності, уміння володіти своїми почуттями; у хлопців – чоловічої гордості, мужності, великодушності, поваги до жінок, готовності оберігати дівочу честь і гідність. У юнацькому віці особливу увагу батьки приділяють проблемі самовизначення особистості, розвитку її професійних інтересів, свідомому ставленню до життєвих виборів, активній за формою та моральній за змістом громадянській позиції.

Повноцінне виховання особистості у сім'ї потребує розв'язання державою ряду завдань:

- визначення пріоритету інтересів сім'ї як найважливішої складової демократичного суспільства, гаранту його стабільності та прогресу;
- створення сприятливих умов для зміцнення сім'ї, охорони прав матері та батька;
- матеріальне та моральне заохочення й підтримка материнства і батьківства;
- підтримка молодого сім'ї, забезпечення їй достатнього життєвого рівня;
- охорона дитинства; дотримання положень, заявлених Конвенцією ООН про права дитини.

8.2. Виховання у дошкільних навчальних закладах

Дошкільний вік є періодом первинного становлення особистості, зародження дитячого світогляду, виникнення етичних новоутворень, формування довільної поведінки та моральних якостей, появи особистісної свідомості, розвитку елементарних знань, життєвих навичок.

Життя дошкільника характеризується власною свободою, відсутністю серйозного кола обов'язків, любовним й турботливим ставленням до нього оточуючих. У цей період переважають емоційно насичені види діяльності, які сприяють розвитку творчої уяви, вільному вияву ставлення до навколишнього світу, до самого себе. Взаємини з дорослими й однолітками будуються, як правило, на інтимно-особистих контактах. Знання, дії, здібності мають загальний, неспеціалізований характер. Розвиваються образні форми пізнання навколишнього світу, засвоюються суспільно вироблені сенсорні еталони, наочні моделі, формуються моральні почуття – прихильність, співпереживання, співчуття, чуйність.

Модернізація змісту і форм виховного процесу в системі дошкільної освіти потребує вирішення таких завдань:

- широка пропаганда педагогічно доцільних ігор, іграшок як найважливішого засобу виховання дітей дошкільного віку;
- розвиток системи виховання дітей дошкільного і молодшого шкільного віку; збереження специфіки змісту, форм і методів їх виховання;
- розробка і реалізація комплексних програм надання консультативно-діагностичної, методичної, корекційно-педагогічної допомоги сім'ям з питань виховання дошкільників;

- створення при дошкільних навчальних закладах постійно діючих «шкіл молодих батьків», які сприяють формуванню їх педагогічної компетентності у вихованні дітей в сім'ї;
- інформаційне забезпечення розвитку системи виховання у дошкільних навчальних закладах України.

8.3. Виховання у загальноосвітніх навчальних закладах

Шкільні роки є періодом становлення інтелектуальної та особистісної зрілості дитини, набуття нею соціального досвіду, життєвої компетентності. Центральною ланкою реалізації цих завдань, фундаментальною соціокультурною базою виховання і розвитку особистості виступають загальноосвітні навчальні заклади.

Оптимізація виховного процесу в загальноосвітніх навчальних закладах усіх типів і форм власності передбачає:

- гармонійне поєднання національного і полікультурного виховання, формування культури міжнаціональних син;
- збалансованість інтелектуального з фізичним, психічним, соціальним, естетичним розвитком;
- збагачення морального досвіду учнів, розвиток потреби у морально-духовному самовдосконаленні;
- формування в учнівській молоді життєвої компетентності, системи смисложиттєвих координат, уміння створювати і реалізовувати власні життєві проекти;
- виховання особистості у колективі, формування умінь налагоджувати взаємодію, співпрацю, вміння гармонійно виходити з конфліктів;
- використання можливостей дитячих громадських організацій, об'єднань, учнівського самоврядування у вихованні активної соціальної позиції учнів, розвитку їх уміння брати на себе відповідальність за прийняті рішення;
- удосконалення трудового виховання, сприяння професійному самовизначенню учнів, формування готовності до праці у ринкових умовах;
- впровадження здоров'я зберігаючих технологій, виховання в учнів орієнтації на здоровий спосіб життя;
- створення ситуацій успіху, забезпечення взаємозв'язку процесів виховання і самовиховання, розвитку і саморозвитку;
- гармонійний розвиток особистості у різноманітних видах позакласної діяльності;
- гуманізація системи оцінювання життєвих досягнень учнів, визнання їх здатності до самореалізації, самоосвіти, прийняття самостійних рішень;
- здійснення випереджувального науково-методичного супроводу проектування і впровадження сучасних виховних систем у педагогічну практику.

У сучасних умовах особливої уваги освітян потребує організація навчально-виховного процесу у закладах інтернатного типу, основне призначення яких – соціально-педагогічний захист учнівської молоді з малозабезпечених та дисфункційних родин; створення умов для розвитку їхніх

здібностей і талантів; компенсація вад, які пов'язані з повною або частковою відсутністю сімейного виховання; попередження бездоглядності і безпритульності; формування соціальної компетентності особистості, виховання у неї громадянської позиції, розвиток потреби у безперервній освіті; забезпечення рівних можливостей в оволодінні знаннями; розвиток творчих здібностей засобами літературної, музичної, образотворчої, технічної, громадської діяльності, гри, спорту; корекція девіантної поведінки, попередження правопорушень неповнолітніх, їх правовий захист.

Трансформація закладів інтернатного типу, наближення умов виховання і навчання в них до родинних – важливе завдання сьогодення. Потребує державної підтримки досвід функціонування нових форм суспільного виховання – напівінтернатів, дитячих будинків сімейного типу, дитячих будинків змішаного типу, шкіл-клубів. Умовами оптимізації виховного процесу в закладах інтернатного типу є:

- розширення повноважень дитячого колективу, надання йому більшої самостійності, вдосконалення учнівського самоврядування;
- створення різновікових об'єднань учнів у позаурочній діяльності;
- переорієнтація загальноосвітніх шкіл-інтернатів на спеціалізовану, поглиблену підготовку з технічного, гуманітарного, художньо-естетичного та інших напрямів; відкриття профільних класів для обдарованих дітей;
- впровадження системи комплексної соціально-педагогічної реабілітації вихованців загальноосвітніх інтернатних закладів для відновлення порушених зв'язків з соціальним середовищем;
- розробка і впровадження системи соціального і психолого-педагогічного супроводу випускників закладів інтернатного типу як засобу їх успішної соціалізації та інтеграції у соціум.

8.4. Виховання у позашкільних навчальних закладах

Суттєву роль у вихованні відіграють позашкільні навчальні заклади, де задовольняються інтереси, індивідуальні запити дітей та учнівської молоді у сфері культури, мистецтва, наукових знань, техніки, природи, виробництва, життєвої практики; створюються сприятливі умови для розвитку творчої особистості.

Навчально-виховний процес у позашкільних навчальних закладах забезпечує:

- вільний розвиток особистості, розширення ступенів її самостійності;
- умови для здобуття знань, формування умінь і навичок відповідно до соціокультурних і освітніх потреб дітей, учнівської молоді;
- задоволення потреб у творчій самореалізації, професійному самовизначенні;
- формування ціннісного ставлення до суспільства і держави, людей, до себе, природи, мистецтва, праці;
- соціальний захист, організацію змістовного дозвілля відповідно до здібностей, обдаровань та стану здоров'я вихованців;

- розв'язання проблеми соціальної адаптації дітей і учнівської молоді до нових умов життя; становлення їх соціального досвіду.

У навчально-виховному процесі позашкільних навчальних закладів органічно поєднуються різні форми освітньої діяльності з організацією змістовного дозвілля вихованців. Це сприяє розв'язанню проблеми їх зайнятості у вільний від навчання час, створює підґрунтя для загальнонаукового та загальнокультурного розвитку, допрофесійної підготовки. Важливим аспектом виховної роботи позашкільних навчальних закладів є розвиток у дітей, учнівської молоді здатності вирішувати творчі завдання, вносити елементи новизни у процес і результати своєї діяльності. У сучасних умовах особливого значення набуває виховання у зростаючій особистості морально-трудовак якостей, необхідних для життя і праці в ринкових умовах.

У системі позашкільних навчальних закладів виховання здійснюється за художньо-естетичним, туристсько-краєзнавчим, еколого-натуралістичним, науково-технічним, дослідницько-експериментальним, фізкультурно-спортивним, військово-патріотичним, бібліотечно-бібліографічним, соціально-реабілітаційним, оздоровчим, гуманітарним напрямками. Вихованцями є діти різних вікових груп – від дошкільників до старшокласників.

Виховна діяльність з дітьми дошкільного та молодшого шкільного віку здійснюється у гуртках та секціях загально розвиваючого характеру; спрямовується на виявлення здібностей, обдаровань, розвиток інтересів вихованців і має пропедевтичний характер. Пріоритетними є ігрові форми та методи виховної роботи.

Для учнів підліткового віку створюються диференційовані (за окремими галузями науки, техніки, мистецтва) гуртки та секції, які задовольняють освітні потреби, розвивають пізнавальні інтереси. У процесі творчої діяльності вихованці свідомо досягають поставленої мети, долають труднощі на шляху до неї. У них розвиваються морально-етичні, трудові, художньо-естетичні якості, виявляється інтерес до пошукової діяльності та вибору майбутньої професії.

Виховання учнів старшого шкільного віку базується на їхніх уподобаннях, творчих здібностях, інтересах до експериментальної, науково-дослідницької діяльності і пов'язується з вибором майбутньої професії.

8.5. Виховання у професійно-технічних навчальних закладах

Професійно-технічна освіта забезпечує реалізацію потреб молоді в оволодінні робітничими і обслуговуючими професіями, спеціальностями, кваліфікацією відповідно до інтересів, здібностей, нахилів, стану здоров'я кожної молодої людини; виховує молодих громадян нової формації, які володіють професією, є конкурентоспроможними на ринку праці, оволоділи знаннями, вміннями, ціннісними орієнтаціями, необхідними для відповідальної і компетентної участі в житті країни.

Складовою цілісного освітнього процесу у цих закладах є професійне виховання, яке є основою формування і розвитку професійної культури учнів, їхньої підготовки до активної трудової діяльності та суспільного життя. З огляду на прагнення України інтегруватися у європейський ринок праці метою

професійного виховання є формування особистості фахівця, розвиток його професійних якостей, потреби в продуктивній праці, поваги до людей праці, професійної етики, комунікативності, мобільності, здатності працювати «в команді»; особистої ерудиції, здорової амбітності, професійної компетентності, культури праці, відповідальності, почуття власної гідності, творчої професійної спрямованості, підприємлихості й самодостатності.

До професійного виховання належить також формування мотивів професійної діяльності на основі переходу соціальних і професійних вимог у систему ціннісних орієнтацій, активності особистості; формування професійного обов'язку, свідомого ставлення до вимог і моральних засад, що висуваються суспільством. В умовах сучасної України професійне виховання стає провідною ланкою у системі професійної підготовки, формування професійної свідомості майбутніх фахівців.

Основними напрямками виховної діяльності професійно-технічних навчальних закладів є:

- інтелектуалізація професійно-технічної освіти, врахування наукових досягнень у різних галузях економіки, еколого-культурологічний підхід до її здійснення;

- розвиток творчих можливостей і здібностей учнів;

- формування в учнівських колективах престижності праці, підвищення ролі робітничих професій, розуміння їхнього значення в особистісному розвитку та місця у соціально-економічному розвитку держави;

- збереження національної культури, традицій та звичаїв народів, що проживають в Україні, підтримка почуття національної самосвідомості у поєднанні з розумінням місця і ролі свого народу і країни в розвитку світової культури;

- створення умов для формування моральної свідомості, позитивної мотивації на здоровий спосіб життя, громадянської позиції, виховання патріотизму майбутніх фахівців;

- розвиток культури міжетнічних і міжособистісних стосунків учнів.

На сучасному етапі розвитку професійно-технічної освіти увага органів державної влади, педагогічних колективів спрямовується на:

- розвиток демократичного і толерантного стилю керівництва виховним процесом; підвищення соціального статусу виховання у системі професійно-технічної освіти;

- забезпечення взаємодії професійно-технічних навчальних закладів з усіма соціальними інститутами, відповідальними за виховання;

- посилення взаємозв'язку сім'ї і педагогічних колективів професійно-технічних навчальних закладів;

- активне впровадження новітніх виховних форм і методів у педагогічну практику;

- створення системи психолого-педагогічної, медико-соціальної адаптації і реабілітації учнівської молоді;

- сприяння розвитку системи учнівського самоврядування, самодіяльної технічної, художньої творчості, створення різноманітних громадських учнівських об'єднань;

- профілактику і подолання негативних явищ в учнівському середовищі; гуманізацію взаємин суб'єктів навчально-виховного процесу; розвиток учнів за інтересами, забезпечення їхніх потреб в особистісній, професійній самореалізації.

Національна програма виховання дітей та учнівської молоді в Україні // Освіта України. 2014. Груд. (№94). С. 6–10.

Державна програма

Основні орієнтири виховання учнів 1-11 класів

загальноосвітніх навчальних закладів

(Витяг)

I. Пояснювальна записка

Процес становлення незалежної демократичної України з її прагненням стати повноправним членом європейської спільноти передбачає всебічне утвердження в суспільному та індивідуальному бутті цивілізованого життя на основі загальнолюдських цінностей та духовних, моральних і культурних засад життя українського народу. Тому мета сучасного освітнього процесу – сформувати необхідні компетенції, надати ґрунтовні знання з різних предметів, й формувати громадянина, патріота; інтелектуально розвинену, духовно і морально зрілу особистість, готову протистояти асоціальним впливам, вправлятися з особистими проблемами, творити себе і оточуючий світ.

Виховання учнів у сучасній школі здійснюється в контексті громадянської і загальнолюдської культури, охоплює весь навчально-виховний процес, ґрунтується на свободі вибору мети життєдіяльності та поєднує інтереси особистості, суспільства і держави.

Орієнтири передбачають залучення учнів до різних форм творчої та суспільно корисної діяльності, зокрема: пізнавальної, оздоровчої, трудової, художньо-естетичної, спортивної, пропагандистської, ігрової, культурної, рекреаційної, екологічної, що організовуються у години дозвілля, тобто у позакласний час.

Метою основних орієнтирів виховання є створення цілісної моделі виховної системи на основі громадянських та загальнолюдських цінностей як орієнтовної для проектування моделей виховних систем у загальноосвітніх навчальних закладах України.

Для досягнення означеної мети передбачено реалізацію таких завдань:

- організація виховного процесу в класному колективі та в роботі з батьками на засадах проектної педагогіки;
- створення програми виховання для окремого класу з урахуванням індивідуально-педагогічних можливостей класних керівників, батьків, а також - результатів вивчення рівнів фізичного, соціального, психічного та духовного розвитку учнів;
- змістове наповнення програми виховання з урахуванням вікових особливостей учнів;
- задоволення базових потреб особистості вихованця (фізіологічних потреб, потреби в безпеці, любові та прихильності, визнанні та оцінці, в самоактуалізації) в умовах окремого загальноосвітнього навчального закладу;
- реалізація у процесі роботи особистісноорієнтованого, діяльнісного, системного, творчого та компетентнісного підходів до організації виховного процесу в шкільному та класному колективах;

- оптимальне поєднання форм організації виховної роботи: індивідуальної, групової, масової;

- створення належних умов для особистісного зростання кожного вихованця (створення ситуацій успіху та підтримки), його психолого-педагогічний супровід;

- співпраця з органами учнівського самоврядування, дитячими громадськими організаціями;

- інтеграція зусиль батьківської громади позашкільних закладів, представників державної влади, громадських та благодійних організацій, правоохоронних органів та установ системи охорони здоров'я.

Основні орієнтири виховання розраховані на весь період виховної діяльності з учнями окремого класу з урахуванням їх вікових, індивідуальних та психолого-педагогічних особливостей (для роботи з учнями 1-4, 5-9 та 10-11 класів).

Змістове наповнення основних орієнтирів виховання передбачає формування цінностей і ставлень особистості до себе і людей, суспільства і держави, природи і здоров'я, праці та мистецтва. Після кожної змістової лінії подаються характеристики вікових особливостей учнів, зміст та форми виховної діяльності, критерії і вимоги до виховних досягнень учнів. У змісті виховної діяльності запропоновано орієнтовні форми проведення виховних справ та їх тематика для різних вікових категорій з урахуванням інтересів, потреб, запитів класних керівників, батьків та дітей.

В основних орієнтирах виховання пропонуються форми роботи для роботи з окремими класними колективами. У проектній діяльності увага класного керівника (вихователя) акцентується на:

- розвитку творчої особистості дитини;

- виявленні та становленні індивідуальних особливостей школярів;

- рівні особистісно-виховних досягнень учнів;

- створенні відповідних умов у школі для всебічного розвитку учнів;

- функціонуванні системи медично-психологічного та соціально-педагогічного забезпечення процесу розвитку школярів.

У процесі виховання класний керівник (вихователь) керується особистісно орієнтованим підходом до здібностей, нахилів кожної дитини учня, створюючи умови для саморозвитку, самовдосконалення, самореалізації на основі національних та загальнолюдських цінностей.

Виховання учнів реалізується у процесі організації:

- навчально-виховної діяльності;

- позаурочної та позакласної діяльності;

- позашкільної освіти;

- роботи органів учнівського самоврядування;

- взаємодії з батьками, громадськими організаціями, державними установами.

З цією метою створюються відповідні психолого-педагогічні умови у навчальному закладі, а саме:

- відповідність виховної практики засадам особистісно орієнтованої та гуманістичної парадигми освіти;
- ставлення до особистості дитини як до суб'єкта виховання;
- перцептивна, комунікативна, інтерактивна взаємодія всіх суб'єктів виховного процесу;
- творення необхідних умов для розвитку творчого потенціалу особистості, перспектив її саморозвитку в колективі;
- захист і підтримка інтересів особистості дитини;
- самоідентифікація та суспільно-значиме особистісне самовизначення дитини;
- стимулювання ініціативності та життєвої активності дитини;
- створення і набуття практичних навичок, необхідних для особистісної гармонізації;
- інтеграція виховних впливів освітнього середовища;
- практичне спрямування виховного процесу навчального закладу;
- культивування цінностей особистості.

Для кожної вікової категорії дітей прийнятними є використання індивідуальних (консультації), групових (тренінги, дискусії, дебати, ділові та рольові ігри), колективних (проекти) форм діяльності.

II. Визначення проблеми

Основою сучасного виховного процесу є людина як найвища цінність. Провідною тенденцією виховання стає формування системи ціннісного ставлення особистості до соціального і природного довкілля та самої себе. Набирає сили тенденція гармонійного поєднання інтересів учасників виховного процесу: вихованця, що прагне до вільного саморозвитку і збереження своєї індивідуальності; суспільства, зусилля якого спрямовуються на всебічний розвиток особистості; держави, зацікавленої у тому, щоб діти зростали громадянами-патріотами, здатними забезпечити країні гідне місце у цивілізованому світі.

Сучасному вихованню має бути повною мірою властива випереджувальна роль у демократичному процесі державотворення, воно має стати засобом розвитку духовної культури, зупинення соціальної деградації, стимулом пробудження високих моральних якостей – совісті, патріотизму, людяності, почуття громадянської і власної гідності, творчої ініціативи тощо; засобом самоорганізації, особистісної відповідальності дітей та молоді; запорукою громадянського миру і злагоди в суспільстві.

Нині значно розвинулись громадянські цінності виховання, освітні заклади стали відкритими для батьків, громадських організацій. Розширюється кількість суб'єктів виховного впливу, узгоджуються їхні дії. Поряд з ознаками позитивних змін у вихованні особистості загострилися і певні протиріччя, що спричинило виникнення нових суттєвих проблем.

Стан духовної культури і моралі суспільства, як у світі, так і в Україні, викликає занепокоєння. Корозія усталених духовних цінностей є наслідком прагматизації життя, пропаганди насилля, нехтування правових, моральних,

соціальних норм і за своїми масштабами становить глобальну соціальну проблему.

Відсутність у частини молоді навичок конструктивного спілкування, загальних принципів розуміння сутності найпростіших соціальних процесів і явищ призводить до конфліктів, стресових ситуацій, неадекватної соціальної поведінки. Як наслідок – «втеча молоді від реальної дійсності» в алкоголізм, наркоманію, віртуальне комп'ютерне середовище.

Результати опитування учнівської молоді та керівників навчальних закладів в Україні, що проведено у 2010 році в межах міжнародного проекту – «Здоров'я та поведінкові орієнтації учнівської молоді України» свідчать, що:

- досвід курити цигарки мають від 20% до майже 78% опитаних (залежно від їхнього віку і місця навчання), пробували хоча б коли-небудь курити 55% опитаних хлопців і 41 % дівчат, перші спроби курити серед хлопців найчастіше відбувалися в 11-річному віці, рідше – в молодшому віці, серед 7-8% опитаних перші спроби курити зробили в 13-15 років, 11 % учнівської молоді курять щодня, а 4% - хоча б раз на тиждень;

- 46% респондентів вживали алкоголь протягом останнього перед опитуванням місяця (48 % - серед хлопців, 45% - серед дівчат);

- досвід вживання марихуани або гашишу у своєму житті мали 16 % учнівської молоді віком 15-17 років (24 % - серед хлопців, 9 % - серед дівчат), за останні 12 місяців вживали наркотичні речовини 8 % опитаних (14 % - серед хлопців, 4 % - серед дівчат);

- 38 % учнівської молоді щонайменше раз на рік брали участь у бійках, 32% - зверталися до медиків із травмами, майже 42% не рідше одного разу на 2 місяці потерпали від образ і 47 % ображали інших учнів/студентів свого навчального закладу;

- 42 % опитаної учнівської молоді віком 15-17 років мають досвід статевого життя (55% серед хлопців, 31 % серед дівчат), від 7 до 15 % підлітків (залежно від місця навчання) вступали в статеві стосунки до 15 років.

Отримані результати поширеності тютюнокуріння та вживання алкоголю, зростання кількості долучених до цього дівчат, рівень вживання наркотиків, збільшення кількості випадків насильства, зменшення віку початку статевого життя і збільшення чисельності учнівської молоді, яка практикує статеві контакти свідчать про нагальну потребу посилити ефективність профілактичної роботи за цими складовими.

Соціальні умови, що продукують меркантильність і цинізм, призводять до деформації системи цінностей у доволі значної кількості громадян України. Знецінюється одвічне: любов, сім'я, культурні цінності; гіпертрофується матеріальне та культивуються особисті потреби і задоволення. Зниження рівня суспільної та особистої моралі, раннє статеве життя ведуть до формування особистості, котра не здатна створити міцну сім'ю, народити і виховати дітей. Як наслідок – поглиблюється демографічна криза.

Складні проблеми постали перед інститутом сучасної сім'ї. Діти, які виростають у неблагополучних сім'ях, недостатньо соціально зрілі, агресивні, а

тому адекватно не сприймаються однолітками, що утруднює їхній особистісний розвиток.

III. Мета, чинники, проектно-технологічний підхід, структура моделі, принципи, та зміст виховання

Мета виховання

Метою виховання є формування морально-духовної життєво компетентної особистості, яка успішно самореалізується в соціумі як громадянин, сім'янин, професіонал. Виховна мета є спільною для всіх ланок системи виховання та є критерієм ефективності виховного процесу.

У процесі привласнення особистістю вироблених людством морально-духовних цінностей коригується її потребнісна, когнітивна та діяльнісна сфери. Сучасна психолого-педагогічна наука вважає джерелом мотивації вчинків людини, її поведінки систему та ієрархію внутрішніх цінностей. У психічно здорової людини ця система має три рівні: на нижчому рівні – особисті та матеріальні цінності (власні потреби, задоволення); на середньому – культурні цінності (мистецтво, наука, загальнонародні надбання, правопорядок); на вищому – духовні цінності (ідеали, ціннісні настанови, обов'язок перед суспільством). Загальній меті виховання підпорядковується спеціально спроектована система супідрядних, поетапно конкретизованих цілей за напрямками виховання, сконцентрованих на вихованні цінностей природи, культури, соціальних цінностей та особистісних цінностей.

Чинники сучасного виховання

Першим і найважливішим чинником виховання є сім'я, яка стоїть у центрі глобальних економічних, політичних та культурних змін, які відбуваються у державі і являється тією найменшою клітиною у житті суспільства, його основою, яка через власну культуру, мову, цінності виявляє значний вплив на виховання підростаючого покоління.

Другим важливим чинником є школа, яка сьогодні покликана, стати передусім осередком виховання, самовизначення і самореалізації кожної особистості. У навчально-виховному процесі головний акцент має переноситись із засвоєння певної кількості знань на виховання особистості з урахуванням її унікальної природи, і вже на цій основі формувати у неї моральні цінності, творчу і самотворчу діяльність.

Успішність виховання школярів великою мірою залежить від особистості вчителя, який повинен володіти високими моральними якостями, ґрунтовними знаннями, педагогічними технологіями, здатністю отримувати додаткові знання, необхідні для практичної діяльності.

Критеріями педагогічної культури є визнання особистісних пріоритетів та інтересів дитини; усвідомлення гуманістичних цінностей педагогічної професії, емпатія, готовність до морального вибору, тактовність, волява регуляція, дотримання норм учительської етики, уміння рішуче діяти у конфліктних ситуаціях.

Водночас несприятливими чинниками, які гальмують процес виховання підростаючого покоління є брак знань, педагогічного досвіду, низький рівень життя, егоїзм, невизначеність сфери етичних взаємин вчителів, розбіжності у декларованих цінностях та цінностях життя, пріоритет особистісного перед професійним, порушення етичних норм тощо.

Виховання дітей як в сім'ї, так і в школі повинно враховувати індивідуальні здібності і нахили, здійснюватись рідною мовою, в атмосфері доброзичливості і взаєморозуміння, з опорою на народні і сучасні педагогічні надбання, національну і світову культуру, вселюдські і національні моральні цінності.

Важливим чинником у вихованні дітей виступають і соціальні інститути (позашкільні заклади, психологічні служби, інститути підвищення кваліфікації педагогічних працівників тощо), які виступають суб'єктами виховання дітей і дають змогу покращувати та корегувати виховання школярів.

Взаємодія всіх учасників виховного процесу забезпечує педагогічні умови ефективного виховання школярів. Можна виділити суспільні, культурні, педагогічні та родинні умови виховання у молодших підлітків.

Так, до суспільних умов можна віднести вплив державної політики, Конституції і основних законів, суспільних пріоритетів, соціального становища родини, інформативного оточення.

Культурні умови включають: врахування особливостей національного менталітету, історії народу, його світогляду, ставлення до духовної спадщини зокрема мистецтва, релігії, різноманітної творчої і добродійної діяльності.

Педагогічні умови повинні враховувати особливості впливу школи, сім'ї і соціальних інститутів. Створення необхідних умов на рівні школи передбачає визначення мети виховання, створення навчальних і виховних програм, спеціальну підготовку вчителів, організацію педагогічної і психологічної допомоги сучасній родині у вихованні підростаючого покоління.

На рівні родини – рівень вихованості самих батьків, ступінь їх готовності до виховання власних дітей, вибір доцільного педагогічного впливу, спосіб родинного життя, традиції, проектування життє- і самотворення кожного члена родини, а також особисті якості, світоглядні позиції, життєвий досвід і можливості самореалізації.

Проектно-технологічний підхід у вихованні

Зміст та організація виховного процесу визначаються його метою як очікуваним ідеальним результатом. Кінцева мета виховання поетапно конкретизується з урахуванням: індивідуально-психологічних особливостей вихованців; особливостей їх сімейного виховання; віку; статі; національної та релігійної приналежності; соціально-економічних та географічних умов; особливостей найближчого соціального оточення; специфіки навчального закладу та наявних ресурсів для здійснення виховної роботи.

Особистісне долучення вихованців до спільної з вихователем діяльності у процесі застосування сучасних виховних технологій здійснюється через

розв'язання соціально-моральних завдань, що ставлять вихованців з умови свідомого вибору і практичної реалізації особистісної позиції, стилю поведінки.

Процес виховання окрім власне наукового підходу складається з творчих актів, засадами яких є відчуття вихователем конкретної життєвої ситуації, його такт.

Складовими виховних технологій є форми організації та способи виховання. Процес виховання здійснюється у певних організаційних формах (індивідуальні, групові, колективні, масові).

Реалізація сучасних технологій виховної роботи у практиці можлива на основі проектування розвитку особистості вихованця. Застосування проектно-технологічного підходу до здійснення процесу виховання у навчальному закладі дозволяє: а) практично реалізувати індивідуальний підхід; б) планувати і прогнозувати результати виховних впливів; в) обирати найбільш ефективні для даного учня або класного колективу форми і методи виховної роботи; г) об'єктивно оцінювати ефективність і результативність виховної роботи. Таким чином відбувається перехід від «педагогіки заходів» до педагогіки цілеспрямованого і свідомого формування особистісних рис і якостей молодої людини. Основними елементами виховної технології (див. табл. 1) виступають: конкретизована (конкретна) мета виховної діяльності (1); завдання, що конкретизують дану мету (2); цільова група виховної діяльності (конкретний учень, група, клас, школа) (3); очікуваний кінцевий результат (4); критерії, за якими будуть оцінюватись результативність та ефективність виховних впливів (5); власне зміст виховної діяльності як спільної діяльності вихователя і вихованця (6); форми виховання (7); методи здійснення виховної роботи (8); часовий проміжок, протягом якого буде здійснюватись виховна робота за даним проектом (9).

Кінцевим результатом реалізації усякого виховного проекту мають бути життєві компетентності учнів, тобто сформована можливість діяти у конкретній життєвій ситуації відповідно до власних цінностей, ставлень та переконань.

Таблиця 1. Орієнтовна структура виховної технології.

Мета виховання	Завдання	Цільова група	Кінцевий результат	Критерії	Зміст діяльності	Форми	Методи	Час
1	2	3	4	5	6	7	8	9

Такий підхід дає можливість оцінити ефективність проведеної виховної роботи на кожному віковому етапі розвитку вихованця. Оцінка здійснюється через порівняння очікуваних результатів виховної роботи з її реальними результатами. При цьому стає можливою оцінка ефективності виховання як окремої особистості, так і класу та школи в цілому.

Пріоритет унікальності кожної особистості вихованця вимагає відповідального ставлення до технологізації виховного процесу, високого професіоналізму і відповідальності педагога.

Структура виховної моделі національного виховання

Виховна система – це цілісний організм, який виникає у процесі інтеграції основних компонентів виховання (мета, суб'єкти виховання, їх діяльність, спілкування, сини, кадровий потенціал, матеріальна база), що сприяє духовному розвитку і саморозвитку особистості, створенню своєрідного, за визначенням К.Ушинського, «духу школи».

Серцевиною виховного процесу є особистість – її нахили, здібності, потреби, інтереси, соціальний досвід, самовідданість, характер.

Одним із визначальних принципів виховної системи є взаємозв'язок впливів: родини; вчителя; соціальних об'єктів; довкілля (освітнього простору).

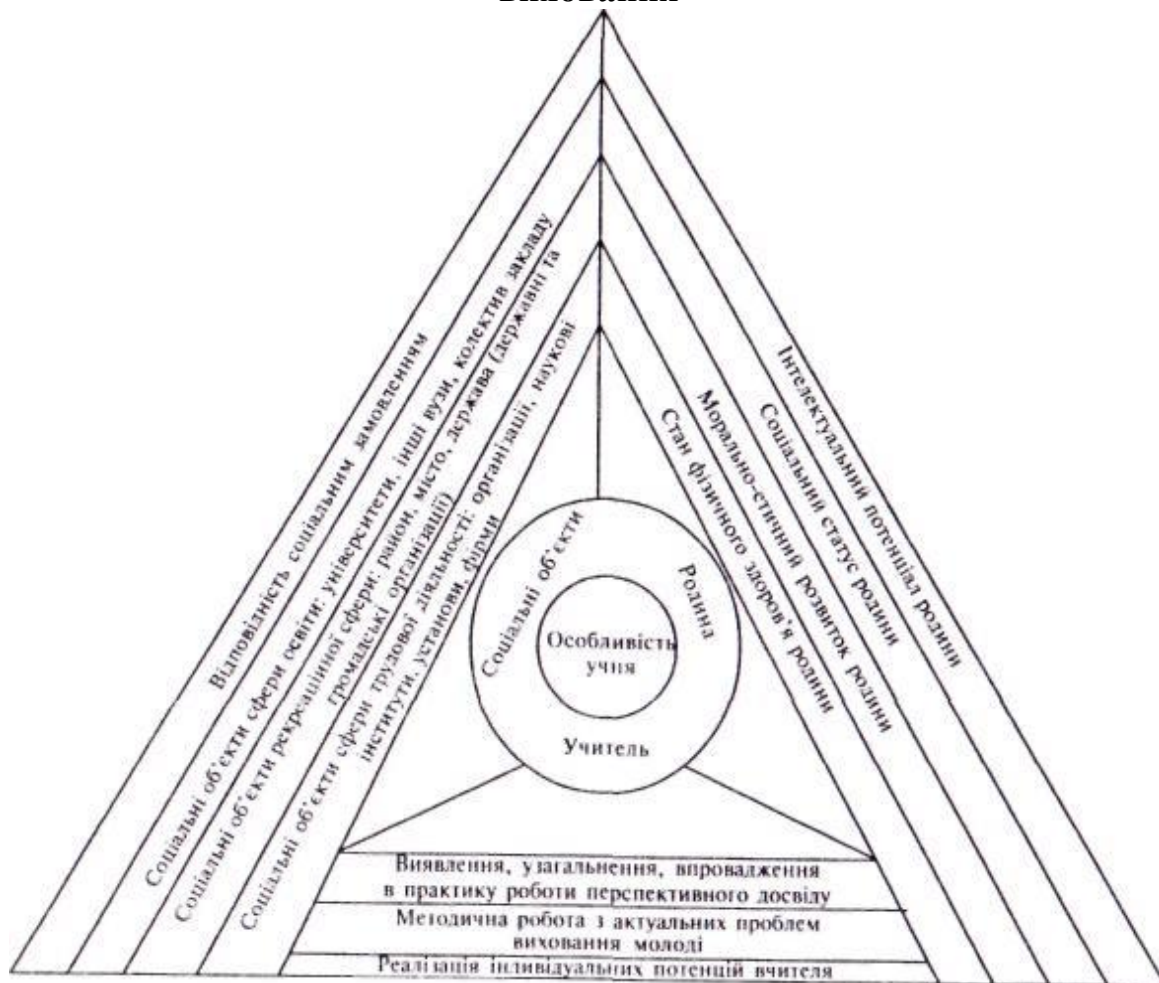
Родина, її цінності є складниками суспільства, яке будується на родинних принципах співжиття, дбайливого ставлення до дитини на тих чинниках, що допомагають розкрити творчий потенціал дитини.

Залучення до співпраці управлінської, духовної, культурно-мистецької еліти та громадських інституцій створює унікальне середовище координації та інтеграції всіх ланок виховної системи.

Розуміючи українську національну систему виховання як самобутнє і водночас споріднене з вселюдським культурно-історичне явище, спрямоване на виховання свідомого громадянина, патріота.

Рис. 1. Структура виховної моделі національного виховання

Основні орієнтири виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів

URL: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv.

Програма «Нова українська школа» у поступі до цінностей

(Інститут проблем виховання НАПН України)

Сучасні виклики виховання

Загальна соціокультурна ситуація, виклики щодо збереження цілісності й державності України, військова загроза, завдання консолідації суспільства, реформування системи освіти визначають нагальність підвищення уваги до виховного потенціалу освітнього середовища та допомоги школі в організації виховного процесу на основі інтеграції виховних зусиль суспільства, зокрема громади, а також до виховання базових соціальних цінностей суспільства і малих груп, соціально-значущих якостей особистості, її компетентності і готовності до вияву відповідальної громадянської позиції і патріотизму.

Сучасні діти знаходяться в ситуації численних ризиків, спокус, негативних впливів (у тому числі і через маніпулятивні технології деструктивного змісту ЗМІ, інтернет-мережі, різних видів рекламної продукції), дезорієнтації у вимогах і моделях поведінки, безцільового проведення позаурочного часу. Посилення тенденцій щодо зміцнення культури сили, грошей, маргіналізації підлітків за місцем проживання, ствердження асоціальних субкультур сприяє набуттю і накопиченню асоціального і протиправного досвіду у дітей, формування у них викривленого образу світу та актуалізує потребу формування у підростаючих поколінь гуманістичної та устійливої до маніпуляцій свідомості, моральних принципів, духовності.

Потребують нагального розв'язання проблеми захисту дитинства, провадження в освітній процес нової філософії виховання – соціально-педагогічної підтримки підростаючої особистості як найбільш перспективної щодо нового осмислення ролі педагога в освітньому процесі та його взаємодії з учнями на етичних принципах і моральних імперативах. Основними завданнями соціально-педагогічної підтримки визначаються допомога учням у розвитку ціннісно орієнтованої активності, подоланні труднощів соціальної взаємодії, профілактика ризикованої поведінки, соціальний захист у складних життєвих ситуаціях.

Складність сучасних виховних проблем потребує комплексного підходу у їх розв'язанні та розвитку соціально-педагогічної парадигми виховання. Основою нової парадигми, а відтак і основою виховання виступають особистість дитини, визнання її найвищою цінністю, орієнтація педагога на гуманні, демократичні принципи спільної з дитиною життєдіяльності, отже, генерація стратегії суб'єкт-суб'єктної взаємодії.

Нова парадигма виховання полягає в розумінні дитини як суб'єкта і мети виховання, орієнтує на усвідомлення виховання як соціально-педагогічного явища, на підвищення виховного потенціалу освітнього середовища та проектування цілісного виховного простору. Превентивними заходами у роботі з дітьми визначаються: приділення особливої уваги формуванню ідентичності, основ духовності особистості, культури мислення і культури поведінки,

профілактиці шкідливих звичок, ризикованої, девіантної і кримінальної поведінки, жорстокості і насилля в учнівському середовищі, різних видів залежностей.

Концепція Нової української школи пропонує виховний компонент змісту компетентностей, визначених у Законі України «Про освіту». Закладені основні орієнтири компетентнісного виховання особистості учня можуть творчо наповнюватись конкретним змістом, з урахуванням особливостей функціонування закладу освіти, вікових та індивідуальних можливостей учнів, інших актуальних соціальних викликів.

У вихованні підростаючого покоління та формуванні духовної безпеки української нації доцільно вичленити виклики: внутрішні і зовнішні.

Ключовим внутрішнім викликом духовної безпеки нації виступає національна самоідентифікація, яка втілюється у почуттях-цінностях – «Я-Українець» – «Ми-Українці». Сутність цих почуттів-цінностей полягає у дієвій причетності особистості до своєї нації, до роду у широкому розумінні цього слова. Особистість має прийняти історичну естафету вищих духовних надбань нації, жити і діяти на їх основі та примножувати їх з урахуванням викликів теперішнього часу. Низький рівень цього фактору, коли не достатнє почуття єдиного національного роду, спричиняє недостатню консолідацію суспільства, низьку соціоцентрованість членів суспільства, за якої вони свідомо обмежують себе у суспільно значущих домаганнях, цілях, продуктивних способах удосконалення існуючої соціокультурної ситуації, їхню переважаючу Его-орієнтованість з відповідними утилітарними цінностями, перебільшення ролі міжрегіональної самобутності.

У цьому сенсі означений фактор є системотвірним, і виховні зусилля повинні бути у першу чергу спрямовані на його оптимізацію.

Серед зовнішніх викликів на увагу заслуговують наступні:

- *Ідеологічний фактор*, який ставить за мету забезпечити громадян України, зокрема молодь від впливу ідеології інших держав, зацікавлених у формуванні своїх прихильників та розхитуванні з середини політичної ситуації в Україні. У цьому зв'язку важливою вбачається своєчасне забезпечення їхніх ключових цінностей: здоров'я, сім'ї, кар'єрного зростання, матеріального достатку, індивідуально і суспільно значущої самореалізації. На сьогодні є потреба у тому, щоб повернути українській ідеології її власні: зміст, потенціал, історію, пантеон героїв і визначних діячів, переосмислити існуючий досвід і визначити новітні завдання подальшого розвитку нації, держави, суспільства.

Водночас слід зважати на те, що національна ідеологія формується разом із нацією, її духовним розвитком і становленням, що потребує уваги до виховного аспекту.

- *Ціннісна забезпеченість* є важливою складовою духовної безпеки, оскільки від цього чинника значною мірою залежить цілісність українського суспільства. Конфлікт цінностей тоталітарного та демократичного спрямування спостерігається не лише на рівні різних поколінь, а й різних регіонів, що є причиною активного просування РФ політичних сил, лояльних до окупантів.

Тому за теперішніх умов важливою є активізація зусиль з підвищення

духовного рівня української молоді, формування у неї стійкої системи глибоких морально-духовних цінностей, оскільки саме вони складають основу мотиваційної сфери як особистості, так і суспільства в цілому. Те, чим керується окрема особистість у своїй поведінці, діях, добре висвітлює її глибинну сутність. Якщо особистість чи суспільство сповідує високі гуманістичні цінності, то цілі і засоби її досягнення також будуть досить високими і гуманними. Тільки таким чином ми можемо досягнути поступового економічного, політичного й духовного піднесення нашої країни, оскільки ці сфери досить тісно переплетені і взаємозв'язані.

- *Релігійний фактор* на сьогодні є потужним засобом впливу на українську молодь, яка перебуває у пошуку абсолютних цінностей. На цьому тлі Церква Московського патріархату, виконуючи замовлення Кремля, через проповіді та Боже Слово пропагує цінності «русского мира», стимулює сепаратистські настрої, зневагу до української культури.

Спостерігається втрата єдності у православ'ї та прагнення України створити свою визнану помісну Церкву. Ці процеси породжують з боку МП посилення тиску на населення України, апелюючи до різних історичних, національно-культурних і політичних реалій. Відмінності у геополітичних орієнтаціях та інтересах церковників свідчить про їхню не стільки церковну, скільки політичну боротьбу за українську молодь.

- *Фактор історичної упередженості* в зарубіжних і українських мас-медіа завдає удару по духовній безпеці української молоді, оскільки переконує їх у меншовартісності і вторинності української нації, її несаможитності, залежності від інших сильніших держав, які вирішують її долю. Тому на сьогодні важливим бачиться об'єктивне висвітлення історії України та її популяризація, увага до української мови, яка досі не має належної державної підтримки. Водночас така міфотворчість спостерігається і в Україні, що можна пояснити бажанням відмовитися від застарілих ідеологічних концепцій на користь нових, які більше відповідають історичним реаліям. Однак, на сьогодні надзвичайно важливо дотримуватися історичної правди. Всі спроби прикрасити історію свого народу, навіть з найкращих патріотичних міркувань, як показує світовий досвід, мають зворотний ефект. Врешті-решт історична неправда стає очевидною, що болісно б'є по престижу країни.

- *Фактор маніпулювання свідомістю* активно здійснюється через засоби масової інформації, різного роду інформаційні ресурси, які є потужним засобом впливу на молодь та використовуються різними країнами з метою впливу на неї, роздмухування сепаратистських настроїв, презирливого ставлення до своєї Батьківщини, її культурних здобутків. Ведення інформаційної війни Росією показало невміння протистояти російській агресії на інформаційному рівні, певну перевагу російськомовних ЗМІ в Україні, використання неправдивої чи напівправдивої інформації з метою домінування та пропагування ідей «русского мира». Масована підміна національних архетипів масовою культурою є причиною відсутності стійких моральних цінностей, зорієнтованістю на ціннісно-примітивну субкультуру, збіднення власного духовного світу.

- *Фактор стану навколишнього середовища (екологічний)* – життя в епоху викликаній антропогенною діяльністю глобальної екологічної кризи, що виявляється у постійному погіршенні стану природи і змінах клімату, забрудненні повітря, води, ґрунтів, накопиченні величезної кількості відходів, знищенні історичних лісових масив, деградації земель, опустелюванні, втраті біорізноманіття є суттєвим чинником формування свідомості зростаючого покоління, що у більшості своїй зростає в урбанізованих умовах. Відірваність від природи, неврегульовані потреби у споживанні, в більшості споживацьке та практично-прагматичне ставлення до природи авторитетних дорослих, невміння і небажання поводитись екологічно безпечно має у своїй першопричині кризу духовну, кризу цінностей. Особистий і суспільний тиск на довкілля провокує екосистемні відповіді. Вони виявляються, насамперед, у погіршенні здоров'я громадян, міському та інших видах стресу, зростанні почуття невдоволеності, нещасності, рівня соціального смутку, що, в свою чергу, як здійснює вплив на спосіб життя, так і провокує агресію по відношенню як до природи, так і до членів групи та суспільства.

- *Фактор естетико-ціннісної спрямованості* є також складовою духовної безпеки, оскільки різного роду естетичні викривлення та орієнтація щодо споживання масової культури є причиною втрати національної своєрідності, втрати цінності життя у цілому. З огляду на те, що цей фактор є практичне втілення в культурному житті окремої людини, яка так чи інакше потребує духовного джерела, роль естетичного аспекту духовної безпеки у сучасних умовах зростає.

- *Фактор інформаційного впливу* стає дедалі потужнішим. Інформаційна війна з боку Російської Федерації загрожує деформацією ціннісних основ, морально-духовної єдності українського суспільства в боротьбі проти проросійських терористів на Сході країни. Це вимагає в секторі освіти підвищення ефективності національно-патріотичного та військово-патріотичного виховання підростаючого покоління здатного до гідного захисту територіальної цілісності країни зі зброєю в руках.

- *Фактор цінності здоров'язбереження молоді* – аспект духовної безпеки, оскільки компонента духовного здоров'я особистості є визначальною у формуванні здорового способу і стилю життя особистості, убезпечуючи її від ризиків втрати здоров'я через шкідливі звички, ведення нездорового способу життя тощо. Критичний стан здоров'я дітей і молоді України, актуалізує проблему формування здорового способу життя учнівської молоді, піднімаючи до рівня національної безпеки країни.

Проблемами, які потребують свого вирішення у вихованні є:

- втрата смисложиттєвих дороговказів значною частиною старших поколінь, а, отже, унеможливлення передачі позитивного соціального досвіду дітям і онукам;

- девальвація виховної функції школи на фоні поширення ставлення до школи як «освітньої послуги»; зниження цінності виховання в педагогічній свідомості;

- невідповідність, неадекватність змісту, форм, методів і засобів виховання

новітнім умовам дорослішання підростаючої особистості;

- дефіцит форм, методів, технологій виховної роботи щодо формування культури вибору світоглядних, моральних зразків, формування соціокультурної ідентичності учнів, потенціалу громадянської дії у дітей та молоді;

- відсутність системності та цілісності у вихованні учнів, фрагментарність наступності в організації виховної діяльності в закладах освіти;

- диктатний, авторитарний характер стосунків між учителями і дітьми, домінування вербальних методів виховання;

- стигматизація мислення фахівців, які здійснюють виховну діяльність, їх відданість моралізаторським, «залякуючим», «ізоляційним» методам і підходам;

- методична і технологічна непідготовленість педагогічних працівників до здійснення інновацій; некоректне впровадження соціально-педагогічних технологій;

- низький рівень розвитку психолого-педагогічної компетентності частини вчителів через відсутність у закладах освіти системної методичної роботи з питань виховання;

- різновекторність виховних впливів і неузгодженість дій різних суб'єктів виховання (сім'ї, дитячих і молодіжних об'єднань, позашкільних закладів освіти, закладів культури, спорту, охорони здоров'я тощо) у створенні виховного середовища;

- низький рівень розвитку інфраструктури виховного процесу в школах, дефіцит ресурсного забезпечення;

- недосконалість системи моніторингу виховання, необґрунтованість критеріїв, показників, інструментарію оцінювання виховних результатів, переважання кількісної фіксації результатів виховання на противагу (на шкоду) їх якісному аналізу.

Виховання – це цілеспрямована діяльність, яка здійснюється в системі освіти, орієнтована на створення умов для розвитку духовності зростаючої особистості на основі загальнолюдських і національних цінностей, надання допомоги в життєвому самовизначенні, громадянській і професійній компетентності та цілісній самореалізації.

Метою виховання є розвиток духовно-моральної особистості, здатної бути повноцінним суб'єктом суспільно значущих соціальних взаємин.

Нормативною базою виховання є:

Конституція України;

Конвенція про права дитини (ратифікована Постановою ВР від 27.02.91 № 789-ХІІ);

Закони України:

«Про освіту» від 05.09.2017 № 2145-VIII;

«Про охорону дитинства» від 26.04.2001 № 2402-III;

«Про інноваційну діяльність» від 04.07.2002 № 40-IV;

«Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» від 18.03.2004 № 1629-IV;

«Про внесення змін до законодавчих актів з питань загальної середньої та дошкільної освіти щодо організації навчально-виховного процесу»

від 06.07.2010 № 2442-VI;

«Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні»

від 08.09.2011 № 3715-VI;

«Про протидію торгівлі людьми» від 20.09.2011 № 3739-VI;

«Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті» від 09.04.2015 № 314-VIII;

«Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939-1945 років» від 09.04.2015 № 315-VIII;

«Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» від 09.04.2015 № 317-VIII;

«Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 07.12.2017 № 2229-VIII;

А також: Концепція Нової української школи (2016), Глобальна програма дій з освіти в інтересах сталого розвитку (ЮНЕСКО, 2014), Концепція Державної цільової соціальної програми національно-патріотичного виховання на 2016–2020 роки, Стратегія національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016–2020 роки, затвердженої Указом Президента України від 13 жовтня 2015 року № 580/2015, Концепція національно-патріотичного виховання дітей і учнівської молоді; Загальнодержавна програма «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини на період до 2021р.» Концепція формування у підлітків національно-культурної ідентичності у загальноосвітніх навчальних закладах (2017); Концепція екологічної освіти України.

Засадами сучасного виховання є:

Гуманізм – система ідей і поглядів на людину як на найбільшу соціальну цінність, створення умов для її повноцінного життя і психо-фізичного, духовного та соціального розвитку;

Дитиноцентризм – наскрізний принцип виховного процесу, що орієнтує на незаперечне визнання цінності у житті людини періоду дитинства, соціальні, вікові та індивідуальні потреби учня в освітньому процесі, його активну участь у шкільному житті та прийнятті рішень.

Холізм – виявляється у єдності навчання, виховання та розвитку. Єдності цілей виховання. Узгодження підходів у вихованні особистості дитини у школі, сім'ї та позашкільному закладі освіти.

Патріотизм - особливе, тобто безумовне і високосмислове почуття-цінність, яке характеризує ставлення особистості до народу, Батьківщини, держави та до самої себе. Базовими складниками почуття патріотизму є: любов до Батьківщини, народу, родини; діяльнісна відданість Батьківщині; суспільно значуща цілеспрямованість; гуманістична моральність; готовність до самопожертви; почуття власної гідності.

Повага – виявляється у повазі до особистості учня, незалежно від його віку, статусу та національної приналежності, дотримання його прав і свобод; недопустимість приниження честі та гідності, фізичного або психічного насильства, дискримінації за будь-якими ознаками. Орієнтує на взаємоповагу педагогів, учнів, батьків.

Рівність – визнання унікальності кожної дитини, в тому числі і з особливими потребами; недопустимість дискримінації дітей, зокрема й через формулювання неадекватних вимог до їхніх досягнень; допомога дітям і їхнім батькам у розкритті та реалізації здібностей і талантів дитини; визнання рівності особистісних позицій, відкритість і довіру між партнерами організації освітнього процесу.

Діалогічність – налагодження суб'єкт-суб'єктної взаємодії та спілкування між учасниками виховного процесу; створення умов в освітньому середовищі для налагодження порозуміння, самовираження, вільного висловлювання і можливості бути почутим; узгоджене розв'язання виховних проблем і досягнення виховних цілей.

Проектування цілісного виховного простору. Передбачає розвиток соціально-педагогічної парадигми виховання, використання у практиці виховання форм і соціально-педагогічних технологій, що сприяють: профілактиці негативних соціальних явищ (наркоманії, девіантної, суїцидальної поведінки, поширенню ВІЛ/СНІДу, злочинності та інше), утвердженню здорового способу життя; підтримці особистісного розвитку; оптимізації взаємодії групи і особистості; формуванню толерантності, патріотизму, інших базових соціальних цінностей, соціально-значущих якостей; створенню сприятливого для життя і діяльності довкілля; розгортання добродійності (тобто волонтерства) тощо. Соціально-педагогічна парадигма виховання вибудовується навколо соціально-значущих цілей і цінностей, та тих концептуальних ідей, можливих механізмів їх реалізації, що стратегічно працюватимуть на цілісний підхід у подоланні негативних соціальних явищ, активізацію громади у цьому процесі, пошук та впровадження інновацій, що передбачають необхідний позитивний соціальний ефект.

Соціально-педагогічна солідарність. Орієнтує на згуртування, солідарну єдність суспільства навколо соціально-значущої мети виховання шляхом інтеграції виховних сил суспільства у побудові цілісного виховного простору та вибудовування стратегії і тактики педагогічно доцільної взаємодії громадянського суспільства і владних структур у розв'язанні актуальних соціально-педагогічних проблем і задач на основі співпадання особистісних, суспільних і державних інтересів у вихованні підростаючих поколінь.

Наукові підходи до сучасного виховання

Особистісно орієнтований методологічний підхід спирається на синтез встановлених психологічною та педагогічною наукою закономірності функціонування та розвитку особистості дитини у закладах загальної середньої освіти та розкриває особливості формування моральної самосвідомості дітей цього віку, особистісні трансформації, пов'язані з визначенням і вибором

моральних цінностей.

Особистісно орієнтований підхід забезпечує право особистості на вільний вибір тих чи інших духовно-моральних цінностей, вироблення власної ціннісної позиції, та можливість у достойній для неї практичного втілення, долаючи дисгармонію у різноманітних життєвих ситуаціях та стверджуючись у моральному досвіді, поведінці, спілкуванні, діяльності.

Особистісно орієнтований підхід дозволяє зосередити увагу педагога на особистості дитини, її власному моральному досвіді, внутрішньому світі, що сприяє розкриттю творчого потенціалу вихованців, їхніх кращих моральних якостей, утверджує свободу морального вибору, а також протистоїть усередненню чи нівелюванню особистості.

Вибір у межах особистісно орієнтованого виховання гуманної поведінкової тактики сприяє створенню єдиного емоційно-чуттєвого діапазону вихователя і вихованця як умови самотворення і набуття власної відповідальної свободи дитиною.

Особистісно орієнтований підхід не обмежується лише виховними впливами на дитину, а будується на міжособистісній комунікації (діалогові) вихователя і вихованця і передбачає відповідність моральних завдань, які стоять перед дитиною її віковим особливостям, моральному і життєвому досвіду у з'ясуванні для себе смислу життя і найважливіших цінностей.

Аксіологічний підхід у взаємозв'язку з гуманістичним та особистісно орієнтованим методологічними підходами відіграє важливу роль у практичному і теоретичному досягненні особистістю моральних цінностей та усвідомленню їх можливостей у задоволенні моральних і духовних потреб. Згідно аксіологічного підходу моральні цінності не можуть існувати поза людиною і без людини, а виступають результатом її життєдіяльності, духовно-моральним надбанням. Рефлексія є неодмінною умовою усвідомлення власного вибору моральних цінностей та права іншого на такий вибір. Моральні цінності не можуть нав'язуватись особистості, оскільки вони є індивідуальними, такими якими їх бачить і розуміє сама особистість, як інтерпретує, виходячи з власного життєвого і морального досвіду, яким чином визначає життєві пріоритети.

Виховання дітей у закладах загальної середньої освіти не може здійснюватись спонтанно, а потребує врахування викликів часу та потреб самої особистості у цьому контексті.

Середовищний підхід розкривається у контексті виховного потенціалу освітнього середовища, в особливостях психологічного мікроклімату, полікультурному змісті шкільного виховання як співбуття і співдіяльності, міжособистісної взаємодії учнів і педагогів різних національностей і етносів, вивчення культури різних народів, толерантного ставлення до її носіїв та ґрунтується на комплексі науково-філософських уявлень про те, чим є особистість і середовище та як вони пов'язані між собою. Цей підхід ураховує, що в результаті взаємодії середовища й особистості постає спосіб її життя, основні риси якого обумовлюються умовами середовища. Він тлумачить середовище як засіб виховання і як технологію опосередкованого управління (через середовище) процесом формування і розвитку особистості підлітка.

Прагнення педагогів віднайти шляхи гармонізації відносин, пом'якшення впливу кризових факторів і способи залучення учнів до соціально значущої спільної діяльності втілюються у педагогізації середовища, інтеграції виховних впливів значущих дорослих і референтних однолітків, посиленні його превентивності.

Превентивна складова виховного середовища закладу освіти забезпечується упорядкуванням сукупності організаційно-педагогічних умов, взаємодія й інтеграція яких забезпечує соціально-правову підтримку розкриття внутрішнього потенціалу, духовного розвитку і самореалізації особистості; сприяє виробленню нею ціннісного ставлення до себе, природи і суспільства; зменшує негативні впливи соціуму на дитину.

Компетентнісний підхід забезпечує використання набутих особистістю духовно-моральних цінностей у відповідній практико-орієнтованій поведінці (у системі вчинків), гуманістичному спілкуванні, душевно-продуктивних та емоційних контактах.

Компетентнісний підхід сприяє поєднанню та інтегруванню теорії і практики в осягненні дітьми моральних і життєвих цінностей, здатність застосовувати отримані знання у різних життєвих ситуаціях, використанню сучасних педагогічних технологій.

Основними принципами виховання духовно-моральних цінностей є:

- *гуманістичний принцип*, що полягає у визнанні людини найвищою цінністю, розумінні дитини, доброзичливому ставленні до неї, довірі, прийнятті дитини такою, якою вона є, зміні її поведінки через позитив;
- *індивідуальний принцип* утверджує унікальність і неповторність кожної дитини, визначає її інтереси, потреби у житті;
- *альтруїстичний принцип* виявляється у безкорисливій любові і турботі про іншу людину;
- *принцип неперервності*, який характеризує процес виховання як такий, що триває протягом усього життя людини;
- *принцип цілісності* за яким консолідує зусилля усіх суб'єктів виховання в одну систему;
- *принцип наступності*, що забезпечує передачу із покоління в покоління досвіду засвоєння гуманістичних цінностей, які є базисом виховання і розвитку дитячої особистості;
- *принцип культуровідповідності* за яким здійснюється виховання гуманістичних цінностей відповідно до культурних умов суспільства;
- *принцип природовідповідності*, тобто виховання дітей з урахуванням їх індивідуальних особливостей, темпераменту, якостей, нахилів, здібностей, вікових особливостей, природних умов, соціального оточення, народних традицій тощо;
- *принцип педагогічної компетентності*, що полягає у доцільному використанні педагогічних форм, методів, доборів змісту, педагогічній тактовності;

- *принцип стимулювання* визначається вірою у сили і здібності дитини, її здатність досягти високих результатів, заохочення до самоорганізації, самовиховання і самовдосконалення;

- *принцип життєвої творчої самодіяльності* передбачає становлення особистості учня як творця свого життя, який здатен приймати особисті рішення, і нести за них відповідальність, повноцінно жити й активно діяти, постійно самовдосконалюватися, адекватно і гнучко реагувати на соціальні зміни;

- *принцип оздоровчої спрямованості* визначає здоров'язбережувальні компетентності як основи формування в учнів закладів освіти відповідального ставлення до власного здоров'я;

- *соціально-педагогічне партнерство* як оптимізація спільної діяльності на основі діалогової взаємодії і узгодженої співпраці між різними соціальними інститутами у соціальному захисті, супроводі, соціально-педагогічній підтримці вразливих категорій сімей та дітей, інших цільових груп; координація дій педагогічних, виробничих колективів, сім'ї, громадськості з питань навчання і виховання дітей, підтримки формальної, неформальної та інформальної видів освіти, а також різних форм освіти: інституційної (очна, заочна, дистанційна, мережева) та індивідуальної (екстернатна, сімейна, педагогічний патронаж, на робочому місці);

- *міжсекторальна взаємодія* розкривається як регулярні спільні заходи організацій громадянського суспільства і владних структур у побудові загальнонаціональної системи виховання, реагуванні на глобалізаційні виклики, подоланні складних соціально-педагогічних явищ; як спільне здійснення соціально важливих програм; підтримка кращих соціально-педагогічних ініціатив; як участь громадськості у формуванні та реалізації державної сімейної та молодіжної політики.

Базові моральні цінності сучасного виховання

Моральні цінності є інтегративним, стрижневим утворенням у ціннісному ставленні людини до себе та інших, ознаками якого є спрямованість на прояв в учнів власної гідності, поваги до інших та відповідальності за вчинки у своєму житті, готовність здійснювати моральний вибір та керуватися ним у повсякденній діяльності й спілкуванні.

Базовими духовно-моральними цінностями визначені – **ЛЮБОВ, ПОВАГА ДО ІНШИХ, ГІДНІСТЬ, ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ, СОВІСТЬ, СВОБОДА, ТОЛЕРАНТНІСТЬ, СПРАВЕДЛИВІСТЬ, РІВНОПРАВ'Я, ІНІЦІАТИВНІСТЬ.**

Любов виступає основою сучасного виховання, стрижнем людського життя, критерієм востребуваності, визначаючи його сутність і сенс. Надзвичайної ваги любов набуває у кризові періоди життя особистості, визначаючи її життєвий вибір: самотворення чи саморуйнування. У підлітковому та старшому шкільному віці любов є життєвим пріоритетом, що визначає ідеали, цілі і духовні шукання дітей цього віку.

У вихованні виділяються наступні типи любові:

- *любов до батьків (до дітей).* Любов до дітей виступає умовою

повноцінного виховання, розвитку і саморозвитку дитини в сім'ї, внутрішньою духовною потребою незалежно від її віку, що має поєднуватися з розумною вимогливістю до неї. Синівська і дочірня любов базується на родинних почуттях і є відповіддю на тепле і дбайливе ставлення до дітей, піклування, виховання;

- *любов до Батьківщини*, народу є важливою складовою світогляду і виявляються у патріотизмі, сформованості національної гідності, національно-культурної ідентичності, прив'язаності до своєї малої і великої Вітчизни;

- *любов до себе* (піклування та збереження власного життя і ствердження власної індивідуальності, здатності протистояти маніпулюванням чи прагненням якимось чином використовувати себе).

Повага до інших виявляється у прагненні бути порядними в усіх своїх учинках і діях. Глибинний зв'язок поваги до інших й власної гідності втілено у словосполученні «гідний поваги». Кожна людина має власну гідність і саме тому гідна поваги. Без поваги один до одного не може існувати соціум, не складуться ні службові, ні товариські, ні сімейні взаємини. Кожна людина прагне, щоб до неї ставились з повагою. І цьому допомагають правила ввічливості, вироблені людством. Повагою один до одного повинна бути пройнята вся атмосфера сім'ї. Повага до інших – це означає визнавати цінність іншої людини.

Гідність – це інтегральна цінність (надцінність), що охоплює: самоповагу, самооцінку, самоконтроль, самовдосконалення. Власна гідність відображає значущість кожної конкретної людини як моральної особистості, а також визначає свідоме ставлення людини до самої себе та ставлення до неї з боку інших і суспільства загалом. Гідність також виражає уявлення про цінність кожного індивіда, який або реалізував себе, або може реалізувати в майбутньому. Гідність функціонує як внутрішня умова діяльнісного ставлення до дійсності, тоді як самоповага виключає бездіяльність.

Відповідальність є усвідомленою свободою конкретної особистості у прийнятті моральних рішень, виборі цілей та адекватних засобів їх досягнення. Відповідальність ні в якому випадку не суперечить особистій свободі, вона є логічним її виявом, детермінантою діяльності та поведінки, що визначає життєдіяльність та поведінку особистості, її життя у соціумі. Суть відповідальності полягає не лише в завданні, яке людина має виконати, не у вчинку, якого вимагають від неї певні обставини чи суспільні норми, а насамперед у тих діях, які вона могла б здійснити.

Існує чотири основні сфери прояву відповідальної поведінки особистості: 1) у системі «Я-інші»; 2) життєвиявлення та самоствердження «Я» (праця, пізнання, матеріальне життя); 3) інші особи і групи (діти, родичі, сім'я, інші); 4) функціонування, становлення і саморозвиток «Я». Відповідальність відображає не лише ставлення до інших, а й до себе і характеризує самовідповідальність.

Совість як вияв моральної самосвідомості є важливим інструментом моральної самооцінки індивідом власних учинків. Совість виступає ядром моральної самосвідомості і показником рівня її соціальної моральної зрілості. Водночас, совість – здатність особистості самостійно формулювати моральні

обов'язки і реалізовувати моральний самоконтроль, вимагати від себе їх виконання і виробляти оцінку, здійснюваних нею вчинків. Совість – це одне з виражень моральної самосвідомості особистості. Отже, совість – це деяка субстанція, здатна апелювати до наших почуттів та емоцій, волі й розуму, спонукаючи нас діяти відповідно до того, що ми вважаємо добрим і правильним.

Толерантність характеризується здібністю ставитися із терпінням до інтересів, переконань, вірувань, звичок і поведінки оточуючих. Толерантна людина завжди виявляє ціннісне ставлення до людини незалежно від її переконань, віросповідання, національної приналежності. Проявами толерантності є доброзичливість, повага, чуйність, тактовність, делікатність, великодушність, які пов'язані з емпатійністю дитини, її здатністю до співпереживання, співчуття, співраді. Толерантність передбачає гуманне ставлення до людей з різним світоглядом і упереджує будь-які конфлікти між людьми.

Свобода є найважливішою моральною цінністю у житті як особистості, так і нації, без якої ставиться під сумнів саме існування. Особистість позбавлена свободи не має цілей і не бачить перспектив свого подальшого існування. Втрата свободи перетворює людину на засіб або спонукатиме до боротьби за свободу, навіть якщо її ціною буде життя.

Важливо аби свобода дітей була спрямована на розширення їхніх можливостей, відповідальності, здатність приймати рішення, а не на задоволення непомірних або імпульсивних бажань і потреб, що може призвести до свавілля. Осягаючи свободу у процесі свого життя учні прагнуть самореалізації та самоствердження у тій діяльності, яка їм найбільше подобається. У стінах школи діти здобувають важливий досвід свободи вибору, шкільного самоврядування, що не може існувати без відповідальності.

Справедливість наряду з гідністю, свободою є найбільш значущою моральною цінністю виховання і соціалізації особистості, що виступає основною умовою і базовим принципом побудови суспільства, людських стосунків.

Уявлення про справедливість реалізуються через функції: пізнання (оцінка), регуляції (емоційний стан, поведінка), самоставлення (самооцінка і самоефективність).

Справедливість протистоїть свавіллю, моральній кривді, зазіханням на духовні і моральні цінності. В умовах свавільного використання заохочення і покарання, справедливості не має місця. Несправедливістю є також і зрада.

Рівноправ'я характеризує міжкультурну взаємодію, відносини між різними народами й етносами на основі визнання їхніх здобутків, прав і свобод. Рівноправ'я покликане зберігати баланс і коректність взаємодії різних представників культур, зважаючи на їхні етнічні, особистісні та загальні інтереси.

Ініціативність виявляється в устійливому прагненні особистості до ініціації, генерації ідей, творчості, самостійності, а також у діяльній активності на досягнення певної мети, її вміннях ставити перед собою нові

задачі та втілювати їх без додаткових спонук, знаходити нові, нешаблонні рішення і засоби їх здійснення.

Основні конструкти виховного середовища закладу загальної середньої освіти та виховного простору сучасного учня.

Виховне середовище закладу загальної середньої освіти – це середовище безпосереднього і опосередкованого впливу на дитину в закладі освіти у сукупності матеріального та духовного забезпечення освітнього процесу, що утворює сприятливі умови для особистісного і соціального розвитку учнів, розкриття їхніх здібностей, збагачення позитивного досвіду міжособистісної взаємодії, ціннісно-орієнтованої діяльності.

Суб'єкти виховного середовища закладу загальної середньої освіти – педагоги і учні всіх вікових груп.

Виховний простір сучасного учня: мережа закладів загальної середньої освіти всіх форм власності (загальної середньої та позашкільної освіти), сімейне середовище, вуличне середовище, зона дії засобів масової інформації та комунікаційних технологій.

Необхідність формування критичного, креативного і піклувального мислення в учнів

Цільовим мейнстримом (англ. *mainstream* — основна течія) освіти сьогодення є формування нової людини, що володіє «мисленням вищого порядку», яке має бути *критичним* (особливий спосіб мислення, характерними ознаками якого є здатність оцінювати та аналізувати твердження та факти стосовно будь-якого об'єкта чи явища; робити об'єктивні висновки та приймати обґрунтовані рішення на основі здобуття й опрацювання інформації; здійснення рефлексивних дій (аналітичних, контролювальних, оцінних), *креативним* (прагнути до постійного саморозвитку, генерувати нові ідеї та приймати нестандартні рішення, бути здатним до вибору із численних альтернатив, що пропонує сучасне життя) і *піклувальним* (цілеспрямовано використовувати свій потенціал як для самореалізації в особистісному й професійному плані, так і в інтересах суспільства й держави, тобто враховувати інтереси й потреби оточуючих людей і перебирати на себе відповідальність за свій життєвий вибір і власну життєдіяльність).

В умовах непередбачуваності та інтенсивних соціальних змін, які відбуваються в країні, одним із основних завдань соціальних та освітніх інститутів є розвиток критичного мислення у сучасних дітей та молоді.

Якщо людина володіє навичками критичного мислення, це означає, що вона вміє перемагати сумніви, аналізувати інформацію, протистояти впливам і маніпуляціям, – тобто володіє необхідними інструментами, щоб зробити власне життя більш осмисленим та успішним.

Основні навички критичного мислення (основні характеристики логіко-аналітичної компетентності):

- гнучкість мислення;

- зосередженість, аналіз та запам'ятовування інформації;
- визначення ключових аспектів, що містяться у явному або прихованому вигляді нової інформації;
- порівняння та спостереження (виявлення рис подібності й відмінностей об'єктів);
- генерування ідей, розробки виважених рішень;
- ефективно комбінування знань;
- формулювання критеріїв оцінювання інформації або ідей, перевірка правильності тверджень;
- терпимість до невизначеності та багато варіативності;
- відкритість для інших ідей, терпимість до інших точок зору, відмінних від власних;
- вміння будувати прогнози, логічність висновків;
- активне сприйняття інформації.

Основні навички креативного мислення:

- вміння експериментувати і використовувати наявні знання у нетрадиційних для них сферах застосування;
- здатність формувати нові паттерни, оперувати складними поняттями;
- гнучкість, оригінальність мислення, уникнення шаблонів у прийнятті рішень;
- орієнтованість не лише на організацію та переробку знань, а на їх створення;
- вміння змінювати структуру зовнішньої інформації та внутрішніх уявлень за допомогою формування аналогій і поєднання концептуальних прогалин;
- орієнтація на переформулювання поставленого завдання;
- пошук нестандартних рішень, нових можливостей; формування гіпотез, їх перевірка і модифікація;
- застосування конкурентно здатних підходів;
- орієнтація на створення нових або удосконалення наявних процесів, продуктів, послуг.

Основні навички піклувального мислення:

- урахування інтересів та почуттів інших людей;
- орієнтація на діалог у спілкуванні;
- орієнтація на самоосвіту, саморозвиток;
- здатність до поповнення та генерації знань;
- вміння оцінювати, наскільки власні дії є корисними для суспільства і держави.

Особистість сучасного педагога

Кожен педагог закладу загальної середньої освіти здійснює виховну діяльність. Педагогічна діяльність потребує особливих якостей від людини, яка обрала педагогічну професію.

Базові якості педагога як суб'єкта і організатора виховного процесу в закладах освіти: професіоналізм, інформативна грамотність, широкий кругозір, педагогічна творчість, відкритість до нового, володіння інтерактивними методами, мобільність, комунікативність, критичне мислення, емоційна врівноваженість, особистісна гнучкість, здатність до самоаналізу та самоконтролю.

Педагогічний працівник своєчасно реагує на виклики часу, глибоко розуміє закономірності становлення та розвитку особистості дитини, не відстає від її уподобань та цінностей, здатний до діалогу та визнає дитину як рівноправного суб'єкта освітнього процесу.

Педагогічний працівник – це носій загальнолюдських культурних цінностей, глибоких і різноманітних знань, високих моральних якостей, патріот своєї держави, займає активну громадянську позицію з урахуванням демократичних засад та принципів.

Педагог визначає вищою цінністю кожен людину, поважає її честь і гідність, права і свободи, зазначені у Конституції України, формує безпечне освітнє середовище, вміє знаходити порозуміння серед здобувачів освітніх послуг та неухильно дотримується принципу рівності.

Успішна педагогічна діяльність, вплив педагога на учня залежить від його авторитету. Чим вищий авторитет педагогічного працівника, тим важливішими будуть для учнів цінності і компетентності, які він передає своїм вихованцям. Педагог спрямовує авторитет своєї професії та свого професійного співтовариства на захист загальнолюдських цінностей та принципів.

Оскільки освіта стосується життя та успіху людини у суспільстві, її фізичного, психічного і духовного здоров'я, – базові якості педагога як суб'єкта і організатора виховного процесу, дотримання ним норм моралі й професійної етики мають особливе значення.

Вікові особливості учнів

Молодший шкільний вік є важливим у становленні особистості дитини, бо саме тоді закладаються основи особистісного розвитку учнів початкової школи.

Віковими особливостями дітей 1–4-х класів можна вважати: незначний соціальний та моральний досвід, підвищену емоційність, вразливість і водночас пластичність до морально-етичних впливів, імпульсивність та безпосередність поведінки дитини, бажання постійно розширювати коло спілкування. Тому узгодження поведінки та усвідомлення моральних явищ життя характеризуються емоційними узагальненнями, аналізом ситуацій та вчинків, які відповідають загальнолюдським етичним цінностям. Розрив між знаннями моральних принципів і відповідною поведінкою – найхарактерніша властивість дитини цього віку. Подальшого розвитку набуватимуть такі моральні почуття: провини, сорому, обов'язку, відповідальності, справедливості, власної гідності, сумління.

Основними потребами дитини в початкових класах є необхідність: у спілкуванні з людьми, в емоційному контакті, визнанні, оцінці своїх дій та

вчинків, виявленні власних позицій у ставленні до інших, світу, у дружбі, товариській, повазі до особистості, самоповазі, набутті нових знань та вмінь для пізнання довкілля.

Перед вчителем постає важливе завдання: вирізняти мотив вчинку, роз'яснюючи дитині його сутність і правильність у різних типових життєвих ситуаціях, даючи їй можливість емоційного «переживання» разом із практичним застосуванням отриманих знань.

Беручи участь у спільних видах діяльності, учні вчаться будувати свої взаємини з однолітками, входити в колектив ровесників. У них виникає потреба до взаємовимогливості та взаємодопомоги.

На цьому віковому етапі у дитини формується ядро особистості (моральні почуття, цінності, переконання), відбувається набуття досвіду моральної поведінки. Вона вчиться не лише виконувати вимоги колективу, а й бере активну участь у постановці вимог, виборі доручень, справи, яка їй до душі. В учнів виникає ще одне новоутворення – відносно стійкі форми поведінки і діяльності, які в майбутньому становитимуть основу формування її характеру.

Після закінчення першого класу в частини дітей не до кінця сформовані особистісні новоутворення, що є характерними для дошкільнят, а саме:

- недостатнє усвідомлення сприйняття шкільного життя, необхідності впорядкувати та організувати його за певними законами і правилами співжиття;
- недостатнє усвідомлення внутрішньої етичної інстанції, такої як совість (орієнтування лише на зовнішній контроль з боку дорослих, невміння діяти самостійно), що викликає в учнів почуття невпевненості у собі, спричиняє конфлікти у спілкуванні;
- відсутність переваг та продуманих дій над імпульсивними (стримування бажань відбувається лише в разі очікування винагороди чи покарання);
- несформованість адекватної самооцінки.

Вчителеві в другому класі слід продовжувати виховну роботу, спрямовану на корекцію цих недоліків з метою будовання специфічних для молодших учнів особистісних новоутворень: довільність психічних процесів, внутрішній план дій та рефлексію, інтелектуалізацію життя дитини.

У вчинках дітей наприкінці другого року навчання вже проглядається позиція у ставленні до того, що їх оточує. Розвиваються і змінюються внутрішні етичні інстанції, формуються моральні мотиви поведінки; розвивається здатність співпереживати, співчувати, а отже, і співдіяти з дорослими та однолітками.

Молодший шкільний вік виявляється сприятливим щодо виховання у дитини фундаментального для її морального розвитку новоутворення, яким є здібність цінувати особистість людини.

Головним новоутворенням навчальної діяльності є формування теоретичного мислення дитини, що знаходить відповідне вираження і в рівні сформованості у дітей особистісних моральних якостей, першооснов багатьох моральних понять: доброти (гуманності), людяності, милосердя, чуйності, співчуття, чесності, справедливості, терпеливості та ін.

Формування особистості молодшого учня значною мірою визначається реалізацією у виховному процесі діяльнісного підходу, згідно з яким моральні правила і норми дитина засвоює активно, в процесі діяльності та спілкування з дорослими, однолітками, старшими та молодшими дітьми. Основна функція її полягає в тому, що в ній набувається досвід ставлення дитини до світу, до людей, до самої себе.

Виховання молодших учнів здійснюється у процесі навчально-пізнавальної діяльності як провідної шляхом внесення ціннісних складових у зміст навчальних предметів, відведення належного місця «спільно-взаємодіючій діяльності» як на уроках, так і в позаурочний час; гуманізації взаємин у системах «учитель – учень», «учень – учень»; використання вчителем демократичного стилю спілкування з учнями; створення умов для творчої самореалізації кожної особистості.

Важливим є особистісно орієнтований підхід у вихованні молодших учнів, оскільки для дітей цієї вікової групи характерна особлива сенситивність до морально-етичних впливів, а надто сприйняття норм культурної поведінки, спілкування, мовного етикету, культури взаємовідносин.

Дуже часто внутрішнє самопочуття, емоційний настрій дитини залежить від особистості вчителя початкових класів, оскільки для учнів 1–2-х класів учитель залишається центральною фігурою, арбітром, авторитетом. Лише в 3–4-х класах самооцінка, оцінка однолітків починає переважати оцінку вчителя.

Зовнішнім вираженням позиції дитини є участь її у різноманітних ситуаціях дитячого життя. Вона виявляється залежно від очікувань вчителя і дитини. Діти з невинуватими очікуваннями часто стають агресивними або, навпаки, пригніченими; боязкими або недовірливими, соціально інфантильними або неспокійними. Ці аспекти необхідно враховувати у роботі з дітьми та батьками.

Головне завдання вчителя – навчитись створювати і використовувати у шкільному житті ситуації, в яких знання і дії були б злиті та дозволили б фіксувати динаміку духовно-морального розвитку дитини, суть якого полягає у вмінні дитини самостійно, а іноді за допомогою вчителя, реалізувати свої здібності до практичної діяльності. Вчитель має допомогти дитині розвиватись від елементарних навичок поведінки до більш високого рівня, для якого необхідні самостійність у прийнятті рішень і моральний вибір.

Ефективність різних видів виховання залежить від спрямованості виховного процесу, форм і методів його організації. Пріоритетними для учнів початкових класів є активні методи, що спрямовані на самостійний пошук істини та сприяють формуванню критичного мислення, ініціативи й творчості.

Підлітковий вік – складний відповідальний період становлення особистості, в якому формується соціальна спрямованість і моральна свідомість: моральні погляди, судження, оцінки, уявлення про норми поведінки, запозичені у дорослих. Шлях оволодіння ними відбувається через реальні стосунки, через оцінку їхньої діяльності дорослими. Наприклад, не одразу підлітки усвідомлюють, що волю загартовує і навчання, що відкриті

визнання своїх помилок свідчить про сміливість, що усвідомлення своєї провини – крок до відповідальності. Знання моральних норм та еталонів взаємин розуміють не завжди глибоко, важко сприймають моральний релятивізм, тому оцінки вчинків інших категоричні, безкомпромісні. Моральні переконання ще є нестійкими, проте вони стають специфічними мотивами поведінки. З'являються власні погляди, оцінки, які можуть швидко змінитись, але й протилежну точку зору підліток буде відстоювати так само пристрасно, як й іншу.

Важливі зміни відбуваються у мотиваційній сфері: потреба в самоповазі, в самоствердженні, у визнанні товаришів, у позитивному ставленні з боку друзів. З'являється орієнтація на майбутнє: мрії, ідеали, перспективні плани, віддалена мета. Проте для підлітка характерна й відмова від поставленої мети всупереч її об'єктивній значущості, бо воля ще слабка. Підлітки частіше діють за найбільш сильним мотивом, власною ж поведінкою вони ще не володіють, і самі визнають відсутність у себе вольових якостей.

Завданням педагогів є розвиток у підлітків вольової поведінки, використовуючи для цього емоційно привабливі цілі, підтримуючи їх наміри й уявлення про можливість досягти власного рівня домагань. У підлітків у вольовому акті ще слабо представлена виконавська частина. Очіма підлітків основною причиною їх неуспішності у школі є лінощі. Практика свідчить, що не менше значення має забезпечення пізнавальної мотивації, розвиток інтересів. Для підлітків є характерною легкість виникнення переживань, емоційної напруги, їм важко стримувати свої радість, горе, образу, гнів. Їхні емоції відрізняються ригідністю – інертністю, негнучкістю, навіть тенденцією до самопідтримування. Підлітки «купаються» у власному горі чи в почутті провини. Вони відчують задоволення від будь-яких переживань, відчують потребу в сильних емоційних насиченнях. Суперечливі прагнення, які виникають досить часто, ще більше підсилюють загальний емоційний фон, що призводить до виникнення стану афекту. Афективний стан може бути досить тривалим і виникати з незначного приводу. Треба вчити підлітків володіти своїми емоціями, усвідомлювати їх, говорити про них, виявляти у культурних формах.

Відбувається інтенсивний розвиток самосвідомості: виникає інтерес до свого внутрішнього світу, що веде до поглиблення та ускладнення процесу самопізнання. Підліткова рефлексія спрямована на розуміння самого себе, особлива увага приділяється власним якостям особистості, тому підвищується чутливість до оцінок з боку оточуючих, виникає орієнтація на реальні досягнення. Рефлексія відкриває недосконалість «Я», що глибоко та гостро переживається. Найбільший сплеск рефлексивності в учнів 7–8-х класів. Зростає критичність з приводу власних недоліків, наприклад, вже в 6 класі з'являються діти, які вважають себе нездібними до жодного з предметів.

Моральна мотивація ще не є стійкою, тому підліток легко піддається навіюванню, таким формам соціальної поведінки, які роблять його дорослим у власних очах.

Образи «Я», які створює у своїй свідомості підліток, дуже різноманітні: це фізичне «Я» (уявлення про свою зовнішність), психічне «Я» (про риси характеру, про свої здібності тощо). Але ставлення до всіх цих рис свого «Я» залежить від системи цінностей, яка формується завдяки впливу членів своєї сім'ї та ровесників. Саме тому одні гостро переживають відсутність зовнішньої краси, а інші – фізичної сили, дехто всю увагу спрямовує на підвищення результатів у спортивних видах діяльності. Образ «Я» ще нестабільний, уявлення про себе рухливе. Іноді випадкова фраза, комплімент або посмішка надовго порушують спокій душевного життя підлітка.

З образом «Я» пов'язана самооцінка. Для підлітка важливо знати не тільки, який він є, але й наскільки значущими є його індивідуальні особливості для оточуючих, а тому й для самого себе. Постійно відбувається порівняння: «Я такий, як усі» або «я не такий, як усі». В ідеалі самооцінка повинна складатися з порівняння самого себе сьогоднішнього з самим же собою, але учорашнім: «Я вчора і я сьогодні, а яким я стану (повинен стати) завтра?». Це складно, проте ефективно. Самооцінка має загальний характер та ще й занижена: підлітки перебільшують свої недоліки, успіхи дещо занижують. Але за заниженою самооцінкою може ховатись високий рівень домагань, на основі чого розвивається феномен «дискомфорт успіху». Підліток, маючи таку самооцінку, знецінює досягнення своїх однолітків, радіє їхнім невдачам. Така конфліктна самооцінка виникає за умови завищених вимог з боку батьків, або песимістичних уявлень про можливості свого сина чи доньки. У підлітка тоді виникає сильна реакція навіть на справедливі зауваження. Він шукає зовнішні причини для виправдовування своїх реальних невдач або тих, що прогножуються. Такий «афект неадекватності» вимагає пошуку психологічного захисту у вигляді знецінення успіхів інших. Висока самооцінка повинна поєднуватись із здатністю диференційовано оцінювати свої досягнення і водночас бачити недоліки та перспективи покращення результатів за рахунок усунення недоліків.

Підлітки адекватно оцінюють товаришів, але завищують свою самооцінку. Загальне позитивне ставлення до себе, до своїх можливостей повинно залишатися незмінним, а недоліки – сприйматись як тимчасові, які можна усунути.

Самооцінка поступово емансипується від оцінок оточуючих і набуває все більшого значення як регулятор власної поведінки.

Крім реального «Я» виникає і «Я-ідеальне». Якщо рівень домагань високий, а свої можливості усвідомлюються недостатньо, тоді «Я-реальне» буде дуже відрізнятися від «Я-ідеального». Такий стан веде до невпевненості в собі, а в поведінці це виявиться в образливості, впертості, навіть агресивності. Якщо «Я-ідеальне» сприймається досяжним, воно спонукає до самовиховання, здійснення якого сприяє розвитку саморегулювання. Саморегулювання вміщує в собі вільну постановку мети та вибір засобів її досягнення. Деякі підлітки (3%) розробляють навіть програму самовдосконалення, але не всі мають силу волі та наполегливість, щоб здійснити її. Здатність ставити мету, усвідомлювати засоби її досягнення, використовувати свої можливості,

передбачати результати є показником високої зрілості особистості, що з'явиться пізніше. В учнів основної школи виникає потреба в життєвому самовизначенні (закінчується 9 клас), спрямованості на майбутнє, визначенні свого життєвого шляху, майбутньої професії. Ця потреба конкретизується в новій соціальній позиції, яка розгортається на наступному віковому етапі.

Старший шкільний вік (юнацтво), що охоплює період розвитку дитини від 15 до 18 років, у віковій психології прийнято вважати старшим підлітковим віком. Одним із важливих аспектів психічного розвитку старшокласників є інтенсивне дозрівання, провідна роль у якому відводиться розвитку мислення. У цьому віці учні виявляють більше самостійності в заняттях, у них інтенсивно розвиваються моральні сили, формуються і визначаються риси характеру, відбувається становлення світогляду. Основною особливістю особистісного розвитку старшокласника є помітний розвиток самосвідомості, самооцінки, що ґрунтується на самостійному аналізі й оцінці власної діяльності, що не завжди через складність цього процесу є об'єктивними.

Старший шкільний вік є сенситивним у формуванні світогляду, виробленні стратегії життя, визначенні життєвих планів, формуванні вміння творити власну долю, активно відповідально та ефективно реалізувати громадянські права й обов'язки.

Разом з розвитком абстрактного й цілісного мислення в учнів старших класів відбувається перехід до вищих рівнів мовлення, виникає прагнення до його самовдосконалення, намагання зробити його більш виразним, точним. Старшокласники вже вільно користуються комп'ютером, інтернетом, енциклопедичними словниками, аналізують і зіставляють інформацію з різних джерел.

У старшокласників помітно розвивається самоспостережливість, уміння аналізувати поведінку. Для них характерне поглиблене усвідомлення психологічних процесів. Помітно зростають сила волі, витримка, наполегливість, самоконтроль. Інтереси стають зрілішими і водночас тривалішими, стійкішими, міцнішими. Розвиваються пізнавальні інтереси, зокрема – до самостійних видів навчальної роботи.

Пізнавальна діяльність учнів у старших класах характеризується новими вміннями і розвиненими здібностями, такими як: багатство словникового запасу, уміння розвивати допитливість, організувати сприйняття інформації та визначати нові ідеї, володіти достатнім обсягом інформації, застосовувати засвоєний матеріал за нових умов, критично мислити, розв'язувати складні проблеми, засвоювати причинно-наслідкові зв'язки, встановлювати приховані залежності зв'язків, інтегрувати й синтезувати інформацію, відрізнити незначні відмінності, досконало аналізувати ситуацію, передбачати наслідки, оцінювати процес і результати, міркувати, будувати гіпотези, застосовувати ідеї на практиці, узагальнювати та робити висновки.

Під час навчання у цей період виникають нові мотиви професійного та життєвого самовизначення. Старшокласники, визначаючи систему цінностей,

керуються планом свого індивідуального розвитку та соціальною значимістю життєвих цілей.

Пріоритети у вихованні компетентної особистості

Визначаються відповідно до актуальних завдань і перспектив розвитку українського суспільства, позитивної соціалізації особистості та з урахуванням вікових можливостей учнів і специфіки організації виховного процесу в закладі освіти; пов'язуються з реалізацією прав і обов'язків учасників виховного процесу як активних членів громадянського суспільства.

Стосовно виховного процесу, за Державним стандартом базової і повної загальної середньої освіти, ми розуміємо компетентність як готовність і здатність особистості чинити морально на основі цінностей, світоглядних орієнтирів, етикету: усвідомлювати необхідність моральної поведінки, розуміти причинно-наслідкові зв'язки своїх дій, уміти обґрунтовувати і цивілізовано відстоювати свою позицію, приймати зважені моральні рішення, виявляти відповідальність, брати на себе обов'язки та протистояти аморальним впливам.

Компетентнісний потенціал забезпечує можливість усебічного розвитку особистості дитини на основі ключових компетентностей (див. подану нижче таблицю).

Компетентнісний потенціал виховання		
№ п/п	Ключова компетентність	Ціннісні ставлення та практичні здатності
1	Спілкування державною (і рідною мовою у разі відмінності) мовами	<p><i>Ціннісне ставлення:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> – усвідомлення ролі рідної (державної) мови як механізму національної і етнічної самоідентифікації, збереження світового мовного різноманіття, способу збереження культурних традицій і стратегій, аудіо- та візуалізацію культурного різноманіття свого народу; - любов до української мови; – усвідомлення ролі української мови в особистому житті, а також у житті нації і держави; – спілкування українською мовою у школі та поза школою <p><i>Практична здатність:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> – розуміти українську мову; – послуговуватися державною мовою в різноманітних життєвих ситуаціях та дотримуватися мовного етикету; – застосовувати різноманітні комунікативні стратегії залежно від мети спілкування; – формулювати чітко думки, дискутувати, наводити аргументи, відстоювати власну думку; – уміти правильно використувати термінологічний апарат, спілкуватися в процесі начально-пізнавальної діяльності; – розв'язувати конфлікти за допомогою спілкування; – популяризувати ідеї гуманізму, добра та краси; – протистояти засміченості мови, лайливим словам –

2	Спілкування іноземними мовами	<p><i>Ціннісне ставлення:</i></p> <ul style="list-style-type: none">- усвідомлення ролі іноземної мови як механізму глобалізації, як запоруки зручності самореалізації в умовах закордоння;- ціннісне ставлення до культурних надбань різних народів, соціальної рівності;- позитивне сприйняття інакшості та інтерес до культурних відмінностей;- толерантне ставлення до представників різних народів і культур;- запобігання проявам ксенофобії, нетерпимості і расизму <p><i>Практична здатність:</i></p> <ul style="list-style-type: none">- готовність прийняти представників інших культур такими, якими вони є;- знати і за потреби спілкуватися мовами інших народів;- володіти навичками міжкультурної взаємодії;- запобігати міжетнічним і міжкультурним конфліктам;- уміти розв'язувати конфліктні ситуації та знаходити компроміси
3	Математична компетентність	<p><i>Ціннісне ставлення:</i></p> <ul style="list-style-type: none">- усвідомлення важливості математичного мислення та математичних знань у життєдіяльності людини;- розуміння цілісної картини світу, закономірності розвитку суспільства, людських відносин, небезпек у застосуванні маніпулятивних технологій;- дотримання логіки і послідовності у мисленні та діях;- протистояння маніпулятивним впливам <p><i>Практична здатність:</i></p> <ul style="list-style-type: none">- розвивати критичне мислення;- аналізувати, систематизувати і сентизувати інформацію;- установлювати причиново-наслідкові зв'язки;- виокремлювати головні та другорядні цілі, ризики поведінки, ризиковані життєві ситуації й обирати шляхи їх вирішення
4	Компетентності у природничих науках і технологіях	<p><i>Ціннісне ставлення:</i></p> <ul style="list-style-type: none">- розширення і поглиблення знань про предметний світ, сферу людських відносин та про себе;- критичне оцінювання результатів людської діяльності у природному середовищі <p><i>Практична здатність:</i></p> <ul style="list-style-type: none">- готовність до саморозвитку і опанування сучасними технологіями;- використовувати сучасні технології у своїй діяльності;- брати участь у дослідній і проектній діяльності
5	Інформаційно-цифрова компетентність	<p><i>Ціннісне ставлення:</i></p> <ul style="list-style-type: none">- здійснення пошукової діяльності та виконання задач за алгоритмом;- уміння працювати з різними Інтернет-ресурсами;- розпізнавання достовірних і недостовірних джерел інформації;- протистояння Інтернет-агресії, Інтернет-булінгу тощо

		<p><i>Практична здатність:</i></p> <ul style="list-style-type: none">– уміти використувувати різні способи пошуку корисної інформації в довідникових джерелах (зокрема, за допомогою інформаційно-комунікативних технологій), критично мислити в процесі збору та обробки інформації;– дотримуватися етикету;– критично відібрати Інтернет інформацію;– дотримуватися правил безпеки в Інтернет мережі та здатність протистояти інтернет-ризикам та маніпулятивним технологіям у ЗМІ та рекламі, соціальних мережах, комп'ютерних іграх
6	Уміння вчитися впродовж життя	<p><i>Ціннісне ставлення:</i></p> <ul style="list-style-type: none">– визначення мети та цілі власного життя і діяльності, планування й організація життя;– визначення близьких, середніх і далеких перспектив, розроблення стратегії життя;– уміння працювати самостійно і в команді;– користування різними джерелами інформації;– розширення знаннєвої та емоційної сфери, власні уявлення про життя;– застосовування різних поведінкових і комунікативних стратегій відповідно до мети діяльності та конкретної ситуації <p><i>Практична здатність:</i></p> <ul style="list-style-type: none">– уміти моделювати власний освітній розвиток, аналізувати, контролювати, корегувати й оцінювати результати освітньої діяльності;– прагнути оволодівати новими знаннями та навичками;– готовність удосконалювати свої моральні, морально-вольові якості та навички поведінки впродовж життя;– розуміти необхідності роботи над собою
7	Ініціативність і підприємливість	<p><i>Ціннісне ставлення:</i></p> <ul style="list-style-type: none">– аналізування життєвих ситуацій;– презентування власної ідеї та ініціативи;– формулювання власних пропозицій, рішень;– виявлення лідерських якостей;– усвідомлення ціннісного змісту грошей, праці і рівності прав людей, праці батьків;– засудження споживацького способу життя та трудової експлуатації дітей <p><i>Практична здатність:</i></p> <ul style="list-style-type: none">– готовність брати відповідальність за себе та інших;– розвивати моральні якості для успішної професійної кар'єри;– брати участь у шкільних заходах, волонтерській діяльності, у трудових десантах і благодійних акціях
8	Соціальна та громадянська компетентності	<p><i>Ціннісне ставлення:</i></p> <ul style="list-style-type: none">– усвідомлення змісту понять «громадянин», «патріотизм», «військово-патріотичне виховання», «готовність до захисту Вітчизни» як важливих складників життєдіяльності людини;– усвідомлення конституційного обов'язку щодо

		<p>громадянських прав та захисту суверенітету і територіальної цілісності України;</p> <ul style="list-style-type: none">– бажання брати участь у різних формах позакласної та позашкільної роботи військово-патріотичного спрямування;– участь у шкільному самоврядуванні і в дитячих громадських об'єднаннях <p><i>Практична здатність:</i></p> <ul style="list-style-type: none">– володіти навичками допомоги, самопомоги, захисту та виживати в складних умовах;– готовність захищати Батьківщину;– дотримуватися конституційних норм, повага до державних символів, законів України;– гуманно ставитися до інших людей, бути здатним до альтруїзму, співчуття, емпатії;– цінувати і поважати свободу інших, право на вибір та власну думку;– поважати гідність кожної людини
9	Обізнаність та самовираження у сфері культури	<p><i>Ціннісне ставлення:</i></p> <ul style="list-style-type: none">– ідентифікація себе як представника певної культури;– визначення ролі і місця української культури в загальноєвропейському і світовому контекстах;– використання культурного досвіду в життєвих ситуаціях;– долучення до творчості, висловлюючи власні ідеї, спираючись на досвід і почуття та використовуючи відповідні зображувально-виражальні засоби <p><i>Практична здатність:</i></p> <ul style="list-style-type: none">– поцінювати культурні здобутки людства та інтерес до них;– бути відкритим до культурного діалогу;– потреба у творчій діяльності, яка би відповідала здібностям і нахилам
10	Екологічна грамотність і здорове життя	<p><i>Ціннісне ставлення:</i></p> <ul style="list-style-type: none">– усвідомлення природи, як джерела свідомості і духовності;– усвідомлення людини як частини і результату еволюції природи;– усвідомлення діяльності людини й її потреб як чинника руйнування довкілля;– формування ставлення до природи, як універсальної цінності;– визнання за об'єктами природи права на існування незалежно від привнесеної користі;– усвідомлення значущості здорового способу життя, фізичної підготовки та фізичного розвитку для повноцінного життя людини <p><i>Практична здатність:</i></p> <ul style="list-style-type: none">– уміти виокремлювати екологічний контекст будь-якого виду діяльності;– формувати практичні навички екологічно безпечної поведінки (вміти обирати діяльність, що наносить найменшої шкоди природі);

		– уміти застосовувати позитивні надбання народних традицій та етнічної культури у ставленні до природи й побутовій діяльності.
--	--	--

Основні форми і методи організації виховного процесу

Основні *форми і методи* виховної роботи з молодшими учнями: тематичні виховні години, дискусії та диспути з актуальних для учнів питань і проблем; тренінги і міні-тренінги з використанням інтерактивних методів роботи; тренінг групової взаємодії, театральна діяльність (аматорський, ляльковий, пальчиковий, тіньовий театр), ігрова діяльність (ситуаційно-рольова гра, сюжетно-рольова гра, гра-драматизація, гра-бесіда, гра-мандрівка, ігрова вправа), інсценування, екскурсія, колажі, колективне творче панно, етична бесіда, тематичний зошит, ранок, свято, усний журнал, колективні творчі справи, оформлення альбому, on-line подорож, конкурси, школа ввічливості, демонстрація, презентація, розповідь, моделювання, вікторина, виставка малюнків, виставка-ярмарок, добродійна акція, хвилини з мистецтвом, година спостереження, година милування, спортивні змагання, козацькі забави, ведення літопису класного колективу, веселі старты, естафети, догляд за рослинами і тваринами інші види педагогічної анімації, гуртки дитячої творчості.

Основні *форми і методи* виховної роботи з дітьми підліткового віку: тренінги і міні-тренінги, виховні години, класні збори, лекція, зустрічі, фестивалі, вечори, змагання (квести, ярмарок солідарності, конкурси, конкурс-ярмарок, вікторина, виставка-конкурс, турнір, веселі старты та естафети, конкурс-інсценізація) ігрова діяльність (гра-експрес, рольова гра, інтелектуальна гра, колективне ігрове спілкування, пошукова гра), брейн-ринги, брейн-сторми, нарративні методи (розповідь (оповідка), бесіди, диспути), метод «моральних дилем», кластерний метод (складання красвордів, схем, таблиць, діаграм), метод тестування, метод «П'ять «чому»?», метод «Що буде, якщо...», метод різнонаукового бачення, прийом «Лінія цінностей», колективні творчі справи (КТС) (раптівка, жива газета, випуск газети, свято-презентація, усний журнал та інше), проектна діяльність, школа етикету, ведення літопису класного колективу, фестиваль, похід, спартакіада, колаж, акція (милосердя, благодійна, екологічна та інші), екологічна стежка, художня галерея, виставка творчих робіт, трудовий десант, родинне свято тощо.

Основні *форми і методи* виховної роботи зі старшокласниками: тренінги, майстер-класи, презентації, проектна діяльність, тематичні виховні години; шкільний театр, інші види педагогічної анімації.

Основні *методи*: інтерактивні (рольові ігри, інтелектуальні аукціони, «мозкові атаки», вправи (усні, письмові, графічні), вправляння, метод аналізу соціальних ситуацій, кейс-стаді, створення ситуацій успіху, діалог, методика колективних творчих справ, SWOT-аналіз, нарративні методи (етичні та сократівські бесіди, дискусії, диспути); кластерний метод (складання красвордів, схем, таблиць, діаграм); рефлексивні (рефлексивно-експліцитний метод), метод «Open space», метод «Світове кафе», консультування,

модельовання, добродчинні акції, учнівські добродчинні проєкти, раптівки (флешмоби), форуми, скайп-конференції, онлайн-спілкування, перформанси, майстер-класи та інше.

Форми і методи роботи можуть творчо доповнюватися і наповнюватися змістом, актуальним до потреб вікового і морально-духовного розвитку дитини, з урахуванням її індивідуальних особливостей.

Основні форми організації виховного процесу

Клас	Форми, методи і прийоми виховної роботи
1–4 класи	<ul style="list-style-type: none"> • Виховні години: «Хто я і яким я хочу бути», «Вчимося ввічливості», «Я і мої друзі», «Я і мій клас», «Як поводитися у школі, вдома, на вулиці», «Чи важко бути охайним?», «Правила здоров'я», «Допомагаємо старшим», «Абетка пішохода», «Чи знаєш ти чарівні слова», «Чи вміємо ми цінувати час?», «Берегти природу», «Як ставитися до молодших братиків і сестричок», «У бібліотеці», «Коли твій друг захворів», «Телефонний дзвінок», «Піклуємося про пташок», «Хочу, можу треба», «Чи потрібно вибачатися?», «Коли ти дома один», «В гостях і дома», «Обіцянки і слова», «Безпечна дорога до школи», «маміні помічники і помічниці», «Гартуємо характер», «Мій улюблений літературний герой», «Про що нам підказує совість», «Наші слова та вчинки», «Як стати кращим», «Не будьмо байдужими», «Які продукти корисні», «Я маю власну думку», «Добротою себе перевір» • Бесіди: «Символи держави: прапор, герб, гімн України»; «Поговоримо про дружбу», «Моя країна – Україна» • Курси за вибором: «Уроки для сталого розвитку. Школа друзів планети», «Я і енергія» • Ігри: «Мікропохід», «Павутинка», «Хто я?», «Ведення літопису нашого класу», «Я в команді» • Музично-казкова гра «Музика в українських народних казках» • Сторітеллінг: короткі оповідання для навчання і виховання • Міні-тренінг на розвиток уваги «Різноманітний світ» • Усний журнал «Герої Крут – для нащадків вірець» • Гра на групову взаємодію «Місток дружби» • Родинне свято «Сім «Я»» • Етична гра «Будь ласка» • Вправи: «Оціни свою уважність», «Слухати і чути» • Метод незакінчених речень: «Пізнай самого себе» • Інтерактивна гра «Постав оцінку художнику» • Ігрові завдання: «Телеграма», «Симпатичні істоти», «Я-Земля» • Рольова гра «Розподіл сердець» • Метод «Що буде, якщо...» • Метод незакінчених речень «Поговоримо про дружбу» • Інтерактивна година спілкування «Школа етикету» • Прийоми: «Капелюх Фоми Невіруючого», «Змагання рядів (груп)», «Хто скаже останнім?», «М'яч із словами», «Пустий стілець», «Читання з зупинками», «Вірні – невірні твердження», «Прогнозування по фотографії», «Поясни слово», «Читання з зупинками», «Чи вірите ви ...», «Учитель

	<p>радяться з класом»</p> <ul style="list-style-type: none">• Літературне свято «Мова моя калинова»• Зустріч із захисниками «Роль війська у відстоюванні незалежності та територіальної цілісності України»• Екологічні проекти: «Зелений пакет для дітей», «Чорноморська скринька»• Ігри-подорожі: «Природні дива України», «Маленькі українці подорожують країнами ЄС», «Котигорошко»
5–6 класи	<ul style="list-style-type: none">• Виховні години: «Що підказує твоє серце», «Бути милосердним», «Люби Батьківщину, як сонце люби...», «Герої завжди поміж нас», «У чому полягає шляхетність», «Заздрісник сам собі ворог», «Світ наших захоплень», «Кожна людина унікальна», «Подарувати крихітку душі», «Мистецтво спілкування: коли яке слово мовити?», «Як жити в мирі з людьми», «Особистість і колектив», «Пізнай себе – пізнаєш світ», «Посієш звичку – пожнеш характер», «Чи вмієш ти контролювати себе», «День народження. Як дарувати та приймати подарунки», «Твої права і обов'язки вдома і в школі», «Уміти сказати «Ні»», «Білі ворони», «Шкідливі звички», «У кожного є своє покликання»• Етичні бесіди: «Погляд в минуле», «Ми діти твої, Україно», «Ставлення людини до людини», «Добро і Зло», «Моя сім'я», «Це потрібно не мертвим, це потрібно живим...», «Мій етикет», «Праця і життя людини», «Тепло моїх долонь, і розуму, і серця, я Україні милій віддаю»• Літературно-музична композиція «Україно, соборна державо, сонценосна колиско моя...»• Демонстрації-моделювання: «Скільки води на Землі», «Скільки родючих ґрунтів на Землі (Яблуко)»• Ігрові завдання: «Мій собака сказав би про мене»; «Ресурси», «Телеграма», «Симпатичні істоти», «Я-Земля» «Підбери пару», «Друга роль»• Тренінгове заняття на командоутворення «Порятунок ведмедя»• Ігри: пантоміма «Закони екології», «Казино», «Що-де-коли», «Зникле житло», «Ресурси», «Хто я?», «Екомаркування», ігри-метаморфози «Пікнік», «Кухня»• Прогулянка «Екодослідники»;• Дискусія «Поводження з безпритульними тваринами»;• Ділова гра «Робота над проектом», «Колективна творча справа»• Рольова гра «Корабельна рада», рольова гра на командну взаємодію «Острів»• Мозкова атака «Що заважає людям бути відповідальними»• Міні-тренінг «Уміння працювати в команді, або як «Я» перетворити на «Ми»»• Літературно-музичне свято «Тарас Шевченко – мовами національних меншин»• Метод незакінчених речень «Праця в житті людини»• Прийоми: «Логічне дерево», «Лінія цінностей», «Написання анотацій і рецензій», «Текст на одну букву»• Військово-патріотична спортивна гра «Сокіл» («Джура»)
7–9 класи	<ul style="list-style-type: none">• Виховні години: «Життя – твій шанс, цінуй його», «Чи завжди веселі наші жарти?», «Коли потрібна наша тактовність», «Як не спізнюватися і не забувати», «Мова – то серце народу», «Цінуємо твій подвиг, солдате», «Чи важко бути добродійцем», «Мистецтво дискусії», «Природа, то храм», «Вчимося поважати інших», «У згоді з собою», «Моральні рішення», «Культура гідності», «На шляху до себе», «Життєві плани», «Відкриваємо

нові грані і смисли буття», «Як ставитися до поразок і невдач», «Секрети життєвого успіху», «Відкрий для себе самого себе», «Мої цінності», «Подивитися на себе уважно», «Пізнай самого себе», «Що означає бути Людиною», «Поговоримо про дружбу», «Правильно оцінюючи себе ми здатні вплинути на своє майбутнє», «Мій моральний вибір», «Моральні принципи і правила життя», «Я», «Мрії стають реальністю для тих, хто вміє працювати», «Культура емоцій і почуттів», «Ризики і виклики сучасної молоді», «Бути собою», «Репутація і честь», «Батьки і діти», «У згоді з самим собою», «Як стати щасливим?»

- Курси за вибором: «Екологія в побуті», «Культура екологічної поведінки», «Мій екологічний вибір», «Сучасні екологічні проблеми», «Уроки для сталого розвитку»
- Етичні бесіди: «Моральні цінності», «Що таке справжня дружба?», «Чи відповідальна ти людина», «Учіться любити», «Етика і мораль», «Чому я заслуговую на повагу», «На шляху до Європи», «Шлях до себе», «Вчимося володіти собою», «Мій етикет», «Праця і життя людини»
- Диспути: «Чи можна змінити характер людини?», «Совість і обов'язок», «Емоції і характер, в чому їх взаємозв'язок?», «Права дитини», «Чи праві ті, хто говорить: «У нас багато друзів»
- Моральні дилеми
- Ігри: «Павутинка», пантоміма «Закони екології», «Казино», «Що-де-коли», «Зникле житло», «Що ми знаємо про пустелі», «Ресурси», «Екомаркування», «Хто я?», ігри-метаморфози «Танкер», «Пікнік», «Кухня», мотиваційна гра «Не нашкодь» («Війна»), «Людина, хто вона?», «Емоція, відлита в бронзі»
- Ігрові завдання: «Мій собака сказав би про мене», «Телеграма», «Симпатичні істоти», «Я-Земля», «Підбери пару», «Друга роль»
- Метод тестування: «Чи вольова ти людина?», «Який я насправді»
- Літературне свято «Бухенвальдський набат»
- Вправа «Купуємо побутові хімікати»
- Дискусії: «Поводження з безпритульними тваринами», «Поводження з безпритульними тваринами», «Тварина та вчинок»
- Самоаналіз «Місце на Землі»
- Мозкова атака «Перешкоди на шляху до відповідальної поведінки»
- Метод тестування: «Самоповага», «Чи є Ви капітаном власного життя?»
- Вправи: «Складаємо кластер», «Купуємо побутові хімікати», «Мій портрет у променях сонця», «Почуття», «Емоції», «Купуємо побутові хімікати», «Виховання волі»
- Квест «Я люблю Україну»
- Управління гнівом. Тренінгове заняття для подолання агресивних виявів поведінки
- Метод Едварда де Боно «Метод шести капелюхів»
- Метод різнонаукового бачення
- Міні-тренінги: «Вчимося відповідати за свої дії і доводити справу до кінця», «Як показати дорослим, що ти виріс. 7 ознак дорослої людини», «Що таке критичне мислення і навіщо воно потрібне», «Як розвинути приховані ресурси», «Ти і твоя самооцінка», «Умій казати «ні»», «Пізнай себе та інших людей», «Мистецтво запитань. Запитання як інструмент розвитку критичного мислення», «Позитивне ставлення до себе, як себе полюбити»
- Година національної пам'яті «Голокост – лихо століття»
- Рольова гра на напрацювання стратегії самопідтримки «Дерево, яке впало»
- Прийом «Переконуючий лист»

	<ul style="list-style-type: none">• Етика в школі. Тренінгове заняття з етичних взаємин в колективі,• Метод Case-study (аналіз конкретних ситуацій)• Проект «Як протистояти антигуманним викликам сьогодення: уміння і навички, які стануть у нагоді сучасним підліткам»• Круглий стіл «11 причин, чому ми не повинні здаватися»• Літературна композиція «Через Крути у майбуття»• Акція «Парасольки миру»• Демонстрації – моделювання «Поширення радіації»• Ігрові завдання «Телеграма», «Я-Земля»• Раптівка (флешмоб) «Добро крокує по планеті»• Оформлення інформаційного стенду «День Злуки – день єднання»• Фестиваль дитячої творчості «Сонячні барви»• Військово-патріотична спортивна гра «Сокіл» («Джура»)
10–12 класи	<ul style="list-style-type: none">• Виховні години: «У чому щастя і як його знайти», «Доля і покликання», «Людина між добром і злом», «Дружби дні золоті», «Наші взірці і ідеали», «Розв’язуємо конфлікти», «Я там, де правда», «Секрети лідерства», «Створити себе», «Ставлення людини до людини», «Любов’ю дорожити у житті», «Я і ми», «Імідж молодої людини і культура поведінка», «Моя громадянська позиція», «Гнів і агресивність», «Захистити себе від насильства», «Шануймо наших учителів», «Відкрити душу для краси», «Подивись на себе уважно», «Турбота і піклування у родині», «Життєві цілі і засоби», «Як протистояти маніпуляціям свідомістю», «Переваги і ризики Інтернету», «Протистояти аморальним впливам», «Бути толерантним», «Ми нащадки славного роду», «Твоя життєва стежина», «Щире слово, добре діло душу й серце обіграло», «Свобода і відповідальність», «Я і мій характер», «Мої цінності»• Сократівські бесіди: «Як ми ставимося до хворих на СНІД», «Бренд чи індивідуальність», «Мистецтво бачити правду», «Ми – жителі планети Земля. Ми – рівні», «Служба в Збройних Силах України та захист Батьківщини – конституційний обов’язок кожного громадянина України», «Права дитини», «Ставлення людини до людини», «Добро і Зло», «Як протистояти маніпуляції», «Подивись на себе уважно», «Моє спілкування з людьми», «Поговоримо про дружбу», «Мій етикет»)• Диспути: «Імідж та репутація», «Що таке справжня дружба?», «Справжній колектив. Який він?», «Чи варто завжди дотримуватися букви закону», «Чи можна змінити характер людини?», «Совість і обов’язок», «Емоції і характер, в чому їх взаємозв’язок?»• Моральні дилеми• Інтегровані курси: «Сучасні екологічні проблеми», «Екологічні проблеми урбанізованого середовища»• Зустрічі із військовослужбовцями «Маю честь Вітчизну захищати», «Роль війська у відстоюванні ідеалів свободи та державності України»• Брейн-ринг «Свобода для чи від?»• Колективна творча справа «Культура демократії в школі»• Ділова гра на формування комунікативної компетенції «Деспот»,• Рольова гра на розвиток комунікативної компетенції «Бесіда з директором»• Музично-літературна композиція «З Україною в серці»• Міні-тренінги: «Управління часом», «Ти і твоя самооцінка», «Чому я заслуговую на повагу», «Формуємо себе», «Самовиховання», «Пізнай себе та інших людей», «Чи вмієш ти прощати?», «Як працювати з інформацією», «Уроки самопрезентації», «Ти і твоя самооцінка», «Формуємо себе»,

<p>«Мистецтво спілкування», «Долаємо конфлікти», «Естафета командної взаємодії», «Вчимося поважати себе», «Долаємо конфлікти»</p> <ul style="list-style-type: none">• Метод «Open space»• Метод «Світове кафе»• Рефлексивно-експліцитний метод• Благодійна акція «Ангели поруч»• Круглий стіл «Роль партизанського руху в часи Другої світової війни»• Комунікативні бар'єри. Тренінгове заняття на налагодження каналів інформації та подолання комунікативних бар'єрів,• Тренінг «Особистісного зростання»• Тренінгове заняття на створення позитивної комфортної атмосфери в колективі• Інтерактивна лекція «Мистецтво публічного виступу: як говорити, щоб тебе почули»• Ділова гра на розвиток уміння аналізувати конфлікт «Скарга»• Ділова гра «Вибори директора школи»• Ділова гра «Стратегії і тактики переговорів»• Ігри «Емоція, відлита в бронзі», «О, щасливчик»• Метод «П'ять «чому»?»• Квест «Патріот України»• Круглий стіл «Що таке соціальна ініціативність»• Проекти: «Найважливіші функції Української держави», «Людина людині», «Україна без ВІЛ/СНІДу», «Проблеми природи нашого краю», «Людина як найвища цінність», «Розвиток та становлення гуманізму в Україні», «Як протистояти антигуманним викликам сьогодення: уміння і навички, які стануть у нагоді сучасній молодій людині»• Акція графіті «Крокуємо до Європи»• Військово-патріотичні спортивні ігри «Хортинг-Патріот» та «Сокіл» («Джура»)

Рекомендована література:

1. Бех, І. Д., Журба, К. О., Киричок, В. А., Чорна, К. І., Назаренко Г. А., & Шкільна, І. М. (2011). *Система патріотичного виховання дітей та учнівської молоді в умовах модернізаційних суспільних змін*. (Навчально-методичний посібник). Київ, Педагогічна думка.
2. Бех, І. Д. (2014). Виховний процес в осягнутих глибинах. *Шкільний світ : Спецвипуск «Виховний процес в осягнутих глибинах», 5 (685), 4–41.*
3. Бех, І. Д. (2014.). Групові феномени у колекційному контексті. *Рідна школа, 8-9 (1016-1017), 3–8.*
4. Бех, І. Д. (2014). Колізії суб'єкт–суб'єктної взаємодії. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді, (Кн. 1), 18, 6–14.*
5. Бех, І. Д. (2014). Виховні приписи у становленні особистості. *Початкова школа, 7, 1–2.*
6. Бех, І. Д. (2014). Виховні приписи у становленні особистості. *Початкова школа, 5, 3–5.*
7. Бех, І. Д. (2014). У світі суб'єкт-суб'єктної взаємодії. *Я-концепція академіка Неллі Ничкало у вимірі професійного розвитку особистості*. Київ: Національна

академія педагогічних наук України; Ін-т пед.. освіти і освіти дорослих НАПН України, 25–31.

8. Бех, І. Д. (2014). Феномен одухотворення навчального змісту як виховний засіб. *Педагогіка і психологія*, 2, 47–51.
9. Бех, І. Д. (2014). Гуманістична модель виховання. *Методист*, 6 (30), 60–66.
10. Бех, І. Д. (2014). Інноваційна виховна технологія : сутнісні положення і шляхи реалізації. *Педагогіка і психологія*, 1, 12–17.
11. Бех, І. Д., Зверєва, І. Д., Петрочко, Ж. В., Єжова, О. О., Кириченко, В. І., Воронцова, Т., & Пономаренко, М. (2014). Концепція Школи, дружньої дитини. *Методист*, 2 (26), 23–32.
12. Бех, І. Д., & Чорна, К. І. (2014). *Національна ідея в становленні громадянина-патріота України (програмно-виховний контекст)*. Київ: Національна академія педагогічних наук України, Інститут проблем виховання.
13. Бех, І. Д., & Чорна, К. І. (2014). *Програма українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді*. Київ: Національна академія педагогічних наук України, Інститут проблем виховання.
14. Бех, І. Д. (2016). Володарювання над собою. Акценти виховної гуманістичної парадигми. *Методист*, 5 (53), 26–33.
15. Бех, І. Д. (2016). Духовність як орієнтир до виховної дії. *Методист*, 2 (50), 54–62.
16. Бех, І. Д. (2016). Інтерв'ю «Зараз із національно-патріотичного виховання інтенсив пішов по всій Україні». *Директор школи. Шкільний світ*, 8 (116), 12–19.
17. Бех, І. Д. (2016). Концепція «Я-центрованого» духовно-розвивального виховання: парадигмальні ознаки. *Методист*, 7 (5), 64–70.
18. Бех, І. Д. (2016). Педагогічна наука у контексті експериментально-виховних стратегій. *Рідна школа*, 2–3 (1034–1035), 15–20.
19. Бех, І. Д. (2017). Грані духовного зростання особистості. *Початкова школа*, 1, 3–7.
20. Бех, І. Д. (2017). Грані духовного зростання особистості. *Початкова школа*, 2, 1–5.
21. Бех, І. Д. (2017). Сучасне виховання ґрунтується на філософії людиноцентризму. *Освіта України*, 38 (1538), 12.
22. Бех, І. Д. (2017). Філософія для дітей Василя Сухомлинського : моральні настанови. *Всеукраїнська газета «Справи сімейні»*, 10 (247), 22–23.
23. Бех, І. Д. (2017). Для дітей – про великі проблеми людини. *Освіта (Всеукраїнський громадсько-політичний тижневик)*, 42-43 (5788-5789), 4.
24. Бех, І. Д., & Журба, К. О. (2017). Концепція формування в підлітків національно-культурної ідентичності, *Гірська школа українських Карпат*, 16, 25–35.
25. Бех, І. Д. (2017). Цінність як геном духовного універсаму особистості. *Методист*, 2 (62), 58–62.
26. Бех, І. Д. (2016). Висока педагогіка почуттів: громадянськість особистості у смисло-ціннісній інтерпретації В.Сухомлинського. *Освіта*, 38-39 (5732-5733), 3.

27. Бех, І. Д. (2016). Виховуємо патріотизм як почуття і цінність. *Вихователь-методист дошкільного закладу*, 6, 4–8.
28. Бех, І. Д. (2016). Інтерв'ю «Якби наш етнос мав такі єдині цінності, як патріотизм, толерантність, територія України не ділилася на Схід-Захід». *Директор школи. Шкільний світ*, 7 (115), 32–36.
29. Бех, І. Д. (2016). Інтерв'ю Патріотизм має бути дієвим. Сучасний підхід до патріотичного виховання. *Дошкільне виховання*, 8, 2–3.
30. Бех, І. Д. (2018). Компонентна технологія сходження зростаючої особистості до духовних цінностей. *Початкова школа*, №1, 5–10.
31. Бех, І. Д. (2017). Тренінг з патріотичного виховання дітей. Освіта та розвиток обдарованої особистості. 7-8 (62-63), 61–65. (Серії: «Педагогіка» та «Психологія»).
32. Бех, І. Д., Чорна, К. І., Журба, К. О., Киричок, В. А., Шкільна, І. М., & Коновець, С. В. (2016). Виховання моральної самосвідомості зростаючої особистості в позакласній діяльності загальноосвітніх навчальних закладів. (Монографія). Харків: «Друкарня Мадрид». (<http://lib.iitta.gov.ua/704955/>)
33. Бех, І. Д., Журба, К. О., & Шкільна, І. М. (2017). *Формування у підлітків національно-культурної ідентичності у загальноосвітніх навчальних закладах (констатувальний етап дослідження)*. (Науково-методичний посібник). Черкаси: ЧОППОП. (<http://lib.iitta.gov.ua/709856/>)
34. Бех, І. Д. (2018). *Особистість на шляху до духовних цінностей*. (Монографія). Київ-Чернівці: «Букрек».
35. Журба, К. О. (2014). *Виховання культури гідності молодших підлітків у взаємодії сім'ї і школи*. (Методичні рекомендації). Кіровоград: Імекс-ЛТД. <http://lib.iitta.gov.ua/8829/>
36. Журба, К. О. (2016). Діагностика осмисленості життя учнями основної і старшої школи у процесі виховання смисложиттєвих цінностей. *Гірська школа Українських Карпат*, 15, 113–118
37. Журба, К. О. (2016). Дужий той, хто самого себе перемогти може. Година спілкування. 6-7-мі класи. *Шкільний світ*, 5 (733), 26-30.
38. Журба, К. О., Коновець, С. В., & Шкільна, І. М. (2016). *Особистісно орієнтована методика виховання моральної самосвідомості зростаючої особистості*. (Методичні рекомендації). Харків: «Друкарня Мадрид». (<http://lib.iitta.gov.ua/704957/>)
39. Журба, К. О. (2016). Брейн-ринг для школярів старших класів «Свобода для чи свобода від?». *Урок миру. Збірник методичних матеріалів для педагогічних працівників на допомогу у відзначенні Міжнародного Дня миру у 2016 році*. Київ: ІПВ НАПН України. (с.185–188).
40. Журба, К. О. (2017) Досвід виховання смисложиттєвих цінностей в учнів основної і старшої школи в США. *Український педагогічний журнал*, 3, 70-79.
41. Журба, К. О. (2017). Сучасні програми та концепції, орієнтовані на виховання смисложиттєвих цінностей. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді* (Кн. 1), 21, 214-226.

42. Журба, К. О., & Шкільна, І. М. (2017). Квест як засіб формування національно-культурної ідентичності. *Рідна школа*, 11-12 (1055-1056), 44–52. (<http://lib.iitta.gov.ua/710359/>)
43. Зубалій, М. Д. (2016). Педагогічні умови підвищення ефективності форм військово-патріотичного виховання допризовної молоді. *Фізичне виховання і спорт в навчальних закладах України на сучасному етапі: стан напрями та перспективи розвитку*. Кіровоград: Поліграфічне підприємство «Ексклюзив-Система».
44. Зубалій, М. Д., Івашковський, В. В., Остапенко, О. І., Тимчик, М. В., Шаповалов, Б. Б., Діхтяренко, З. М., & Білоцерківець, І. П. (2016). *Військово-патріотичне виховання учнів у позакласній роботі*. (Посібник). Київ: Паливода А. В.
45. Зубалій, М. Д., & Остапенко, О. І. (2015). Концепція загальнодержавної Програми військово-патріотичного виховання дітей та учнівської молоді України (проект). *Теорія і методика хортингу*. Київ: Паливода А. В., Вип. 4, 26–34.
46. Зубалій, М. Д. (2016). Історичні аспекти застосування військово-спортивних ігор у підготовці допризовної молоді. *Фізичне виховання в рідній школі*, 5, 44–48.
47. Зубалій, М. Д., Остапенко, О. І., & Шаповалов, Б. Б. (2016). Концептуальні засади реформування військово-патріотичного виховання дітей та учнівської молоді України. *Фізичне виховання в рідній школі*, 6, 33–35.
48. Зубалій, М. Д. (2017). Сутність і зміст методів військово-патріотичного виховання учнів допризовного віку. *Інноваційні підходи до виховання учнів козацьких класів і хортингістів у навчальних закладах: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції*, Суми, 27-28 квітня. 2017.(с.91–94).
49. Зубалій, М. Д., & Остапенко, О. І. (2017). Концепція вивчення навчального предмета «Захист Вітчизни» в загальноосвітніх навчальних закладах. Проект. *Фізичне виховання в рідній школі*, 4, 43–45.
50. Зубалій, М. Д., Івашковський, В. В., Остапенко, О. І., Тимчик, М. В., Шаповалов, Б. Б., Діхтяренко, З. М., & Білоцерківець, І. П. (2016). Методика військово-патріотичного виховання учнів у позакласній роботі. (Посібник). Київ: Паливода А. В.
51. Мінджов, К., & Мітева, Т. (2012). *Зелений пакет для дітей*. (Посібник для вчителя). Регіональний екологічний центр для Центральної та Східної Європи. Київ: Тов. «Компанія ВАІТЕ». (<http://greenpack.in.ua/upload/uf/1f4/1f41def69e4b582fbe75c6c7448047a0.pdf>)
52. Назаренко, Г. А. (2014). Використання сучасних виховних технологій у процесі ціннісного становлення учнівської молоді. *Педагогіка і психологія*, 1 (82), 37–45.
53. Назаренко, Г. А. (2014). Упровадження курсу «Вчимося демократії» як умова виховання культури демократизму старшокласників. *Проблеми сучасної педагогічної освіти*. (Вип. 43, Ч. 4). Ялта: РВВ КГУ, 99–106. (Серія: Педагогіка і психологія).

54. Назаренко, Г. А. (2014). *Виховуємо культуру демократизму особистості*. (Методичний посібник). Черкаси: ЧОППОП, 120 с. (схвалено Комісією МОН України з післядипломної педагогічної освіти, протокол №3 від 28.11.2013, лист ДНУ «ІТЗО» МОН України від 07.05.2014 №14.1/12 – Г – 666)
55. Назаренко, Г. А. (2014). *Формування підприємницької компетентності учнів як чинник успішної самореалізації молоді в економічній сфері суспільного життя*. (Методичний посібник). Черкаси: ЧОППОП.
56. Остапенко, О. І. & Тимчик, М. В. (2018). Військово-патріотичне виховання старшокласників у контексті положень «Нової Української школи». *Методист*, 5, 48–51.
57. Остапенко, О. І. & Тимчик, М. В. (2018). Допризовна підготовка учнівської молоді в загальноосвітніх навчальних закладах. *Формування національно-культурної ідентичності особистості у викликах часу: збірник матеріалів Всеукраїнського круглого столу (до 100-річчя від заснування Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка)*. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 89–91.
58. Остапенко, О. І. & Тимчик, М. В. (2017). Формування готовності старшокласників до військової служби в контексті положень «Нової Української школи». *Фізичне виховання в рідній школі*, 6, 36–40.
59. Пометун, О., Пилипчатіна, Л., & Сущенко, І. (2013). *Уроки для сталого розвитку*. (Навчальний посібник для учнів 8-го класу загальноосвітніх шкіл. Вид. 2-ге. Випр. і доп.). Дніпро: «ЛПРА». (http://esd.org.ua/sites/esd.org.ua/files/programs/3_students_guide_8.pdf)
60. Пометун, О. І., Онопрієнко, О. В., & Цимбалару, А. Д. (2011). *Моя щаслива планета: Уроки для стійкого розвитку*. (Навчальний посібник з курсу за вибором для учнів 3–4-х класів загальноосвітніх закладів). Київ. Видавничий дім «Освіта». (http://www.esd.org.ua/sites/esd.org.ua/files/programs/book_my_happy_planet.pdf)
61. Пометун, О., Пилипчатіна, Л., & Сущенко, М. *Уроки для сталого розвитку*. (Навчальна програма курсу за вибором для 8-го класу загальноосвітніх навчальних закладів) Режим доступу: http://esd.org.ua/sites/esd.org.ua/files/programs/8klass_programma.pdf
62. Пометун, О., Карамушка, В., Пилипчатіна, Л., & Сущенко, М. *Уроки для сталого розвитку*. (Навчальна програма курсу за вибором для учнів 9(10) класів загальноосвітніх навчальних закладів). Режим доступу: http://esd.org.ua/sites/esd.org.ua/files/programs/training_program_9.pdf
63. Пометун, О., Цимбалару, А., Онопрієнко, О., & Андрусенко, І. *Уроки для сталого розвитку. Школа друзів планети*. (Навчальна програма курсу за вибором для учнів 1–2-х класів загальноосвітніх навчальних закладів). Режим доступу: <http://esd.org.ua/node/476>
64. Пометун, О., Цимбалару, А., & Онопрієнко, О. *Уроки для стійкого розвитку. Моя щаслива планета*. (Навчальна програма для учнів 3–4-х класів загальноосвітніх навчальних закладів). Режим доступу: http://esd.org.ua/sites/esd.org.ua/files/programs/training_program_3_4.pdf

65. Пруцакова, О. Л. Сучасні екологічні проблеми. Навчальна програма для учнів 8(9) класів. *Біологія*, 6 (834), березень 2018 р. Вкладка «Екологія». Видавництво «Шкільний світ». (<http://lib.iitta.gov.ua/709461/>)
66. Пруцакова, О. Л. (2017). Екологічні проблеми урбанізованого середовища: навчальна програма курсу за вибором для учнів 8-9 класів. *Методист*, 7, 38-45 <http://lib.iitta.gov.ua/705325/>
67. Пустовіт, Н. А. (2010). Екологія в побуті. Програма для 8-11 класів. *Позашкілля*, 1 (37), 29-33.
68. Пустовіт, Н. А. (2013). Культура екологічної поведінки: навчальна програма курсу за вибором для 8 (9) класів загальноосвітніх навчальних закладів. *Біологія. Шкільний світ*, 8 (716), 23-32. (<http://lib.iitta.gov.ua/704604/>)
69. Санковська, І. М. (2015). «Курс за вибором «Я і енергія» в сучасній практиці роботи початкової школи». *Світ виховання*, 5/6, 7-56.
70. Санковська, І. М. (2014). Екологічний календар. (2014). (Методичний посібник для вчителів та класних керівників). Кіровоград: Імекс-ЛТД. (<http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/7367>).
71. Санковська, І. М. (2012). Навчально-методичний комплект «Зелений пакет для дітей» для учнів 4 класу загальноосвітніх навчальних закладів. (Навчальний посібник). Київ: ВАІТЕ. (<http://greenpack.in.ua/news/detail.php?ID=325>).
72. Санковська, І. (2013). *Екологічні дати року*. (Методичні рекомендації для вчителів та класних керівників). Київ: ТОВ «Центр креативної фотографії «Дух мистецтва». <http://podil.kievcity.gov.ua/files/2015/12/21/EcoDaty.pdf>
73. Філіпчук, Г. (2016). *Національна ідентичність: культурно-освітній вимір*. (Монографія). Чернівці: Друк Арт.
74. Чорна, К. І. (2014). Гуманізація як базова основа сучасних технологій виховання. *Світ особистості*, 1. Київ. Режим доступу : [http // www.uerj.ipv.org.ua](http://www.uerj.ipv.org.ua).
75. Чорна, К. І., Журба, К. О., Киричок, В. А., Шкільна, І. М., Роговець, О. В., Маруніна, Г. Г., & Назаренко, Г. А. (2014). *Виховання культури гідності дітей та учнівської молоді в позаурочній діяльності загальноосвітніх навчальних закладів*. (Методичний посібник). Кіровоград: Імекс-ЛТД. (<http://lib.iitta.gov.ua/8825/>)
76. Чорна К. І. (2014). Цінності консолідації української нації. *«Освіта»: Всеукраїнський громадсько-політичний тижневик*, 44 (5635), 4.
77. Чорноморська скринька. *Комплекс із вивчення Чорного Моря для роботи з учнями початкової та основної школи*. Київ. (http://awsassets.panda.org/downloads/black_sea_book.pdf)
78. Шкільна, І. М. (2013). Методичні рекомендації щодо виховання культури гідності старших підлітків у позаурочній діяльності (Методичний посібник). Черкаси : ЧОПОПП. <http://lib.iitta.gov.ua/8827/>
79. Шкільна, І. М. (2013). Мої права й обов'язки (година спілкування). Ціннісне ставлення до суспільства та держави. Київ. *Шкільний світ*, 16-19. (Бібліотека «Шкільного світу»)

80. Шкільна І. М. (2013). Я син твій, Україно! (бесіда). Ціннісне ставлення до суспільства та держави. Київ: *Шкільний світ*, 43–49. (Бібліотека «Шкільного світу»)
81. Шкільна, І. М. (2014). Як ми ставимося до хворих на СНІД. *Шкільний світ*, 20 (700), 13–17.
82. Шкільна, І. М. (2015). Героям-патріотам вічна шана: година спілкування у 7–8-х класах. *Шкільний світ*, 16 (720), 27–29.
83. Шкільна, І. М. (2015). Чи відповідальна ти людина. Тренінгові заняття для учнів 9–11-х класів. *Шкільний світ*, 23 (727), 14–15.
84. Шкільна, І. М. (2015). Як подолати роздратування та поганий настрій. *Шкільний світ*, 18 (722), 25–28.
85. Шкільна, І. М. (2016). Використання інноваційних форм та методів виховання моральної самосвідомості старших підлітків у позакласній діяльності. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді* (Кн. 2), 20, 315–324.
86. Шкільна, І. М. (2016). Вчимося поважати інших. Година спілкування. *Етикет для школярів*. Київ: «Вид. група «Шкільний світ», 112–114.
87. Шкільна, І. М. (2017). Теоретичний аспект формування національно-культурної ідентичності у старших підлітків. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. (Кн. 2), 21, 345–357.

Програма «Нова українська школа» у поступі до цінностей. Київ, 2018. 40 с.
URL: <https://ipv.org.ua/prohrama-nova-ukrainska-shkola/>

3. ПЕДАГОГІЧНІ ЗАДАЧІ

Задача №1. Нещодавно десятикласниця розповідала мені, як на перерві діти почали кидати один в одного паперовими кульками. Продзвенів дзвінок. Учениця стояла біля вікна і, побоюючись знову потрапити під «обстріл», чекала, поки всі розійдуться по класах. Біля її ніг валялися зібгані у кульки сторінки зошитів.

– Треба їх прибрати, – сказав черговий учитель.

– А я при чому? – промовила учениця, – Хто кидав, той нехай і прибирає.

– Вибачте, – відповів педагог і почав прибрати папір.

– Він нахилився, старий, сивий, – розповідала десятикласниця, – А я стояла.

Потім, звісно, теж кинулася підбирати. «Облиште, – кажу, я сама». А він: «Нічого, нічого, удвох швидше. Адже вам теж на урок не можна спізнюватись».

Дайте оцінку педагогічної доцільності впливу учителя на свідомість учениці. У чому полягає сутність принципу єдності свідомості та поведінки у вихованні.

Задача № 2. Удаване схвалення використав учитель математики, коли виявив на дошці карикатуру на себе. Учні, затамувавши подих, чекали, як вчинить у цьому випадку педагог. Вони вважали, що він розсердиться, почне розпитувати, хто намалював карикатуру, що частина уроку пройде в нотаціях і погрозах. Але вчитель, після невеликої паузи посміхнувся, підійшов до дошки і поправив окремі штрихи, поліпшив малюнок. Учні були посоромлені. Урок пройшов нормально.

Проаналізуйте ситуацію. Знання яких закономірностей виховання допомогли вчителеві нормалізувати навчально-виховний процес?

Задача № 3. Вітя К. завдавав багато клопоту класному керівникові та класу. Одного разу класний керівник звернувся до нього з проханням розвідати куди клас може піти на вихідні, поміркувати, як це краще зробити, організувати похід. Підліток сумлінно поставився до дорученої справи. Залучивши ще двох однокласників, Вітя чудово підготував клас до походу. Клас оголосив Віті подяку.

«У цей час я був мов на крилах. Захотілося робити добрі справи з усіма і для всіх», – зізнався Віктор на випускному вечорі через три роки.

Реалізація якого принципу виховання забезпечила результативність педагогічного впливу?

Задача № 4. Олена К. постійно порушувала встановлений у школі порядок. Виправдовувалась, обманювала. Але у неї було одне постійне захоплення – любила і вміла в'язати. На цьому педагог і побудувала її перевиховання. Олені було доручено організувати у школі гурток в'язання. Дорученням вона пишалася, почувала себе в дитячому колективі і вагоміше, і помітніше. А це зобов'язувало її до іншої поведінки.

Чому дії вчителя дали позитивний результат? У чому полягає сутність принципу «опора на позитивне»?

Задача № 5. «За останні півтора десятка років, – ділиться досвідом педагог, – я виставив з класу один раз учня і один раз – самого себе, і в тому, і в іншому випадку себе виправдовую. Учня виставив улюбленого. Він тепер аспірант, як зустрінемося, то завжди це згадуємо. А другий випадок... Чергові

учні погано готували клас до занять. То ганчірки не було, то крейди. Що ж, поганому вчителю, який не може вирішити це питання, не місце на уроці. Я так і сказав своїм семикласникам і пішов в учительську. Через три хвилини туди з'явилася «делегація». З тих пір не розлучаємося на уроках – немає підстав».

Проаналізуйте ситуацію. Чи правильно повів себе вчитель?

Коли допустиме використання педагогом категоричної вимоги?

Задача № 6. Четвертокласник, якого вже двічі виключали зі школи за різні провини, прийшов у клас до нової вчительки. Володя свідомо запізнився на перший урок, зайшов у клас, не спитавши дозволу, тримаючи руки в кишенях. Він чекав звичних докорів, а може, й крику, приготувався до самозахисту. І як розгубився хлопчик, коли звичний арсенал засобів, який використовувався раніше з «виховною» метою, не був застосований.

– До нас прийшов новий учень, – сказала Тетяна Трохимівна. – Ми раді йому і намагатимемось не осоромитися. Декому в класі доведеться підтягнутися і не давати привід для жодних зауважень на свою адресу. – Потім учителька з привітною посмішкою звернулася до хлопчика:

– Сідай, Володю, ми звільнимо тобі, як гостю, місце за першою партою.

Хлопець приголомшений несподівано доброзичливим ставленням до нього, без заперечень сів за першу парту, чого він, звичайно, не зробив би в інших умовах.

Чим можна пояснити результативність застосованих засобів педагогічного впливу на учня і колектив класу? Від чого залежить вибір методів виховання?

Задача № 7. Наталку К. ровесники вважали «невмією». «Їй нічого не можна доручити, у неї все валиться з рук», – казали третьокласники Вірі

Андріївні, коли та, організувавши у групі подовженого дня театр казок, вирішила дати дівчинці роль.

– Такого не може бути, – відповіла Віра Андріївна. – А якщо вона буде феєю?

Треба було бачити, як зраділа Наталя, як старалася на репетиціях. Це змінило ставлення однокласників до неї, сприяло її самоутвердженню.

– Я ще раніше помітила, що дівчинка дуже пластична, граціозна, – розповідала Віра Андріївна. – Необхідно було тільки вселити в неї впевненість, примусити однокласників повірити в її здібності.

Задача № 8. У класі під час пояснення нового матеріалу почулася неголосна, але чітка музика. Студентка-практикантка, яка вела урок, спочатку розгубилася. Клас у напрузі чекав на її реакцію.

Наталя Степанівна підійшла до парти учня, звідки лунала музика. «Правда, чудова музика я знаю, що ви втомилися, – сказала вона спокійно. – Хвилинку відпочинемо. Включи музику будь-ласка трішки голосніше». Діти зачаровано дивилися то на Руслана, в руках якого був маленький радіоприймач, то на студентку, яка приємно посміхалася, слухаючи музику разом з ними.

– А тепер будьте уважними, – сказала Наталія Степанівна, коли мелодія закінчилася.

З чого виходила практикантка, вибираючи такий засіб педагогічного впливу на учнів? Яку роль він відіграв у вихованні всіх дітей класу? Чи існує взаємозв'язок між методами виховання і навчання?

Задача № 9. Класний керівник на запитання батьків, звідки він так добре обізнаний про взаємовідносини та інтереси в їхніх сім'ях, відповіла: «Все виявляється дуже просто. Ось переді мною твори ваших дітей на тему: «Моя сім'я». Я порадила б вам, шановні батьки, їх прочитати. Думаю, що багатьох із

вас ці твори примусять багато над чим задуматись і багато що переосмислити». Після цих слів класний керівник роздала батькам зошити з творами їх дітей.

Проаналізуйте дану педагогічну ситуацію.

Чи правильно вчинила класний керівник?

Задача № 10. У 7 класі, де ви є класним керівником, з'явилась нова дівчинка. Дівчинка явно виділялася на тлі класу: в школу вона приходила неохайною, домашні завдання не виконувала, на уроках була неуважною. З учнями вона не спілкувалася; при спробі спілкування вела себе конфліктно. Як виявилось, батько покинув сім'ю і дівчинка жила з хворою матір'ю і двома малими братиками.

Як би ви повели себе в такій ситуації, як класний керівник? Що б ви зробили для налагодження син дівчинки з класом?

Задача № 11. До класного керівника за порадою прийшла мати однієї з учениць 10 класу. Мати жалілася, що дочка зовсім «відбилася від рук», не вчить уроків, пізно приходять додому, на зауваження не реагує, веде себе агресивно.

Які б поради ви дали матері на місці класного керівника? Що зробили б самі, як класний керівник даної учениці?

Задача № 12. На батьківських зборах один батько поділився досвідом сімейного виховання своїх дітей. У них в сім'ї є така гарна традиція – ввечері вся сім'я обов'язково збирається на вечерю. Під час вечері обговорюються події дня всіх членів родини. Удачі і невдачі дітей обговорюються з такою зацікавленістю, як і справи дорослих. Спілкувались про усе чим жили діти: громадська робота, гуртки, спорт – все викликало інтерес. У домі часто бували

однокласники дітей. Батько та мати з інтересом слухали про шкільне життя, брали участь в обговоренні подій.

Який вплив на виховання дітей мала атмосфера цієї сім'ї?

Які моральні якості формуються у дітей в такій сім'ї?

Задача № 13. Класний керівник викликала батька одного з учнів класу на розмову. Після того, як вона розповіла про проблеми сина (незадовільні оцінки з хімії і фізики, часті пропуски уроків, незадовільна поведінка в школі) у відповідь від батька почула:

– Даруйте, але в нашій державі, кожен повинен робити свою справу. Я вам віддав свого сина, ви його і навчайте. Я зі своєю роботою справляюся і нікого на підмогу не кличу.

– Вірю вам. Однак виховання вашого сина не лише наша справа, а й ваша... Школа не завжди може...

– А я можу? Ви працюєте по три-чотири години на день, а я по двадцять чотири. Я ж вас не запрошуюю щоб ви допомагали мені вирішувати проблеми моєї фірми.

Як ви розумієте роль сучасної школи у вихованні підростаючого покоління? Які обов'язки батьків щодо виховання дітей? Що б ви відповіли такому батькові?

Задача №14. Починаючи від Коменського, всі видатні педагоги світу (Песталоцці, Дістервег, Сковорода, Ушинський та ін.) вважали, що материнська (дошкільна), початкова та інші школи мусять працювати рідною мовою. Вони обґрунтовували думку, що інші мови треба вивчати, як правило, лише тоді, коли рідна мова, народний спосіб мислення пустять в душі дитини «глибоке коріння».

Кожний народ (нація, етнічна група) має свої культурно-освітні традиції, на яких повинна будуватися національна школа.

Сформулюйте ці культурно-освітні традиції.

Яке місце посідає в них рідна мова?

Задача № 15. Свято Різдва Христового належить до великих, так званих дванадесятих свят, які відзначають особливо урочисто. Називають його «матір'ю всіх свят» і встановлене воно на пам'ять про народження сина Божого Ісуса Христа. У стародавніх релігіях відзначалося народження «великих» богів – давньоєгипетського Осіріса, давньогрецького Діоніса, давньоіранського Мітри. Дати цих свят припадали на кінець грудня – початок січня в дні зимового сонцестояння, «повороту до весни».

У X столітті на Русі було запроваджено християнство. Різдво злилось із святками, які починалися наприкінці грудня, а закінчувалися у січні. Це був час відпочинку від сільськогосподарських робіт, початок підготовки до весни. Люди намагались різними способами вплинути на духів, від яких, за їх віруванням, залежало все в житті.

Яких різдвяних звичаїв та обрядів дотримуються українці?

У чому полягає педагогічна сутність різдвяних звичаїв та обрядів?

4. ПІДГОТОВКА І ПРЕЗЕНТАЦІЯ ВИХОВНИХ ПРОЕКТІВ

1. Теорія методу проектів

«Проект» у перекладі з латинської *projectio* означає «кидання вперед». Проект – це прототип, ідеальний образ передбаченого або можливого об'єкта, стану.

Проект сьогодні розуміють як ідею, за якою суб'єкт може і має право розпоряджатися власними думками. Це: досить тривала й послідовна діяльність, що виконується людиною для досягнення реальної мети та розв'язання життєвої проблеми; дія, що виконується в природних умовах і містить розв'язання порівняно складної задачі; задум певного нового об'єкта, матеріалізований у кресленнях, схемах, іншій документації; проблемні завдання високого ступеня складності, розраховані на тривале розв'язання в процесі діяльності (С. Стадник).

В основу методу проектів покладена ідея про спрямованість навчально-виховної діяльності на результат, що отримується під час вирішення тієї або іншої практичної або теоретично значущої проблеми.

Сутність проекту І. Сергєєв визначає як «п'ять П»: Проблема – Проектування (планування) – Пошук інформації – Продукт – Презентація + «шосте П» проекту – його Портфолію, тобто папка, у якій зібрані всі робочі матеріали проекту, у тому числі чернетки, денні плани, звіти тощо.

Важливим і суттєвим моментом, який зумовлює майже всю наступну проектну діяльність – наявність *проблеми*, на вирішення якої слід сконцентрувати зусилля учасників проекту й втілення її вирішення у конкретному результаті. Проект, згідно своєї сутності, повинен мати *практичне значення*.

Будь-який проект, незалежно від типу, має практично однакову структуру, що може бути представлена у вигляді укрупненої циклограми проведення проекту. *Етапами роботи над проектом* є такі:

1. *Вихідний*. Тут відбувається розробка основних ідей, констатація вивченості проблеми, аналіз даних, обґрунтування актуальності, формулювання гіпотези, визначення масштабів роботи, засобів і методів досягнення мети, меж інтеграції з іншими предметами, передбачуваних складностей, строків.

2. *Етап розробки*: вибір виконавців (одного або декількох), формування команди, розподіл обов'язків, планування роботи, розробка змісту етапів, мотивація учасників, моделювання – створення умовного образу, схеми кінцевого результату, визначення форм і методів управління й контролю, коректування задумів з боку педагога (керівника).

3. *Етап реалізації проекту*: інтегрування й акумулювання всієї інформації з урахуванням теми, мети, гіпотези. Підготовка наочно-графічного матеріалу, розробка аудіо-відео ряду проекту. Контроль і корекція проміжних результатів, співвіднесення їх з метою, керівництво, координація роботи учнів (студентів). Забезпечення гласності й відкритості ходу проекту (випуск бюлетенів, інформаційних листків, радіопередач, телерепортажів, відображення у інформаційних мережах тощо).

4. *Завершення проекту*. На цьому етапі проект подається до захисту у групі чи на конференції, представляється на виставці, конкурсі-захисті тощо. Учасники й керівники зіставляють первісні цілі і результати дослідження, обговорюють результати проекту – які пізнавальні, наукові, практичні й виховні якості були придбані. Проект оцінюється й підводяться остаточні підсумки, команда підлягає розформуванню.

Серед типологій проектів виділяють і виховні проекти, спрямовані на вирішення важливої актуальної проблеми у галузі теорії та методики виховання.

2. Рекомендації до виконання виховних проєктів

Тема проєкту може бути обрана відповідно до змісту курсу як з переліку запропонованих нижче, так і на власний розсуд студента чи викладача.

Форми представлення проєкту: усний журнал, комп'ютерна газета, презентація, альманах, розробка авторського сценарію виховного заходу тощо.

Орієнтовні теми:

1. Етичні бесіди та їх місце у виховній роботі.
2. Вивчення особистості учня. Новітні підходи.
3. Вивчення стосунків у класному колективі через нестандартні методики.
4. Екскурсія в природу.
5. Сучасні форми роботи з батьками.
6. Пізнавальні вечори.
7. Методика вивчення особистості педагогічно занедбаного учня.
8. Диспути. Дискусії. Дебати.
9. Методика вивчення сім'ї школяра.
10. Методика проведення природоохоронної роботи з учнями.
11. Методика проведення профорієнтаційної роботи.
12. Вікторини.
13. Методика проведення класних зборів.
14. Методика використання виховних можливостей народних традицій.
15. Тематичні конференції.
16. Методика проведення усного журналу.
17. Методика роботи класного керівника з підготовки учнів до сімейного життя.
18. КТС "Люби і знай свій рідний край".
19. Методика формування культури поведінки учнів.
20. Методика проведення предметних тижнів.
21. Методика естетичного виховання учнів.
22. Методика проведення гурткової роботи з учнями.
23. Методика підготовки і проведення тижня профорієнтаційної роботи в

школі.

24. Методика проведення батьківських зборів.
25. Методика роботи з морального виховання учнів.
26. Методика організації економічного виховання.
27. Методика формування емоційної культури.
28. Методика виховної роботи у оздоровчому таборі.
29. Моніторинг виховного процесу.

Серед представлених тем можуть бути обрані різні напрями проектування. Так, один проект може бути спрямований на дослідження новітніх методів і прийомів реалізації даного напрямку виховання, інший – на підбір діагностичних методик, другий – створення оригінального сценарію виховного заходу, третій – створення банку педагогічних ідей і т.д.

При відборі тематики і напрямку проектування творчість студента не обмежується жорсткими рамками.

Вимоги до виконаного проекту:

- Виховний проект може виконуватися індивідуально чи творчими групами студентів, у останньому випадку його обсяг повинен пропорційно збільшуватися.
- Результатом проектування має бути готова до впровадження оригінальна розробка методики одного з напрямів виховної роботи або форми її організації, представлена у вигляді: газети, презентації, тематичної теки, методичної розробки тощо.
- Результат проектування повинен бути представлений у друкованому (рукописному) вигляді у виді брошури формату А4 або А5. Якщо власне проект є комп'ютерною презентацією чи газетою або альманахом, кадри мають бути роздруковані і також зібрані у виді брошури.
- Обсяг друкованої презентації проекту повинен складати від 10 аркушів.

- Презентація проекту повинна містити: тему, мету проектування, проблему, на вирішення якої було спрямовані зусилля, опис теоретичних і практичних результатів.
- Спосіб оформлення результатів проектування відбувається на розсуд виконавця, але до обов'язкових вимог належать: тема, мета, проблема, опис ключових понять і розкриття їх змісту у обсязі, достатньому для усвідомлення сутності проекту; практичне втілення ідеї проектування; список використаних джерел. Без практичного втілення виконана робота буде оцінена як реферат.
- При відборі засобів оформлення результатів проектування варто виходити з думки про те, що представлений матеріал повинен бути актуальним для вчителів загальноосвітньої школи і повністю готовим для впровадження у практику виховання.
- *Критеріями оцінки виховного проекту є:* повнота, стислість, логічність викладу теоретичних основ питання; оригінальність, етапність, цілісність, практична значущість, форма презентації.

Методика виховної роботи. Практикум : навч.- метод. посіб. / за ред.

О.О. Лаврентьєвої. Кривий Ріг : КДПУ, 2011. С. 77-81.

4. МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ОРГАНІЗАЦІЇ ВИХОВНОЇ РОБОТИ У ЗАКЛАДІ ЗГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Орієнтовні вимоги до плану виховної роботи закладу загальної середньої світи школи

1. Відображення у вступі стислого аналізу виховної роботи за минулий рік, оцінка її ефективності. Аналіз рівня вихованості учнів, знань та організаторських умінь працівників. Розкриття недоліків у виховній роботі, аналіз їх причин. Аналіз соціально-психологічних умов виховання в сучасний період. Визначення виховної проблеми, основних напрямків виховання на певний проміжок часу.
2. Конкретизація мети, над реалізацією якої працюватиме педагогічний колектив.
3. Обґрунтування мети, стрижневих практичних завдань на рік, навчальний семестр, їх концентрація в кожному розділі.
4. Свідомий вибір змісту, форм і методів роботи з учнями, вчителями, батьками у відповідності із завданнями, особливостями навчального закладу, традиціями, соціально-педагогічними умовами виховання в мікрорайоні, сім'ях тощо. Національне спрямування змісту виховання.
5. Визначення структури плану: організація методичної роботи з педагогічними працівниками; організація діяльності учнів; соціально-педагогічна допомога учням, які потребують особливої уваги; профілактика правопорушень учнів; антинаркотична, антиалкогольна пропаганда та інша робота з батьками; координація діяльності з позашкільними закладами та іншими соціальними інституціями; аналіз виконання.

6. Врахування інтересів, потреб учнів, побажань і порад педагогів, батьків, представників громадських та державних організацій, умов навчально-виховної роботи в закладі тощо. Залучення психологів до планування.
7. Реалізація принципів національного виховання. Планування колективних творчих справ, спрямованих на формування соціально активної позиції учнів, їхніх організаторських умінь, пізнавальної, практично-трудової, економічної, екологічної, правової, художньо-естетичної, комунікативної ті іншої культури, на зміцнення емоційно-вольової сфери тощо.
8. Узгодження з планами всіх виховних центрів (клубами, гуртками, бібліотеками).
9. Відображення логіки виховного процесу, зворотного зв'язку управління, що дозволяє встановити, наскільки ефективна запланована діяльність, чи забезпечено розвиток учнів, чи забезпечено ефективність організаторських умінь педагогічних працівників.
10. Реальність виконання. Можливість корегування, внесення змін у відповідності з безперервно зростаючою інформацією про учнів тощо.
11. Врахування стану розвитку учнівського колективу; специфіки та традицій навчального закладу; інтересів та запитів учнівського колективу, батьків; можливостей педагогічного колективу; можливостей регіону, району, міста, базових підприємств та спонсорів.

План-схема проведення тематичної виховної бесіди

1.	ППП вчителя	
2.	Клас (вік учнів)	
3.	Мета проведеної бесіди	

4.	Актуальність теми бесіди для даного колективу	
5.	Форми участі дітей у підготовці бесіди	
6.	Способи підвищення активності школярів під час бесіди	
7.	Наявність (чи відсутність) наочності, технічного обладнання	
8.	Розгорнутий план бесіди (5-7 пунктів)	
9.	Аргументи чи приклади для переконливості	
10.	Методи і засоби підведення дітей до правильних висновків	
11.	Тривалість бесіди	
12.	Основні етапи бесіди	
13.	Способи діагностування ефективності бесіди	
14.	Подальші заходи для закріплення виховних результатів проведеної бесіди	

Технологія організації виховного заходу

Алгоритм підготовки і проведення виховного заходу

1. Психолого-педагогічний аналіз атмосфери в колективі, необхідність проведення заходу та формулювання його мети.
2. Планування заходу.
3. Організація виховного впливу на колектив (особистість).
4. Безпосередній вплив на колектив (особистість). Проведення виховного заходу.
5. Аналіз виховного заходу.

I. Планування виховного заходу:

1. Визначити теми заходу та чітко формулювання його мети, завдань заходу; визначити на виховання яких якостей школярів спрямовано захід.
2. Врахувати рівень вихованості учнів під час визначення мети і завдань заходу, тактовно допомогати учням.
3. Визначити місце даного заходу в загальній системі виховної роботи.
4. Врахувати, що кожна дитина, яка бере участь у тому чи іншому заході має цілісну соціально-психологічну структуру, ім'я якої – особистість.
5. При підготовці заходу необхідно врахувати вік дітей та їх індивідуальні особливості.
6. Готуючи виховний захід, необхідно мати на увазі, що навіть при найкращій підготовці та майстерності учитель не досягне задуманої мети, якщо самі вихованці не братимуть активну участь у підготовці і проведенні заходу.
7. Проявляти творчість: виховний вплив на дітей, зацікавленість, поради та допомога вчителя.
8. Психологічно налаштувати учнів на виховну сутність заходу.

II. Процес підготовки:

1. Спрямовуюча роль класного керівника (педагога - організатора, керівника гуртка) у ході підготовки заходу, тактовна допомога учням.
2. Визначити роль органів самоврядування під час підготовки й проведення заходу.

3. Забезпечення в процесі підготовки згуртованої, злагодженої роботи колективу; формування стосунків співробітництва, взаємодопомоги, вимогливості;
4. Організація діяльності учнів (вихованців): уточнення обов'язків і повноважень кожного учня (вихованця) та встановлення конкретних термінів виконання окремих завдань тощо.

III. Проведення заходу:

1. При організації заходу слід подбати про:

- місце проведення, оформлення приміщення, обладнання, використання наочності, ТЗН;
- своєчасність початку та організоване проведення;
- дотримання регламенту, доцільність його використання;
- участь представників громадськості, батьків у проведенні заходу; ефективність їхньої участі;
- дотримання під час заходу санітарно-гігієнічних вимог, правил пожежної безпеки, ТБ;
- запобігання перевтомі та врахування особливостей фізичного розвитку учнів (вихованців);
- зовнішній вигляд учнів (вихованців);
- дисципліна.

2. Зміст виховного заходу повинен відповідати вимогам:

- Цілеспрямованість;
- Чи доведено мету до учнів?;
- Зв'язок із життям класу, школи, району, міста;
- Обговорення під час проведення заходу питань, які хвилюють школярів;
- Врахування вікових та індивідуальних особливостей;
- Емоційна насиченість заходу;
- Вплив заходу на розширення світогляду учнів, на розвиток пізнавальних інтересів.

3. Методика проведення виховного заходу:

- Оптимально обрати форму проведення (бесіда, ранок, лекція, година спілкування, конференція, конкурс).
- Визначити роль класного керівника (педагога - організатора, керівника гуртка) у проведенні заходу, врахувати рівень його педагогічної майстерності.
- Передбачити наявність елементів обговорення, відкритого обміну думками в ході заходу.
- Визначити рівень самостійності школярів в обговоренні проблем.

IV. Аналіз результатів виховного заходу:

Досягнення поставлених педагогом мети та завдань даного заходу.

Виконання плану заходу.

Аналіз ставлення школярів до змісту заходу, рівень їхньої активності.

Основні вимоги до проведення виховного заходу

- Чітка назва заходу та розуміння вихователем його мети.
- Планування основних етапів заходу та визначення завдань кожного з них.
- Організація підготовки заходу у відповідності до поставленої мети.
- Визначення оптимального змісту виховного матеріалу з урахуванням основних принципів організації виховного процесу.
- Вибір найбільш раціональних методів і прийомів виховного впливу на учнів на кожному етапі заходу.
- Чіткість виховного заходу, оптимальний його темп і ритм.
- Гнучкість та широта "виховного маневру".
- Різноманітність і творчий характер діяльності учнів.
- Взаємозв'язок заходу з попередніми та наступними формами виховної та навчальної роботи з учнями.

Орієнтовний план аналізу виховного заходу

1. Аналіз готовності педагога та учнівського колективу до проведення виховного заходу відбувається за наступними критеріями:

- наявність мети й завдань виховного заходу;

- врахування рівня вихованості учнів під час визначення мети й завдань заходу;
- визначення місця заходу в загальній системі виховної роботи.

2. Аналіз процесу підготовки виховного заходу за такими критеріями:

- роль класного керівника;
- роль учнівського активу;
- злагодженість роботи колективу в процесі підготовки заходу;
- роль учнівської організації, органів самоврядування;
- надання педагогом тактової допомоги учням;
- участь учнів у підготовці заходу;
- адекватність розподілу обов'язків;
- термін виконання;
- облік роботи.

3. Аналіз проведення виховного заходу за такими критеріями:

- організація заходу (оформлення, обладнання приміщень);
- чіткість, організованість, злагодженість роботи;
- активність учнів;
- дозування і раціональність використання часу;
- врахування педагогом вікових особливостей школярів;
- організація співпраці зі старшими учнями, батьками, громадськістю тощо);
- зміст заходу (зв'язок із життям школи, села чи міста, держави);
- врахування проблемних питань, які хвилюють учнів;
- правдивість відтворення реалій життя;
- врахування вікових та індивідуальних особливостей виконавців і учасників.

4. Аналіз методики проведення виховного заходу за такими критеріями:

- оптимальність вибору форм проведення заходу;
- роль педагога, учнівського активу в проведенні заходу;
- наявність елементів дискусії, відкритого обміну думками;
- активність учасників, емоційність заходу;
- рівень самостійності, творчості, ініціативності учасників.

I	Включення учнів в роботу						III	Різноманітність методів і прийомів					
	Раціональне використання часу							Створення виховних ситуацій					
	Виконання сан.-гігієн. норм, Т.Б.							Рівень психологічної взаємодії педагога й вихованців					
	Оснащення заходу наочністю							Робоче місце учня, готовність					
	розміщення учнів							Ступінь активності учнів					
	Відповідність віку вихованців							Стійкість уваги, зацікавленість					
II	Актуальність теми, змісту						IV	Рівень дисципліни					
	Зв'язок з життям							Рівень культури праці					
	Наявність в заході	морального виховання						Ступінь виховної дії заходу					
		естетичного виховання						Роль і місце педагога в проведенні заходу					
		розумового виховання						Педагогічний такт					
		трудового виховання						Поєднання педагогічного керівництва з самостійністю і ініціативністю вихованців					
Відповідність ходу заходу поставленій меті						Підбиття підсумків заходу							

Пропозиції:

- *В – високий рівень
 С – Середній рівень
 З – задовільний рівень
 К – критичний рівень

Пам'ятка вивчення стану виховної роботи школи

I. Організація виховної діяльності школи

1. Визначення конкретних завдань виховної роботи школи, виходячи з нормативних документів Міністерства освіти і науки України з питань виховання учнівської молоді.

2. Реалізація основних принципів національного виховання: єдності національного і загальнолюдського; природовідності; культуровідповідності; демократизації; гуманізації; безперервності і наступності; єдності навчання і виховання; диференціації та індивідуалізації виховного процесу; гармонізації родинного і суспільного виховання.

3. Планування виховної діяльності школи. Річний план виховної роботи школи, план роботи заступника директора з виховної роботи, педагога-організатора, класних керівників:

- врахування при плануванні матеріалів діагностичних досліджень, рівня вихованості учнів, специфіки діяльності навчального закладу, актуальності поставлених завдань для даного навчального закладу;
- чіткість та конкретність визначених завдань та шляхів їх реалізації;
- спрямованість запланованих видів діяльності на розвиток організаторських умінь, ініціативності, творчості, самостійності мислення, дій учня;
- оптимальність поєднання словесно-інформаційних та практичних видів діяльності;
- забезпечення взаємодії всіх учасників навчально-виховного процесу;
- координованість і єдність дій школи, сім'ї та громадськості, соціальних інститутів щодо виховання підростаючого покоління;
- координованість всіх планів роботи.

II. Рівень вихованості учнів:

- свідоме ставлення учнів до навчання;
- рівень сформованості моральних принципів;
- гуманістичний характер відносин між учнями;
- рівень духовної культури учнів та вільне формування ними власної світоглядної позиції (відповідно до вікових особливостей);
- почуття поваги до батьків, свого родоводу, старших, історії рідного народу, краю;
- етична культура учнів;
- оптимально можливий для даного віку учнів рівень національної свідомості;
- знання та дотримання учнями законів України;
- рівень сформованості правової культури;
- готовність учнів до господарської та трудової діяльності в умовах ринкових син;
- фізичний розвиток та загартування юнаків і дівчат;

- усвідомлення основних екологічних проблем регіону, сформованість особистої відповідальності за збереження і примноження природних багатств рідного краю;
- участь учнів у естетичному оформленні шкільних приміщень;
- зовнішній вигляд школи, порядок та чистота, дбайливе ставлення учнів до шкільного майна.

III. Забезпечення функціонування системи виховної роботи школи

а. Створення навчально-матеріальної бази.

б. Розподіл обов'язків між адміністрацією навчального закладу, вчителями щодо керівництва окремими ланками виховної роботи.

2. Робота гуртків, секцій, клубів, об'єднань за інтересами, осередків, факультативів.

3. Роль шкільної бібліотеки в організації виховного процесу.

4. Добір і розстановка кадрів класних керівників (загальна кількість, стаж роботи, урахування досвіду, чий досвід вивчається і поширюється).

5. Організація підвищення науково-педагогічного рівня класних керівників:

- робота шкільного методичного об'єднання класних керівників;
- відповідність плану вимогам Положення про методичну роботу;
- актуальність проблеми, її зв'язок з проблемою школи;
- застосування активних форм організації занять (ділові, сюжетно-рольові ігри, дискусії, «круглі столи», творчі зустрічі);
- ознайомлення класних керівників з інструктивно-методичними та нормативними документами Міністерства освіти і науки України, управління освіти і науки облдержадміністрації, відділу освіти райдержадміністрації;
- ознайомлення з перспективним педагогічним досвідом з питань виховання;
- наставництво, стажування молодих спеціалістів;
- використання інших форм удосконалення психолого-педагогічних знань і умінь класних керівників (семінари-практикуми, психолого-педагогічні

семінари, творчі групи, конкурси педагогічної майстерності, педагогічні читання, науково-практичні конференції, консультування тощо).

6. Традиції, ритуали школи.

7. Реалізація виховних можливостей навчальних дисциплін.

8. Актуальність і зміст масових заходів, рівень самостійності та активності школярів у їх підготовці та проведенні. Поєднання словесно-інформаційних та практичних методів.

9. Реалізація основних напрямів виховання:

- виховання громадянина суверенної України;
- формування національної свідомості і наукового світогляду;
- створення високоморальних і гуманістичних син в учнівських колективах;
- формування основ художньо-естетичної освіченості та вихованості;
- робота з формування здорового способу життя, розвитку фізичних здібностей особистості;
- формування екологічної культури школярів, залучення їх до активної природоохоронної діяльності;
- виховання правової культури в учнів;
- робота з важковиховуваними дітьми;
- система профілактики правопорушень;
- сприяння родинно-сімейному вихованню;
- створення умов для самореалізації особистості.

10. Рівень учнівського самоврядування. Залучення учнів до громадської діяльності (охоплення дорученнями). Надання допомоги органам учнівського самоврядування з боку педагогічного колективу.

11. Діяльність дитячих та молодіжних об'єднань та організацій. Роль педагогічного колективу у наданні їм допомоги. Участь школярів у волонтерському русі.

12. Участь колективу навчально-виховного закладу у Всеукраїнському русі учнівської молоді «Моя земля – земля моїх батьків».

13. Зв'язок з позашкільними установами, осередками культури.

14. Об'єднання зусиль школи, сім'ї, громадськості у вихованні підростаючого покоління:

- забезпечення єдності вимог до школярів з боку школи та сім'ї;
- робота з педагогічної просвіти батьківської громадськості (батьківські збори, батьківський лекторій);
- нетрадиційні форми роботи з батьками;
- роль школи, піклувальної ради у вирішенні проблем організації навчально-виховного процесу;
- співпраця з органами місцевого самоврядування, службою у справах сім'ї та молоді, відділом соціальних служб для молоді, службою у справах неповнолітніх, відділом внутрішніх справ, санітарно-епідеміологічною службою тощо.

IV. Контроль за станом виховної роботи

1. Оперативність та дієвість системи контролю за станом виховної роботи школи:

- обговорення проблем організації виховної роботи на засіданнях педагогічної ради (глибина вивчення, аналіз прийнятих рішень та якість їх виконання);
- накази з питань організації виховного процесу;
- узгодженість дій директора, заступника директора з виховної роботи, педагога-організатора;
- якісний аналіз відвіданих та проаналізованих заходів з боку адміністрації школи;
- вивчення досвіду роботи класних керівників;
- форми і методи визначення рівня вихованості учнів, соціально-педагогічних умові діяльності школи;
- роль і місце заступника директора школи з виховної роботи та педагога-організатора в організації виховної роботи школи.

Анкета для визначення рівня вихованості учня

1. Обов'язковість і відповідальність						
1.	Вважаю для себе важливим добиватися, щоб колектив мого класу працював краще	4	3	2	1	0
2.	Вношу пропозиції по удосконаленні роботи класу	4	3	2	1	0
3.	Самостійно організую окремі заходи в класі	4	3	2	1	0
4.	Беру участь у підведенні підсумків роботи класу, у визначенні найближчих завдань	4	3	2	1	0
2. Бережливість						
1.	Акуратно користуюся бібліотечними книгами	4	3	2	1	0
2.	Дбайливо ставлюсь до шкільних меблів	4	3	2	1	0
3.	Дбайливо ставлюсь до свого одягу	4	3	2	1	0
4.	Економлю природні ресурси (електроенергію, воду, папір)	4	3	2	1	0
3. Дисципліна						
1.	Знаю і виконую Правила для учнів	4	3	2	1	0
2.	Завжди уважний на уроках, не заважаю слухати іншим пояснення вчителя	4	3	2	1	0
3.	Беру участь у позакласних заходах, які проводяться у класі, школі	4	3	2	1	0
4.	Розумію свою відповідальність за результати роботи класного колективу	4	3	2	1	0
4. Ставлення до навчання						
1.	Приходжу до школи з виконаним домашнім завданням	4	3	2	1	0
2.	При підготовці домашнього завдання намагаюся не просити допомоги дорослих	4	3	2	1	0
3.	Використовую додаткову літературу (користуюсь Інтернетом)	4	3	2	1	0
4.	Акуратний, гарний виконавець, точний	4	3	2	1	0
5. Ставлення до праці						
1.	Своєчасно та точно виконую доручені мені завдання	4	3	2	1	0
2.	Беру участь у трудових рейдах (прибирання класу, території школи)	4	3	2	1	0
3.	Виконую трудові доручення батьків	4	3	2	1	0
4.	Добровільно виконую всі доручення	4	3	2	1	0
6. Доброта та чуйність						
1.	Намагаюся допомогти іншим учням, а також молодшим у вирішенні труднощів, які виникають перед ними	4	3	2	1	0
2.	Ввічливий з дорослими, уступаю місце старшим	4	3	2	1	0
3.	Не реагую на випадкові зіткнення у шкільних коридорах, допомагаю молодшим	4	3	2	1	0
4.	До мене завжди можна звернутися за допомогою	4	3	2	1	0
7. Чесність та справедливість						
1.	Вважаю, що необхідно відповідати за свої вчинки	4	3	2	1	0
2.	Чесно зізнаюся, якщо щось накоїв	4	3	2	1	0
3.	Осуджую свого товариша, якщо він розповів дорослому про вчинок товариша без його	4	3	2	1	0

	присутності при розмові					
4.	Відкрито и сміливо висловлюю свою думку перед колективом	4	3	2	1	0
8.Простота та скромність						
1.	Говорячи про свої успіхи, не забуваю про успіхи товаришів	4	3	2	1	0
2.	Розумію, що людину поважають не за гроші	4	3	2	1	0
3.	Інколи люблю похвалитися	4	3	2	1	0
4.	Можу дружити з дівчатами та хлопцями іншої національності	4	3	2	1	0
9.Культура спілкування						
1.	Відвідую музеї, виставки, театри не рідше одного разу на місяць	4	3	2	1	0
2.	Серед телевізійних передач дивлюсь навчальні, пізнавальні фільми. Слухаю не тільки сучасну музику, а і класичну	4	3	2	1	0
3.	Слідкую за своєю мовою, не допускаю, щоб у моїй присутності говорили грубо, некоректно, нецензурно	4	3	2	1	0
4.	Дотримуюся правил у громадських місцях (у тому числі у транспорті)	4	3	2	1	0
10.Колективізм, почуття товариствкості						
1.	Задоволений відношення моїх товаришів до учнів інших класів	4	3	2	1	0
2.	Готовий відстоювати інтереси всього колективу школи у інших колективах та громадських організаціях	4	3	2	1	0
3.	Готовий допомогти своїм однокласникам виконати домашнє завдання або доручення дорослих	4	3	2	1	0
4.	Готовий відповісти за результати своєї роботи та результати роботи своїх товаришів	4	3	2	1	0

Методика опрацювання анкети по визначенню рівня вихованості учня

Завдання учням: прочитати питання анкети та дати відповідь, довго не задумуючись, оцінюючи себе по 5-бальній шкалі (розшифрування демонструється на дошці) :

- 0 - завжди ні або ніколи
- 1 - дуже рідко, частіше випадково
- 2 - частіше ні, ніж так, інколи згадую
- 3 - частіше так, ніж ні, інколи забуваю
- 4 - завжди так, постійно.

Результати одного пункту додаються і діляться на 16 (максимальна кількість балів)

Наприклад, $(3+4+3+4)/16=$

Потім додаються показники по всім пунктам та діляться на 10

$(1+0.9+0.7+0.6+0.5+1+1+1+0.2+0.5)/10=$

- До 0,5 – низький рівень вихованості
- 0,6 – рівень вихованості нижче середнього
- 0,7 – 0,8 – середній рівень вихованості
- До 0,9 рівень вихованості вище середнього
- 1 – високий рівень вихованості

Потім складаються показники кожного учня і діляться на кількість учнів: отримуємо рівень вихованості класу (від учнів).

Класний керівник оцінює учнів без допоміжних питань по 10 пунктам по 5-бальній шкалі.

Так само оцінюють батьки.

Потім показники порівнюються і робляться висновки.

1. Низький рівень – слабка, нестійка позитивна поведінка, яка регулюється в основному вимогами дорослих та іншими зовнішніми стимулами та збудниками, самоорганізації і саморегуляції ситуативні.
2. Середній рівень – властива самостійність, прояви самоорганізації і саморегуляції, відсутня громадська позиція.
3. Достатній рівень – позитивна самостійність у діяльності, громадська позиція ситуативна.
4. Високий рівень – стійка і позитивна самостійність у діяльності та поведінці, проявляється активна громадська та громадянська позиція.

4. ВИДАТНІ УКРАЇНСЬКИ НАУКОВЦІ ПРО ПРОБЛЕМИ ВИХОВАННЯ

Бех І.Д.

Виховання підростаючої особистості на засадах нової методології

Сучасна психолого-педагогічна наука докорінно переглядає свої методологічні підходи до морально-духовного виховання й розвитку підростаючої особистості. Від продуманості цієї роботи безпосередньо залежатиме те, якої особистісно перетворювальної проби будуть виховні методи як основний інструмент діяльності педагога. Нині стало очевидним, що лише ті наукові положення матимуть перспективу, які покладаються на дитину в її сутнісному вимірі, звертаються до її свідомості й само свідомості, до вищих її почуттів в опануванні морально-духовної культури і свого на роду і людства в цілому.

Завважимо, що виховна методологія – це система положень, які виступають пояснювальними схемами в організації виховного процесу. З огляду на це пропонуємо виховні інваріанти, тобто усталені вимоги, на основі яких педагог зможе науково обґрунтовано виховувати дитину.

Інваріант 1. Формування в суб'єкта здібності й бажання усвідомлювати себе як особистість. Завдання допомогти дитині усвідомити себе як особистість має стати головним для педагога як організатора виховного процесу. Адже тільки через усвідомлення можливе опанування складових внутрішнього світу, тобто формування вихованця як суб'єкта власного морально-духовного розвитку. Але що означає усвідомити себе як особистість щодо дитини, яка ще має стати цією особистістю, в якій ще нерозвинено базових особистісних цінностей? Тут слід виходити з того, що структура образу «Я» дитини

переважно емоційно-чуттєва і чим молодший вік, тим ця особливість яскравіше проявляється. Тому треба створювати такі виховні ситуації, які вимагали б від вихованця прояву широкої емоційної палітри, але позитивної спрямованості, оскільки негативні емоції особистісно руйнівні.

Спеціальні психологічні дослідження засвідчують, що совість як система суспільне значущих моральних цінностей розвивається швидше з того емоційного матеріалу, який робить індивіда психічно сильним. Почуття ж страху, слабкості тощо блокують розвиток повноцінної особистості.

Усвідомлення вихованцем своїх почуттів, прагнень, намірів відбувається за допомогою внутрішнього мовлення. Можна стверджувати, що воно є процесом оснащення свого «Я», Основна функція внутрішнього мовлення - вплив швидше на своє «Я», ніж на інших людей. Коли дитина починає більше усвідомлювати себе як особистість, вона звертається безпосередньо до себе, не прагнучи вступити в спілкування з іншою людиною. Використовуючи внутрішнє мовлення для представлення самому собі своїх почуттів щодо різних подій, вихованець у результаті такої внутрішньої праці визначає і спосіб взаємин з іншими людьми. Власне, дитина цим самим створює свій життєвий світ, у якому вона має здійснити себе, працюючи постійно над своїм особистісним проектом.

Якраз почуття вихованця щодо себе організовують його життєвий світ, визначаючи і його емоційну атмосферу й ціннісну спрямованість.

Інваріант 2. Культивування у вихованця цінності іншої людини Шкільний вік виявляється сприятливим для виховання в дитини такого фундаментального для її морального розвитку новоутворення, яким є здібність цінувати особистість людини. Ця риса передбачає сформованість відповідних знань про дану людину і прагнення до їх реалізації в поведінці. Якщо таке прагнення стає стійким, набуває ознаки поведінкової звички, то воно перетворюється на почуття любові до людини і проявляється в різноманітних добро дійних вчинках. Це почуття має бути безумовним, таким, що не пов'язане з якоюсь вигодою для його носія. Здібності цінувати особистість людини в

дитини формуються двома шляхами. Перший з них – це детальне розкриття дитині позитивних сторін навколишніх – дорослих, старших дітей чи ровесників.

Слід звертати увагу на те, чим саме вихованець відрізняється від людей, яких йому ставлять за приклад для наслідування, чого йому не вистачає, щоб зрівнятися з ними в особистісному зростанні. Треба сповна підкреслювати, якою важкою морально-духовною працею дається людині та чи інша суспільно значуща якість чи цінність. Якщо вихованець переконуватиметься в обсязі й вагомості тих внутрішніх зусиль, які мобілізує й витрачає людина в процесі свого морального вдосконалення, то в нього створюватимуться реальні підстави для об'єктивної її оцінки, для виникнення почуття її значущості для себе. Тільки в процесі формування у вихованця цінності людської особистості можна сформулювати в нього й адекватну оцінку власної значущості, без якої неможливе його моральне вдосконалення.

Другий шлях формування в дитини здібності цінувати особистість людини – це попередження зневажливого ставлення до інших. Таке явище за недоцільних виховних дій може набрати загрозливого характеру. Часто формуванню в дитини зневажливого ставлення до інших сприяють батьки, яких лякає стрімке зростання кола спілкування дитини, і тому вони проявляють зневагу до вчителів та інших людей, порівняння з якими, як їм видається, може бути не на їхню користь. Такими неадекватними діями батьки завдають непоправної шкоди своїй дитині: нав'язуючи зневажливе ставлення до людей (дорослих і дітей), вони втручаються в розвиток почуття величчя людини як «міри всіх речей», блокують формування уявлень про людську гідність. Виховуючи в дитини здібність цінувати особистість людини, педагог мусить пам'ятати про деструктивну дію такого захисного механізму, як самоствердження за рахунок приниження інших, і сам не повинен його проявляти; більше того, він мусить запобігати його прояву у своїх вихованців. Цей механізм – свідчення особистісної недосконалості, а то й примітивності людини, коли вона замість професійно-морального самовдосконалення як

основи для розвитку почуття власної значущості підтримує його, доводячи наскільки негідні навколишні.

Інваріант 3. Формування у вихованця образу «хорошого іншого». Вибудовуючи виховну стратегію з дітьми, педагог має виходити з домінуючої потреби дитини мати друзів-товаришів, що поділяють її захоплення, чий статус з усіх боків в основному відповідає її статусу. Це взаємини приятелювання.

Така змістовна спрямованість дитячих міжособистісних стосунків може позитивно впливати на моральну вихованість і поведінку дитини за умови формування в неї чіткого образу товариша. Йдеться про образ саме «хорошого іншого». Такий образ може виникнути й розвинути ся в процесі спільних дій, в ігрових, побутових ситуаціях, у процесі навчання тощо. У цьому зв'язку важливою обставиною є те, щоб ці види дитячої взаємодії були взаємоуспішними, бо інакше виникатимуть ускладнення. У цілому можна вважати, що існуючий у дитини образ «хорошого іншого» завжди символізує майбутнє задоволення багатьох її нагальних потреб і прагнень, чи, іншими словами, символізує інтеграцію, підтримку вирішення ситуацій, які виявляються обов'язковою умовою для здійснення вихованцем ефективних і адекватних дій, спрямованих на реалізацію його актуальних мотивів.

Суттєвим у характеристиці образу «хорошого іншого» є те, що він уособлює не систему абстрактних логічних суджень морального змісту, а насамперед сукупність позитивних емоційних переживань, яких зазнає дитина. І в цьому факті вбачається основна виховна сила таких образів. Образ «хорошого іншого» кожної дитини має стійку тенденцію до безперервного розвитку емоційних переживань, пов'язаних з певною особистістю. Важливо, щоб такий образ мав досить великий обсяг переживань, оскільки їх обмеженість не дає очікуваного виховного ефекту. У цій справі педагогові не слід покладатися лише на дитячу спонтанність, а потрібна продумана система виховних дій, які спонукали б вихованця постійно вижленяти певні сторони життя товариша, емоційно збагачували їх аж до виникнення суб'єктивної значущості. Образ «хорошого іншого» виступає

посередником у формуванні в дитини суспільне прийнятних ставлень до свого товариша. У цьому зв'язку слід враховувати психологічну закономірність, згідно з якою міра ефективно реалізації суспільне цінних ставлень на першому етапі може досить сильно коливати в дитини, що взаємодіє з різними ровесниками чи з одним із них у різних ситуаціях: допомогою розвитку цього образу моральні вимоги, що об'єктивуються в певній системі суспільне значущих ставлень, вихованець усвідомлює більш ефективно.

У внутрішньому світі вихованця образ «хорошого іншого» функціонує спочатку не розчленовано, синкретично як недостатньо структурована цілісність і лише згодом диференціюється, тобто образ «хорошого іншого» як результат його узагальнення і образ товариша як доброзичливого помічника в конкретних ситуаціях розмежовуються. Звичайно, що узагальнений образ товариша як помічника може виникнути, пройшовши стадію формування його образу.

Сформованість у дитини узагальненого образу «хорошого іншого» має принципове значення для її самопочуття. Якщо раніше в неї могли виникати сумніви, чи відбудеться бажана взаємодія з ровесником, чи за якихось обставин він ухилиться від неї, то тепер для сумніву, хвилювання, тривоги вагомих підстав бути не може. Так завдяки мінімізації негативних переживань виникає стабільність у позитивних емоційних ставленнях вихованців.

Узагальнений образ «хорошого іншого» спонукає дитину до міжособистісної взаємодії, і в цьому вбачається його виховна цінність. Все ж педагогові слід зважати на те, що імпульс до моральної дії - це не миттєве явище, яке виникає в дитини під впливом простого сприйняття нею свого товариша, опосередкованого його образом.

У виникненні й реалізації моральної спонуки суттєву роль відіграють так звані провісники, уявлення про яких мусить мати високопрофесійний педагог, щоб навчити дітей опанувати їх. Провісники – це своєрідні образи-знаки, які сигналізують і про стан дитини, яка очікує піклування, і про стан іншої дитини, яка його має проявити. Такими провісниками є експресивні емоційні прояви

(збентеженість, відчай, розгубленість), рухові реакції (жести рук, швидкість і ритм рухів, напруженість м'язів обличчя, незвичність пози людини тощо), мовні висловлювання, інтонації голосу, вигуки, пильність погляду, позитивна чуттєва схильність, зосередження уваги на іншій людині тощо. Діти мусять, по-перше, чітко й детально розпізнавати й визначати ці психічні знаки, а по-друге, правильно встановлювати значення кожного з них, і тоді вони стануть суб'єктивними знаряддями, що спонукати мулять до особистісної взаємодії. Є всі підстави вважати інтерпретацію дитиною знаків самостійною методичною процедурою педагога. Психічно ж інтерпретація знаку зумовлюється переживаннями вихованця в результаті безпосередньої актуалізованої взаємодії з ним, в основі чого лежать передбачувані переживання, яких дитина зазнала в минулому. Таким чином, знак являє собою окрему модель переживання дитиною ситуацій, що диференціюються в руслі чи за межами загального потоку емоційних переживань. У виховному плані доцільне одночасне формування в дитини як узагальненого «образу іншого», так і відповідної системи психічних провісників-знаків, адже їх часове відставання негативно позначатиметься на процесі формування й розвитку особистості школяра.

Інваріант 4. Використання «ефекту генерації» у виховному процесі. Використання «ефекту генерації» у виховному процесі, на нашу думку, докорінно змінює його сутність, а отже, і його методичний перебіг та загальну результативність. Розкриємо саме поняття «ефекту генерації»: Воно фіксує внутрішній процес породження, генерування вихованцем знань-суджень морально-духовного змісту. Таким чином, ідеться про таке спрямування виховного процесу, коли дитині тотально не транслиують відчужених моральних норм, стандартів, етичних правил чи вимог, а вона стає час від часу в позицію їх активного створення. Навіщо це потрібно? Річ у тім, що здобуті самостійно знання не залишаються у свідомості їх автора на рівні певного пізнавального утворення, а емоційно збагачуються, позитивно емоційно переживаються, чуттєво забарвлюються, набувають особистісного сенсу.

Треба пам'ятати, що, породжуючи моральні судження, вихованець мусить, так би мовити, приміряти Їх до себе, адже вони мають стати його моральним надбанням тому в цьому процесі переважає моральна рефлексія, тож важливо, щоб вона була достатньо глибокою.

Глибока рефлексія потребує від суб'єкта розвитку певних мислительних умінь. До них належить уміння виділяти в пропонованій моральній темі судження, які визначають і зміст. При цьому важлива кількість таких суджень і особливо несуперечливе врахування Їх у рефлексивному процесі. У зв'язку з цим доцільно використовувати поняття когнітивна складність – операційний показник, що дає змогу оцінити кількість пара метрів, які суб'єкт одночасно враховує в рефлексивному аналізі. Чим вищий рівень когнітивної складності, тим диференційованіша система психічних засобів для глибокої рефлексії. Більш диференційований зміст, який є результатом аналітико-синтетичної діяльності мислення, містить значно ширші можливості для породження емоційного переживання, збільшення його повноти. Тому вихованець мусить цілеспрямовано формувати в себе вміння знаходити в запропонованій йому морально-поведінковій темі більше моментів для проявлення емоцій, вичленяти джерела переживання.

Інваріант 5. Використання у виховному процесі «ефекту присутності»
У західній гуманістичній психології використовують досить наукомістку, на нашу думку, категорію «присутність» як форму взаємин вихователя з вихованцем. Психологічний зміст даної категорії доцільно визначати як вплив педагога на дитину своєю сутністю, своїми корінними духовними надбаннями. Таким чином, присутність вихователя, це «робота над собою» як основним виховним засобом, що унеможлиблює будь-яке напучування дитини. Бути присутнім – означає проявляти цілковиту сконцентрованість своїх сутнісних сил і спрямованість їх на дитину, діяти за принципом «лазерного проміння», віддавати ся повністю своєму задуму. При цьому присутність як виховний засіб педагога вимагає відповідного за якістю ставлення, контакту з дитиною. Поважаючи суверенність Індивідуальності, вихователь не тягне

дитину силоміць до себе, не змушує бути його «споживачем», а запрошує створювати разом і особистість дитини, і свою особистість. Запрошення – це оптимальний міжособистісний зв'язок, перетворювальна сила якого неперевершена.

Ситуація присутності можлива в умовах, коли вихователь має, так би мовити, особистісний голос і обличчя. Тоді інші його приймають. «Ти тут, щоб тебе брали до уваги», тобто ти не поряд в одному фізичному просторі, а в просторі особистісних взаємин завдяки своїй особистісній індивідуальності.

Інваріант 6. Культивування у вихованця досвіду свободи самому вирішувати. Вміння вихованця самостійно вирішувати, діяти згідно з певною етичною нормою розгортається, так би мовити, між двома центрами. З одного боку – зміст соціальної вимоги. З другого – суб'єкт, який мусить зайняти морально значущу й відповідально активну позицію щодо неї. Що ж є визначальним у вільному особистісному вирішенні? Зміст соціальної вимоги чи психічна організація суб'єкта в конкретний момент?

Вочевидь, яким би духовно цінним не був зміст вимоги, він не може сам по собі, ізольовано спонукати вільне рішення, оскільки цей зміст завжди зустрічає опір з боку самосвідомості вихованця. Саме від суб'єкта залежить доля зовнішнього впливу – буде його прийнято чи ні. Важливими тут є те, в руслі якого ставлення до соціальної вимоги розгортається довільне рішення – в руслі узгодженості чи конфронтації. Бо ж відомо, що дитині від народження властиві почуття співпереживання як емоційне підґрунтя розвитку в неї моральності. Прояв лише цього емоційного переживання, звичайно, полегшував би особистісне вирішення.

Але позбутися конфронтації вихованець практично не може, оскільки вона теж має природні джерела і безпосередньо пов'язана з його егоїстичним «Я». До того ж сила егоїстичного прагнення людини набагато більша від її здатності до співпереживання. Враховуючи це, виховний вплив треба спрямовувати на формування в суб'єкта вміння власними силами нейтралізувати дію егоїстичних прагнень і цим самим розчищати поле свідомості для діяльності в межах син

узгодженості. Таким чином, виховну роботу педагог має спрямовувати на визнання вихованцем справедливості певної моральної вимоги і своєї активної відповідальності за неї. Така внутрішня діяльність відбувається завдяки співвіднесенню проаналізованого змісту моральної вимоги з власним "Я" як діючим і спроможним самостійно вирішувати. саме усвідомлення суб'єктом такої цінності, як власна здатність так чинити, є дійовим чинником вільного прийняття етичної норми як мотиву його індивідуальної поведінки.

Важливу роль в усвідомленні вихованцем власного «Я» відіграє також ставлення до себе як до причетного до навколишнього світу, як до активного суб'єкта, котрий живе за принципом: «Якщо не я, то хто ж?» Подібне ставлення й може сформуватися через сукупність відповідальних вчинків, через ланцюг особистісних рішень. І саме те рішення, над яким працює вихованець в даний момент, є важливою сходинкою до подібної моральної позиції в повсякденні.

Інваріант 7. Культивування зворушливого виховного впливу. Сучасна гуманітарна наука у своїх пошуках смисло-ціннісного виміру людської особистості вичленує фундаментальний її критерій - міру чуттєвих ставлень до соціального й природного довкілля, до самої себе та міру життя в цілому. Тому предметом вивчення й розвитку стають такі категорії, як совість, глибока любов до інших, глибоке піклування, сила еґо, рівень усвідомлення свого «Я», життя на повну силу тощо. Лише сильні почуття здатні духовно вдосконалити особистість. Виходячи з цього, потрібно культивувати проникаюче, зворушливе виховання, а це виховання вищої людської духовності. Воно ґрунтується на піднесених почуттях, або надпочуттях, сильної радості, незвичного захоплення, насолоди, натхнення, осявання.

Для цього треба створювати такі ситуації, які б актуалізували ті глибинні резерви душі, які розмірене буденне життя вимагає лише зрідка. Дитину потрібно спонукати до таких вчинків, завдяки яким вона приходить у стан піднесення, захоплення, величності. Переживання величної краси вчинку - це і його духовно створювальна сила. Треба виховувати ставлення до вчинку як до сенсу свого життя. Осявання через переживання надпочуттів може бути

властивим і людині егоїстові, прагматикові, і тоді вона поводитиметься благородно. Ефективність виховного процесу значною мірою залежить від так званих контрольованих чинників, тобто системи наукових положень, які визначають сутність конкретної виховної методики. Звичайно, що у вихованні діють і чинники, які мають ситуативний характер, і чинники, які завчасно врахувати досить складно. Останні не повинні нейтралізувати організований вплив вихователя – це основна вимога, з якою він мусить рахуватися. Запропоновані нами виховні інваріанти й повинні зробити виховання більш прогнозованим, а отже, й більш розвивально ефективним.

Бех І.Д. Виховання підростаючих особистості на засадах нової методології. Педагогіка і психологія. 1993. № 3. С. 5-14.

Виховний ідеал

(фрагмент)

...Коли ми хочемо виховати в українській молоді міцну волю і суцільність характеру, треба перш за все прищепити їм прагнення до високої мети, що об'єднувала б увесь український нарід.

Такою метою є благо і щастя Батьківщини.

Як сказано вище, гаслом, під яким має провадитися виховання української молоді є:

Служба Богові й Батьківщині.

Перша абсолютна вартість для молоді є. Бог, друга – Батьківщина. Молодь мусить чітко уявляти собі, в чім благо Батьківщини.

Благо Батьківщини є:

1. Державна незалежність, можливість для українського народу вільно творити своє політичне, соціальне, господарське й релігійне життя.

2. Об'єднання всіх українців, незалежно від їх територіального походження, церковної приналежності, соціального стану і т. ін. – в одну спільноту, що пройнята єдиними творчими прагненнями і високим патріотизмом.

3. Справедливий державний устрій, який би підтримував лад в суспільстві, в той же час забезпечував особисті права і волю кожного громадянина й сприяв розвиткові й прояву його здібностей, спрямованих в бік громадянського добра.

4. Справедливий соціальний устрій, при якому зникала б і неможлива була б боротьба між окремими групами суспільства.

5. Високий рівень народного господарства й справедлива організація його, що забезпечувала б матеріальний добробут всіх громадян, була позбавлена елементів експлуатації.

6. Розквіт духовної культури українського народу: науки, мистецтва, освіти. Піднесення її на такий рівень, щоб Україна стала передовою країною в світі.

7. Високий релігійно-моральний рівень українського народу, реалізації в житті вчення Христа.

8. Високий рівень здоров'я українського народу, зведення до мінімуму всяких посеред нього хвороб і виродження.

Що означає служба Богові разом зі службою Батьківщині? Це означає, що добробут Батьківщини має ґрунтуватись на засадах християнства. Так розуміли життя кращі люди Київської Русі, що мужньо боролись з кочівниками. Так розуміли їх запорожці, що своїми грудьми захищали «люди християнський» та клали за нього свої голови в завзятій боротьбі з бусурменами. Так розумів їх Хмельницький і маси українського селянства й козацтва, що під проводом великого Гетьмана повстали проти польського панування. Ця традиційна мета, як ясна зірка на небі, мусить сяяти і перед українською молоддю. Завдання служити Батьківщині мусить бути усвідомлене як особистий обов'язок перед нею. Отже, чітко уявляючи, чого потребує від нас Батьківщина, кожен має здати собі справу в тім, що він повинен зробити для неї особисто. Серед нашої інтелігенції часто можна зустрінути людей, що добре вміють розмовляти про службу Батьківщині, а на ділі служать лише своїм особистим інтересам. Виходить, що з погляду цих людей, Батьківщині має служити хтось інший, а не вони. Такі настанови суспільство має рішуче засудити. А виховуючи молодь, треба попередити саму можливість утворення таких настанов. Службу Батьківщині треба усвідомлювати не лише як свій особистий обов'язок, а як сенс свого життя, без чого не варто жити. Прикладом для кожного українця в цьому мусять бути такі великі постаті, як Святослав Хоробрий, Володимир Великий, Володимир Мономах, Богдан Хмельницький, Мазепа, а також ті численні невідомі герої, що протягом віків виставляло з-поміж себе українське козацтво, селянство й міщанство: що все своє життя віддавали в боротьбі за щастя й добробут України.

Джерелом натхнення в такій героїчній службі Батьківщині може бути лише свідомість обов'язків перед нею, сполучена з палкою любов'ю до неї, до свого народу. А любити свій народ можна лише при наявності високої національної свідомості. Треба уявляти собі український нарід як єдину спільноту, що об'єднує в собі покоління минулі, сучасні й майбутні, й відчувати свою єдність з цією спільнотою. Виховати таку свідомість і відповідне до неї почуття не так легко. Протягом віків поляки й москалі викорінювали таку свідомість, і це не могло не дати своїх наслідків. При цьому треба відзначити, що московська політика була значно хитріша, ніж польська, й тому національна свідомість населення Галичини вища, ніж свідомість населення Наддніпрянщини. Але, крім того, треба взяти до уваги й те, що наддніпрянці й галичани протягом віків жили під різними політичними режимами, під різними господарськими і культурними впливами. Звідси різниця у мові, побуті, психології. Особливо це треба сказати про інтелігенцію, яка більше підпадала під вплив чужинців, ніж селянство. Галицький інтелігент своєю мовою, психологією і поведінкою значно більше відрізняється від інтелігента-наддніпрянця, ніж, приміром, селянин зі Стрийщини від селянина з Поділля.

А це, безперечно, заважає українцям з різних областей щиро й глибоко відчувати себе як єдиний нарід. Доводять це численні спостереження над українцями під час еміграції. Цілком зрозуміло, наскільки шкідливе таке роз'єднання. Не переборюючи цього, не зможемо збудувати України.

Тому, будуючи систему виховання молоді, треба ретельно проаналізувати властивості мови, побуту й психології, характеристичні для українців різних областей. Властивості, запозичені в інших народів, треба виділити в одну групу, властивості, притаманні українському народові – в другу. Так, напр. мові слід виявити широковживані полонізми, що засмічують мову галичан русизми, що засмічують мову придніпрянців. В поведінці треба виділити одного боку, властиве деяким наддніпрянцям нехтування своєю зовнішністю і вульгарність в манерах, що з'явилися внаслідок московських впливу з другого боку, занадто велику увагу зовнішності і неприродність у манера поведінці, що з'явилися

внаслідок польської культури та її впливу. Така аналіза, при умові її ґрунтовності, дасть можливість розглянути відмінні властивості українців різних областей, як другорядні риси, що мають щезнути у найближчому майбутньому.

Крім того, українець мусить здати собі справу в тім, які риси української психіки, навіть властиві їй з давніх-давен, слід розглядати як позитивні, а негативні. Не все, що виробила у позитивну рису властивий багатьом українцям крайній індивідуалізм, про який ішла мова вище. Треба зробити мужню й тверезу оцінку й інших національних властивостей. Риси позитивні с. культивувати, а негативні – поборювати. Наявність в українського народу негативних рис не мусить зменшувати любов до нього, тим більше, що інші риси українців становлять їх високо в ряді інших народів.

Виховуючи у молоді любов до свого народу, треба разом з тим виховувала справедливе відношення до інших народів.

Є народи, що протягом довгого часу гнітили українців і не давали розвиватись. Є народи, що прикидались нашими друзями, а на ділі експлуатували й нищили нас. Є народи, як, напр., шведи, що допомагали нам у національній боротьбі й співчували нам. Є нарешті, народи, що терплять однакову з нами долю під гнітом якогось іншого народу.

До всіх тих народів відношення українців мусить бути різним. Треба виховувати молодь так, щоб вона могла захищати права свого народу і здатна була віддати за неї своє життя. Але, виховуючи у молоді патріотизм, здоре національну гордість, свідомість своєї національної гідності, ні в якому р. не можна виховувати в неї безглуздої національної пихи й презирства інших народів лише на тій підставі, що вони не українці.

Через тяжкі історичні умови наш нарід відстав щодо культурного розвитку передових народів Європи. Щоб досягти їхнього рівня, нам треба багато вчитись у тих народів, а це можливо лише при пошані до них. Крім того треба пам'ятати, що на теренах України живуть і інші народи. З ними н доведеться співпрацювати, а це можливо лише при умові справедливого відношення до

них, при якому захищаються права українського народу, але раз з тим не порушується законних прав інших народів.

Служба Батьківщині наказує підкоряти свої інтереси потребам українського народу.

Чи означає це зректися особистого щастя й радощів життя? Ні, не означає. В житті людини діє парадоксальний закон: «Хто шукає лише особистого щастя і робить основним правилом свого життя власне це шукання, той ніколи : знаходить щастя». Бо тоді життя людини робиться егоїстичним і дрібничним, і це ніколи не задовольнить людського духа. Справжні радощі, що охоплюють всю істоту людини і підносять її на височінь, мають тільки ті, що служать великій ідеї. Гоголівський Тарас Бульба в той момент, коли він, прив'язаний до горючого дуба, показував козакам шлях до порятунку, – насправді щасливіший від Пацюка над мискою вареників. Підкоряючи особисті інтереси інтересам Батьківщини, будучи вірним лицарем її, українець і[^]сить поступатися своїми особистим амбіціями, коли цього вимагають спільні справи.

Виховання такої риси є одною із найважливіших і найтрудніших завдань української педагогіки. Особисті чвари й амбіції занадто вже багато зробили коди Україні. Пора покінчити з ними. Борець за благо Батьківщини має йти твердим, рішучим і настирливим. Ніякі перепони не мають спинити його. В боротьбі з ними має гартуватися воля. Борець має бути мужнім і хоробрим, але разом з тим розсудливим. Ще Аристотель казав, що мужність добродетель, що посідає середнє місце між лякливою та безрозсудною відчайдушністю.

Не треба боятись смерті за Батьківщину, але й не треба гратись з нею. не треба ризикувати своїм життям і життям своїх близьких, коли є можливість з цього досягти мети.

На виховання у нашої молоді духа єдності й братерства мусять звернути особливу увагу школа, церква, громадські організації і преса.

Велику роль в цьому має відіграти Церква. Найміцніше об'єднання, що вже існувати між людьми, – це об'єднання на ґрунті релігії, себто об'єднання на

грунті вірувань, моралі, участі в службі Божій, під час якої віруючі переживають спільне релігійне піднесення.

Молодь треба виховувати так, щоб для неї на першому місті стояли обов'язки, а потім уже права; щоб кожна молода людина в першу чергу мала задоволення не з того, що вона посідає в суспільстві те чи інше керівне становище, а з того, що вона чесно виконала свої обов'язки. Таку свідомість слід виховувати в молоді ще з дитинства. Нерозумно роблять ті батьки, що задовольняють всі вимоги і навіть вереди дітей, не накладаючи на них аж ніяких обов'язків. Уже починаючи з 4–5 років, дитина мусить по мірі своїх сил послуговувати себе і де в чому допомагати старшим. Уже в ці роки слід боротися з дитячим егоїзмом, тактовно виховуючи у неї думку, що крім неї а її потребами існують ще інші люди, що теж мають потреби і права.

Більші вимоги треба ставити до дітей шкільного віку. Вони мусять своїми вимогами найменше обтяжувати дорослих і без шкоди для навчання чим можуть допомагати їм. Зі свого боку школа мусить більше уваги звернути на громадське виховання молоді. Не досить озброїти учнів знаннями, навіть знаннями із історії нашого народу, не досить патріотичного виховання і лише через лекції. Крім слова, потрібне ще й діло. Учні мають привчатися ретельно виконувати свої громадські обов'язки й відповідати за них перед шкільною громадою і педагогами. Це є передусім обов'язки чергового, до яких треба ставитися серйозніше, ніж до них ставиться сучасна українська школа на еміграції. А головне те, що треба так перебудувати навчально-виховний процес, щоб учні не були пасивним об'єктом його; щоб вони активну участь в ньому брали під керівництвом педагогів. Школа мусить стати для них маленькою батьківщиною, яку вони люблять і честю якої вони дорожать, яку вони разом з педагогами розбудовують. В першу чергу вони беруть активну участь в навчальному процесі, не тільки тим, що кожний учень зокрема ретельно слухає виклади педагогів і виконує їхні завдання, а і в тому, що кожний учень дбає, щоб уся кляса вчилася добре. Крім того, учні, допомагаючи педагогові, мають дбати про обладнання і добрий стан шкільних кабінетів і лабораторій.

Крім того, учні мусять брати активну участь в організації шкільних екскурсій, літературно-мистецьких ранків і вечірок та культурних розваг.

Життя учнів у школі мусить бути найповнішим, задовольняючи, по зможі, всі здорові потреби їх, при чому учні мусять бути не лише споживачами, а й продуцентами.

Але помимо цього, школа мусить застосовувати і спеціальні заходи громадського виховання учнів.

Школу слід розглядати не лише як установу, куди діти приходять на 4–6 годин, щоб тільки чогось навчитись, а як дитячу громаду, що має свої спільні інтереси, своє громадське життя. Вона мусить мати свої органи, що керують цим життям, мусить мати свої збори, загальні і групові. Шкільні громадські організації мусять працювати під тактовним і досвідченим керівництвом педагогів. Керівництво останніх мусить бути спрямоване на те, щоб активну участь в громадському житті школи брали всі учні, щоб у керівних органах школи не було засилля честолюбних учнів, щоби в учнів виховувалася думка, що нема прав без обов'язків і що на першому місці мають стояти обов'язки, а потім уже права. Так в учнів крок за кроком виховуються навички до громадської роботи і риси свідомого громадянина.

Ващенко Г.Г. Виховний ідеал. Полтава:

Полтав.вісник, 1994. С.174 - 181.

Навчально-виховний процес і психологічний розвиток особистості

Від народження дитини має вже здатність відбивати деякі впливи навколишнього світу. Як тільки дитина входить у контакт із цим світом, у неї виникають перші враження, переживання, починається її психічне життя. Спочатку це життя дуже примітивне. Воно розвивається з розвитком його змісту. Але звідки дитина може дістати цей зміст? Вона не приносить його з собою в якомусь прихованому вигляді. Я.А. Коменський писав, що природа не дає людині знань від народження, але кожна людина народжується здатною набувати пізнання речей.

Це набування вимагає навчання і діяльності. Дитина може набути цей зміст свого психічного життя, тільки пізнаючи речі, явища навколишнього світу, входячи в стосунки з навколишніми людьми. Вона починає не з теоретичного пізнання, а з практичних син до навколишнього світу, потрібного для її життя. Такими є спочатку стосунки, що виникають на ґрунті задоволення її життєвих потреб. Задоволення цих потреб (в їжі, у питві, захисті тощо), потрібне для підтримування і розвитку її життя, дозрівання організму, нервової системи тощо, включає дійовий контакт дитини з людьми, що оточують її і піклуються про неї, з деякими предметами, явищами. Завдяки цьому дитина виділяє перші об'єкти і пізнає деякі їх властивості.

В міру того як розвивається життя дитини, збільшуються її потреби, виникають нові види її діяльності, розширюється коло тих об'єктів, з якими вона вступає в дійовий зв'язок. Через ці практичні сини до навколишнього світу дитина пізнає на власному досвіді ряд його предметів, явищ. Пізнаючи їх, вона розвиває свої здібності відчувати, сприймати, запам'ятовувати, мислити тощо. Органи чуття дитини, як і її здібності, розвиваються в дії. Те, що не приводиться в дію і не використовується, те і не розвивається. Особливо це стосується здібностей людини. «Функціональна діяльність, – зауважує Е.Г.

Конклін, – відіграє у розвитку людини більшу роль, ніж у будь-якої іншої істоти. Можливості розвитку людських здібностей далеко різноманітніші, ніж у інших тварин, не тільки тому, що ці здібності численніші, а й тому, що вони більш пластичні і приступні вищому розвитку». У процесі цієї діяльності і розвивається психіка дитини. *Дійовий зв'язок дитини з навколишнім світом являє ту ланку, на основі якої можливості перетворюються в дійсність.*

Але коло дитячої діяльності дуже обмежене. Новонароджена дитина, як ми бачили, через свою безпорадність не може сама задовольняти свої органічні потреби. На допомогу дитині приходять дорослі, опосереднюючи від самого початку позаутробного життя її сини з навколишнім світом. Задовольняючи потреби дитини, піклуючись про неї, створюючи умови для її життя і розвитку, дорослі впливають на розвиток її нервової системи, сприяють виділенню дитиною навколишніх живих і неживих об'єктів, їх пізнаванню, формуванню перших навичок, звичок, схильностей тощо. Ці впливи є першими виховними впливами. Отже, виховання дитини починається, як правильно вказували Песталоцці та інші педагоги, з перших же днів після її народження.

Спочатку виховання зводиться до загального процесу догляду за дитиною, її харчування, піклування про її життя. В міру того, як у процесі виховання дитини розвиваються, створюються внутрішні передумови для пробудження і розвитку у неї свідомості, розширюються можливості виховного впливу дорослих на її психічний розвиток.

Ці можливості особливо розширюються і поглиблюються із засвоєнням дитиною мови. За допомогою мови свідомість дорослих починає керувати пізнанням дітьми навколишнього світу, розвитком їхньої свідомості. Свідомість дорослих опосереднює пізнання дітьми безпосередньо даних предметів, явищ, допомагаючи їм систематизувати, узагальнювати і усвідомлювати враження від цих предметів і явищ. Оволодіваючи мовою, дитина за її допомогою оволодіває історично набутим досвідом людей, їхніми знаннями тощо. Через це вона дістає можливість пізнавати не тільки близьке, а й далеке, не тільки теперішнє, а й минуле та майбутнє. У процесі засвоєння різноманітних багатств, вироблених

попередніми людськими поколіннями, розвивається психічне життя і діяльність дитини. Отже, психічний розвиток дитини проходить у процесі її виховання дорослими. У цьому полягає основна умова своєрідності цього розвитку, яка відрізняє його від історичного розвитку людської свідомості.

Шляхи впливу виховання на психічний розвиток дитячої особистості дуже різноманітні. Якщо спробувати їх повніше усвідомити, то можна накреслити такі найголовніші сторони у цьому складному процесі.

Через виховання старше покоління *створює певні умови* для життя і діяльності дітей, стимулює їхню діяльність у певних напрямках, безпосередньо або посередньо організує її. Це стосується ігор, розваг дітей, тим більше їхньої навчальної діяльності, участі в трудовому, суспільно-політичному житті дорослих тощо.

У процесі цієї діяльності не тільки вправляються вже наявні у дітей сили, а і прокидаються дремаючі в їхній природі здібності, можливості їхньою розвитку перетворюються в дійсність. Аналізуючи процес людської праці, К. Маркс підкреслює, що в цьому процесі людина змінює свою власну природу, розвиває дремаючі в ній здібності. Те саме відбувається і в дитячому житті. У процесі гри, навчальної діяльності (що є своєрідною працею для дитини, вимагаючи напруження всіх її розумових і фізичних сил) *не тільки вправляються вже наявні, а й прокидаються і розвиваються нові її здібності.*

В процесі виховання формується *новий зміст психічного життя* дитини, причому такий зміст, який іншим шляхом не може виникнути. Дитина не сама пізнає навколишній світ, а з допомогою дорослих. Вона має справу не тільки з предметами, явищами цього світу, а й з готовими результатами історичного розвитку людського пізнання. Через це вона може пізнати не тільки ті об'єкти, з якими вона безпосередньо стикається в своїй діяльності, а й відсутні об'єкти, може пізнати минуле своєї країни і всього людства, пізнати закони явищ об'єктивної дійсності, над відкриттям яких працювала думка багатьох людських поколінь.

Дорослі *опосереднюють формування досвіду* дитини вже з перших її днів. Немає ніякої можливості провести якусь штучну межу, що відокремлювала б особистий досвід дитини від досвіду суспільного, а тим більше не можна протиставити їх. Особистий досвід дитини проймається досвідом, засвоюваним від дорослих, через що набуває нової якості. Таке взаємопроникнення існує в усіх виявах свідомого психічного життя дитини, починаючи з її осмисленого сприймання, що виявляється в найменуванні сприйнятого (згадаймо хоч би навіть перші дитячі запитання: «це що?», «це як зветься?» тощо), і закінчуючи ігровими актами. Отже неправильними є всякі намагання протиставити (у дусі Ж. Піаже і його послідовників) індивідуальний (нібито натуральний) досвід дитини соціальному досвідові і розглядати психічний розвиток як яесь витискування соціальним особистого, індивідуального.

Засвоєння досвіду дорослих – це не пасивний, а *активний для дитини процес*. Досвід, знання не можуть бути механічно перенесені в дитячу голову. Повноцінно їх засвоєння вимагає її багатобічної пізнавальної діяльності. Воно припускає розумову активність дитини, тобто вивчення нею різних фактів, їх аналіз, синтез, абстрагування, узагальнення, формування висновків, застосування їх до нових фактів – одним словом, використання і розвиток її різноманітних розумових та інших психічних процесів. Без цієї розумової активності неможливе засвоєння школярем знань. Навіть виховуючи дітей, дорослі *керують* їхнім психічним розвитком. Це – загальновизнане положення. Але воно вимагає деяких роз'яснень. Керування неминує припускає існування свідомої мети, ідеалу у того, хто керує. Виховання добивається не просто змін, а цілеспрямованих змін у дитячій психіці, які відповідають ідеалу і програмі виховання. Отже, в умовах такого виховання психічний розвиток дитини в значній мірі визначається свідомими цілями, які ставить перед собою старше покоління, готуючи собі заміну. Але як можуть ці цілі впливати на психічний розвиток дитини і навіть визначати його? Звичайно, не безпосередньо, а тільки через організацію діяльності-дитини у певних напрямках, надання їй потрібного змісту, створення відповідних для неї умов, використання різноманітних

об'єктів життєвих обставин для того, щоб дитина мала потрібні враження, варті наслідування приклади тощо, одним словом, через організацію всього життя дитини. Організуючи відповідно до нашої програми виховання багатогранне, яскраве, барвисте життя і діяльність наших дітей у школі, поза школою, в сім'ї, у дитячому садку тощо, ми керуємо їхнім психічним розвитком.

Виховне керування психічним розвитком – не суто зовнішнє. Якби воно було таким, воно було б неефективним і не досягло б своєї мети. Якщо воно в тій чи іншій мірі досягає своїх Цілей, значить, його впливи перетворюються у внутрішні стимули до розвитку. В процесі виховання збагачується психічне життя дитини, виникають нові уявлення, поняття, нові потреби, інтереси, емоції, знання, що ведуть до нових видів її діяльності. Загальні виховні цілі і завдання конкретизуються, розчленовуються на окремі частини і, усвідомлюючись дитиною, стають її цілями, її прагненнями. У неї виникають внутрішні потяги до діяльності, скерованої на їх досягнення. Чим у більшій мірі це існує, тим більших успіхів досягає виховання у своєму керуванні психічним розвитком дитини.

У процесі життя і діяльності дитини, визначуваному її вихованням, змінюються і розвиваються внутрішні умови її психічного розвитку. Вже всяке засвоєння нового досвіду, утворення нових навичок і вмінь веде до деякої зміни попереднього етапу дитячої особистості. Але не всяка зміна є розвиток. Розвиток не зводиться до утворення навичок, звичок, як твердять біхевіористи, або до простого збагачення дитячої пам'яті. Справді засвоєні знання стають здобутком особистості, яка розвивається, ведуть до якісної зміни її психічного життя, до прогресивного руху від нижчих форм свідомості до вищих, які виявляються в новому типі її зв'язків з навколишнім світом. Отже, в процесі розвитку безперервно створюються нові внутрішні умови для самого розвитку, а в зв'язку з тим розширюються і його дальші перспективи.

У цьому ж процесі створюються передумови для виникнення на вищих його етапах основних життєвих цілей, які починає ставити перед собою індивід, що розвивається, відповідно скеровуючи свою діяльність. Виникають вищі

форми саморуку особистості, що розвивається; вони виявляються в її свідомій цілеспрямованості, у прагненні працювати над собою, виробляти в себе ті чи інші властивості, керуючись певним ідеалом, підкоряти своїй владі гру сил своєї власної природи. При такій цілеспрямованості *особистість до певної міри сама починає керувати своїм власним психічним розвитком*. Отже, зауважує Е. Мейман, «духовна самостійність індивідуума, починаючи з певного моменту індивідуального життя, стає вирішальним фактором розвитку для інтелектуальних і вольових функцій». Цей ріст духовної самостійності підрослою особистості не обмежує можливостей виховання, а тільки ставить нові вимоги до форм виховного керування.

Зі сказаного ми бачимо, що психічний розвиток як найвища форма руху живої матерії становить своєрідний процес, зрозуміти який можна тільки вивчаючи його в його своєрідному змісті. Цей процес не можна зрозуміти, не враховуючи ролі в ньому тих психічних факторів, які створюються в процесі самого розвитку, становлять його результати і разом з тим внутрішні умови дальшого розвитку.

Психічний розвиток дитини – справді її «спонтанний», внутрішньо необхідний рух, джерелом якого є самий зміст цього процесу, властиві йому внутрішні суперечності (ми не маємо тут можливості їх аналізувати). *Розвиток самого життя і діяльності дитини в його конкретних виховних, суспільних умовах породжує нові форми її свідомості*. Він же приводить до їх зміни, тобто породжує з себе такі сторони, що ведуть до перебудови цих форм свідомості і зміни їх вищими її формами. Отже, дитину не можна розвинути зовні. Вона може розвиватися тільки в процесі її власного життя і діяльності, визначуваному її вихованням.

Тільки розуміючи розвиток дитини як її саморух, ми можемо успішно керувати цим процесом. Нам не по дорозі з біхевіористичним і всяким іншим механістичним розумінням цього процесу, яке зводить його до кількісного нагромадження механічно утворених навичок, розглядає його як пасивний, інертний процес, підштовхуваний зовні чужою для нього силою. Таке

розуміння вихолощує весь багатючий зміст виховання і психічного розвитку дитини, зводячи його до муштри, дресури; в практиці суспільного життя таке розуміння є реакційним.

Разом з тим треба підкреслити, що правильне розуміння психічного розвитку дитини як саморуху не має нічого спільного з віталістичними, ідеалістичними спекуляціями на її активності. Воно не суперечить виховній обумовленості цього розвитку, а, як ми бачили, необхідно її припускає. Тільки при цій обумовленості й може існувати духовне зростання особистості дитини, її самодіяльність і розвиток.

Отже, психічний розвиток дитини не зводиться до її органічного дозрівання. Він спирається на це дозрівання, зокрема дозрівання нервової системи, включає його, але ним не вичерпується. Самий характер дозрівання тут змінюється і вимагає для свого здійснення якісно нових умов, а саме діяльності, навчання, виховання. < ... > Вищі форми психічної діяльності не виникають самі собою. Вони народжуються тільки в процесі виховання нового

Виховання не просто використовує для своїх цілей розвиток дитини. Цей розвиток *створюється в процесі виховання*. Виховання бере активну участь у створенні тих внутрішніх умов, на які воно спирається у своїй далішій роботі. Отже, етапи психічного розвитку дитини – не просто етапи її дозрівання. Правильно зрозуміти їх можна, тільки виходячи з єдності психологічного розвитку дитини та її виховання.

У процесі виховання формується й *індивідуальна своєрідність* дитячої особистості, що розвивається. Вона не дана готовою від народження.

Зміст і форми виховання нового покоління *визначаються рівнем розвитку суспільства, наявними в ньому суспільними силами людей*. Від розвитку суспільства залежить те, що воно може передати своєму новому поколінню, які умови воно може створити для його розвитку. Наявні в даному суспільстві сили людей визначають умови, що створюються для розвитку індивідів. Від цих сил залежать і умови розвитку індивідуальних здібностей людини. Навіть коли той чи інший індивід від природи має видатні задатки до розвитку певних

здібностей, наприклад, до музики, малювання тощо, від може здійснити ці задатки тільки за наявності відповідних суспільних син.

Фактичний успіх виховного керування залежить від його наукової обґрунтованості, правильності його побудування і здійснювання, зокрема від того, в якій мірі воно *погоджується з природою самої дитини*, з її психічним розвитком. З того, що психічний розвиток дитини створюється в процесі її виховання, не впливає, що вона є іграшкою в руках педагога, а тим більше невмілого, неосвіченого педагога. Історія розумового розвитку дитини твориться в процесі її навчання і виховання, але в цій історії є певна послідовність основних стадій, своєрідні закономірності, і вихователь може оволодіти психічним розвитком дитини, успішно скерувати його відповідно до своїх завдань, до програми виховання, тільки знаючи ці закономірності, спираючись на них, урахувавши вікові особливості. Звідси стає зрозумілим, яке велике значення для педагогічної теорії і практики має вивчення дитини в процесі її виховання, наукове розроблення питань дитячої психології.

Костюк Г.С, Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. Київ: Рад. шк.,1989. С. 130-132.

Націоналізація школи

За останні часи багато було вкинуто лозунгів до свідомости українського громадянства. Теоретично ми всі давно знайомі з більшістю цих лозунгів і здавалися вони нам досить ясними, зрозумілими і необхідними в тому далекому, майбутньому житті, до якого линули наші мрії і які на тлі страшенної дійсности недавнього життя здавалися цілком неосяжними. Але одразу ланцюг урвався, і ось ми можемо самі творити своє життя, реалізувати наші мрії, цілком вільно переводити в життя наші найкращі змагання. І тут сталося щось саме несподіване: ті лозунги, за які ми, поки вони були лиш ідеєю, теорією, – ми раді були за них віддати своє життя, ми сміло з піднятою головою йшли на муки за саме тільки визнавання, виголошення цих лозунгів – ці лозунги нас одразу наче перелякали тоді, коли давалося переводити їх в життя.

Дехто з нас – страшно сказати – ставав із зневір'ям перед тими гаслами, які ще може, місяць тому були нашими найдорожчими святощами. Межи такими гаслами, на жаль, виявилася і так давно улюблена, бажана нами українізація школи, українізація усієї освіти на Україні, бачити, як перед цим ґрунтовним гаслом нашого національного відродження ставали з зневір'ям, затримували його проведення, немов бачили в нім якусь небезпеку і приймали його як щось примусове, штучно накидане, як якусь перешкоду в справі народної освіти. А справа така проста, гасло таке безпечне, необхідне, природне і в той же час велике. Це ж перша психологічна вимога – приймати знання на тій мові, яку я найкраще розумію, з якою зв'язана уся моя духовна істота, на якій я маю вже цілу низку уявлень, а з новими вражіннями ці попередні уявлення так гарно, так ясно асоціюють. Нікому на думку не спаде взяти великоруську дитину і вчити її на чеській мові, вона ж теж слов'янська, має схожі слова. Але ці схожі слова в нашій мові викликають найбільш непорозумінь в головах наших учнів, вносять плутанину в їх знання, як напр., плот, луна, шар, баня і т. ін.

А плутанина з початку науки придушє дитячу цікавість, викликає зневір'я в своїй власній думці: досі до вступу в школу дитина була така певна, що вона дещо в своїм оточенні знає, розуміє; – тепер, як переступила поріг школи, усе пішло шкереберть: вона не може новими для неї словами назвати знайомі речі, а як назове своїми, відомими, учитель лається. І марніє жвавість дитини, в чужій школі почуває вона себе ніяково, залякано, мовчить її думка, завмирає творча сила. В душі холоне цікавість і змагання до світла науки, а постає зневір'я до своїх здібностей, і скільки то наших діток, що так жваво бігли до школи, не боячись ні холодної зими, ні віддалення школи від домівки, інший раз, лякались чужої науки, одверталися від неї, кидали школу, як непереможну фортецю, де наука не йде назустріч дітям, а, як страховище, загрожує їм чужомовним викладом. А скільки покалічено було цією російською школою тих дітей, які перемогли усі перешкоди, пройшли через чистилище і пекло, написали диктовку на іспиті, ніде не проминувши «ь», продекламували страшним жаргоном «великого» Пушкіна і розвіялися перевертнями, недовірками по рідному краєві, повиходили в «люди» своєму народу на сором, собі на втіху. Така школа вела націю до морального занепаду, до загального хуліганства в різноманітних виявах. Вона була шкодлива саме тим, що зневажала душу народу. Психологічна вимога для людини і для нації одна, проста і органічна: щоб усе виховання, усе навчання ґрунтувалося на пошані особи – як особи індивідуальної, так і особи національної. Рідна мова у вихованні й освіті – то є найкращий інтимний провідник думок, почування, вражіннь. От через що першою свідомою вимогою задля справедливого психологічного задоволення нації є вимога національної школи. І на нас, українських педагогах, лежить невідложний обов'язок допомогти в цій справі нашому людові, дати змогу йому утворити тепер, негайно свою власну, не чужу, а рідну школу, де б діти почували себе так добре, як вдома, де б учитель жив у товариській згоді з учнями, і куди батьки могли б вільно приходити придивлятися до цілком рідного їм освітнього кутка. Це ж і є націоналізація школи, і вона проводиться перш усього викладом на рідній мові учнів,

складається в програму з найближчих до життя наук, користується якомога більш народною словесною, мистецькою і музичною творчістю. В такій школі лунає пісня народна; красуються усякі вироби народні, і це все утворює таку атмосферу в школі, яка дає психічне задоволення учням, сприяє вільному розвитку їх духовних сил.

Щодо педагогіки, то її вимоги завше йдуть поруч з вимогами психології і, коли дитина добре і вільно почуває себе, вона і науку приймає вільно, і наука в національній школі легко цікавить дітей, бо розпочинається від близького, відомого дітям оточення, і веде їх поволі від рідної хати, рідного села. Далі в світовий простір, знайомить їх з усім білим світом і усе зрозумілою рідною мовою. Недарма усі сучасні педагоги надають таке значення національному вихованню.

В Германії знаменитий учень Гербарта, Рейн, у Франції Б'юмо, Італії Монтезорі своїми новими школами, дитячими садами закладають усе виховання на національних підвалинах, На принципі наближення школи до рідного оточення дитині. В педагогіці не може бути загальних світових шаблонів, на яких утворюється навчання, виховання, на яких ставиться школа: є один науковий принцип – школа скрізь повинна відповідати психології дітей, їх індивідуальним нахилам і задовольняти місцеві потреби людности. Скрізь на протязі історії ми бачимо одне: де тільки народ прокидався, відрощувався від занедбання, з-під утисків – він перш за все утворював свою рідну школу, давав національний напрямок вихованню й навчанню – наче він уперше помічав, цікавого є навкруги, чого він не знав досі і що він хоче свідомо розуміти. Так прокидалися усі наші брати слов'яни – чехи, болгаре, тепер харутяни, так визволяють потроху, Ірландія яка лише 2-3 роки як змогла завести школу з рідною викладовою мовою.

Національна шкода – це є перша політична і соціально-педагогічна вимога кожного народу, який скидає з себе ланцюги, скидає ту кригу байдужости, якою було окуто його серце за часів утисків і пригноблення його вільної думки, його раціональної свідомости. Тільки рідна школа може виховати громадянську свідомість, почуття своєї людської гідности. Раби утворювалися в тій чужій школі, яка до сього часу панувала у нас в Україні, раби-учні, які в

стінах школи мали зрікатися усього рідного, нехтувати усім тим, що вони поваляли в рідній хаті, забувати материнську мову і ставати перед братами, зрікатися рідного краю, рідного люду. Рабами ставали в тій школі учителі, раби чужої, їм мови, якої вони і самі добре не знали, раби головної мети трьохлітньої муки, а не навчання, раби інспектора, волосного писаря, урядника, які, не дай Бог, побачать вишивану сорочку на грудях в учителя, почують, як він тихенько виспіває «Ой не ходи, Грицю», замість того щоб постійно голосно гукати «Ах ви сени, мої сени», або «Боже, царя храни». Це була школа політичного рабського виховання, де однаково нівечилась і особа учителя і увесь духовний склад учнів. Можна лише з огидою згадувати цю школу. Геть далі від неї гуртом, живою працею ми збудуємо собі нову, рідну, вільну національну школу!

Підвалинами націоналізації школи бувають завше два начала: безпосередня націоналізація педагогічних засобів виховання і навчання, цебто – рідна мова викладу і зміна програми з тенденцією внести ті науки, які дають найбільш громадської національної свідомості, – історію і географію рідного краю і народне мистецтво – музика, співи, орнаментика. Друга підвалина національної школи – це єднання її з людом, бо школа вже не стоїть самотньо, мов острів, серед села, мов відокремлена від села фортеця русифікації, пригноблення людности, – а весело одчиняє двері і вікна селянському життю: це центр освіти на селі, центр не тільки морального, а й політичного виховання, політичного не в розумінні діяльності тієї чи другої партії, а політично-громадського виховання, без якого не розвиватиметься нове життя. Тепер не інспектор, не член управи господар в школі, а колектив із селян, учителів, представників народного самоврядування.

Намічаючи дві нові науки навчання в новій національній школі, ми маємо на увазі не викладання їх, як окремих дисциплін, а як гармонійне освітлення всього рідного оточення учнів, щоб вони якомога краще вчилися свідомо ставитися і до природи своєї місцевості, проходячи таким чином фізичну географію, і до своєї історичної минувшини. Навчання таке найкраще проводиться не тими або другими підручниками, а екскурсіями з учнями і ближніми, і більш далекими (по змозі) до тієї або другої місцевості, цікавої чи

з географічного, чи з історичного, чи з економічного боку; напр., пройти або човном проїхати по річці, піти або поїхати на Дніпрові пороги, на збір винограду в Херсонщину чи в Таврію, на ярмарок, на поле Берестечко, або на могилу Шевченка і т. ін. Обік з цим має значення закладання національних місцевих – шкільних і районних музеїв – спільна праця учителів та учнів. Ми всі так мало знаємо нашу Україну, географічної свідомости в нас так мало, а вона так потрібна нам – ми мусимо свідомо носити ймення українців, знати усі скарби, що заховані в Українській землі. В цій праці нова школа – од початкової до вищої мусить об'єднати і учнів і учителів, потроху, цеглинку за цеглинкою, збудуємо ми таку школу, котра б справді вся була пройнята національним свідомим натхненням, яке виявить вільно увесь наш національний духовний склад і міцно з'єднає нас з рідним краєм, з рідним людом.

Навчаючися любити і свідомо ставитися до свого люду, до свого краю, ми разом з цим навчаємось шанувати і других людей, що живуть поруч з нами, закладати з ними певні товариські зносини. Культурно, педагогічне поставлена національна школа ніколи не приводить ані до обмеженого безпросвітнього шовінізму, ані до людожерства. Вона викликає свідоме шення і до своєї людности, і до чужих, вона пробуджує зацікавлення в учнях, і це зацікавлення тягне їх знати щодалі ширші обрії, ставати свідомими діячами у всесвітньому культурному житті всіх народів-братів.

Так національна школа справді виховує свідомих громадян-борців за долю свого рідного краю, робітників майбутнього братерського єднання усіх народів. Чого ж нас начебто лякає одразу це величне гасло? Чого ми стали замислені на роздоріжжі перед новими обов'язками? Життя не жде: воно нас кличе до роботи, і доля, щастя нашого народу залежить від того, як ми переведемо в життя дороге, велике гасло: вільна національна школа для виховання вільної, свідомої, дужої нації.

*Русова С.Ф. Вибрані педагогічні твори. Київ:
Освіта, 1996. С.293-297.*

Українська національна школа і народна педагогіка

О, школа, школа, як би
тебе швидше перешколити!

Т.Г. Шевченко

Наведені нами як епіграф слова геніального Кобзаря, хоч і сказані давно, проте не втратили свого значення і понині. Швидше навпаки – сьогодні вони набули особливої гостроти.

Колишня імперія розпалась, залишивши нам гіркий спадок – знищену нею українську школу, сплюндровану національну культуру, понівечену духовність, спаплюжену мораль, спотворену педагогіку, виснажену природу, голодну економіку, отруєні землю, воду і повітря, підірване здоров'я, покалічену сім'ю, ошукану людську долю.

Яке суспільство, така й освіта. Тоталітарний лад виплодив догідливу собі кон'юнктуру школу – безлику, уніфіковану, заформалізовану, бездумну і бездуховну, розраховану не на виховання розумних, високоосвічених людей, а на штампування безликих, покірних виконавців волі та бажань можновладців.

Слово *школа* старогрецького походження і в первинному вираженні означає «місце радості». Яку ж радість може дати дитині чужа їй та її батькам школа? Та й чи багато втіхи приносила їй освіта, що безжалісно ігнорує бажання, нахили, здібності й таланти школярів, глушить ініціативу, підганяючи їх усіх під один стандарт сірості.

Кажуть, що силуваним конем далеко не заїдеш. Так воно й сталося. Інтерес до навчання згас. Рівень знань учнів катастрофічне впав. Невігластво ретельно прикривається атестатами про середню освіту, яку правильніше було б назвати вкрай «посередньою».

Тиск робиться на посилення виховної роботи. Але про яке виховання може йтися в суспільстві, де панують подвійна, а то й потрійна мораль, облуда, конформізм, фарисейство, коли говорять одне, думають друге, а роблять третє. У

школі довгі роки форсували трудове виховання і політехнічне навчання. Та хіба воно могло бути при відчуженій праці, в технічно відсталій країні при жалюгідній навчально-матеріальній базі школи?

Школа тоталітарного режиму всіляко глушила історичну пам'ять підрастаючих поколінь, добре і вічне прирікала на забуття, відкинувши наукові педагогічні принципи історизму, народності, демократизму, гуманності, етнізації, природовідповідності, замінивши їх кон'юнктурними, тенденційними, штучно вигаданими принципами партійності та ідейності, що повело педагогічну теорію й шкільну практику манівцями конформізму, спотворило виховання.

Показником демократизму був вибір мови навчання, хоча добре відомо, що рідну мову, як і рідну матір, не вибирають. Та й як може вибрати рідну мову дитина з української сім'ї в тих містах України, де більшість населення українці, проте немає жодної школи з українською мовою навчання?! Десятиліттями школу пов'язували з сім'єю, але так і не вдалося, бо школа перебувала дуже далеко від сім'ї, від народу. Ігнорування національного зводило нанівець виховання інтернаціонального, помноживши ряди перевертнів, безбаченків, ренегатів.

Що треба зробити, аби вийти зі скрутного становища?

Вихід один – негайно відродити національну школу на Україні! І мусимо це зробити самі, бо ніякий чужий пан нам у цьому не допоможе.

Педагогічна наука довела і навчально-виховна практика високорозвинених країн світу переконливо показала, що найкраща, найраціональніша школа – своя, національна, побудована на звичаях і традиціях етнопедагогіки, з урахуванням здобутків педагогічної науки, де діти вчаться рідною мовою, якнайбільше дізнаються про свій народ, свято бережуть і примножують як національні, так і загальнолюдські духовні цінності. Кожен конкретний народ через свою національну школу продовжується у своїх дітях, генезує свій національний дух, характер, психологію, традиційну родинно-побутову культуру, спосіб життя.

Тому цілком природне і закономірне прагнення кожного цивілізованого народу мати свою національну школу.

Українська національна школа – це навчально-виховний заклад, який своїм змістом і духом підпорядкований самотній природі української дитини, потребам забезпечення її духовно-морального й інтелектуального розвитку, повністю відповідає інтересам батьків та українського народу.

Згадана ідея закладена в запропонованих науковцями й учителями загальнодержавній та регіональних концепціях національної школи України, педагогіці народознавства. Вона знайшла широку підтримку серед педагогічної громадськості. За останні п'ять років помітно активізувався всенародний рух за втілення її на практиці. Активніше відроджується і вступає в свої права українська школа на Україні – народна, національна, європеїзована, різновидна: гімназія, ліцей, коледж, недільне навчання тощо. Якщо узагальнити все це, то можна твердо сказати про яскраво виражену тенденцію створення школи Українського Ренесансу, здатної стати важливим фактором відродження української нації, етнізації особистості, виховання у молоді почуття національної свідомості й гідності.

Все ж національній школі нерідко чиняться перепони під приводом відстоювання інтернаціоналізму. Але ж інтернаціональне, будоване на знищенні національного, – фальш, облуда і лицемірство. В. Винниченко підкреслював: "Інтернаціоналізм, що вимагає одречення од своєї національності й розтворення себе в безбарвній, абстрактній масі людськості, є абсурд. І не тільки абсурд, а лицемірна, шкідлива, просто злочинна пропаганда самогубства, пропаганда убивання життя в собі. Але інтернаціоналізм, як сполучення всіх національних сил людськості, як кооперація народів, є вищий розвиток національного чуття, є вищий щабель поступу людськості".

Найгірше, що поняттям інтернаціоналізму імперські можновладці, які довгий час панували на Україні, прикривали «планомірне, нахабне нищення української нації всілякими способами, вщерть до стертя всякого сліду її, щоб навіть імені її не залишилось». У таких умовах сфера вживання української мови на

Україні катастрофічно звужувалась. Культура мовленнєвого спілкування невпинно падала, невблаганно витіснялась всюдисущим суржиковим сурогатом, пересипаним безсоромним лихослів'ям, що ранить серце, отруєє розум і спустошує душу людини. Відірваність школи від культурно-історичних традицій України породжувала відчуженість підростаючих поколінь від національної культури, народної і християнської моралі, духовності.

Нехтування національним правом людини не допустиме. Кожен народ покликаний мати й плекати свою власну національну школу. Це незаперечна істина, обов'язкова умова та об'єктивна внутрішня закономірність розвитку цивілізованого суспільства. До того ж вона виступає як важливий атрибут державної самостійності народу. Той народ, який має добре поставлену національну школу, досягає високих успіхів у галузі освіти, науки, національної культури, економіки, раціональної організації суспільного життя. Замах на національну школу – злочин проти людства, історії, всього божого світу. З втратою національної школи народ втрачає свою самобутню етнічну властивість і зникає як нація. Людина, позбавлена національної гордості, губить власну людську гідність, перестає бути особистістю.

Уніфікована, без історичних коренів та національного ґрунту, школа здатна хіба лише на те, щоб плодити манкуртів, нероб і марнотратників, ренегатів, конформістів та фразерів. Продукований нею безрідний, бездомний, безликий та обездуховлений «гомосовєтікус» залишився без майбутнього, бо спроможний переважно лише на те, аби: ненавидіти, а не любити; споживати, а не виробляти; руйнувати, а не будувати; розтринькувати, а не заощаджувати. Він не здатний ошчасливити ні себе, ні інших.

Господь Бог щедро наділив наш народ розумом, талантами, працьовитістю, кмітливістю, винахідливістю, витривалістю, наполегливістю. То чому просимо хліба за морями-океанами, коли вміємо вирощувати його на своєму полі? Навіщо шастаємо по сусідах у пошуку розуму, коли можемо плекати його на власній освітянській ниві, в своїй національній школі?

Ми повинні створити українську національну школу, поклавши в її основу такі провідні принципи, як народність, природовідповідність, гуманність, демократизм, культуротворчість, наступність і спадкоємність поколінь, родинно-шкільну гармонію, європеїзм, підприємливість.

Однак, щоб українська школа стала справді національною, вона має базуватися на українській педагогіці, на українській національній системі виховання.

Звичайно, немає окремо, скажімо, національної хімії, фізики, математики, біології чи кібернетики. Зате національними є ті науки, що стосуються конкретної країни, її народу, природи, культури, побуту, історії. Наприклад, історія України, українська мова, лінгвістика, народознавство, фольклористика, отже, і українська педагогіка, бо є українське шкільництво, українська школа, українська сім'я, бо є український народ, нація. До того ж педагогіка не тільки наука, а й мистецтво. А мистецтво, як правило, має своє національне вираження (українська пісня, музика, живопис, хореографія, архітектура, фольклор та ін.). Крім того, педагогіка як наука й мистецтво стосується особливої, властивої тільки їй сфери – формування людини з притаманними їй національними рисами, суспільно-побутовими ознаками. Тому й національний підхід у науковому розв'язанні педагогічних проблем є обов'язковим.

Ось саме на такий підхід у будівництві національної педагогіки орієнтував нас корифей педагогічної думки К.Д. Ушинський, коли в своїй знаменитій праці «Про народність у громадському вихованні» писав: «Загальної системи народного виховання для всіх народів немає не тільки на практиці, а й у теорії. У кожного народу своя особлива національна система виховання».

Національною педагогікою для української національної школи є українська народна педагогіка, творена нашим народом упродовж його багатовікової історії. Не випадково ж К.Д. Ушинський відзначав, що «виховання, створене самим народом і побудоване на народних основах, має ту виховну силу, якої нема в найкращих системах, побудованих на абстрактних ідеях або позичених в іншого народу».

Українська народна педагогіка надзвичайно багата. На мій погляд, у ній можна виділити п'ять провідних компонентів: 1) народне родинознавство (фамілогію); 2) народне дитинознавство (педологію); 3) батьківську виховну пансофію; 4) етнодидактику; 5) педагогічну деонтологію.

Народна фамілогія репрезентує знання і досвід українського народу щодо будівництва міцної, щасливої, здорової сім'ї. «З родини йде життя людини», «Без сім'ї нема щастя на землі», – кажуть українці.

Народне дитинознавство концентрує в собі усталені погляди народу на дітей, емпіричні знання про умови й рушійні сили їх успішного розвитку, тобто все те, що властиве педології.

Батьківська виховна пансофія передбачає народну мудрість соціалізації та етнізації дитини в сім'ї на основі передачі їй матір'ю та батьком духовного й виробничого досвіду, родинно-побутової культури, прищеплення моральної поведінки.

Народна дидактика відображає знахідки нашого народу в галузі розумового й світоглядного розвитку дітей. Реалізується вона переважно через рідну (материнську) мову, загадки, прислів'я і приказки, скоромовки, казки, оповідання, участь у посильній праці, дитячі ігри та забави.

Народна педагогічна деонтологія обстоює етичну сферу, обов'язкову для кожної людини. Як, приміром, прищеплення дітям змалку працьовитості, любові до рідної мови й культури нашого народу, шанобливе ставлення до батька й матері, землі, хліба, природи, збереження честі родини, піклування про молодших, хворих, калік, людей похилого віку, знедолених. «Не кривдь голища, бо в голища теж є душа», – вчить народна мудрість.

Використання знань і засобів української народної педагогіки в національній школі та родинному вихованні ставить реальний заслін бездуховності, національному нігілізму, історичній безпам'ятності, допоможе усвідомити дітям і підліткам свою громадянську роль спадкоємців народних цінностей та традицій національної родинно-побутової культури, навчить їх продовжувати справу батьків, дідів, прадідів і українського народу в цілому.

Початкова школа. 1992. № 7-8. С. 3-6.

Як виховати справжню людину

Багаторічний досвід виховної роботи переконав мене, що повага до старших тим сильніша, чим глибше осмислюється і переживається недопустимість вчинків, корені яких ідуть в низьку культуру, в невихованість почуттів. В нашому етичному вихованні виробилося *Десять Не можна*. Додержання цих заборон вважається в колективі справою честі й гідності, порушення – ганьбою і моральним невіглаством. Ось ці *Десять Не можна*:

Не можна ледарювати, коли всі працюють; ганебно байдикувати, розважатися, коли ти добре знаєш про це – старші покоління працюють і не можуть дозволити собі відпочинку.

Не можна сміятися над старістю і старими людьми – це величезне блюзнірство; про старість треба говорити тільки з повагою; у світі є три речі, з яких ніколи не можна сміятися, – патріотизм, справжня любов до жінки і старість.

Не можна заходити в суперечку з шанованими і дорослими людьми, особливо із стариками; не гідно людської мудрості й розсудливості поспішно висловлювати сумнів щодо істинності того, що радять старші; якщо в тебе просяться на язик якісь сумніви, придержи їх у голові, подумай, розміркуй, а потім спитай у старшого ще раз – спитай так, щоб не образити.

Не можна виявляти незадоволення тим, що в тебе немає якоїсь речі... у товариша твого є, а про тебе батьки не подбали: від своїх батьків ти не маєш права вимагати нічого.

Не можна допускати, щоб мати давала тобі те, чого вона не бере собі, – кращий шматочок на столі, смачнішу цукерку, кращий одяг. Умій відмовитися від подарунка, якщо ти знаєш, що в цій речі мати відмовила собі; думка про право на якусь свою винятковість – це отрута твоєї душі; велике щастя відчувати нетерпимість до цієї отрути.

Не можна робити того, що осуджують старші, – ні на очах у них, ні десь на стороні; кожний свій вчинок розглядай з погляду старших: що подумують

вони; особливо неприпустимі настирливість, намагання без потреби нагадувати про себе, виставляти на показ свої домагання: мати і батько ніколи не забувають про тебе; якщо ти не на очах у них, вони думають про тебе більше ніж тоді, коли ти крутишся поруч; пам'ятай, що в матері і батька є свій духовний світ, вони іноді хочуть залишитися наодинці з собою.

Не можна залишати старшу рідну людину самотньою, особливо матір, якщо в неї немає нікого, крім тебе; в радісні свята ніколи не залишай її саму; ти сам – твоє слово, твоя посмішка, твоя присутність – буває, єдина радість її буття; чим ближчий кінець людського життя, тим гостріше переживає людина горе своєї самотності; залишати самотнім дідуся, старого батька, навіть і тоді, коли ти сам уже став старим, – нелюдяно, дико; пам'ятай, що в житті людини настає такий період, коли ніякої іншої радості, крім радості людського спілкування, в неї вже не може бути.

Не можна збиратися в дорогу, не спитавши дозволу і поради у старших, особливо в діда, не попрощавшись з ними, не дочекавшись від них побажання щасливої дороги і не побажавши їм щасливо залишатися.

Не можна сідати до столу, не запитавши старшого; тільки моральний невіглас уподібнюється тварині, що вгамовує свою жадобу сама і боїться, щоб її родич, присутній при цьому, не урвав шматка собі; людська трапеза – це не вгамовування голоду, не фізіологічний акт в ланцюгу обміну речовин; люди придумали стіл не тільки для того, щоб ставити під нього ноги, а на стіл спиратися; за столом відбувається цікаве духовне спілкування людей; якщо ти запитав старшого розділити з тобою трапезу, ти зробив йому велику приємність.

Не можна сидіти, коли стоїть доросла, особливо літня людина, тим більше жінка; не чекай, поки з тобою привітається старший, ти повинен першим привітати його, зустрівшись, а прощаючись, побажати доброго здоров'я; у цих правилах етикету закладено глибоку внутрішню суть – повагу до людської гідності; не вмючи поважати її, ти уподібнюєшся невігласу, який плює в пре-

красні хвилі моря; море величезне в своїй величі і красі, і цим ти його не зневажиш, не принизиш, а тільки зганьбиш себе.

Здійснення *Десяти Не можна* вимагає великого піклування про гармонію всього виховного процесу. Поважати можна того, хто заслуговує на повагу; провідним вогником може стати лише той, хто осяває шлях.

Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5 т. Т. 2. Київ: Рад. шк., 1976. С. 202-204.

Людина як предмет виховання

(Фрагмент)

Педагогіка – не наука, а мистецтво, – найбільше, найвище й найнеобхідніше з усіх мистецтв. Мистецтво виховання спирається на науку. Як мистецтво, складне й обширне, воно спирається на безліч обширних і складних наук; як мистецтво, воно, крім знань, вимагає здібності й нахилу і, як мистецтво ж, воно прагне до ідеалу, якого вічно намагаються досягти і який цілком ніколи не досяжний: до ідеалу досконалої людини. Сприяти розвиткові мистецтва виховання можна тільки взагалі поширенням серед вихователів тих найрізноманітніших *антропологічних* знань, на яких воно ґрунтується. Досягти цього було б правильніше влаштуванням окремих факультетів, звичайно, не для підготовки всіх учителів, яких потребує та чи інша країна, а для розвитку самого мистецтва і для підготовки тих осіб, які або своїми творами, або безпосереднім керівництвом могли би поширювати в масі вчителів необхідні для вихователів знання і впливати на формування правильних педагогічних переконань як серед вихователів і наставників, так і в суспільстві. Та оскільки педагогічних факультетів ми ще тривалий час не дочекаємося, нам залишається один шлях для розвитку правильних ідей виховного мистецтва – шлях літературний, де кожний з галузі своєї науки сприяв би великій справі виховання.

Проте, якщо не можна вимагати від вихователя, щоб він був спеціалістом в усіх науках, з яких можна черпати основи педагогічних правил, то можна й треба вимагати, щоб жодна з цих наук не була йому зовсім чужою, щоб з кожної з них він міг розуміти принаймні популярні твори і прагнув, наскільки може, набути *всебічних* знань про людську природу, за виховання якої береться.

Ні в чому, мабуть, *однобічний* напрям знань і мислення не є таким шкідливим, як у педагогічній практиці. Вихователь, який дивиться на людину крізь

призму фізіології, патології, психіатрії, так само погано розуміє, що таке людина і які потреби її виховання, як і той, хто вивчив би людину лише за великими творами мистецтва та великими історичними діяннями й дивився б на неї взагалі крізь призму великих, зроблених нею справ. Політико-економічний погляд, без сумніву, теж дуже важливий для виховання; але як помилився б той, хто дивився б на людину тільки як на економічну одиницю – на виробника й споживача цінностей! Історик, який вивчає лише великі або принаймні значні діяння народів і видатних людей, не бачить особистих, а проте не менш глибоких страждань людини, якими куплені всі ці гучні й нерідко марні діла. Однобічний філолог ще менш здатний бути гарним вихователем, ніж однобічний фізіолог, економіст, історик. Чи не однобічність філологічної освіти, що переважала до останнього часу в усіх школах Західної Європи, пустила в хід безліч чужих, погано перетравлених фраз, які, перебуваючи тепер в обігу серед людей, замість справжніх, глибоко усвідомлених ідей, утруднюють обіг людського мислення, як фальшива монета утруднює обіг торгівлі? Скільки глибоких ідей давнини марнується тепер саме тому, що людина заучує їх раніше, ніж буває спроможна їх зрозуміти, і так привчається застосовувати їх хибно й безглуздо, що потім рідко добирається до їх справжнього змісту. Такі великі, але чужі думки незрівнянно менше корисні від хоч маленьких, та своїх. Чи не через те й сама мова сучасної літератури поступається в точності й виразності мові древніх, що ми вчимося говорити майже виключно з книжок і задовольняємося чужими фразами, тоді як у стародавнього письменника слово виростало з його власної думки, а думка – з безпосереднього спостереження за природою, іншими людьми і самим собою? Ми не заперечуємо великої користі філологічної освіти, а показуємо тільки шкідливість її однобічності. Слово добре тоді, коли воно правильно виражає думку; а правильно воно виражає думку тоді, коли виростає з неї, як шкіра з організму, а не надягається, як рукавичка, пошита з чужої шкіри. Думка ж сучасного письменника часто борсається в безлічі вичитаних фраз, які для неї або надто вузькі, або надто широкі.

Мова, звичайно, є одним з наймогутніших вихователів людини; але вона не може замінити собою знань, що набуваються безпосередньо із спостережень і дослідів. Правда, мова прискорює й полегшує набуття таких знань; але вона може й перешкодити йому, якщо увага людини надто рано і переважно була звернена не на зміст, а на форму думки, та й до того ж ще думки чужої, до розуміння якої учень, можливо, ще й не доріс. Не вміти добре висловлювати свої думки – недолік; але не мати самостійних думок – значно більший; самостійні ж думки впливають тільки з тих знань, що набуваються самостійно. Хто не віддасть переваги людині, яка збагачена фактичними відомостями й мислить самостійно і правильно, хоч і висловлюється із зусиллям, перед людиною, в якої здатність говорити про все чужими фразами, хоч би й запозиченими навіть у найкращих класичних письменників, значно переросла й кількість знань і глибину мислення? Якщо ж нескінченна суперечка про перевагу реальної і класичної освіти триває ще й досі, то тільки тому, що саме питання поставлене неправильно і факти для його розв'язання відшукуються не там, де їх слід шукати. Не про переваги цих двох напрямів в освіті, а про гармонійне поєднання в душевній природі людини.

Вихователю повинен прагнути пізнати людину такою, якою вона є *насправді*, з усіма її слабкостями і в усій її величі, з усіма її буденними дрібними потребами і з усіма її великими духовними вимогами. Вихователю повинен знати людину в сім'ї, в суспільстві, серед народу, серед людства й на самоті із своєю совістю; у будь-якому віці, в усіх класах, в усіх становищах, у radoщах і горі, у величі й приниженні, в розквіті сил і в недозрілості, серед необмежених надій і на смертному одрі, коли слово *людської* втіхи вже безсиле. Він повинен знати спонукальні причини найбрудніших і найвищих вчинків, історію зародження злочинних і великих думок, історію розвитку будь-якої пристрасті й будь-якого характеру. Тоді тільки буде він спроможний черпати в самій природі людини засоби виховного впливу – а засоби ці величезні!

Ми твердо переконані, що велике мистецтво виховання тільки-но починається, що ми стоїмо ще перед дверима цього мистецтва і не ввійшли в самий

храм його і що досі люди не звернули на виховання тієї уваги, на яку воно заслуговує. Чи багато налічуємо ми великих мислителів і вчених, які присвятили свій геній справі виховання? Здається, люди думали про все, крім виховання, шукали засобів величі й щастя скрізь, крім тієї галузі, де найшвидше їх можна знайти. Але вже тепер видно, що наука визріває до того ступеня, коли погляд людини мимоволі буде звернений на виховне мистецтво.

*Ушинський К.Д. Вибрані педагогічні твори: В 2 т. Т. 1.
Київ: Рад. школа., 1983. С. 413-417.*

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Актуальні питання фізичного виховання учнівської молоді: теорія та практика: монографія / за заг. ред. Т.Т. Ротерс. Луганськ : ДЗ "ЛНУ імені Тараса Шевченка", 2012. 262 с.
2. Амонашвілі Ш. О. Школа життя: трактат про початковий ступінь освіти, заснованої на принципах гуманно-особистісної педагогіки. Хмельницький : Поділ. культур.-просвітит. центр ім. М. К. Реріха, 2012. 169 с.
3. Ареф'єв В.Г. Основи теорії та методики фізичного виховання : підручник. Київ: вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2020. 327 с.
4. Артюшенко А.О. Формування в учнів загальноосвітньої школи особистісної мобільності у процесі фізичного виховання. Черкаси: Чабаненко Ю.А., 2021. 393 с.
5. Баришполь С.В. Розвиток інтелектуальних і моральних якостей особистості молодшого школяра. Харків: Основа, 2015. 15 с.
6. Бех І. Д. Вибрані наукові праці. Виховання особистості. Київ; Чернівці: Букрек, 2015. Т.1. 2015. 839 с.
7. Бех І.Д. Виховання особистості: сходження до духовності. Київ: Альма-матер, 2012. 272 с.
8. Бех І. Д. Національна ідея в становленні громадянина-патріота України (програмно-виховний контекст). Київ, 2014. 48 с.
9. Білецька І.О. Методи і засоби особистісно орієнтованого виховання: навч.-метод. посіб. Умань: Жовтий, 2019. 147 с.
10. Благодійність у школі: практич. посіб. / упоряд. Н. Чиренко. Київ: Шк. світ, 2014. 128с.

11. Бойко А. Е. Педагогічні умови творчого самовираження молодших школярів у закладах позашкільної освіти: дисертація. URL: <https://ipv.org.ua/2021/materialy-do-zakhystu-boyko-anny-eduardivny/>
12. Бугаєнко Л.П. Методичні рекомендації з питань організації виховної роботи. Одеса: Астропринт, 2020. 110 с.
13. Виховання гуманістично спрямованої особистості: навч.-метод. посіб. / за ред. Т.Д. Дем'янюк. Рівне: Волин. береги, 2021. 234 с.
14. Виховання культури гідності дітей та учнівської молоді в позаурочній діяльності загальноосвітніх навчальних закладів: метод. посіб. / за заг. ред. К.І.Чорної. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2014. 260 с.
15. Виховання моральності підростаючого покоління: наук.-метод. посіб. / за ред. К.І.Чорної. Київ : Богдана, 2015. 285 с.
16. Волошин П. М. Виховання громадянськості молодших школярів у процесі вивчення предметів гуманітарного циклу: монографія. Умань : М.М. Сочінський, 2016. 211 с.
17. Гавриш Н.П. Національне виховання учнівської молоді. Київ: Шк. світ, 2021. 125 с.
18. Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник. 2-ге вид., перероб. та доп. Рівне: Волин. береги, 2011. 519 с.
19. Гриців Т. Г. Виховання ціннісного ставлення до Батьківщини у молодших школярів засобами народної педагогіки: дисертація: URL: <https://ipv.org.ua/2021/materialy-do-zakhystu-hrytsiv/>
20. Громадянська освіта у системі роботи класного керівника: метод. посіб. з громадянського виховання для 5-12 класів загальноосвітніх навчальних закладів, а також пропедевтичні заняття для початкової школи / за ред. П.В. Вербицької. Львів : ЗУКЦ, 2019. 209 с.
21. Гурський В. А. Педагогіка: навч. посіб.: у 2 кн., кн. 2. Теорія виховання. Управління навчально-виховним процесом. Кам'янець-Подільський: Медобори, 2015. 219 с.

22. Джерела духовності: упровадження принципів гуманної педагогіки в практику роботи початкової школи / упоряд. Л.Г. Дмитренко. Харків : Основа, 2015. 142с.
23. Дробноход М.І. Концептуальні основи формування екологічного мислення та здібностей людини будувати гармонійні відносини з природою. Київ : МАУП, 2020. 75 с.
24. Дубина М. І. Виховання патріотизму в учнів та студентської молоді. Київ: Експрес-Поліграф, 2020. 403 с.
25. Духовно-моральне виховання особистості: інноваційний підхід: навч.-метод. посіб. / за ред. Т.Д. Дем'янюк. Рівне : Волин. обереги, 2017. 315 с.
26. Екологічне виховання в початковій школі / упоряд. І.Васильченко, Київ : ВіК, 2015. 232 с.
27. Екологічне виховання учнів початкових класів у позашкільних навчальних закладах: навч.-метод. посіб. / за ред. Пустовіт Г.П Київ: Академія, 2012.168 с.
28. Естетичне виховання дітей та молоді : теорія, практика, перспективи розвитку: зб. наук. праць / за ред. О.А. Дубасенюк. Житомир : вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. 559 с.
29. Етновиховний простір сучасного загальноосвітнього навчального закладу: теорія і практика: метод. посіб. / за ред. Н.В. Лисенко. Київ : Педагогічна думка, 2012. 208с.
30. Закон України «Про освіту». URL : <http://www.mon.gov.ua/education/average>.
31. Закон України «Про повну загальну середню освіту» URL: <http://www.mon.gov.ua/education/average>.
32. Закон України «Про позашкільну освіту» URL: <http://www.zakon.rada.gov.ua>
33. Іванчук М. Г. Виховний потенціал рідного краю. Виховання у молодших школярів ціннісного ставлення до природи рідного краю: навч. посіб. Чернівці : ЧНУ, 2021.239 с.

34. Інноваційні технології в початковій школі: навч. посіб./ за ред. Т.В. Бишова Київ : Пік. світ, 2018. 112 с.
35. Інтерактивні освітні технології в умовах позашкільної освіти: метод. посіб. / за ред. Н. В. Щубелка. Одеса : ВМВ, 2014. 113 с.
36. Іова В.Ю. Правове виховання та правовий захист учнів: навч.-метод. посіб. Кам'янець-Подільський : Абетка, 2019. 198 с.
37. Казанжи І.В. Теорія і методика виховної роботи в школі І ступеня : навч. посіб. Київ: Слово, 2014. 296 с.
38. Казанішена Н.В. Формування професійної готовності вчителя до екологічного виховання учнів: навч.-метод. посіб. Кам'янець-Подільський : Абетка, 2020. 74 с.
39. Коберник О. М. Інноваційні технології навчання та виховання: навч. посіб. Умань: Жовтий, 2020. 208 с.
40. Ковальчук Г.П. Трудове виховання школярів у загальноосвітніх закладах України наприкінці ХІХ – в першій третині ХХ століття: аналіз кризь призму сучасності. Київ : Академія, 2019. 404 с.
41. Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти. Шкільна бібліотека. 2017. № 3. С. 11–19
42. Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молод. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa?params=&&key=%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%86%D0%B5%D0%BF%D1%86%D1%96%D1%8F%20%D0%BD%D0%B0%D1%86>
43. Копач С. О. Національно-патріотичне виховання : накази. Київ : Вік, 2019. 132 с.
44. Кравчук Л. В. Незвичайні свята: сценарії. Київ: Шкільний світ, 2014. 128 с.
45. Кузьменко В. В. Методика полікультурного виховання учнів в умовах родинно-шкільного освітнього простору : навч. посіб. Херсон: Херсон. акад. неперерв. освіти, 2017. 247 с.
46. Лаппо В.В. Основи етнопедагогіки: навч. посіб. Івано-Франківськ: НАІР, 2012. 320 с.

47. Лаппо В.В. Педагогічна інноватика: навчально-методичний посібник. Івано-Франківськ: НАІР, 2020. 360 с.
48. Лаппо В.В. Теорія виховання: навч. посіб. Івано-Франківськ: НАІР, 2017. 312 с.
49. Лізинський В.М. Практичне виховання в школі: особливості та планування. Харків: Ранок, 2017. 160 с.
50. Магрламова К.Г. Виховання в учнів ціннісного ставлення до природи: навч.-метод. посіб. Дніпро: Наука і освіта, 2018. 132 с.
51. Макаренко А.С. Методи виховання. Тв. у 8 т. Т.5. Київ: Рад.школа, 1981. 272 с.
52. Масол Л. М. Художньо-педагогічні технології в основній школі: єдність навчання і виховання: метод. посіб. Харків : Мадрид, 2015. 176 с.
53. Матвеева Н. О. Педагогіка : завдання і ситуації. Практикум. Ч.ІІІ: Теорія та методика виховання. Івано-Франківськ: НАІР, 2014. 312 с.
54. Матвієнко О. В. Виховання молодших школярів: теорія і технологія. Київ: Стилос, 2016. 543 с.
55. Методика виховної роботи. Практикум : навч.- метод. посіб. / за ред. О.О. Лаврентьевої. Кривий Ріг : КДПУ, 2011. С. 77-81.
56. Методика виховної роботи: навч. посіб. / упоряд. Давидович В.Л. Чернівці: Рута, 2017. 302 с.
57. Мойсеюк Н.Є. Педагогіка: навч. посіб. Київ: Академія, 2017. 372 с.
58. Моральне виховання молодших школярів засобами етнопедагогіки : навч.-метод. посіб. / за ред. Гордійчук О.Є. Чернівці: ЧНУ, 2021. 182 с.
59. Мулик К. В. Спортивно-оздоровчий туризм в системі фізичного виховання школярів і студентів : монографія. Харків: А.В. Бровін, 2015. 417 с.
60. Навчальні програми з позашкільної освіти / за заг. ред. В. В. Мачуського. Київ : Шк. світ, 2014. 102 с.
61. Науково-технічний напрямок позашкільної освіти : нариси з історії розвитку та сьогодення / упоряд. Волкова Л. В. Дніпро : Ліра, 2017. 99 с.

62. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті. URL: <http://www.mon.gov.ua/education/average>.
63. Національна програма виховання дітей та учнівської молоді в Україні. *Освіта України*. 2014. Груд. (№94). С. 6–10.
64. Нісімчук К.О. Технології виховання: морально-етичний аспект. Луцьк : Твердиня, 2019. 177 с.
65. Омеляненко В. Л. Теорія і методика виховання: навч. посіб. Київ: Вік, 2018. 415 с.
66. Орлова Г. В. Виховання Я-концепції молодшого школяра у позакласній діяльності: дисертація. URL: <https://ipv.org.ua/category/spetsializovana-vchena-rada/avtoreferaty-dysertatsii-vidhuky/>
67. Основи національного виховання / за ред. В.Г.Кузя. Київ: ІСДО,2013.149 с.
68. Основні орієнтири виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів URL: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv.
69. Патріотичне виховання в початковій школі: розробки уроків та позаклас. Заходів. Луганськ: Знання, 2013. 278 с.
70. Підласий І.П. Виховання замовляли? Харків: Основа, 2012. 112 с.
71. Поясик О.І., Лаппо В.В. Методика виховної роботи: навч. посіб. Івано-Франківськ: Плай, 2011. 206 с.
72. Практична педагогіка виховання: навч.посіб. / за ред. М.Ю. Красовицького. Київ: Вік, 2020. 218 с.
73. Програма «Нова українська школа» у поступі до цінностей. Київ, 2018. 40 с. URL:<https://ipv.org.ua/prohrama-nova-ukrainska-shkola/>
74. Романова І.А. Сучасні технології інтелектуального розвитку молодшого школяра. Харків: Компанія СМІТ, 2019. 291 с.
75. Рощин І. Г. Загальна фізична підготовка учнів ЗОШ: історія, теорія, практика (кінець XIX - початок XXI століть) : монографія. Херсон : КВНЗ "Херсонська академія неперервної освіти", 2015. 343 с.
76. Сіркізюк В.В. Основи національного виховання: навч.-метод. посіб. Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2018. 314 с.

77. Сойчук, Р. Л. Виховання національного самоствердження в учнівській молоді : монографія. Рівне : О. Зень, 2016. 415 с.
- 78.** Стельмахович М. Г. Вибрані педагогічні твори: у 2 т. Т. 1. Коломия: ВІК, **2011. 520 с.**
79. Стельмахович М.Г. Вибрані педагогічні твори: у 2 т. Т. 2. Коломия : ВІК, 2012. 426 с.
80. Сухар В.Л. Естетичне виховання молодших школярів: розробки занять. Харків : Ранок, 2018. 173 с.
81. Сухомлинський В.О. Як виховати справжню людину. Твори у 5 т. Т.2. Київ: Рад.школа, 1976. С. 202-204.
82. Сценарії зимових свят: метод. рекомендації / упоряд. Чиренко Н.В. Київ: Шкільний світ, 2014. 128 с.
83. Сучасні форми роботи з батьками молодших школярів / упоряд. І.В. Васильченко. Київ : Академія, 2013. 117 с.
84. Томенко О. А. Неспеціальна фізкультурна освіта учнівської молоді : теорія і методологія : монографія. Суми : МакДен, 2012. 274 с.
- 85.** Теорія виховання: курс лекцій / упоряд. Олексюк О.Є. Миколаїв: Іліон, 2017. 267 с.
86. Теорія і методика навчання й виховання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку: від історії до інновацій: монографія / за заг. ред. А.А. Сбруєвої. Суми : Мрія, 2015. 587 с.
87. Теорія і методика фізичного виховання : у 2 томах / за ред. Т.Ю. Круцевич. Київ : Олімпійська література, 2012. 480 с.
88. Теорія і практика організації інноваційного процесу виховання: наук.-метод. збірка. / упоряд. О. І. Чешенко. Одеса: ВМВ, 2014. 327 с.
89. Теорія фізичного виховання : опорні таблиці : навч.-метод. посіб. / за ред. М.С. Солопчук. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2013. 147 с.
90. Трухін І.О., Шпак О.Т. Психолого-технологічні основи шкільного виховання: навч. посіб. Дрогобич: Вимір, 2013. 284 с.

91. Українська звитяга і мужність: хрестоматія з військ.-патріот. виховання укр. молоді. / упоряд.: Рудюк С. П. Тернопіль : Богдан, 2020. 572 с.
92. Фізичне виховання молодших школярів / упоряд. Н.А. Черненко. Київ : Шк. світ, 2014. 101 с.
93. Худолій О.М. Загальні основи теорії і методики фізичного виховання : навч. посіб. Київ: Б-ка офіційних документів, 2015. 217 с.
94. Червінська І. Б., Довбенко С. Ю. Теоретико-методичні засади виховної роботи в початковій школі: навч.-метод. посіб. Івано-Франківськ: Плай, 2012. 515 с.
95. Червінська І. Б. Технології організації виховної роботи в початковій школі: навч. метод.комплекс. ч. 3 : Опорні конспекти лекцій. Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2015. 208 с.
96. Шаповалова Т.Г. Навчальні програми з позашкільної освіти еколого-натуралістичного напрямку "Ековалеологія". Бердянськ : б. в., 2014. 83 с.
97. Шмалей С.В. Екологічна особистість: монографія. Київ : Б-ка офіційних документів, 2013. 217с.
98. Щербань П. М. Прикладна педагогіка: навч.- метод. посіб. Київ: Вища шк., 2002. 147 с.
99. Яременко Н.В. Дозвіллезнавство: навч. посіб. Фастів: Поліфаст, 2017. 459 с.
100. Яременко Н.В. Клуб інтелектуальних ігор. Київ: Шк. Світ. 2015. 126 с.
101. Ярощук Л. Г. Методика виховної роботи: навч.-метод. комплекс. Київ: Слово, 2012.320 с.

Навчальне видання

Лаппо Віолетта Валеріївна

ТЕОРІЯ І МЕТОДИКА ВИХОВАННЯ

Навчальний посібник

В авторській редакції
Формат 60x84 1/16. Папір офсетний.
Друк цифровий.
Гарнітура Times New Roman.
Умовн. друк. арк. 21,27
Наклад 300 прим.
Зам. № 015/014/23

**ВИДАВНИЦТВО
“НАІР”**

Івано-Франківськ, вул. Височана, 18,
тел. (034) 250-57-82, (050) 433-67-93
email: fedorynrr@ukr.net

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного
реєстру видавців, виробників і розповсюджувачів
видавничої продукції №4191 від 12.11.2011р.

